НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 3–4
2016

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Албул С.В.,
кандидат юридичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Ісаєнко М.М.,
кандидат педагогічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Берлач А.І., доктор юридичних наук
Бутенко В.Г., доктор педагогічних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Єськов С., Ph. D., Associate Professor
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук
Марковська Г., Ph. D., Associate Professor
Меркулова В.О., доктор юридичних наук
Пойман П., Ph. D.
Саакян М.Б., доктор юридичних наук
Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цвілюк С.А., доктор історичних наук
Цільмак О.М., доктор юридичних наук
Яковенко С.І., доктор психологічних наук
Ярмакі Х.П., доктор юридичних наук
Ярмиш О.Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол №6 від 27.12.2016 р.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань,в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук. Затверджено рішенням Атестаційної колегії Міністерства від 26 червня 2014 року.

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі “Південноукраїнський правничий часопис”, допускається лише з письмового дозволу редакції. При передрукуванні матеріалів посилання на “Південноукраїнський правничий часопис” обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, обсягом до 1 авт. арк.

2. Будова статті
УДК (універсальний десятковий класифікатор**)**
Анотація (українською, російською та англійською мовами).
Ключові слова (3-10 слів).
Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими чи практичними завданнями.
Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, **виділення невирішених** раніше частин загальної **проблеми,** котрим присвячується означена стаття.
Формулювання **мети** статті.
Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових **результатів.**
Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.
Література.
Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей
Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін -20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові, адреса, телефони з кодом міста, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа).

Адреса редакції
Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2016

УДК 340.134(477)

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Магновський І. Й.

У статті в загальнотеоретичному аспекті висвітлено особливості вдосконалення нормативно-правових актів України з огляду сучасності. Констатовано, що на сьогодні існує витребувана часом нагальна потреба в новітніх підходах належного вдосконалення нормативно-правових актів України, їх продуктивній дієвості, оскільки національна правова система України переживає період адаптації до стандартів міжнародного права та права Європейського Союзу. З'ясовано змістовну сутність правоудосконалювальної діяльності щодо нормативно-правових актів України як складової правотворчості. Виявлено та виокремлено низку недоліків формального та змістовного характеру у нормативно-правових актах України, які регламентують правотворчі процедури задля пошуку дієвих засобів їх попередження та усунення. Зосереджено увагу на поняттях якості та ефективності нормативно-правових актів, що ними позначаються певні рівні їх відповідності потребам правового регулювання суспільних відносин та є визначальним показником належної досконалості законодавства. Запропоновано можливі варіанти вдосконалення існуючого нині інструментарію нормопроектної техніки, зокрема, системи загальних вимог до змісту нормативно-правових актів, принципів права, формально-логічних вимог до нормативно-правових актів, правових дефініцій, правових конструкцій, правових презумпцій, фікцій, аксіом, правничої мови тощо.

Ключові слова: *правова система України, нормативно-правовий акт, законодавчий процес, закон, правотворчість.*

В статье в общетеоретическом аспекте освещены особенности совершенствования нормативно-правовых актов Украины, учитывая современность. Констатировано, что на сегодняшний день существует востребована временем насущная необходимость в новых подходах надлежащего совершенствования нормативно-правовых актов Украины, их продуктивной действенности, поскольку национальная правовая система Украины переживает период адаптации к стандартам международного права и права Европейского Союза. Выяснено содержательную сущность правоусовершенствованной деятельности относительно нормативно-правовых актов Украины как составляющей правотворчество. Выявлены и выделены ряд недостатков формального и содержательного характера в нормативно-правовых актах Украины, регламентирующих правотворческие процедуры для поиска действенных средств их предупреждения и устранения. Сосредоточено внимание на понятиях качества и эффективности нормативно-правовых актов, которыми обозначаются определенные уровни их соответствия потребностям правового регулирования общественных отношений и являются определяющим показателем надлежащего совершенства законодательства. Предложены возможные варианты совершенствования существующего ныне инструментария нормопроектной техники, в частности, системы общих требований к содержанию нормативно-правовых актов, принципов права, формально-логических требований нормативно-правовых актов, правовых дефиниций, правовых конструкций, правовых презумпций, фикций, аксиом, юридического языка и тому подобное.

Ключевые слова: *правовая система Украины, нормативно-правовой акт, законодательный процесс, закон, правотворчество.*

In the article in general theoretical aspect of the peculiarities improve the regulatory legal acts of Ukraine in view of the present. Stated that at present there is sometimes claimed urgent need for new approaches appropriate to improve the regulatory legal acts of Ukraine, their productive efficiency, as the national legal system of Ukraine is experiencing a period of adaptation to the standards of international law and European Union law. It was found meaningful essence of legal improvements on normative legal acts of Ukraine as part of lawmaking. Discovered and singled out several shortcomings of formal and substantive nature of normative legal acts of Ukraine regulating law-making procedure for finding effective means of prevention and elimination. Stipulates that all major lawmaking errors related to violation of rules of law (legislative) technology. It says the need to introduce a set of measures that promote the prevention of conflicts of all kinds, including formation of a unified conceptual thinking based on recognition of the rule of law and based on it the rule of the Constitution and the law and overcome legal nihilism. The emphasis on the concepts of quality and effectiveness of legal acts that they have designated certain level of compliance needs legal regulation of social relations and is defining excellence indicator of good legislation. Proposed the possible options for improving existing current tools Lawmaking technology, namely the system of general requirements for the content of regulations, principles of law, formal-logical requirements of regulations, legal definitions, legal structures, legal presumptions, fictions, axioms legal languages and more. By adopting the law, the legislative branch of state power must take into account the realities of the state, many factors of social life, both internal socio-economic, political, spiritual and moral, as well as external.

Keywords: *legal system of Ukraine, legal act, the legislative process, law, law-making.*

Національна правова система України особливо на сучасному етапі її розвитку, за складних суспільно-політичних і соціально-економічних обставин, загострює необхідність забезпечити досконалість її джерельної бази. У даній системі серед джерел права за значущістю для правового регулювання суспільних відносин ключове місце посідає нормативно-правовий акт. Ведучи мову про основні напрями вдосконалення права у нашій державі, то це має здійснюватись насамперед шляхом формування досконалих нормативно-правових актів, яких в останні роки значно створюється та змінюється, однак кількісні досягнення не завжди супроводжуються якісними показниками.

Магновський І.Й., 2016

У зв'язку з цим існує витребувана часом нагальна потреба в новітніх підходах належного вдосконалення нормативно-правових актів України, їх ефективності та продуктивній дієвості, що породжує актуальність та необхідність вирішення даної проблематики.

Означеній проблемі у тій чи іншій мірі присвятили свої доробки такі науковці, як вітчизняні, так і ближнього зарубіжжя: С.С. Алексєєв, Г.І. Дутка, М.О. Заніна, М.І. Козюбра, В.М. Косович, Л.А. Луць, М.І. Матузов, О.М. Мельник, О.В. Міцкевич, В.С. Нерсесянц, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, А.С. Піголкін, О.В. Петришин, С.П. Погребняк, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тіхоміров, Г.О. Швачка та ряд інших, напрацювання котрих містить корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших досліджень шляхів підвищення рівня якості чинних і створення таких нормативно-правових актів, які відповідають вимогам сьогодення.

Тому метою та завданням даної статті є висвітлення у загальнотеоретичному аспекті особливостей вдосконалення нормативно-правових актів України на сучасному етапі її державотворення.

У теперішній час національна правова система України переживає період адаптації до стандартів міжнародного права та права Європейського Союзу.

Нині основні дослідження можливостей удосконалення законодавчого процесу в Україні, що є визначальним різновидом процесів творення нормативно-правових актів держави, проводяться фахівцями Інституту законодавства Верховної Ради України. Так О.Л. Копиленко й О.В. Богачова, розглядаючи стан і шляхи вдосконалення законодавчого процесу в Україні, зазначають, що практичним утіленням ідеї законодавчої політики в галузі законотворчості має стати обов'язкова підготовка науково обґрунтованих концепцій законів [1, с. 8]. При цьому, як констатує та ж О.В. Богачова, однією із проблем законодавчого процесу є те, що лише близько чверті поданих проектів стають законами, тоді як інші створюють надмірне навантаження на відповідні структурні підрозділи Верховної Ради України [2, с. 22].

І.Й. Снігур вказує на такі типові помилки у розробці законопроектів: спроби у проектах охопити різнорідні суспільні відносини (за умов домінування у системі права та законодавства України галузевого принципу); недотримання правил структурування проекту; підміна юридичних понять; використання одних і тих же положень у кількох проектах у дещо різних формулюваннях [3, с. 150–151]. Фахівці констатують також наявність у законодавчих актах фактів порушення мовних правил, логічних правил, правил викладу юридичних норм у статтях нормативно-правових актів, відсутність чіткого визначення предмета закону, невідповідність назви структурної одиниці законодавчого акта її змісту, некоректне формулювання положень, дублювання законодавчого матеріалу тощо [4, с. 13–20].

М.О. Заніна виділяє такі причини колізій норм права, як недостатнє врахування під час конструювання норм права соціальних і юридичних закономірностей, дефекти зумовлені структурою системи права і законодавства, їх функціонуванням, невизначеність правових норм, недоліки в систематизації законодавства, недотримання правил внесення поправок у нормативно-правові акти, матеріальна та фінансова незабезпеченість реалізації нормативно-правових актів, нераціональне розташування правових норм в інститутах і галузях права [5, с. 254–259].

Наведений перелік правотворчих помилок дає підстави підтримати думку А. М. Мазуренко про те, що всі основні види правотворчих помилок пов'язані з порушенням правил юридичної (законодавчої) техніки [6, с. 485].

У свою чергу П.С. Пацурківський розглядає перехід від елементаристського до системного типу праворозуміння як найважливішу теоретико-методологічну передумову попередження правотворчих помилок [7, с. 130–139]. А.В. Дюков та Т.Ю. Іщенко пропонують використовувати як спосіб виявлення і фіксації правотворчих помилок інформаційні технології [8, с. 427–432]. О.В. Богачова вказує на необхідність розробки науково-практичних рекомендацій щодо додержання стандартів законодавчої техніки та запровадження й постійне поповнення Реєстру законотворчих помилок [2, с. 27].

Широту питання удосконалення нормативно-правових актів України ілюструє думка М. О. Теплюка про те, що, ухвалюючи закон, законодавча влада повинна враховувати реальні умови країни, чимало чинників суспільного життя, рівень правової культури населення тощо. Для реалізації закону потрібні економічні, соціальні, політичні, духовно-моральні передумови [9, с. 433].

Невіддільною складовою характеристики нормативно-правових актів є з'ясування особливостей їх системи, що є одним із факторів удосконалення тих же нормативно-правових актів. Уточнення існуючих підходів до системи нормативно-правових актів України є об'єктивно необхідним, оскільки, як зазначає М.О. Теплюк, здійснення законодавчої діяльності в Україні ускладнюється відсутністю нормативного визначення системи законів України, предметного та змістовного розмежування конституційних і звичайних законів, законів і підзаконних актів [9, с. 438]. При цьому доцільно підтримати позицію О. В. Богачової, яка вважає, що безсистемність законодавства України має бути подолана, для чого необхідно вести роботу, орієнтовану на наукове обґрунтування загальних засад класифікації законодавства та прийняти загальнодержавний Класифікатор нормативно-правових актів України [2].

Науковці звертають увагу на таку негативну рису українського права, як невідповідність якості нормативно-правових актів їх кількості. Неналежний якісний рівень законодавства, його складність, неузгодженість обмежує його доступність, створює додаткові труднощі застосування [2, с. 1]. Із існуючих у теорії права положень, що можуть охоплювати позитивні якості нормативно-правових актів, найбільш вдалими є запропоновані П.М. Рабіновичем такі властивості права, як цінність, економічність, ефективність [10, с. 202].

Вивчаючи ефективність норм законодавства, С.О. Жинкін зауважує на таких її аспектах: духовному, телеологічному, утилітарному, ціннісному, конфліктному, діяльнісному, психологічному, антропологічному [11, с. 61–62]. Він вважає, що ефективність, значущість, психологічне визнання права зумовлюється комплексом факторів власне юридичного, психологічного, культурного, економічного й іншого характеру [11, с. 29].

Н.М. Оніщенко вважає, що якість закону – це сукупність сутнісних характеристик і здатність закону реально задовольнити суспільні потреби та приватні інтереси та вирізняє два компоненти якості законодавства – соціальний, пов'язаний зі змістом права і юридичний, пов'язаний із його формою. Від якості законодавства, визначеності, точності й однозначності правових норм залежить ефективність його застосування [12].

М.Г. Кравченко зазначає, що якісний закон відповідає таким ознакам: а) які є спільними для всіх норматив-

но-правових актів, зокрема для законів (нормативність, загальнообов'язковість, формальна визначеність тощо); б) юридичного закону, які властиві й іншим нормативно-правовим актам, проте щодо закону мають певну специфіку (особливий статус суб'єктів, які приймають закон, особлива процедура прийняття, скасування і внесення змін тощо); в) якою закон відрізняється від інших нормативно-правових актів (вища юридична сила). Комплексна природа якості закону також передбачає дотримання певних вимог, які є передумовами реалізації його приписів: 1) щодо змісту приписів закону, які виявляються в необхідності адекватного відображення й узгодження в законі прав, свобод та інтересів різних суб'єктів права; 2) адекватного розподілу прав та обов'язків між суб'єктами права; 3) своєчасність закону та відповідність його рівню розвитку суспільних відносин; 4) оптимальність рішення, яке покладено в основу нормативно-правового регулювання; 5) ресурсне забезпечення закону; 6) правильно сформульовані мета і завдання закону; 7) правильний вибір методу нормативно-правового регулювання; 8) гарантованість правових можливостей суб'єктів права; дотримання вимог законодавчої техніки під час створення закону тощо [13].

На думку Є.В. Сирих, закон належної якості необхідно розуміти як закон, що володіє усією сукупністю властивостей, притаманних йому як джерелу права, а також має оптимальну інтенсивність прояву властивостей (критерії) нормативності, повноти, конкретності, системності, юридичної правильності ненормативних елементів закону, простоти, точності, ясності, економічності, логічної правильності, соціальної обумовленості й адекватності способу правового регулювання соціальної дійсності [14].

Окремі дослідники, вивчаючи проблему якості закону у практиці суду, зазначають, що у одній із справ суд установлює: "правова норма не вважається "законом", якщо вона не сформульована достатньо чітко для того, щоб громадянин міг регулювати власну поведінку; громадянин повинен мати змогу, користуючись, у разі потреби, відповідною допомогою, передбачити (у розумних межах і за певних обставин), які наслідки може мати конкретний вчинок". Суд також визнає, що вихідним чинником оцінки якості закону як ключового інструмента регулювання суспільних відносин є принцип юридичної визначеності [15, с. 181–187].

Як бачимо, правотворчим помилкам сприяє низка суб'єктивних і об'єктивних чинників, властивих праву нашої перехідної держави. До об'єктивних можна віднести радикальне оновлення законодавства України у короткі терміни, необхідність поєднання існуючих правових традицій та правової свідомості із принципами європейського та загалом міжнародного права, складність правотворчого процесу, проведення правової реформи на тлі економічної і політичної нестабільності тощо. Суб'єктивними причинами виступають такі: юридична не кваліфікованість законодавців, домінування корпоративних та індивідуальних інтересів над загальнодержавними, помилки в оцінці суспільних відносин, які потребують правового регулювання і в засобах такого регулювання тощо. Оцінюючи помилкову правотворчу діяльність, В.М. Карташов звертає увагу на таку її суттєву ознаку, як протиправність. Протиправність полягає у тому, що вона порушує не тільки норми і принципи права, а й інші юридичні приписи, які містяться у нормативно-правових актах, актах офіційного юридичного тлумачення [16, с. 125–127].

У літературі пропонується низка заходів, які запобігатимуть виникненню прогалин у праві – від зміни існуючої практики законотворчості на стадії підготовки проекту закону до належного автоматичного обліку чинних нормативно-правових актів [17, с. 13].

На галузевому рівні Т.О. Коваленко до способів подолання юридичних колізій, зокрема, у земельному праві України відносить: а) формально-юридичні: 1) застосування загальновизнаних принципів права, конституційних принципів і принципів земельного права; офіційне тлумачення норм земельного права Конституційним Судом України; застосування колізійних норм; б) доктринальні: 1) застосування правоположень; 2) доктринальне тлумачення норм земельного права; в) праксеологічні: застосування судових і квазісудових прецедентів [18, с. 455].

С.В. Полєніна пропонує як доволі ефективний спосіб виявлення правотворчих помилок метод факторного аналізу, розуміючи під фактором причину, котра стимулює силу якогось процесу, що визначає його характер і окремі риси [19, с. 68].

С.П. Погребняк вказує на необхідність запровадження комплексу заходів, що сприяють попередженню всіх видів колізій, зокрема: формування єдиного концептуального праворозуміння на засадах визнання принципу верховенства права і базованих на ньому принципів верховенства Конституції і закону; подолання правового нігілізму; посилення ролі науки у законодавчому процесі; суворе дотримання правил законодавчої техніки; інформатизація законодавчого процесу [20, с. 12].

Неможливо залишити поза увагою і такі важливі складові нормотворчої техніки як правові презумпції, фікції, аксіоми, сутнісні характеристики котрих виявляються у їх класифікаціях. Аналізуючи помилки у створенні нормативно-правових приписів із правовими презумпціями, М. П. Проніна визначає перелік вимог до них: це власне юридичні (нормативність, загальнообов'язковість, повнота регулювання і конкретність), мовні (простота, лаконічність, точність, зрозумілість викладу, визначеність), логічні (насамперед недопущення суперечностей) і соціологічні (соціальна обґрунтованість) вимоги [21, с. 421–425]. Указані вимоги стосуються й інших засобів нормотворчої техніки, що носять узагальнений характер. Відтак до спеціальних вимог (специфічні саме для правових презумпцій, фікцій та аксіом, з огляду на їх змістові ознаки та властивості) належать: до правової презумпції – відображення взаємопов'язаних і повторюваних правових явищ імовірнісного характеру; до правових фікцій – відображення хибних (недостовірних) юридично значущих фактів; до правових аксіом – відображення загальновизнаних правових положень.

Окрім того, нормативні акти потребують особливої уваги з точки зору їх викладу, адже славнозвісний професіоналізм законодавчої мови є необхідним для точності, чіткості та стислості вказівок закону, які виключають будь-яку можливість його свавільного тлумачення. В іншому разі закладений у них зміст не зможе правильно сприйняти не тільки звичайний громадянин, але і юрист [22, с. 417].

Таким чином, серед основних засобів удосконалення чинних нормативно-правових актів України та попередження недоліків новостворюваних є: нормопроектна техніка; соціально-змістовна спрямованість норм права та засоби її забезпечення; принципи права; формально-логічні вимоги; правові дефініції, правові конструкції; правові

презумпції, фікції, аксіоми; функціональна мова тощо.

Література

1. Копиленко О.Л. Законодавчий процес: стан і шляхи вдосконалення / О.Л. Копиленко, О.В. Богачова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – К., 2010. – № 1. – С. 5–12.

2. Богачова О.В. Теоретико-правові засади та практика законотворення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / О. В. Богачова; Ін-т законодавства Верх. Ради України. – К., 2013. – 39 с.

3. Снігур І.Й. Типові помилки розробників законопроектів / І.Й. Снігур // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 150–155.

4. Законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні (проблеми якості, рекомендації щодо вдосконалення в контексті європейської практики): монографія / О.В. Скрипник, М.О. Теплюк, О.І. Ющик. – К.: Атіка-Н, 2010. – 92 с.

5. Занина М.А. Дефекты современного законодательства: причины и пути их преодоления / М. А. Занина // Правотворчество в Российской Федерации: проблемы теории и практики: сборник научных статей / отв. ред. В. М. Сырых, М. А. Занина. М.: Российская академия правосудия, 2010. – С. 254–262.

6. Мазуренко А.П. К вопросу о юридической ответственности за правотворческие ошибки / А.П. Мазуренко // Правотворческие ошибки: понятие, виды, практика и техника устранения в постсоветских государствах: материалы Международного научно-практического круглого стола (29–30 мая 2008 г.) / под ред. В. М. Баранова, И. М. Мацкевича. – М.: Проспект, 2009. – С. 485–487.

7. Пацуркивский П.С. Переход от элементарстского к системному типу правопонимания – наиважнейшая теоретико-методологическая предпосылка предотвращения правотворческих ошибок (на примере финансового права) / П.С. Пацуркивский // Правотворческие ошибки: понятие, виды, практика и техника устранения в постсоветских государствах: материалы Международного научно¬практического круглого стола (29–30 мая 2008 г.) / под ред. В. М. Баранова, И. М. Мацкевича. – М.: Проспект, 2009. – С. 130–139.

8. Дюков А.В. Использование информационных технологий в качестве способа обнаружения и фиксации правотворческих ошибок / А.В. Дюков, Т.Ю. Ищенко // Правотворческие ошибки: понятие, виды, практика и техника устранения в постсоветских государствах: материалы Международного научно-практического круглого стола (29–30 мая 2008 г.) / под ред. В. М. Баранова, И. М. Мацкевича. – М.: Проспект, 2009. – С. 427–432.

9. Теплюк М.О. Теоретико-правові основи введення закону в дію: монографія / М. О. Теплюк. – К. : Парламентське видавництво, 2013. – 480 с.

10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. – Вид. 10-е, доп. / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2008. – 224 с.

11. Жинкин С.А. Психологические проблемы эффективности права / С.А. Жинкин. СПб,: Юридический центр Пресс; Санкт-Петербург, 2009. – 373 с.

12. Оніщенко Н.М. Гармонізація правової системи України: основні напрями та тенденції / Н. Оніщенко // Юридична газета – 2006. – 28 верес. – № 18/78. – Режим доступу: http:// www. yur-gazeta. com/article/383/. – Назва з екрану.

13. Кравченко М. Г. Основні ознаки та вимоги до якісного закону / М. Г. Кравченко // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 8. – С. 4–17.

14. Сырых, Е.В. Общие критерии качества закона [Текст] : дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сырых Елена Владимировна. – М., 2001. – 221с.

15. Зайцев Ю. Проблема якості закону у практиці Європейського суду з прав людини / Ю. Зайцев // Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини (30.11.–02.12. 2012 рр.). – С. 181–187.

16. Карташов В. Н. Ошибочная правотворческая деятельность (дискусионные вопросы понимания) / В.Н. Карташов // Правотворческие ошибки: понятие, виды, практика и техника устранения в постсоветских государствах: материалы Международного научно-практического круглого стола (29–30 мая 2008 г.) / под ред. В. М. Баранова, И.М. Мацкевича. – М.: Проспект, 2009. – С. 125–127.

17. Тарнопольська О.М. Удосконалення правотворчого процесу як засіб запобігання прогалин у законодавстві / О.М. Тарнопольська // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 2 (15). – С. 11–14.

18. Коваленко Т. О. Юридичні дефекти правового регулювання земельних відносин в Україні: монографія / Т. О. Коваленко. – К.: Київський університет; Юрінком Інтер, 2013. – 632 с.

19. Поленина С.В. Правотворческие ошибки в свете факторного анализа законодательства / С.В. Поленина // Правотворческие ошибки: понятие, виды, практика и техника устранения в постсоветских государствах: материалы Международного научно-практического круглого стола (29–30 мая 2008 г.) / под ред. В. М. Баранова, И. М. Мацкевича. – М.: Проспект, 2009. – С. 67–74.

20. Погребняк С.П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С.П. Погребняк. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. – 19 с.

21. Пронина М.П. Правотворческие ошибки при создании презумпций в российском праве / М. Н. Пронина // Техника современного правотворчества: состояние, проблемы, модернизация. Юридическая техника: ежегодник. – № 6. – Нижний Новгород, 2012. – С. 421–425.

22. Горбачева Е.В. Влияние правотворческих ошибок на понимание юридического текста / Е.В. Горбачева // Правотворческие ошибки: понятие, виды, практика и техника устранения в постсоветских государствах. Материалы Международного научно-практического круглого стола (29–30 мая 2008 г.) / под ред. В.М. Баранова, И.М. Мацкевича. – М.: Проспект, 2009. – С. 416–426.

Магновський І. Й.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових
та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківського юридичного
інституту Національного університету
“Одеська юридична академія”
Надійшла до редакції: 25.11.2016

УДК343.2

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДОВІРИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Кубаєнко А. В.

У статті розглядається рівень довіри населення до роботи правоохоронних органів, а також ступінь задоволеності їх діяльністю. Автором вказуються причини зниження рівня довіри до правоохоронних органів, і органів поліції зокрема. На основі статистичної інформації та результатів соціологічних опитувань виявлено основні чинники, що впливають на довіру до правоохоронних органів в Україні. Встановлено, що висока довіра до органів поліції сприяє взаємодії населення з правоохоронними органами у протидії злочинності.

Ключові слова: *правоохоронні органи, система правоохоронних органів, реформа системи правоохоронних органів, оцінка ефективності діяльності правоохоронних органів, довіра до правоохоронних органів.*

В статье рассматривается уровень доверия населения к работе правоохранительных органов, а также степень удовлетворенности их деятельностью. Автором указываются причины снижения уровня доверия к правоохранительным органам, и органам полиции в частности. На основе статистической информации и результатов социологических опросов выявлены основные факторы, влияющие на доверие к правоохранительным органам в Украине. Установлено, что высокое доверие к органам полиции способствует сотрудничеству населения с правоохранительными органами в противодействии преступности.

Ключевые слова: *правоохранительные органы, система правоохранительных органов, реформа системы правоохранительных органов, оценка эффективности деятельности правоохранительных органов, доверие к правоохранительным органам.*

The article deals with the level of public confidence in the work of law enforcement, and the degree of satisfaction with their work. The author of the reasons for reducing the level of confidence in law enforcement and police authorities in particular. On the basis of statistical information and surveys the results of the major factors affecting the credibility of law enforcement agencies in Ukraine. It was found that the high level of trust in the police contributes to public cooperation with law enforcement authorities in combating crime.

Keywords: *law enforcement, law enforcement system, the reform of the law enforcement system, evaluation of the effectiveness of law enforcement.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку держави супроводжується серйозними соціально-економічними, політичними викликами. Наше суспільство може дати їм адекватну відповідь, але для цього потрібний певний запас міцності, стійкості системи державного управління, наявність міцних зв'язків між її складовими частинами, високий рівень згуртованості суспільства, довіри прийнятих рішень. Однією з важливих складових держави є правоохоронна система, яка забезпечує необхідний рівень безпеки життя.

Ефективна робота правоохоронної системи є однією з основ успішного вирішення виникаючих в суспільстві проблем. Для наукового співтовариства актуальним є питання про те, як можна оцінити роботу правоохоронних органів, яка система емпіричних індикаторів, що дозволяє дати комплексну оцінку довіри їм з боку суспільства. Довіра до правоохоронних органів є важливою характеристикою суспільних відносин, ключовим соціокультурним явищем, яке значною мірою визначає ефективність державної політики з формування громадянського суспільства, розвитку демократії та соціально-економічного розвитку країни в цілому. Разом з тим результати соціологічних досліджень, проведені впродовж останніх років відображають критично низькі рівні довіри громадян практично до всіх правоохоронних органів, крім останнього року функціонування органів Національної поліції України. Завдання відновлення довіри до правоохоронних органів набуває особливого значення в сучасних умовах тривалої політичної кризи та спонукає до розвитку соціального діалогу в органах державної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми визначення рівня довіри населення та вивчення громадської думки щодо діяльності правоохоронних органів досліджували в своїх роботах Г.В. Андреєва, А.А. Бова, І.Д. Казанчук, Д.П. Калаянов, К.С. Колесник, О.В. Климовська, В.І. Московець, О.С. Проневич, Ю.О. Свєженцева та ін.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних тенденцій розвитку довіри населення в умовах реформування правоохоронних органів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, все частіше в літературі та ЗМІ феномен довіри суспільства до правоохоронних органів зводиться до розуміння даної категорії переважно з точки зору формування іміджу працівників поліції. В юридичній діяльності відносини суб'єктів характеризуються особливими властивостями, оформленими правом. Тому феномен довіри в правоохоронній діяльності може набувати самостійного значення, отримуючи визнання як цінності разом і поряд з цінністю права, і не збігатися за своїм обсягом з довірою як суспільним явищем. Точно так само як ідея досконалої правової системи або правопорядку не може повністю збігатися з соціальним ідеалом. У той же час феномен довіри в актах правозастосування, в правоохоронній діяльності, виявляє тенденцію до розширення своєї вихідної сутності, відкриваючи нові соціальні властивості. Очевидно, що для громадян довіра до правоохоронних органів не може будуватися на абстрактній ідеї справедливості, не може обмежуватися тільки визнанням цінності їх діяльності, але супроводжується переживанням почуття подяки, симпатії і дружньої підтримки. Тим самим ірраціональна сутність довіри наповнюється сенсом, життєвим змістом, стає предметною тільки в конкретних вчинках суб'єктів правоохоронної діяльності. Ця обставина вказує на залежність феномена довіри від характеру системи громадських зв'язків і історичних умов розвитку країни.

У країнах Європи і США вже склалися основні моделі правоохоронної діяльності, а значить, і моделі довіри

© А.В., Кубаєнко, 2016

суспільства до органів поліції. Так, європейська модель довіри функціонує в умовах соціальної терпимості, американська – звернена до принципів і цінностей соціальної ідентичності особистості. Існує і східна модель довіри до органів правопорядку, в якій простежується система релігійних обмежень і табу [2, с. 12]. В Україні, сьогодні відбувається процес реформування правоохоронної системи, не склалася остаточно модель відносин поліції та громадянського суспільства і, як наслідок, не існує єдиної моделі довіри. По суті, в умовах сьогодення в контексті посткласичної парадигми юридичної науки не сформований остаточно запит на інтегративну категорію "довіри".

Як правило, довіра визначається в документах і професійних кодексах як морально-етична модель поведінки поліцейського, єдина для всіх країн Євросоюзу (Європейський кодекс поліцейської етики). Основним критерієм компетентності поліцейського вважається ефективне спілкування з населенням. Це прагматична модель довіри, тому що акцент робиться на довірі населення як "основоположному критерії оцінки діяльності правоохоронних органів" [3]. Однак параметри нового соціального порядку і безпеки, пов'язані з логікою мережевих взаємодій, що складаються сьогодні в державі, кардинально відрізняються від того, що має місце в країнах з розвиненою демократією та економікою. Механічне перенесення досвіду таких країн може призвести не тільки до порушень принципу справедливості і толерантності, негативно вплинути на традиції, ментальність населення, але і створити напруженість у міжконфесійних та етнічних відносинах, породити умови для екстремістських і терористичних маніфестацій особистості [4, с. 25].

Очевидно, що сьогодні на перше місце виходить множинність проявів людини, стає неможливо мислити рамками замкнутих ізольованих систем. Кардинальним чином змінюється сам підхід до інтерпретації людського буття, яке тепер розуміється як одночасно ментальне і фізичне, індивідуальне і соціальне, вільне і детерміноване. Суспільство змінюється, змінюється і смислова концепція довіри, при цьому сама громадська система сприяє формування прямих і непрямих інститутів, агентів, інструментів, механізмів і методів формування різних типів довіри до органів правопорядку, в т.ч. і в результаті дій самої особистості.

Теоретичні основи дослідження довіри до правоохоронних органів, конкретно до поліції, спираються на концептуальні підходи і можуть мати різні рівні розгляду проблеми. Основними чинниками, які впливають на довіру до поліції з боку суспільства і розглядаються як основа формування довіри є наступні: демографічні, контекстні, інтеракційні і систематичні.

При використанні першого фактору дослідники спираються на демографічні характеристики респондентів, такі як вік, стать, місце проживання, тип населеного пункту і деякі інші, також можуть прийматися до уваги індивідуальні характеристики людей, включених в дослідне поле - задоволеність життям в цілому, політична орієнтація. В цьому випадку не використовуються параметри роботи поліції, статистичні дані по злочинності, діяльності правоохоронних органів. Другий тип факторів (контекстний) передбачає розкриття соціального контексту, в якому формується довіра до поліції. Наприклад, можна цікавитися відмінностями в ступені довіри до поліції, певною етнічною приналежністю, розглядати концепції сусідства або інших факторів, що визначають локальні правила життя спільноти в районі проживання. З цим фактором можна пов'язувати також вплив на довіру рівня кримінальної статистики, засобів масової інформації та інших способів комунікації, нерівності доходів, особистого досвіду залучення в кримінальні ситуації. Таким чином, в разі використання в аналізі контекстного фактору фокусуються на соціальних умовах життя в досліджуваному співтоваристві, регіоні, країні.

Використання третього типу чинників (інтеракційних) додає нові і істотні елементи: характеристики взаємодії поліції в першу чергу з політичними і владними інститутами, і в другу - з суспільством, локальними адміністраціями населених пунктів, громадянами. Важливість інтеракційного фактору пояснюється тим, що поліція має монополію на застосування сили при вирішенні внутрішніх для держави проблем, ще однією важливою характеристикою є те, що поліція взаємодіє з суспільством постійно, включаючись в ритми повсякденного життя, реалізуючи бюрократичні принципи роботи держави безпосередньо в життєвому просторі міст і населених пунктів.

Систематичний фактор передбачає кілька варіантів логіки використання, але головною відмінністю від попередніх є розкриття розуміння поліцією її місії в контексті її сприйняття суспільством як необхідною і справедливою, що вимагає суспільного консенсусу з приводу сприйняття і пропорційності заходів примусу, застосовуваних поліцією в процесі своєї діяльності [5, с. 57].

Довіра до правоохоронних органів є результатом суб'єктивно-об'єктивного сприйняття населенням, результатом оцінки їх діяльності. Змістом довіри є віра людей у здатність правоохоронних органів ефективно здійснювати покладені на них функції. Основним мотивом довіри населення до правоохоронних органів є позитивне емоційне враження, що характеризується переконаністю у високій ступені передбачуваності діяльності даного інституту державної влади.

Довіру можна розглядати як свого роду емоційний фон ефективної взаємодії правоохоронних органів і населення. Довіра до правоохоронних органів є особливим позитивним ставленням індивідів і різних соціальних груп, що характеризується в емоційному і інтелектуальному аспекті переконаністю у високій ступені передбачуваності сприятливої поведінки і дій. Об'єктивною передумовою надання довіри населення правоохоронним органам є задоволеність їх діяльністю [6, с. 227].

Досягнення сприятливого контексту взаємодії правоохоронних органів і громадськості багато в чому пов'язано з рівнем позитивних відносин, схваленням, розумінням, довірою і підтримкою діяльності правоохоронних органів.

В основі об'єктивних факторів зростання довіри до правоохоронних органів лежить поліпшення стану криміногенної обстановки, результативність правоохоронної діяльності, забезпечення закріплених в Конституції України норм [1].

Лідерами суспільної недовіри серед різних інституцій України залишаються суди й прокуратура, тоді як найбільше люди довіряють волонтерам.

Про це свідчать дані соціологічного опитування, проведеного Фондом "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва та Центром Разумкова 11-16 травня 2016 року. За вказаними даними особлива увага акцентована на показниках довіри до оновленої поліції. Зараз Національній

поліції переважно довіряють 34,1% українців, повністю – 5,6%. Зовсім і переважно не довіряють, – відповідно, 19,5% і 24,7%. Таким чином, недовіра до органів Національної поліції переважає над довірою лише на 4,5%. [7]

Зниження рівня довіри до правоохоронних органів формує в суспільстві атмосферу страху, невпевненості в майбутньому, відчуття незахищеності. І навпаки, повага і довіра до правоохоронних органів громадян, є неодмінною умовою ефективної держави, ознакою соціально-політичного благополуччя.

Рівень довіри населення до правоохоронних органів можна розглядати як своєрідний барометр ефективності функціонування органів та інститутів держави. Відсутність довіри до поліції негативно позначається на бажанні населення співпрацювати з нею. Тим самим ускладнює охорону громадського порядку, запобігання та розкриття злочинів.

Дослідження, проведені в США, ЄС та Україні показали, що ставлення до правоохоронних органів корелює зі значним набором суб'єктивних і об'єктивних факторів, пов'язаних з емоційно-чуттєвим і раціональним рівнем суспільної свідомості.

Поліція, що сприймається населенням як партнер і надійний захисник простих громадян в повсякденному житті, користується великою довірою, ніж поліція, що має імідж караючої руки держави.

У ряді досліджень відзначається вплив історичної спадщини, яка дісталася сучасній поліції, історичної пам'яті. У країнах, де правоохоронні органи були частиною репресивного апарату проти громадян, довіра їм сьогодні значно нижче, ніж в країнах зі значною демократичною історією.

У той же час основний канал недовіри до правоохоронних органів - це конкретна практика взаємодії. Байдужість до своїх обов'язків, некомпетентність, надмірне застосування сили, нерівне ставлення до різних громадянам, тощо – вихідні причини недовіри.

Якість державних інститутів (відкритість влади, її здатність підтримувати високоякісні суспільні блага, підзвітність населенню, верховенство закону, масштаб корупції і т. п.) надає прямий і непрямий вплив на відношення населення до поліції.

Важко уявити собі некорумповану і ефективну поліцію в корумпованій і неефективній державі. Всі хвороби держави - неефективність, корупція, можливість свавілля по відношенню до пересічних громадян негайно приписуються і правоохоронним органам. Перетворення правоохоронних органів в слухняний інструмент вертикалі влади, непрозорість і відчуженість від місцевого населення будуть підривати довіру і стимулювати негативне ставлення.

Сучасні дослідження свідчать, що рівень довіри населення до правоохоронних органів знаходиться в певній залежності від індивідуальних характеристик громадян, що включають як об'єктивні (в т.ч. демографічні), так і суб'єктивні складові. Так, жінки, особи старшого віку, які мають свої сім'ї і дітей, представники високодохідних груп, а також більш релігійні громадяни зазвичай налаштовані щодо правоохоронних органів позитивніше, ніж інші.

Жінки, за інших рівних - відносяться до правоохоронних органів більш позитивно, ніж чоловіки. Імовірність позитивної установки у жінок вище, ніж у чоловіків на 5%. Позитивна установка, оцінка правоохоронних органів має тенденцію зростати зі збільшенням віку респондента. Підвищує позитивну установку наявність сім'ї, дітей.

Певний вплив на рівень довіри до правоохоронних органів надає і тип населеного пункту. У сільській місцевості рівень довіри дещо вищий, ніж в містах.

Проведений аналіз показує, що рівень довіри залежить не тільки від об'єктивних характеристик безпеки і взаємодії з поліцією, але і від широкого соціально-політичного і ціннісного контексту, в якому ця взаємодія відбувається. Без довіри і співпраці з боку громадян поліція у багатьох випадках виявляється безсилою і безпорадною у вирішенні поставлених перед нею завдань.

Одним з вирішальних факторів рівня довіри є якість державних інститутів. У корумпованій країні, де не поважається закон, де органи державної влади забюрократизовані – рівень довіри населення до правоохоронних органів не може бути високим.

Профілактика злочинів і правопорушень та підтримання безпечного соціального середовища повинні стати одним з основних пріоритетів в роботі поліції. Саме такий підхід буде відповідати зростанню довіри населення до правоохоронних органів в сучасних умовах.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28.06.1996 р. 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішення Конституційного Суду : за станом на 30.09.2016, 1401-19. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. – Назва з екрана.

2. Лошицький М.В. Щодо досвіду поліцейської діяльності США Великобританії та Канади / М.В. Лошицький // Актуальні проблеми адміністративного права та адміністратив- ного процесу в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 29 трав. 2015 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. - С. 11–14.

3. Оценка деятельности полиции в Англии и Уэльсе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://publicverdict. ru/topics/ref_research/9735.html

4. Калаянов Д.П. Поліція країн ЄС та використання її досвіду в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ України: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / Калаянов Дмитро Петрович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 40 с .

5. Бова А. Факторы доверия населения к полиции / А. Бова // "SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи". – 2016. – № 5. – С. 55-61

6. Проневич О. С. Довіра населення як критерій оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів / О. С. Проневич // Форум права. - 2015. - № 4. - С. 225-231

7. За рік поліція різко наростила довіру. Лідери недовіри – прокуратура й суди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://novynarnia.com/2016/05/25/sotsopituvannya-za-rik-politsiya-rizko-narostila-doviru-lideri-nedoviri-prokuratura-y-sudi/

Кубаєнко А.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної діяльності ОВС та економічної безпеки ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.11.2016

УДК 342.34 (477)

СУЧАСНІ МОДЕЛІ НАРОДНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Средницька І. Ю.

Досліджено основні моделі народної законодавчої ініціативи у сучасних державах. Встановлено, що більшість дослідників виокремлюють дві основні моделі народної законодавчої ініціативи: пряму та непряму. Обґрунтовано пропозиції про доцільність запровадження народної законодавчої ініціативи до Конституції України.

Ключові слова: *безпосередня демократія, громадянське суспільство, народна законодавча ініціатива, народовладдя, парламент.*

Исследованы основные модели народной законодательной инициативы в современных государствах. Установлено, что большинство исследователей выделяют две основные модели народной законодательной инициативы: прямую и непрямую. Обосновано предложение о целесообразности введения народной законодательной инициативы в Конституцию Украины.

Ключевые слова: *непосредственная демократия, гражданское общество, народная законодательная инициатива, народовластие, парламент.*

The article deals with the basic models of the popular legislative initiative in modern states. Found that the majority of researchers have identified two main models of the popular legislative initiative: direct and indirect. Proposals for amendments to the Constitution of Ukraine in order to implement the popular legislative initiative are made.

Keywords: *direct democracy, civil society, popular legislative initiative, democracy, parliament.*

Постановка проблеми. Теоретичний аналіз концептуальних підходів до розуміння поняття "народна законодавча ініціатива" в останнє десятиліття набули статусу окремого предмету наукових досліджень. Неузгодженість у науковій думці щодо визначення поняття народної законодавчої ініціативи, змістовного навантаження та її прикладного застосування значною мірою призводить до певної неоднозначної інтерпретації базової категорії науки конституційного права, оскільки сам феномен народної законодавчої ініціативи трактується широко. Це пояснюється тим, що реалізація народної законодавчої ініціативи можлива внаслідок проведення референдуму, так і через внесення законопроекту до законодавчого органу державної влади, практичний зміст якої залежить від історично обумовленої специфіки політичної системи держави.

Нині у вітчизняній і зарубіжній юридичній науковій літературі визначення народної законодавчої ініціативи є досить розмаїтими. До питання конституційних меж використання народної законодавчої ініціативи у різних країнах неодноразово зверталися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: О. І. Бичкова, О.О. Галус, А. М. Євгеньєва, Г. В. Задорожня, В. В. Комарова, А. Л. Крутько, Л. А. Нудненко, В. М. Руденко, М. М. Смук, О.А. Щербанюк.

Метою статті є з'ясування особливостей сучасних моделей народної законодавчої ініціативи у зарубіжній практиці та аргументація необхідності впровадження народної законодавчої ініціативи в Україні.

Виклад основного матеріалу. У теорії конституційного права відбулася певна еволюція щодо розуміння права народної законодавчої ініціативи. Так, в основу більшості наукових підходів правового регулювання народної законодавчої ініціативи покладена відповідна практика, що склалася в розвинених демократичних державах світу. Численні визначення права народної законодавчої ініціативи, що зустрічається в літературі, можна об'єднати в окремі групи (підходи).

До першого належать автори, які визначають це поняття наступним чином: право народної законодавчої ініціативи означає право громадян вносити у відповідні законодавчі органи до розгляду пропозиції про прийняття законодавчих актів, про внесення змін і доповнень до чинного законодавства [1, с. 459].

Згідно другого підходу право народної законодавчої ініціативи – це право певної кількості громадян України, які мають право голосу, шляхом внесення до Верховної Ради проекту закону, який підлягає обов'язковому розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України [2, с.120]. При цьому парламент має право прийняти будь-яку ухвалу: погодитися з ним, внести до нього поправки або відхилити його [3, с.280].

І нарешті, відповідно з третім підходом під правом народної законодавчої ініціативи розуміють право певної кількості виборців розробити та направити законопроект представницькому органу публічної влади, який зобов'язаний розглянути такий проект або винести його на всезагальний референдум [4, с. 94-95].

Таким чином, можна стверджувати, що в науковій літературі немає єдності думок щодо однозначного розуміння поняття права народної законодавчої ініціативи. При цьому позиції науковців є досить полярними: від тлумачення у найвужчому розумінні, згідно з яким під народною законодавчою ініціативою розуміється лише право внесення народного законопроекту до представницького органу влади, і до надто широкого розуміння, дещо змістивши акценти, за яким народна законодавча ініціатива включає в себе можливість на проведення всенародного голосування.

З огляду на вищенаведені аргументи стає зрозумілим, що народна законодавча ініціатива характеризується неоднозначним характером, правовим походженням та наслідками. Особливий характер та виняткове значення народної законодавчої ініціативи ілюструє різноманітність моделей народної законодавчої ініціативи, що обумовлено культурними, економічними, політичними, соціальними та іншими рівнями розвитку країни, відповідними політичними режимами, формами правління, державного устрою та іншими факторами.

Вперше неоднозначність у розумінні поняття "народна законодавча як форма сучасної демократії" простежується у наукових роботах В. М. Руденка, С. С. Важнова та О. В. Щербанюк [5; 6, с. 48; 7, с. 98]. Вчені досліджують на прикладі конкретних країн народну законодавчу ініціативу як форму прямої демократії та як змішану форму прямої та представницької демократії,

© І.Ю. Средницька, 2016

заснованих на різноманітних суспільно-політичних традиціях зарубіжних країн.

Зокрема, А. Л. Крутько та А. М. Євгеньєва виділяють за способом реалізації пряму та непряму народну законодавчу ініціативу [8, с. 50; 9, с.16]. Пряма ініціатива – ініціативи громадян, які відповідно до передбаченої законодавством процедури безпосередньо виносяться на народне голосування, тоді як непрямі ініціативи передбачають залучення представницького органу для їх обговорення та прийняття.

Відомий американський учений Джозеф Зіммерман, досліджуючи особливості народної законодавчої ініціативи, дійшов висновку, що за "прямим" порядком народна законодавча ініціатива, підписана певною кількістю або певним відсотком виборців, безпосередньо поміщається у бюлетені під час наступних загальних або додаткових виборів, щоб електорат схвалив її чи відкинув, тоді як за "непрямої" ініціативи законопроект, підтриманий підписами виборців передається на розгляд законодавчого органу, який має визначений термін часу, щоб відреагувати на ініціативу. Якщо законодавчий орган не спромагається ухвалити закон або внести до нього поправки, ініціативу виносять на голосування з метою остаточного вирішення її долі під час референдуму [10, с.273-274].

Отже, законодавство зарубіжних країн містить різні варіанти реалізації права народу на здійснення законодавчої ініціативи. Умовно їх можна згрупувати наступним чином. В одних країнах допускається прийняття або скасування законів на референдумі за народною ініціативою, оформленою відповідно до вимог національного законодавства. В інших – народна законодавча ініціатива реалізується через представницький орган державної влади – парламент.

Представлені варіанти народної законодавчої ініціативи дають всі підстави вважати, що народна законодавча ініціатива це явище неоднорідне, порядок реалізації якого може відображатися по-різному. З метою усунення дискусійного питання щодо осмислення теоретичних засад народної законодавчої ініціативи, формування комплексного підходу до розуміння цього поняття доцільно провести систематизацію народної законодавчої ініціативи залежно від особливостей історичного виникнення та становлення народної законодавчої ініціативи шляхом виокремлення двох основних моделей народної законодавчої ініціативи: американської та європейської.

Функціонування народної законодавчої ініціативи в США має конкретно-історичний характер, що існував в тогочасній Швейцарії та характеризує зосередження повної законодавчої влади в руках народу, тоді як поява європейської народної законодавчої ініціативи позначає історичний період розвитку західної Європи з сильною позицією представницького органу державної влади.

При аналізі національних особливостей американського права, слід відмітити, що легіслатура штату США має повноваження розглянути запропонований законопроект, публічно висловити свою думку з предмету народної законодавчої ініціативи, але не має права вносити в законопроект будь-які зміни. Вказаний механізм реалізації народної законодавчої ініціативи домінує у більшості штатів США. Зрозуміло, що описана модель народної законодавчої ініціативи в прямому сенсі набуває твердих рис відверто безпосередньої демократії, що забезпечує найбільш повну участь громадян у процесі прийняття рішень шляхом всенародного голосування, причому часто остаточних. Таким чином, пряма ініціатива – позитивне за своїм характером, адже дає змогу виборцям ухвалити закони, не вдаючись до послуг законодавчого органу.

Існування народної законодавчої ініціативи в Швейцарії не має аналогів в історії XX ст., що забезпечено умовами, особливо сприятливими для розвитку безпосередньої участі громадян у політичному житті держави. Певну роль у цьому відіграло те, що в Швейцарії ступінь розвитку безпосередньої демократії завжди перебував на досить високому рівні [11, с. 33].

Важливо підкреслити, що у всіх кантонах Швейцарії діє більш-менш однаковий порядок правового регулювання народної законодавчої ініціативи. Певна відмінність присутня народній законодавчій ініціативі в Цюріхському кантоні. Так, громадяни можуть використовувати народну ініціативу як в колективному, так і індивідуальному порядку [12, с. 202-203]. При індивідуальній ініціативі кожному громадянину належить право представити раді свою пропозицію і вимагати, щоб вона була передана на народне голосування. З метою уникнення зловживання вказаним правом законодавство Цюріхського кантону встановило, що "індивідуальна ініціатива повинна бути підтримана третьою частиною членів кантональної ради", тоді як колективна ініціатива складає 6 000 дійсних підписів, які повинні бути зібрані через шість місяців після укладення попередньої експертизи [13].

В кантонах Швейцарії та більшості штатів США правове регулювання народної законодавчої ініціативи пояснюється головною участю громадян в законодавчому процесі та відсутністю прийняття кінцевого рішення щодо законопроекту законодавчим органом державної влади. Так, громадяни володіють наступними можливостями: право на звернення до представницького органу державної влади для реєстрації народної законодавчої ініціативи; право на звернення до спеціальних допоміжних органів для отримання юридичної кваліфікованої допомоги у процесі розробки законопроекту; право на проведення агітації та збору підписів на підтримку ініціативи для винесення її на всенародне голосування; право на проведення голосування щодо остаточного прийняття законопроекту; право на звернення до суду.

У даному випадку роль законодавчого органу зменшується до моменту проведення контролю щодо дотримання вимог законодавства ініціативною групою громадян в процесі реалізації народної законодавчої ініціативи та в деяких випадках, перевірки достовірності підписів. Тобто, організаційна підготовка народної законодавчої ініціативи та прийняття кінцевого рішення щодо проекту акту покладаються на колектив громадян як основного суб'єкта народовладдя.

Законодавче регулювання в сучасних державах Європи схиляється переважно до визначення народної законодавчої ініціативи через термінологічну конструкцію "народ-парламент", так звана європейська модель народної законодавчої ініціативи, яка вперше закріпилася, або принаймні була започаткована, в конституціях європейських країн "першої хвилі" демократизації після Першої світової війни (Австрія, Латвія, Литва, Ліхтенштейн). Після закінчення Другої світової війни розпочинається наступний етап запровадження народної законодавчої ініціативи – етап, на якому вона набуває свідомого і відкритого характеру (Італія, Іспанія, Португалія, Польща, Словенія, Македонія, Румунія, Чорногорія тощо).

Вказана європейська модель народної законодавчої ініціативи передбачає важливу роль представницького органу державної влади, а не громадян, які ініціюють

законопроект. Тобто провідною рисою даної моделі є функціонування представницьких інституцій, тоді як народна законодавча ініціатива лише доповнює представництво в частині реалізації народовладдя.

Народна законодавча ініціатива з властивими їй процедурними рамками та етапами розпочинається від офіційного звернення суб'єкта законодавчої ініціативи щодо розробки законопроекту до внесення відповідного законопроекту до порядку денного сесії парламенту, після чого народна законодавча ініціатива стає предметом розгляду в парламенті для прийняття остаточного рішення.

В контексті європейської моделі, політичне право варто розцінювати як результат права певної кількості виборців у встановленій формі і встановленому способі ініціювати початок законодавчого процесу в представницькому органі, причому праву законодавчої ініціативи кореспондує обов'язок парламенту розглянути ініціативу, що поступила.

Європейські країни, які використовують дану модель народної законодавчої ініціативи, як правило, в змозі зробити конструктивне використання спільного потенціалу для поліпшення народної законодавчої ініціативи шляхом переговорів між прихильниками ініціативи і органом законодавчої влади. Тому у разі наявності добре підготовленого тексту народної законодавчої ініціативи, результати законодавчого процесу матимуть дуже високу частку ймовірності стати затвердженими легіслатурою.

Невірно протиставляти чи навіть ототожнювати американську та європейську моделі народної законодавчої ініціативи. Європейська модель народної законодавчої ініціативи характеризує себе як початкову стадію законодавчого процесу, яка реалізується шляхом подання уповноваженим суб'єктом до парламенту готових проектів про прийняття нових законів, зміну чи скасування чинних. Тобто це стадія законодавчої ініціативи, де суб'єктом такої ініціативи виступає народ.

Порядок реалізації народної законодавчої ініціативи як американської моделі в США та Швейцарії проходить поза інституту представницької демократії. З цієї точки зору народна законодавча ініціатива максимально наближена до інституту референдуму та поєднуються з ним. Вказана модель набуває самостійний характер, що відображає правовий зв'язок суб'єкта ініціативи із законопроектом (проведення публічних слухань щодо законопроекту, винесення законопроекту на всенародне голосування для прийняття щодо нього кінцевого рішення).

Проаналізувавши досвід зарубіжних країн, слід зазначити, що для реалізації європейської народної законодавчої ініціативи нерідко вимагається більш високий рівень петиційної підтримки, ніж для ініціативи американської, але остання не може бути відхилена.

Отже, є підстави вважати, що зміст народної законодавчої ініціативи поширюється не лише на прийняття представницьким органом публічної влади проекту нормативно-правового акта на вимогу встановленої кількості виборців, а й також на проведення законодавчого референдуму за народною ініціативою.

Виходячи з аналізу двох моделей народної законодавчої ініціативи, треба зазначити, що в різних державах світу народна законодавча ініціатива не має універсального характеру і ступінь участі громадян в ній – є неоднаковим, а, отже, правова природа народної законодавчої ініціативи набуває особливе, дуалістичне, з правової точки зору, збірне значення.

Законодавство України, що регулює право громадян на референдум, таким чином, передбачає на національному рівні модель народної законодавчої ініціативи, близькою до варіанту, який застосовується в США та Швейцарії.

Незважаючи на детальну нормативну регламентацію даного інституту безпосередньої демократії, практика проведення законодавчих референдумів в Україні – достатньо неоднозначна зі слабкими демократичними традиціями. Слід зазначити, що за час, який минув від дня набуття чинності Конституцією України, у нашій країні на всеукраїнському референдумі не було прийнято жодного закону. Тому правова база в Україні потребує досконалого реформування шляхом внесення змін до Конституції України з метою конституційного закріплення народної законодавчої ініціативи в парламенті. Таким чином Конституція України буде передбачати право громадян на народну законодавчу ініціативу як через всеукраїнський референдум за народною ініціативою, так і через Верховну Раду України.

Г. В. Задорожня обґрунтувала необхідність визнання Українського народу суб'єктом законодавчої ініціативи у парламенті тим, що організувати прийняття закону у парламенті за народною ініціативою значно легше і дешевше, ніж на всеукраїнському референдумі та процес прийняття законів у парламенті значно мобільніший, ніж на референдумі [14, с. 28]. Повністю погоджуючись з автором, доповнимо, що проведення законодавчого референдуму за народною ініціативою в масштабах країни досить витратний процес, який вимагає чималих як організаційних, так і фінансово-матеріальних витрат, тоді як народна законодавча ініціатива як перспективна форма безпосередньої демократії забезпечує доступ громадян до законодавчої діяльності парламенту.

Тому, нашу думку, на сторожі інтересів України та його народу має стояти питання вибору конструктивно-обґрунтованої моделі народної законодавчої ініціативи та впровадження її на конституційному рівні України. Варто лише застосувати таку модель, яка б підходила до нашого суспільства і була б ефективна та результативна саме в нашій країні в умовах загострення довіри "всіх до всіх" та слугувала доброчесному виконанню своїх обов'язків всіма учасниками суспільних відносин.

На нашу думку, з урахуванням політичної ситуації в Україні, пропонується переглянути коло суб'єктів, які наділені правом законодавчої ініціативи в парламенті та наділити Український народ правом законодавчої ініціативи, що дозволить встановленої конституцією чи законом кількості виборців запропонувати проект нормативно-правового акта, який підлягає обов'язковому розгляду представницьким органом державної влади, якому відводиться вирішальна роль розглянути народну законодавчу ініціативу та прийняти по ній кінцеве рішення: погодитися з проектом, внести до нього поправки, відхилити чи винести його на всенародний референдум.

Висновки. Категорія "модель народної законодавчої ініціативи" має комплексний характер. Комплексність її полягає в тому, що вона так чи інакше охоплює низку ключових питань, зокрема інституційно-функціональну організацію влади, співвідношення суспільства і державної влади, місце та роль громадських організацій, ступінь участі громадян на прийняття кінцевого рішення щодо законопроекту.

Відносно нашої країни важливо втілити в життя таку модель народної законодавчої ініціативи, яка врахувала б історичні традиції, політичні й територіальні особливості України. Виходячи з цього можна припустити, що найбільш прийнятливим сучасному стану представницької

демократії в нашій країні є запровадження європейської моделі народної законодавчої ініціативи, яка зачіпає, з одного боку, життєві інтереси народу, які необхідно забезпечити шляхом законодавчого оформлення, з іншого, – інтереси законодавчого органу державної влади, адже народні законодавчі ініціативи дозволяють оперативно виявити незадовільну роботу представницького органу у ході виконання законодавчих функцій і усунути його недоліки шляхом коригування та вдосконалення законодавчої бази. У разі отримання відмови представницького органу надати законопроекту законної сили, проект правового акту може виноситися на народне голосування, за результатами якого приймається рішення про прийняття чи несхвалення цього нормативно-правового акта. Це потрібно для того аби розгляд законопроекту не обмежувався рамками парламенту. Зарубіжний досвід показав, що самостійно держава в особі органу влади не здатна якісно виконувати позначені завдання.

Література

1. Комарова В. В. Институт народной правотворческой инициативы (понятие, виды, правовые основы) / В. В. Комарова // Lex Russica : Научн. труды Моск. гос. юрид. академии. — 2006. — № 3. — С. 459-473.

2. Галус О. О. Народна законодавча ініціатива як форма безпосереднього народовладдя: перспективи нормативно-правового регулювання в Україні / О. О. Галус // Науковий вісник Ужгородського національного університету. —2013. — Вип. 23. — Ч. 1. — Т. 1. — С. 118-121.

3. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник. — Чернівці: Рута, 2000. — 424 с.

4. Очеретина М. А. Публичные слушания в конституционном праве Российской Федерации: дис. ... *канд.* юрид. наук: 12.00.02 – конституционное право / М. А. Очеретина. — Екатеринбург, 2009. — 227 с.

5. Руденко В. Н. Конституционно-правовые проблемы прямой демократии в современном обществе :автореф. дисс. … докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституционное право // [Електронний ресурс] / В. Н. Руденко; Уральская государственная юридическая академия. — Екатеринбург, 2003. — 46 с.— Режим доступу: http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1176225

6. Важнов С. С. Институт правотворческой инициативы граждан в системе народовластия в Российской Федерации: : дисс. ... канд. юрид. наук : : 12.00.02 – конституционное право / С .С . Важнов. — Саратов, 2007. — 225 с.

7. Щербанюк О.В. Народна правотворча ініціатива як перспективний інститут прямої демократії в Україні / О. В. Щербанюк // Порівняльно-аналітичне право. — 2013. — № 3-2. — С. 97-100.

8. Крутько А.Л. Поняття народної законодавчої ініціативи та її види / А. Л. Крутько // Проблеми законності : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. — Вип. 130. — С. 44-52.

9. Законотворчість : участь громадськості у законодавчому процесі : інформаційно-аналітичне дослідження /А. М. Євгеньєва, Ю. Г. Шкарлат; Заг. ред. Е. Р. Рахімкулов. — К. : Заповіт, 2008. — 96 с.

10. Ціммерман Дж.Ф. Учасницька демократія: відродження популізму / Джозеф Ф. Ціммерман // *Демократія*: *Антологія* / Упоряд. О. *Проценко*. — К.: Смолоскип. — *2005*. — С. 263-304.

11. Кордик Д. Н. Законодательный процесс в европейских государствах: Россия, Германия, Австрия, Швейцария : дисс. …канд..юриди.наук : 12.00.02 – конституционное право / Д. Н. Кордик. — Москва, 2007. — 198 с.

12. Курти О. История народного законодательства и демократии в Швейцарии: перевод с немецкого / Курти Ф.; Пер. и предисл.: Г.Ф. Львович. — СПб.: Т-во “Знание”, 1900. — 248 с.

13. Verfassung des Kantons Zürich vom 27. Februar 2005 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.admin.ch/ch/d/ff/2005/5243.pdf

14. Задорожня Г. В. Законодавчі повноваження Українського народу / Г. В. Задорожня // Юридичний вісник. — 2009. — № 3 (12). — С. 25-28.

***Средницька І.Ю.*,**
аспірант кафедри конституційного права
Національного університету “Одеська юридична академія”
Надійшла до редакції: 19.12.2016

УДК 343.92

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ

Борець Т. О.

У статті розглядаються основні чинники соціально-економічного, демографічного, політичного, організаційного, управлінського спрямування, коливання яких (зміна кількісних та якісних показників) впливає на формування криміногенної ситуації у державі: збільшення або зменшення кількості вчинених протиправних посягань, їх спосіб скоєння, а також особу злочинця.

Ключові слова: *злочинність, криміногенна ситуація, суспільні процеси, фактори, протидія злочинності, кримінологія.*

В статье рассматриваются основные факторы социально-экономического, демографического, политического, организационного, управленческого направления, колебания которых (изменение количественных и качественных показателей) влияет на формирование криминогенной ситуации в государстве: увеличение или уменьшение количества совершенных противоправных посягательств, их способ совершения, а также лицо преступника.

Ключевые слова: *преступность, криминогенная ситуация, общественные процессы, факторы, противодействие преступности, криминология.*

The article examines the main factors of socioeconomic, demographic, political, organizational, managerial direction, fluctuations which (change of quantitative and qualitative indicators) influences the crime situation in the country, increase or decrease the number of committed unlawful acts, their way of commission and person criminal.

Investigating factors that influence crime in the region, it is important to analyze not only the state of crime, but also the consequences of various social processes, the uniqueness of the region (territory, economics, demography, migration, health, disease and mortality, suicide, divorce and domestic violence family, etc.), shortcomings, mistakes that allow state authorities, local government, financial and ideological education of the population.

Keywords: *criminality, criminal situation, social processes, factors, combating crime, criminology.*

The purpose of this article is to study the quantitative characteristics and dynamics of crime in the context of socio-economic transformation of Ukrainian society.

Постановка проблеми. Злочинність обумовлюється різними суспільними процесами і сама не тільки зазнає такого впливу, але і впливає на них відповідним, переважно негативним, чином. Виклики сьогодення, які становлять загрозу суспільній безпеці України змушують додатково осмислити взаємозв'язок між зазначеними явищами. Поява нових форм злочинних проявів, зокрема, таких як тероризм, екстремізм, організована озброєна злочинність, кіберзлочинність, нелегальна міграція і торгівля людьми, загострення низки негативних суспільних явищ, таких як алкоголізм, наркоманія, проституція, безробіття, інфляція та інших, які так чи інакше впливають на формування криміногенної ситуації, потребують поглибленого аналізу. Тобто, це результат дії безлічі обставин, чинників, причин, які знаходяться в неоднаковому співвідношенні між собою. Для дослідження сукупності цих факторів необхідно встановити якомога більше обставин, причинно-наслідкових зв'язків, співвідношення тих або інших причин і умов, що впливають на злочинність, як основний об'єкт пізнання, власне визначаючих конфігурацію механізму детермінації та самодетермінації злочинності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У кримінології питаннями, пов'язаними з визначенням поняття криміногенної ситуації, криміногенної обстановки, дослідженням суспільних процесів як факторів впливу на злочинність (суб'єкт злочину) займалося багато вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме : Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, А.А. Волкова, О.М. Джужа, С.О. Єфремов, А.П. Закалюк, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецов, В.В. Лунєєв, В.Д. Малков, В.О. Соболев, В.Я. Тація, Д.В. Ушаков, М.І. Хавронюк. Ці вчені внесли вагомий внесок у розробку поняття та змісту криміналізації суспільно небезпечних діянь, але в науці кримінального права та кримінології залишається багато питань із сфери факторного впливу на криміногенну ситуацію, які потребують додаткового вивчення, що пояснюється як складністю вказаної тематики, так і характером сучасних суспільних процесів, як чинників впливу на злочинність.

Формування цілей. Метою даної статті є дослідження окремих суспільних процесів як факторів впливу на криміногенну ситуацію у державі та вироблення пропозицій з протидії злочинності.

Завданням цього дослідження є вивчення та з'ясування факторів, які впливають на формування криміногенної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз криміногенної ситуації, яка склалась у державі впродовж поточного року, засвідчив її певне загострення. Підтвердженням цьому є збільшенням кількості повідомлень про вчинення протиправних посягань, які надходять до органів та підрозділів Національної поліції.

Так, за 8 місяців 2016 року загальна кількість злочинів зросла на 23%. Відповідне збільшення відбулося, у першу чергу, за рахунок злочинів майнової спрямованості, зокрема крадіжок – на 36%, пограбувань – на 38%, шахрайств – на 22%, та незаконних заволодінь транспортними засобами – на 17%.

Водночас, слід зазначити, що певне послаблення ефективності діяльності поліції з протидії злочинності (яке обумовлено рядом об'єктивних фактів про що мова піде нижче) є лише одним із небагатьох чинників, які формують нинішню криміногенну ситуацію. Так, провідні кримінологи стверджують, що правоохоронні органи (поліція) можуть впливати на коливання злочинності лише у межах 10%. Усі інші фактори впливу мають соціально-економічну, культурну, демографічну, політичну, етнічну спрямованість тощо.

Відтак до основних факторів, які на сьогодні так чи інакше впливають на формування криміногенної обстановки у державі, слід віднести:

І. Соціально-економічні- стрімке зростання споживчого

© Т.О. Борець, 2016

чих цін упродовж останній трьох років. Так, у 2014 році відповідний індекс у порівнянні з попереднім періодом збільшився на 25%, у 2015 зріс ще на 43%, а вже з початку поточного – на 5%.

Тільки у 2016 році вартість електроенергії для населення зросла – на 25%, природного газу – на 42%, послуг у сфері охорони здоров'я – на 5,5%. При цьому сума заборгованості з виплат заробітної плати збільшилась до 2 млрд. грн. (на 1% порівняно з початком року), з яких 73% припадає на промисловість. З урахуванням вищезазначених цінових факторів можемо вести мову про те, що реальні доходи населення лише у поточному році зменшились на 15%, у 2015 році зменшення становило 22%, а 2014 – 12%.

Вагомим фактором, який характеризує погіршення соціально-економічного становища у державі, є збільшення безробіття серед економічно активного населення віком 15-70 років до 9,9% (2013 – 7,7%).

Наразі ж вищезазначені соціально-економічні чинники, у своїй сукупності, призвели до того, що з початку року за субсидіями для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг звернулось 3,2 млн. домогосподарств, що на 61% більше, ніж за аналогічний період 2015 року [1].

При цьому слід навести результати кримінологічних досліджень, відповідно до яких збільшення безробіття на один відсоток призводить до зростання рівня злочинності на 6%. Про об'єктивність відповідних досліджень свідчать і статистичні дані, відповідно до яких лише у січні-серпні поточного року працівниками поліції встановлено особи 45 тис. дієздатних осіб, які на момент учинення злочину ніде не навчались та не працювали, що становить 63% від усіх затриманих злочинців. У 2015 році відповідний показник становив 58%, у 2014 – 54%, а у 2013 – 46%.

Крім цього, слід зазначити, що питома вага злочинів, учинених у стані алкогольного сп'яніння, у порівнянні з 2013 роком (до початку бойових дій на Сході держави), зменшилась з 13% до 9%, що свідчить про збільшення частки умисних злочинів. Наведені статистичні дані указують на зростання частки так званої "соціальної злочинності".

Погіршення рівня економічної забезпеченості значної кількості населення спонукає окремих громадян до пошуку способів виживання з використанням місцевих регіональних особливостей, які нерідко носять протиправний характер.

Найбільш критична ситуація складається в західних областях України, де близькість кордонів країн Євросоюзу і відсутність гідної роботи створює благодатний грунт для втягування жителів у злочинні схеми заробітку.

Найскладніше становище у ряді районів Волинської, Рівненської та Житомирської областей, де значна частина місцевого населення задіяна до незаконних схем видобутку та реалізації бурштину.

II. Збройне протистояння на сході країни-створює умови до витоку в незаконний обіг з території проведення АТО зброї, при цьому щороку із нелегального обігу вилучається все більше тяжкого озброєння, володіння яким не було характерним для кримінального елементу.

Другим фактором впливу на формування криміногенної ситуації у державі, що пов'язаний із веденням бойових дій на Сході країни, є зростання кількості вимушених переселенців, у тому числі антисоціальної направленості (з початку року взято на облік 1,8 млн. переселенців або 1,4 млн. сімей з Донбасу і Криму. При цьому ще близько 800 тис. осіб не зареєструвались).

Для зазначеної категорії громадян поруч із вищезазначеними проблемами соціально-економічного характеру, кардинально постає питання вирішення елементарних побутових потреб (пошук житла, роботи, начальних закладів для дітей), що, у свою чергу, потребує значних фінансових витрат.

III. Нормативно-правові:

з моменту набрання чинності Закону України "Про Національну поліцію" підрозділи Національної поліції не мали права здійснювати агентурно-оперативну роботу оскільки не являлись суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та не мали відповідних відомчих нормативно-правових актів, якими врегульовується питання організації агентурно-оперативної роботи (тільки 31.05.2016 прийнято Закон України № 1394-VIII "Про внесення змін до статті 23 Закону України "Про Національну поліцію" щодо уточнення деяких положень" відповідно якого оперативним підрозділам Нацполіції дано право здійснювати ОРД та лише 20.05.2016 вступив у дію наказ МВС України № 07, яким затверджено Інструкцію про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативних підрозділів Національної поліції) [2];

набуття чинності Закону України від 26.11.2015 № 838-VIII "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання" [3].

ДОВІДКОВО: відповідно "закону Савченко" підлягають звільненню біля 34,9 тис. осіб, з яких від подальшого відбування покарання звільнено 8,2 тис. засуджених. Із зазначеної кількості звільнених вже 785 осіб, або 10%,викрито в учиненні злочинів

обтяження кваліфікації ряду протиправних діянь, у зв'язку зі зменшенням вартості викраденого майна. Відповідно до Закону України від 04.06.2009 № 1449-VI "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за викрадення чужого майна" правопорушення, які раніше розглядались у порядку адміністративного провадження, стали однією з основних причин збільшення кількості кримінальних правопорушень майнового характеру.

ДОВІДКОВО: на сьогодні вартість викраденого майна, з урахуванням якої діяння кваліфікується як злочин становить 5,8 доларів США (відповідно курсу НБУ), тоді як у 2006 – *104 долари США, 2008 –179,7 доларів США, 2010 – 10,9 доларів США, 2014 – 15,2 долари США*.

Зважаючи на те, що ціни майже на всі види товарів (включаючи і харчову продукцію), які реалізується в Україні здебільшого формуються в еквіваленті до долара США, а вказана сума збитків фактично у 18 разів менша від показника 2006 року та в 31 раз – 2008 року, можливо зробити висновок, що відповідальність за майнові злочини наступає за значно менш тяжкі правопорушення, ніж у попередні 10 років).

IV. Оперативність реагування на злочини та події.

На сьогоднішній день, після запровадження діяльності патрульної поліції та введення в дію служби "102" спостерігається зростання на 35% зареєстрованих до Єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, що з одного боку свідчить про певне підвищення довіри населення до поліції, а з іншого – про підвищення якості контролю за реєстрацією заяв та повідомлень. Збільшення кількості

зареєстрованих заяв та повідомлень спостерігається в усіх без виключення регіонах держави.

V. Зменшення кількості необґрунтовано закритих кримінальних проваджень.

Крім цього, керівництвом Національної поліції взято на особистий контроль законність закриття кримінальних проваджень та якість їх розслідування. Як наслідок, при незначному збільшенні на 6%загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень (з урахуванням закритих за п.п. 1,2,4,6 ч. 1 ст. 284 КПК) число їх закриття зменшилось на 13%, що у свою чергу спонукало зростання на 23% кількості зареєстрованих до ЄРДР кримінальних правопорушень (без урахування закритих за п.п. 1,2,4,6 ч. 1 ст. 284 КПК)за якими досудове розслідування триває.

Для прикладу: в м. Києві з початку року загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень (з урахуванням закритих за п.п. 1,2,4,6 ч. 1 ст. 284 КПК) збільшилась на 3%. При цьому, внаслідок зменшення на 37% кількості закритих, кількість проваджень унесених до ЄРДР (без врахування закритих за п.п. 1,2,4,6 ч. 1 ст. 284 КПК) та за якими досудове розслідування триває збільшилась на 52%.

Крім цього слід враховувати, що керівництвом МВС та Національної поліції прийнято рішення про відхід від старих критеріїв оцінювання ефективності діяльності поліції (міліції), яка базувалась на порівнянні статистичних показників.

Змагальність запропонованої системи спонукала керівників окремих органів до гонитви за показниками з метою досягнення передових позицій у рейтингу. Це призводило до маніпулювання статистичними даними, приховування злочинів від реєстрації, нехтування своїми прямими обов'язками щодо служіння суспільству.

Ураховуючи викладене, а також, насамперед, з метою мінімізації випадків порушення прав громадян правоохоронцями основним критерієм оцінки ефективності роботи працівників поліції визначено рівень довіри населення. Відповідне положення закріплено у ст. 11 Закону України "Про Національну поліцію".

Кардинальна зміна вектора в системі оцінювання ефективності роботи органів та підрозділів поліції вже принесла перші позитивні результати у вигляді зменшення кількості необґрунтовано закритих кримінальних проваджень. Фактично працівники поліції припинили практику відшуковування мотивів для їх закриття з метою покращення статистичних показників своє роботи. Як наслідок, за різними оцінками соціологів, рівень довіри громадян до поліції збільшився в рази.

Висновки. На сьогодні формування криміногенної ситуації обумовлюється рядом чинників, в першу чергу, економічного та соціального спрямування. Стабілізація ситуації за визначеними напрямками безумовно матиме позитивний вплив на оперативну обстановку у державі. Від часу здобуття країною незалежності, структура злочинності в Україні зазнала серйозних змін.

Література

1. Експрес-випуски Держстату України. Соціально-економічне становище України за січень–серпень 2016 року[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.ukrstat.gov.ua.

2.Про внесення зміни до статті 23 Закону України "Про Національну поліцію" щодо уточнення деяких положень: Закон України№ 1394-VIII від 31.05.2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/1394-19.

3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання: Закон України № 838-VIII від 26.11.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/838-19.

Борець Т.О.,
Національна академія внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 19.11.2016

УДК 343.92

ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ЯК ЗЛОЧИН ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАННОСТІ

Загороднюк С. О.
Допілка В. О.

Стаття присвячена дослідженню понять "тероризм" та "фінансування тероризму", опрацьовано статистичні дані щодо терористичної діяльності в Україні, зазначено фактори, що можуть сприяти появі підґрунтя для терористичної діяльності в країні, досліджено основні міжнародно-правові акти у сфері протидії фінансуванню тероризму, включаючи міжнародні конвенції, резолюцію Ради Безпеки ООН.

Ключові слова: *тероризм, фінансування тероризму, легалізація (відмивання) доходів, резолюція, конвенція.*

Статья посвящена исследованию понятия "терроризм" и "финансирование терроризма", обработаны статистические данные о террористической деятельности в Украине, указаны факторы, которые могут способствовать появлению террористической деятельности в стране, исследованы основные международно-правовые акты в сфере противодействия финансированию терроризма, включая международные конвенции, резолюцию Совета Безопасности ООН.

Ключевые слова: *терроризм, финансирование терроризма, легализация (отмывание) доходов, резолюция, конвенция.*

The article focuses on the notions "terrorism", and "terrorism financing"; It is processed the terrorist activity statistics in Ukraine; outlined the factors that may contribute to ground for terrorist activity in country; examined the main international instruments in the fight against terrorist financing, including the

International Convention, Resolution of the UN Security Council; given the comparison of key terms and provisions of international conventions on the laws of Ukraine in the field of terrorist financing. It was shown the influence of international law on the process of anti-terrorism legislation of Ukraine; examined the genesis of Ukrainian legislation in combating and countering the terrorism

© С.О. Загороднюк, В.О. Допілка, 2016

financing. The basic issues that arise in law enforcement practitioners on the application of the rules governing mechanism for identifying and overlapping channels of financing terrorist activities were defined. It is considered the point of view of scientists on the importance of criminalization of terrorist financing. In Ukraine the ascertainment of the criminal liability for terrorist financing was proved by the need of time. Not only the requirements of international regulatory acts motivated Ukrainian legislators to adopt the appropriate amendments to national legislation but also the objective reality. It was made the basic conclusions about the presence of sufficiently strong international legal framework in the fight against terrorist acts and terrorist financing.

Keywords: *terrorism, financing of terrorism, legalization (laundering) of incomes, resolution, convention.*

Мета: дослідження проблем кримінально-правової відповідальності за фінансування тероризму.

Поняття "тероризм" вперше було внесено в політичний словник завдяки Едмонду Берку, який застосував цей термін, визначаючи французьку революцію як "епоху терору"[1], що зробило ідентичними такі поняття як "терор" та "тероризм".

Тероризм виникає, коли у суспільстві має місце криза, насамперед, у сфері ідеології і державного управління. У такому суспільстві з'являються різноманітні опозиційні групи - політичні, соціальні, національні, релігійні, для яких стають сумнівними законність та доцільність існування чинної влади. Якщо зазначені групи доходять висновку, що не можуть домогтися своїх цілей законним шляхом, вони можуть спробувати досягти бажаного результату за допомогою насильства, тобто тероризму.

Термін "фінансування" використовується для визначення операції, яка складається з того, щоб передбачити джерело необхідних ресурсів для сбору коштів. Мається на увазі мобілізація власних коштів (самофінансування) чи потреба зовнішнього фінансування, яка буде задоволена завдяки здатності до фінансування, яку проявлять інші суб'єкти. Етимологія дозволяє виявити справжній сенс "фінансування", адже воно тісно пов'язане з поняттям "вдале завершення" якої-небудь ініціативи, операції: від латинського слова "finis" (кордон, межа, кінець); тобто "фінансувати" означає завершити операцію, тобто зробити так, щоб покрити потребу в ресурсах, грошах або цінностях.

Фінансування тероризму – це сукупність методів і засобів покриття витрат, необхідних для вчинення терористичного акту чи діяльності терористичної групи (організації). Коштами в даному випадку можуть бути гроші, цінні папери, валютні цінності, послуги по економічному плануванню діяльності терористичної групи (організації), економічні поради для забезпечення ефективності фінансування терористичної діяльності, а також інші матеріальні цінності за виключенням зброї.

Фінансування тероризму відноситься до числа конвенційних злочинів, тобто до тих злочинів, до яких людство вже висловило своє ставлення у низці прийнятих міжнародних документів (конвенцій та резолюцій).

Проблемам відповідальності за фінансування тероризму приділяли увагу такі науковці як В. Ф. Антипенко, А. С. Беніцький, С. Б. Гавриш, В. О. Глушков, Драний В. В., В. П. Ємельянов, В. С. Зеленецький, В. С. Канцір, О. Є. Користін, В. Н. Кубальський, О. В. Шамара.

Основне завдання міжнародно-правової основи у сфері протидії фінансуванню тероризму полягає не тільки в тому, щоб регулювати питання міжнародного співробітництва, а, в першу чергу, забезпечити створення відповідних національних режимів в кожній країні.

Зважаючи на намагання нашої держави відповідати рівню сучасної європейської держави, необхідно враховувати вимоги основних міжнародно-правових актів у сфері протидії фінансуванню тероризму, включаючи міжнародні конвенції, резолюції Ради Безпеки ООН. Саме міжнародні нормативно-правові акти суттєво впливають на формування вітчизняної правової доктрини щодо протидії фінансуванню тероризму. Одним з таких актів, до якого приєдналась Україна, є Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму та Законом України від 12.09.2002р. № 149-IV "Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму". На виконання положень зазначеної Конвенції Законом України № 228-IV від 21.11.2002р. було затверджено Концепцію державної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, стосовно якої було внесено ряд змін до законодавства України.

Так, було прийнято Закон України № 249-IV від 28.11.2002 р. "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму", в якому було законодавчо закріплене поняття фінансування тероризму - надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією визначеного КК України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби здійснення таких дій. У подальшому дане визначення знайшло своє відображення в Законі України № 638-IV від 20.03.2003р. "Про боротьбу з тероризмом" у такому ж самому вигляді. [2, с. 189–196] Отже, змістовно це формулювання відповідає міжнародному визначенню фінансування тероризму.

Наступним кроком у виконанні Україною вимог ратифікованої Міжнародної Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму стало запровадження у вітчизняному законодавстві кримінальної відповідальності за фінансування тероризму.

Небезпечно недооцінювати загрозу терористичної діяльності для України, особливо в умовах глобалізації і можливого експорту терористичної діяльності в нашу державу. Хоча в науці й досі висловлюється думка, що криміналізація різних проявів терористичної спрямованості, зокрема й фінансування тероризму, є зайвою, оскільки наявних кримінально-правових засобів для боротьби із зазначеним суспільно-небезпечним посяганням в Кримінальному кодексі України цілком достатньо [3, с. 6].

Слід зазначити, що в Україні є низка зовнішніх і внутрішніх факторів, що можуть сприяти появі підґрунтя для терористичної діяльності на теренах нашої держави. До найбільш характерних чинників, які сприяють виникненню зовнішніх терористичних загроз, експерти відносять наступні:

- геополітичне розташування України – територією держави пролягають маршрути міграції й товарообміну

між Азією та Європою, що супроводжується можливістю нелегального перетинання кордону та контрабанди;

- перенесення на територію України етнічних та релігійних конфліктів з інших країн;

- поширення впливу закордонних ісламістських центрів на пострадянському просторі, у т. ч. в Україні, а також інспірування іноземними державами сепаратистських рухів серед представників національних меншин в Україні, створення еміграційного потенціалу;

- проведення активних контртерористичних заходів у суміжних державах, що провокує виникнення потоків біженців в Україну;

- участь України в антитерористичній коаліції та інших міжнародних антитерористичних заходах;

- загроза громадянам та об'єктам України з боку міжнародних терористичних, екстремістських організацій та кримінальних структур за кордоном [4, с. 92–93].

До внутрішніх чинників відносяться – нестабільність економічних, соціально-політичних, національно-етнічних, релігійних та деяких інших процесів, що відбуваються в Україні. До окремих чинників та передумов, які посилюють загрозу виникнення терористичної діяльності можна віднести: наявність прихильників міжнародних терористичних організацій на території України; посилення фундаменталістського впливу в Україні; значне збільшення міграційних потоків із країн Близького та Середнього Сходу, наявність в Україні об'єктів підвищеної небезпеки тощо [5, с. 46]. Крім того, науково-технічний прогрес розширює можливість вчинення терористичних актів як шляхом застосування нових засобів руйнування і знищення людей, так і шляхом збільшення кола предметів цього злочину. Україна на своїх теренах має значну кількість об'єктів, що можуть стати об'єктом терористичних спрямувань – атомні, теплові та гідроелектростанції, великі хімічні виробництва, дамби, великі водоймища, нафто та газопроводи, бази і склади військової техніки тощо. Все це може стати цілями вчинення терористичних актів, що може спричинити надзвичайні ситуації, які мають небезпечні соціальні, екологічній економічні наслідки для суспільства [6, с.122]. Наведений перелік внутрішніх чинників, які потребують особливої уваги щодо можливості здійснення терористичної діяльності не є вичерпним. Його можна продовжувати, але суть залишається незмінною – Україна знаходиться в зоні ризику виникнення терористичних проявів.

Крім того, необхідність законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за фінансування тероризму – діяння, яке сьогодні ще не зустрічається на теренах України, пояснюється ще тим, що кримінальне законодавство повинно охоплювати всі нові форми злочинності, навіть якщо ці форми в деяких країнах ще не існують. Адже легше попередити явище, ніж боротися з його негативними наслідками.

Хоча удосконалення антитерористичного законодавства не вирішує всіх проблем, яке створює сьогодні тероризм для окремих країн та цілого світу. Адже закони, спрямовані на боротьбу з тероризмом, націлені на припинення терористичних проявів та покарання осіб. Між тим є найважливішим запобігти такого роду діям.

Розвиток чинного кримінального законодавства відбувається на основі врахування основоположних норм міжнародного права. Адже боротьба з тероризмом загалом та фінансуванням тероризму, зокрема, потребує міжнародно-правового співробітництва у цій сфері, потребує застосування уніфікованих підходів у визначенні понять та кваліфікації терористичних діянь аби терористи та ті, хто їм сприяє не могли уникнути кримінальної відповідальності [7, с.501].

Міжнародно-правова основа протидії фінансуванню тероризму в цілому сформована. Проте прогалини, які виявляються в процесі застосування державними органами та організаціями правових норм, що регулюють механізм виявлення і перекриття каналів фінансування терористичної діяльності, розвиток міжнародного досвіду в цьому напрямку, створюють необхідність подальшого вдосконалення внутрішнього законодавства з метою підвищення ефективності правового забезпечення протидії фінансуванню тероризму.

Отже, можна зробити такий висновок: враховуючи, що без фінансової підтримки терористичних груп, об'єднань, та й самого тероризму в цілому їх існування не є можливим, світове співтовариство, в тому числі й Україна, використовує всі наявні можливості для активізації своєї діяльності в боротьбі з вказаними негативними проявами. Для цього відповідні органи, як на рівні окремих країн, так і міжнародних організацій (типу Інтерпол) зобов'язані постійно здійснювати заходи з виявлення, попередження та припинення фактів фінансування тероризму. Для України встановлення кримінальної відповідальності за фінансування тероризму виявилося потребою часу. Не тільки виконання вимог міжнародних нормативно-правових актів спонукало нашого законодавця прийняти відповідні зміни до вітчизняного законодавства а і об'єктивна реальність.

Література

1. Берк Э. Размышления о революции во Франции// Великая французская революция [Электронный ресурс] - М., 1999 - Режим доступа: http://liberte.newmail.ru/Books/Burke1.html

2. Драний В. В. Сутність фінансування тероризму / В. В. Драний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 6. – С. 189–196.

3. Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В. Н. Кубальський. – К., 2007. – С. 6.

4. Леонов Б. Щодо оцінки терористичної загрози в Україні / Б. Леонов // Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації : збірник матеріалів "круглого столу". – К. : НІСД, 2011. – С. 92–93.

5. Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: Збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 46.

6. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз, перспективи покращення / А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2001. – 312 с.

7. Канцір В. С. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір : [монографія] / Володимир Степанович Канцір. – Львів : Край, 2011. – 558 с.

Загороднюк С. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
Допілка В.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри "Транспортне право" ОНМУ
Надійшла до редакції: 13.11.2016

УДК 343.9

ДЕЯКІ ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ МІЖНАРОДНОМУ ТЕРОРИЗМУ ЯК ГОЛОВНІЙ ПРОБЛЕМІ ЛЮДСТВА

Конєв О. Ю.

В даній науковій статті визначаються загальні положення міжнародного тероризму як головної проблеми людства на сучасному етапі його розвитку, а саме з'ясовується його сутність, особливості та характерні риси. Акцентується увага на нормативних актах, в яких закріплені основні напрямки міжнародного співробітництва у сфері боротьби з міжнародним тероризмом, а також тактичних заходах його протидії, що здійснюються відповідними міжнародними організаціями.

Ключові слова: *тероризм, міжнародний тероризм, міжнародне співробітництво, протидія тероризму, терористична діяльність, попередження тероризму, міжнародні організації в боротьбі з тероризмом.*

В данной научной статье определяются общие положения международного терроризма как главной проблемы человечества на современном этапе его развития, а именно выясняется его сущность, особенности и характерные черты. Акцентируется внимание на нормативных актах, в которых закреплены основные направления международного сотрудничества в сфере борьбы с международным терроризмом, а также тактических мероприятиях его противодействия, осуществляемых соответствующими международными организациями.

Ключевые слова: *терроризм, международный терроризм, международное сотрудничество, противодействие терроризму, террористическая деятельность, предупреждение терроризма, международные организации в борьбе с терроризмом.*

Terrorism as the socio-political phenomenon exists since ancient times, however for the end of XX - the beginning of the 21st century terrorism turned into the mass phenomenon, having begun to use modern technological and technical means of carrying out acts of terrorism. For today the problem of fight against the international terrorism is one of global problems of mankind menacing to safety of any country. Each of the last still remains uninsured from manifestations of terrorist activities. Terrorists for implementation of the criminal actions, both on international, and on national and regional levels, become more and more prepared in resource, tactical, organizational, technical, information aspects. Taking into account it there is a need to determine some tactical aspects of counteraction to the international terrorism as to the main problem of society at the present stage of its development.

In modern conditions counteraction to the international terrorism is an urgent task of the world community. Already many works of domestic and foreign scientists are devoted to problems of its counteraction. But, unfortunately, in scientific community discussions concerning development of a general view on interpretation of the concept "international terrorism" are still conducted. In the Ukrainian and foreign scientific literature connected with a research of the international terrorism as a global problem of mankind, the available various approaches to determination of a concept of terrorism.

In this scientific article general provisions of the international terrorism as main problem of mankind at the present stage of its development are determined, namely its essence, features and characteristic features is investigated. The attention is focused on regulations in which the main directions of international cooperation are fixed in the sphere of fight against the international terrorism, and also tactical actions of its counteraction performed by relevant international organizations.

Keywords: *terrorism, the international terrorism, international cooperation, counteraction to terrorism, terrorist activities, the prevention of terrorism, the international organizations in fight against terrorism.*

Постановка проблеми. Тероризм як соціально-політичне явище існує з давніх часів, проте на кінець XX – початок XXI сторіччя тероризм перетворився на масове явище, почавши використовувати сучасні технологічні та технічні засоби проведення терористичних актів. На сьогодні проблема боротьби з міжнародним тероризмом є однією з глобальних проблем людства, що загрожує безпеці будь-якої країни. Кожна з останніх досі залишається незастрахованою від проявів терористичної діяльності. Адже терористи для здійснення своїх злочинних діянь, як на міжнародному, так і на національно-регіональному рівнях, стають все більш підготовленими в ресурсному, тактичному, організаційному, технічному, інформаційному аспектах. З урахуванням цього постає необхідність окреслити деякі тактичні аспекти протидії міжнародному тероризму як головній проблемі суспільства на сучасному етапі його розвитку.

Виходячи з цього, **метою даної наукової статті** є визначення сутності та особливостей міжнародного тероризму, окреслення кола міжнародних нормативно-правових актів, якими закріплюються основні напрямки міжнародного співробітництва у сфері боротьби з міжнародним тероризмом, а також визначення деяких тактичних заходів протидії міжнародному тероризму, що здійснюються відповідними міжнародними організаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти міжнародного тероризму, зокрема особливості та тактика протидії сучасному міжнародному тероризму, історичний аспект міжнародного тероризму, питання міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом, досліджувалися у працях Ю. М. Антоняна, С. В. Коваленка, Г. В. Епура, С. О. Зелинського, О. С. Панаріна, М. Стрімської, Г. В. Токаревського, М. В. Гребенюка, Б. Д. Леонова, В. В. Курзової, В. В. Вороненка, Ю. М. Скалецького, В. Ф. Торбіна, І.Н. Лебедєвої, І. Печенюка, М. Шевченка, Ю. Кузнєцова, М. П. Требіна, В. Масленнікова, О. Піскуна, О. В. Філонова, В. Ф. Антипенка, Ю. М. Антоняна, І. П. Бліщенка, П. Д. Біленчука, Г. Вордлоу, Л. Н. Галєнської, Ю. А. Іванова, В. Н. Кудрявцевої, Дж. Ламберта, У. Р. Латипова, Є. Г. Ляхова, Л. А. Моджоряна, В. П. Панова, У. Сломансона, С. І. Цветкова, О. В. Лавніченка, С. Є. Кучерина та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах протидія міжнародному тероризму є актуальним завданням світової спільноти. Проблемам його протидії присвячено вже чимало праць вітчизняних

© О.Ю. Конєв, 2016

та іноземних вчених. Але, на жаль, у наукових колах і досі ведуться активні дискусії з приводу вироблення спільного погляду на тлумачення поняття "міжнародний тероризм (тероризм)". З метою якісного проведення наукового дослідження, а також досягнення поставленої мети дослідження, пропонуємо, в першу чергу, визначитись із тлумаченням поняття тероризм.

В українській та зарубіжній науковій літературі, пов'язаній з дослідженням міжнародного тероризму як глобальної проблеми людства, наявні різні підходи до визначення поняття тероризму. Через це, пропонуємо проаналізувати деякі сучасні погляди науковців на визначення поняття міжнародний тероризм та деякі нормативно-правові акти, в яких закріплюється визначення даного виду тероризму. Так, на думку В. Ємельянова, тероризм варто розглядати як загально небезпечні дії або погроза ними, що вчинюються публічно, посягають на суспільну безпеку і спрямовані на створення в соціальній сфері обстановки страху, непокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення чи відмови від нього в інтересах винних [1].

Водночас, під час проведення кримінологічного та кримінально-правового дослідження тероризму Ю. Антонян запропонував визначати тероризм як насильство, яке містить загрозу іншого, ще більшого насильства для того, щоб викликати паніку, зруйнувати або порушити державний чи суспільний порядок, викликати страх, примусити противника прийняти бажане рішення, викликати політичні та інші зміни [2].

С. А. Зелинський вбачав сутність сучасного тероризму у використанні крайнього насильства або погрози насильством для досягнення певних політичних, релігійних чи інших публічних цілей, за наявності основного конструктивного елементу — мотиву злочинного терористичного діяння — залякування державної влади, суспільства або його частини [3, с. 40].

У той же час, заслуговує на увагу і позиція Максиміліана Стрімска, який дефініціював сучасний тероризм як політично вмотивований та обґрунтований метод використання радикального насильства, головною метою якого — досягнення певного психічного ефекту. Дослідник визначав саме комунікативність характерною рисою сучасного терроризму, сутність якої полягає у поєднанні насильницьких вчинків із політичним посланням. Проте відмінна риса сучасного терроризму, на думку науковця, полягає насамперед у систематичнимому використанні крайнього насильства, яке визначає також характер навмисне викликаного психічного ефекту [4, с. 24].

Зовсім інакшою є точка зору Е. Паніна, який у своїй науковій статті "Соціальна природа екстремізму та тероризму" обґрунтовує свої позиції наступним чином: "Тероризм – це дії, спрямовані на вирівнювання шансів чи на ламання гри. З точки зору самих терористів їх дії – це форма відновлення справедливості. Це спотворені уявлення про справедливість, однак тероризм – це завжди асиметрична відповідь слабшої сторони на дії сильнішої [5, с. 119-120].

Окрім зазначеного, тероризм також трактують як загрозу застосування насильства, яка спричинює почуття страху як у окремих громадян, так і загалом у суспільстві і розрахована на залякування та породження недовіри до органів державної влади у здатності протидіяти цим злочинним проявам. Саме таке визначення є найбільш повним на думку Епура Г. В. та Коваленка С. В. [6].

У контексті пошуку визначення міжнародного тероризму вважаємо за доцільне навести також визначення даного поняття, яке міститься у Законі України "Про боротьбу з тероризмом". Так, український законодавець визначає міжнародний тероризм як здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження [7, ст. 1].

Дослідження наявного плюралізму поглядів науковців на визначення поняття міжнародний тероризм посприяло виробленню свого власного розуміння даного терміну. Так, під міжнародним або сучасним тероризмом пропонується розуміти сукупність насильницьких дій у міжнародному масштабі, які спрямовані безпосередньо на свідоме залякування або невиправдану загибель людей, порушення нормальної діяльності держави, утруднення здійснення транспортних зв'язків з іншими державами з метою формування нового світового порядку. Відповідно до зазначеного визначення можна виділити характерні риси даного виду тероризму, а саме міжнародний масштаб, насильницький характер дій, наявна мета сформувати новий світовий порядок та певні способи досягнення вказаної мети.

Окрім наукових поглядів на визначення поняття міжнародний тероризм важливо також окреслити коло міжнародних нормативно-правових актів, якими закріплюються основні напрямки міжнародного співробітництва у сфері боротьби з міжнародним тероризмом, а також визначити деякі тактичні заходи протидії міжнародному тероризму, що здійснюються відповідними міжнародними організаціями. У цілому, аналізуючи наявну практику зусиль світової спільноти у питаннях протидії актам терору, можна виділити чотири рівні цієї боротьби: загальносвітовий рівень під егідою ООН, рівень Європи під егідою Ради Європи, зусилля держав "великої вісімки" і міжнародне співробітництво країн СНД [8]. У даній науковій статті нами буде детально зупинено лише на загальносвітовій співпраці у процесі боротьби з міжнародним терроризмом, а саме на деяких нормативно-правових актах, прийнятих в рамках Організації Об'єднаних Націй.

Безсумнівну роль в процесі боротьби з міжнародним тероризмом відіграє ООН. Дані позиції обґрунтовуються схваленням останньою Глобальної антитерористичної концепції у 2006 році. Окрім цього ООН було розроблено понад тринадцяти угод, спрямованих проти міжнародного тероризму та певних видів терористичної діяльності. Серед них варто вирізнити найбільш основні: Конвенція про злочини та деякі інші акти, які здійснюються на борту повітряних суден 1963 р. ("Токійська конвенція"); Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р. ("Гаазька конвенція"); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971 р. ("Монреальська конвенція"); Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, зокрема дипломатичних агентів 1973 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників 1979 р.; Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 р.; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства

1988 р.; Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їхнього виявлення 1991 р.; Міжнародна Конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 р.; Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р.; Міжнародна Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 р. тощо. Важливе місце серед зазначених нормативно-правових актів посідає Декларація про заходи ліквідації міжнародного тероризму від 09.12.1994 р. [9], адже в ній закріплюються основні тактичні завдання держав-учасниць ООН у напрямі протидії міжнародному тероризму, а саме:

- утримуватися від організації терористичної діяльності, підбурювання до неї, сприяння її здійсненню, фінансування, заохочення або прояви терпимості до неї і вживати належних практичні заходи до забезпечення того, щоб їх відповідні території не використовувалися для створення терористичних баз або навчальних таборів або для підготовки або організації терористичних актів, спрямованих проти інших держав або їх громадян;
- забезпечувати затримання і судове переслідування або видачу осіб, які вчинили терористичні акти, згідно відповідними положеннями їхнього національного права;
- прагнути до укладання спеціальних угод з цієї метою на двосторонній, регіональній і багатосторонній основі і розробити з цією метою типові угоди про співпрацю;
- співпрацювати один з одним в обміні відповідною інформацією щодо запобігання тероризму і боротьби з ним;
- оперативно робити всі необхідні кроки до втіленню в життя існуючих міжнародних конвенцій у цій питання, учасниками яких вони є, включаючи приведення свого внутрішнього законодавства у відповідність з міжнародними конвенціями.

До тактичних дій держав-учасниць ООН у напрямі протидії міжнародному тероризму варто також віднести зазначені заходи у Резолюції Ради Безпеки ООН від 28.09.2001 р. № 1373 [10, с. 124]:

- запобігати і припиняти фінансування терористичних актів;
- ввести кримінальну відповідальність за умисне надання або збір коштів, якими методами, прямо чи побічно, їх громадянами або на їх території з наміром, щоб такі кошти використовувалися - або при усвідомленні того, що вони будуть використані, - для здійснення терористичних актів;
- невідкладно заблокувати кошти та інші фінансові активи або економічні ресурси осіб, які здійснюють або намагаються вчинити терористичні акти, або беруть участь у вчиненні терористичних актів, або сприяють їх вчиненню;
- заборонити своїм громадянам або будь-яким особам і організаціям на своїй території надання будь-яких засобів, фінансових активів або економічних ресурсів, або фінансових чи інших відповідних послуг, прямо або побічно, для використання в інтересах осіб, які здійснюють або намагаються здійснити терористичні акти, або сприяють чи беруть участь у їх вчиненні, організацій, прямо або побічно перебувають у власності або під контролем таких осіб, а також осіб і організацій, що діють від імені або за вказівкою таких осіб;
- утримуватися від надання в будь-якій формі підтримки - активної або пасивної - організаціям або особам, які замішані в терористичних актах, в тому числі шляхом припинення вербування членів терористичних груп та ліквідації каналів поставок зброї терористам;
- вжити необхідних заходів з метою запобігання вчиненню терористичних актів, в тому числі шляхом раннього попередження інших держав за допомогою обміну інформацією;
- надавати одна одній всебічне сприяння в зв'язку з кримінальними розслідуваннями чи кримінальним переслідуванням, які мають відношення до фінансування або підтримки терористичних актів, включаючи сприяння в отриманні наявних у них доказів, необхідних для такого переслідування.

Підводячи підсумок вище викладеному, варто ще раз підкреслити, що

міжнародний тероризм становить серйозну загрозу для стабільності та еволюційного демократичного розвитку окремих держав та міжнародного співтовариства. Відсутність єдиного визначення поняття міжнародного тероризму в наукових колах вплинуло на вироблення власного розуміння даного терміну. Так, під міжнародним або сучасним тероризмом пропонуємо розуміти сукупність насильницьких дій у міжнародному масштабі, які спрямовані безпосередньо на свідоме залякування або невиправдану загибель людей, порушення нормальної діяльності держави, утруднення здійснення транспортних зв'язків з іншими державами з метою формування нового світового порядку. Специфічність міжнародного тероризму окреслюється його характерними рисами, а саме насильницьким характером дій та масштабністю.

Дослідження тактичних аспектів протидії міжнародному тероризму шляхом визначення суб'єктів протидії та деяких нормативно-правових актів, що закріплюють основні засади протидії даному виду тероризму показали, що лише у єдності спільних дій держав-учасниць можливе подолання такої глобальної проблеми як міжнародний тероризм.

Також, варто зазначити, що забезпечення безпеки населення та збереження існуючого світового порядку залишаються одними з пріоритетних завдань міжнародних організацій, тому питання протидії міжнародному тероризму потребує подальшого детального дослідження, що планується здійснити у наступних наукових публікаціях.

Література

1. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. — 291 с.
2. Антонян Ю. М. Терроризм: Криминологическое и уголовно-правовое исследование. — М., 1998.
3. Зелинський С. А. Політичний тероризм як соціально-правове явище. // Актуальні проблеми держави та права. — Вип. 6. — Ч. II. — Одеса, 1999. — С. 40.
4. Стрімська М. Політичний тероризм: проблеми його визначення / Стрімська М. // Політологічний часопис. – 1994. – №2. – С. 39-51.
5. Паин Э. Социальная природа экстремизма и терроризма / Э. Паин // Общественные науки и современность. – 2002. – № 4. – С. 113-124.
6. Епур Г.В., Коваленко С.В. Терроризм: знать, чтобы предупредить / Сб. статей. – Луганск, 2000. – 124 с.
7. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/ show/638-15 - Назва з екрану.
8. Філонов О. В. Міжнародне співтовариство у боротьбі з терроризмом - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuv.gov. ua/old_jrn/.../7Filonov.pdf - Назва з екрану.
9. Декларація про заходи ліквідації міжнародного тероризму ООН; Декларація, Міжнародний документ від 09.12.1994 - http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_502 - Назва з екрану.
10. Гуцман М.Я. Діяльність ООН у боротьбі з міжнародним тероризмом// Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.- Вип.58.- Ч.2.- К.: Київський національний університет ім.. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2005. – С.121-127.

Конєв О.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Доцент кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки ОДУВС

Надійшла до редакції: 28.11.2016

УДК 343.985

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТАКТИКИ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Любчик В. Б.
Семелюк Д. М.

Стаття присвячена питанням наукової розробленості проблемам про співвідношення оперативно-розшукової тактики та криміналістичної тактики. У загальному розумінні, тактика - це прийоми, засоби досягнення певної мети через боротьбу, зіткнення інтересів та подолання опору, лінія поведінки когось. Виявлення (розкриття) та розслідування злочинів, як правило, здійснюється у ситуації конфлікту інтересів і протидії зацікавлених осіб, що обумовлює необхідність визначення оптимальної лінії поведінки у компетентних суб'єктів (слідчого, оперативного працівника) за для ефективного проведення процесуальних і не процесуальних дій і заходів. Оперативно-розшукова тактика визначається крізь призму протидії кримінальному середовищу, постійної боротьби (психологічної, фізичної) між захисниками інтересів держави, суспільства, прав людини і порушниками законів та правил співжиття, необхідності передбачати дії злочинців та ураховувати їх при обранні прийомів проведення оперативно-розшукових дій і заходів. Криміналістична тактика – це галузь криміналістики, що охоплює систему наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового розслідування і судового слідства, які розробляються на основі визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального процесу, прийомів провадження слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів та встановлення обставин, що підлягають доведенню у межах кримінального провадження. Автор, на підставі аналізу існуючих точок зору, світової практики боротьби зі злочинністю виказує особисте ставлення до означеного питання.

Ключові слова: *оперативно-розшукова тактика, криміналістична тактика, оперативно-розшукова діяльність.*

Статья посвящена вопросам научной разработанности проблемам о соотношении оперативно-розыскной тактики и криминалистической тактики. В общем смысле, тактика - это приемы, средства достижения определенной цели через борьбу, столкновение интересов и преодоление сопротивления, линия поведения кого-то. Обнаружения (раскрытия) и расследования преступлений, как правило, осуществляется в ситуации конфликта интересов и противодействия заинтересованных лиц, что обусловливает необходимость определения оптимальной линии поведения компетентных субъектов (следователя, оперативного работника) для эффективного проведения процессуальных и не процессуальных действий и мероприятий. Оперативно-розыскная тактика определяется через призму противодействия криминальной среде, постоянной борьбы (психологической, физической) между защитниками интересов государства, общества, прав человека и нарушителями законов и правил общежития, необходимости предусматривать действия преступников и учитывать их при выборе приемов проведения оперативно-розыскных действий и мероприятий. Криминалистическая тактика - это отрасль криминалистики, охватывает систему научных положений и рекомендаций по организации и планированию предварительного расследования и судебного следствия, которые разрабатываются на основе определения оптимальной линии поведения субъектов уголовного процесса, приемов производства следственных и судебных действий, направленных на сбор и исследование доказательств и установление обстоятельств, подлежащих доказыванию в рамках уголовного производства. Автор, на основании анализа существующих точек зрения, мировой практики борьбы с преступностью выражает личное отношение к указанному вопросу.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная тактика, криминалистическая тактика, оперативно-розыскная деятельность.*

This article is devoted to research of a problem of the relationship of operational tactics and forensic tactics. In a general sense, the tactics - it tricks the means to achieve certain goals through struggle, conflict of interest and overcoming resistance line behavior of someone. Detection (opening) and investigation of crimes, usually carried out in a situation of conflict of interests and combating stakeholders, hence the need to determine the optimal courses of competent entities (investigative, operational staff) for the efficient execution of procedural and non-procedural actions and activities. Operational and investigative tactics determined in the light of combating criminal environment of constant struggle (psychological and physical) between the defenders of the interests of the state, society, human rights and violators of laws and rules of the community, the need to anticipate the actions of criminals and consider them when choosing methods of operational search actions and measures. Forensic tactics - a branch of criminology, embracing system of scientific findings and recommendations regarding the organization and planning of the pre-trial investigation and the trial, which are based on determining the optimal courses of criminal proceedings, investigative techniques and judicial action to collect and study evidence and establish circumstances susceptible of proof in criminal proceedings. The author, based on an analysis of existing perspectives, global practices to combat crime betrays a personal relationship to definite questions.

Keywords: *operational-investigative tactics, forensic tactics, operational and investigative activities.*

У військовій науці та теорії службово-бойової діяльності термін "тактика" означає теорію і практику підготовки та ведення бою, визначення шляхів, методів, засобів і форм боротьби, що найбільше відповідають конкретним обставинам у даний момент і забезпечують стратегічний успіх. Відомий полководець Олександр Суворов основи тактики заключав у трьох принципах: глазомер (оцінка обстановки та правильність прийняття рішення); бистрота (оперативність переміщення військ та тактична рапто-

© В.Б. Любчик, Д.М. Семелюк, 2016

вість); натиск (стрімкий нищівний удар, що завершується переслідуванням супротивника до повного розгрому, вирішує результат бою). Варто відзначити, що зазначені принципи абсолютно прийнятні і до сфери боротьби зі злочинністю, діяльності із виявлення (розкриття) та розслідування кримінальних правопорушень. Остання передбачає застосування оперативно-розшукових та криміналістичних засобів, прийомів і методів, що характеризується тактичною складовою та спрямовано на вирішення завдань кримінального судочинства. У зв'язку з цим важливо на теоретичному рівні співвіднести такі категорії як оперативно-розшукова тактика та криміналістична тактика.

Різнопланові питання криміналістичної тактики були висвітлені у наукових працях відомих вчених Г.В. Арцишевського, Н.П. Ахтирської, В.П. Бахіна, Р.С. Бєлкіна, І.Є. Биховського, О.М. Васильєва, В.К. Весельського, А.Ф. Волобуєва, С.А. Голунського, А.В. Дулова, А.В. Іщенка, Н.С. Карпова, І.І. Когутича, В.І. Комісарова, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, Г.М. Міньковського, С.П. Мітрічєва, П.Д. Нестеренка, М.А. Погорецького, В.І. Попова, Л.Д. Самигіна, В.А. Саса, Н.А. Селіванова, А.В. Соловйова, А.Г. Філіпова, К.О. Чаплинського, М.П. Шаламова, В.Ю. Шепітька, О.Р. Шляхова, М.А. Якубовича та інших. У свою чергу оперативно-розшукова тактика отримала своє висвітлення у працях К.В. Антонова, О.М. Бандурки, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, А.В. Іщенка, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.Б. Саакяна, В.Є. Тарасенка, В.В. Шендрика та інших вчених. Втім, як свідчить аналіз наукової літератури, категорії оперативно-розшукової та криміналістичної тактик між собою сучасними вченими не співвідносилися.

У загальному розумінні, тактика - це прийоми, засоби досягнення певної мети через боротьбу, зіткнення інтересів та подолання опору, лінія поведінки когось. Виявлення (розкриття) та розслідування злочинів, як правило, здійснюється у ситуації конфлікту інтересів і протидії зацікавлених осіб, що обумовлює необхідність визначення оптимальної лінії поведінки у компетентних суб'єктів (слідчого, оперативного працівника) за для ефективного проведення процесуальних і непроцесуальних дій і заходів.

Відзначимо, що у першій половині XX сторіччя теорія оперативно-розшукової тактики розвивалася на основі криміналістичної науки. Характеризуючи цей етап, відомий криміналіст Р.С. Бєлкін підкреслював, що криміналістика, котра склалася як система наукових методів збирання і дослідження доказів, у своєму розвитку неминуче повинна була звернутися до вивчення допоміжної щодо розслідування злочинів тактики оперативно-розшукової діяльності як через нерозривність цих двох видів практики боротьби зі злочинністю, так і через безпосередні уявлення про предмет криміналістики, під яким розуміють технічні прийоми й методичні рекомендації стосовно розкриття і розслідування злочинів [1, с. 24].

У підручнику за авторством відомих дослідників Е.О. Дідоренка, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, В.П. Пилипчука, В.Л. Регульського та Л.В. Бородича [2, с. 312] влучно зазначено, що у вказаний вище період вчені-правознавці визнавали криміналістику єдиною науковою основою розшуку та слідства. Більше того, розшукові та слідчі дії вони ототожнювали і в будь-якому випадку розглядали як елементи однорідної діяльності, а їх процесуальний і не процесуальний характер до уваги не брався.

З прийняттям на початку 60-х років XX сторіччя Основ кримінального судочинства СРСР та Кримінально-процесуальних кодексів союзних республік наукова розробка теорії оперативно-розшукової тактики набула законодавчої підтримки [3, с. 312]. У практичний і науковий обіг було введено поняття оперативно-розшукової діяльності, визначено конкретні органи, уповноважені здійснювати цю діяльність. У наукових працях вчені-криміналісти обґрунтовують вимогу чіткого розмежування обов'язків слідчого та оперативного працівника, які, однаковою мірою відповідаючи за розкриття злочину, йдуть до спільної мети різними шляхами, використовуючи різні методи і засоби [4, с. 407].

Із розвитком теорії та практики ОРД активно розвивається її тактика як складова частина (підсистема) цієї державно-правової форми боротьби зі злочинністю. При цьому ***оперативно-розшукова тактика*** визначається [5, с. 314-315] крізь призму протидії кримінальному середовищу, постійної боротьби (психологічної, фізичної) між захисниками інтересів держави, суспільства, прав людини і порушниками законів та правил співжиття, необхідності передбачати дії злочинців та ураховувати їх при обранні прийомів проведення оперативно-розшукових дій і заходів.

В оперативно-розшуковій науці розповсюдженою є думка [6, с. 21-23] про те, що тактика не існує поза боєм, поза протидією супротивника. Ніби тактика починається з того моменту, коли оперативний підрозділ (оперативний працівник), плануючи свої дії щодо проведення оперативно-розшукових заходів або комплексу заходів, враховує можливу протидію злочинців. Професор І.П. Козаченко підкреслює, що планування оперативно-розшукових заходів здійснюється "в умовах (обстановці), що реально склалися, обумовлених, перш за все, постійною протидією злочинців" [7, с. 21-23]. При цьому протидія злочинців не зводиться тільки до їхніх активних або інших дій (застосування корупційних важелів, тиск на свідків, різні форми приховування злочинів, приховування певних відомостей тощо), але визначається також особливостями злочинного середовища: замкнутість, глибока конспірація, розподіл злочинної "компетенції" тощо.

На відміну від оперативно-розшукової тактики у структурі криміналістичної тактики виділяються елементи, що безпосередньо не пов'язані з протидією осіб, причетних до протиправної діяльності. Це видно на прикладі визначення, наданого А.Ф. Волобуєвим [8, с. 175], згідно якого ***криміналістична тактика*** – це галузь криміналістики, що охоплює систему наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового розслідування і судового слідства, які розробляються на основі визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального процесу, прийомів провадження слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів та встановлення обставин, що підлягають доведенню у межах кримінального провадження.

У посібнику за редакцією П.Д. Біленчука, А.П. Геля, Г.С. Семакова [9, с. 5] ***криміналістична тактика*** визначена як розділ криміналістики, який являє собою систему положень і практичних рекомендацій з організації та планування розслідування, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють розслідування, з урахуванням їх стосунків і взаємодії з іншими учасниками розслідування на основі норм і принципів кримінального процесу.

Зазначені автори також надають визначення ***слідчої тактики***, що являє собою галузь криміналістики, яка

містить систему наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування розслідування і тактики виконання слідчих дій [10, с. 5]. Слідча тактика є складовою криміналістичної.

Із цих визначень чітко вбачається, що організація і планування розслідування виходять за межі "оперативно-розшукового" розуміння тактики, що засновано на нерозривному зв'язку із боротьбою та подоланням протидії з боку "супротивника". У авторитетних виданнях з теорії оперативно-розшукової діяльності [11, с. 335-369] оперативно-розшукова тактика не охоплює організацію ОРД, яка виділяється і розглядається окремо від тактики. Додержуємося думки, що така позиція є обґрунтованою й істинно правильною.

Безперечно, що організація будь-якої діяльності суттєво не залежить від окремо взятих особливостей взаємовідносин учасників певних відносин між собою, наявності протидії з їхнього боку чи боротьби. Організація спрямована на підвищення ефективності діяльності в цілому. Так, організація ОРД визначається [12, с. 335] як найбільш доцільна за даних умов система використання наявних сил, засобів і методів ОРД в боротьбі з правопорушеннями і злочинністю. Правильна організація ОРД дозволяє:

- зосередити увагу оперативних підрозділів на найбільш важливих, вирішальних напрямках боротьби зі злочинністю і маневрувати оперативними силами;
- своєчасно виявляти недоліки в оперативно-розшуковій роботі та здійснювати заходи щодо їх усунення;
- удосконалювати боротьбу зі злочинністю шляхом заміни застарілих форм і способів новими, ефективнішими;
- неухильно підвищувати кваліфікацію оперативних працівників, їхню оперативну майстерність у попередженні та виявленні (розкритті) злочинів, розшуку злочинців і безвісти зниклих осіб.

Втім слід відзначити, що численні наукові праці, присвячені дослідженню питань тактики оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, не обходять питань організації цієї діяльності. Більш того, категорії організації і тактики виявляються настільки тісно взаємопов'язаними, що відомі радянські та сучасні українські вчені традиційно досліджують їх разом при розгляді як проблем криміналістики.

Як бачимо, організаційна сторона проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів виявляється тісно пов'язаною з тактичною. Відомий дослідник В.Г. Самойлов пропонував виділити окрему "організаційно-тактичну сторону ОРД", розуміючи під нею "систему приемов и методов, которые в каждом конкретном случае выбираются самими оперативными работниками и в рамках установленной процедуры применяются ими для решения той или иной задачи" [13, с. 10]. М.Й. Сидоренко також розглядає організацію ОРД в тактичному аспекті, розуміючи під нею "...систему использования наличных оперативно-розыскных сил, средств и методов для решения поставленных задач" [14, с. 41].

Тактика як оперативно-розшукова, так і криміналістична має діяльнісну (функціональну) природу. В цьому сенсі тактика є поняттям більш вузьким, ніж поняття організації, яке охоплює як функціональний, так і структурний аспекти. Зауважимо, що поняття "тактика" прийнятне для застосування виключно в межах проведення окремих процесуальних і непроцесуальних дій, заходів (операцій), а поняття "організація" - прийнятне майже до всіх сторін виявлення або розслідування злочинів і в цьому аспекті є більш широким.

Таким чином, тактика є складовою частиною функціонального аспекту організації цієї діяльності, який розповсюджується не тільки на сферу проведення окремих дій і заходів, але й на процес управління цією діяльністю в цілому. Організація не зводиться лише до вибору тактичних прийомів і методів, а передбачає розв'язання широкого кола питань з інформаційного забезпечення виявлення та розслідування злочинів, планування, управління силами і засобами, взаємодії суб'єктів виявлення та розслідування злочинів, координації їхніх дій та ін.

Окремо слід відзначити зміну у розумінні змісту криміналістичної тактики у зв'язку з прийняттям чинного Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році та впровадженням інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Проведення останніх вимагає застосування слідчим або оперативним підрозділом за його дорученням прийомів саме оперативно-розшукової тактики. Це дозволяє з упевненістю стверджувати про структурну підпорядкованість оперативно-розшукової тактики криміналістичній тактиці, їхнє співвідношення як окремого до загального. Навіть якщо положення оперативно-розшукової тактики реалізуються поза межами кримінального провадження (під час провадження за оперативно-розшуковою справою, у процесі індивідуальної профілактики та ін.), вони все одно охоплюються предметом криміналістики, який нерозривно пов'язаний не лише з розслідуванням злочинів, а і з їхнім запобіганням (попередженням, профілактикою) та розкриттям (виявленням).

Література

1. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. Т. 3 : Криминалистические средства, приёмы и рекомендации [Текст] / Р. С. Белкин. - М. : Академия МВД СССР, 1979. - 406 с. – С. 24.

2. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина [Текст] : підручник / Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський / Під заг. ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

3. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина [Текст] : підручник / Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський / Під заг. ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

4. Криминалистика [Текст] : учебник / под ред. С. П. Митричева, М. П. Шаламова. - М. : Юрид. лит., 1963. - 544 с. – С. 407.

5. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина [Текст] : підручник / Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський / Під заг. ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

6. Козаченко И. П. О понятии и сущности оперативно-розыскной тактики / И. П. Козаченко // Оперативно-розыскная тактика органов внутренних дел: Труды Академии. - М. : Акад. МВД СССР, 1988. - С. 17-23.

7. Козаченко И. П. О понятии и сущности оперативно-розыскной тактики / И. П. Козаченко // Оперативно-розыскная тактика органов внутренних дел: Труды Академии. - М. : Акад. МВД СССР, 1988. - С. 17-23.

8. Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 665 с.

9. Криміналістична тактика і методика розслідування

окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. - К. : МАУП, 2007. - 512 с.

10. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. - К. : МАУП, 2007. - 512 с.

11. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина [Текст] : підручник / Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський / Під заг. ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

12. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина [Текст] : підручник / Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський / Під заг. ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

13.Дьяченко И. М. Организация и тактика деятельности оперативно-розыскных служб органов внутренних дел по борьбе с организованной преступностью в сфере экономики (вопросы теории и практики) [Текст] : автореф. дис.... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Академия МВД РФ / И. М. Дьяченко. - М., 1993. - 29 с.

14. Самойлов В. Г. Некоторые правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел [Текст] / В. Г. Самойлов // Информационное сообщение лаборатории проблем оперативно-розыскной работы. - № 3. - М.: НИиРИО ВШ МВД СССР, 1973. - С. 5-11.

15.Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Термины и определения [Текст] : учебное пособие / Ред.кол. Ю. И. Римаренко, Б. Е. Богданов, И. П. Козаченко, В. А. Лукашов, В. Г. Самойлов, Е. С. Шатский. – Киев : НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1988. - 312 с.

Любчик В. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент
Професор кафедри ОРД
факультету №1 ОДУВС
Семелюк Д. М.,
Т.в.о. начальника сектору
кримінальної поліції
Кам'янець-Подільського РВ поліції
Кам'янець-Подільського
відділу поліції ГУНП в Хмельницькій області
Надійшла до редакції: 28.11.2016

УДК 343.359(477)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЩОДО ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ЧИ ІНШУ АНТИГРОМАДСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Плужнік О. І.
Корнієнко М. В.

Під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії.

Цей злочин посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень злочинності неповнолітніх.

Втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність батьками, опікунами, піклувальниками, педагогами, спортивними тренерами, керівниками практики студентів, наставниками неповнолітніх на підприємстві чи в установі, як правило, свідчить про підвищену суспільну небезпечність цих осіб. І тому у зв'язку з наведеним правильне застосування законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, своєчасний та якісний судовий розгляд справ такої категорії є важливим засобом запобігання злочинності.

Кримінальній відповідальності за втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність можуть бути піддані особи, які на час вчинення цих дій досягли вісімнадцятирічного віку.

Under the involvement of minors in criminal or other antisocial activities should be to understand certain actions of an adult, committed for any motive and related with direct impacts on juvenile to cause his resolve to participate in one or several crimes or to engage in other antisocial activities. Involvement always implies the existence of a causal link between the actions of the adult, and the emergence of the minor's desire to commit illegal acts.

The crime encroaches on bases of public morals in sphere of development and education of young generation, a detrimental effect on young people, creates for them a distorted landmarks, instills ideas of antisocial, immoral attitudes and skills significantly affect the level of juvenile crime.

The involvement of minors in criminal or other antisocial activities parents, guardians, caregivers, teachers, sports trainers, practice supervisors of students, underage mentors in the enterprise or institution, as a rule, testifies to the raised public danger of these individuals. And so in that regard, the correct application of legislation on responsibility for retraction of minors in criminal or other antisocial activity, timely and high-quality trials of this category is an important means of crime prevention.

Criminal liability for involvement of minors in criminal or other antisocial activity may be subject to a person who at the time of any such actions reached the age of eighteen.

Постановка проблеми. В кримінальному законодавстві України існують деякі не врегулбьовані питання, одним з яких є поняття неповнолітнього, яке не надає Кримінальний кодекс України, хоча й є додаткові розяс-

© О.І. Плужнік, О.М. Корнієнко 2016

нення в сімейному та цивільному кодексах України. Пропонується розглянути пропозицію, внесення доповнень до ст. 22 КК України, з обгрунтуванням доцільнеості данної пропозиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто визначити, що теоретичним питаннями дослідженням окремих аспектів втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність присвячені роботи: І.П. Васильківської, В.В. Вітвіцької, Б.М. Ворника, О.І Карпенко, С.Г. Киренка, Л.В. Крижної, І.І. Лановенка, В.Т.Маляренка, П.С. Матишевського, В.П. Мироненко, О.Є. Михайлова, О.Є. Мойсеєвої, В.Ф. Мороза, В.М. Оржеховської, Л.І. Романової, В.Я. Рибальської, К.К. Сперанського, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, Т.М. Чебикіної, Н.С. Юзікової, та інших авторів.

Виклад основного матеріалу. До злочинів проти суспільної моральності щодо неповнолітньої особи законодавець виділяє п'ять складів злочинів, зокрема: Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 ч. 2, 3 КК); Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 ч. 2; 4 КК); Створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 ч.3 КК); Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 ч.3 КК); Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 ч.1 КК).

Із вищевказаної групи злочинів ми розглянемо *втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність*. Цей злочин посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень злочинності неповнолітніх. Особливо небезпечними є дії, спрямовані на втягнення осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, у злочинні групи, у вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а також тих, які поєднані з незаконним обігом наркотичних засобів або зброї, із застосуванням насильства посягають на статеву свободу та статеву недоторканність особи [1].

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми [2; 3] передбачено ст. 304 Кримінального кодексу України і карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, караються позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років [4].

Потерпілими від цього злочину є неповнолітні - особи чоловічої або жіночої статі, які не досягли 18-річного віку. Кримінальний кодекс України поняття неповнолітнього не надає. Але стаття 6 Сімейного кодексу України визначає, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, тобто вісімнадцяти років. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Відповідно до ст.ст. 31, 32 Цивільного законодавства України, повна дієздатність особи настає з вісімнадцяти років.

Кримінальний процесуальний кодекс у п.п.11,12 ч.1 ст.3 визначає, що малолітня особа це *дитина* до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітня особа – малолітня особа, а також *дитина* в віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [5]. Виходячи із викладеного вважаємо буде доцільнм і логічним назву статті 304 КК України викласти як "Втягнення ***дітей*** у злочинну діяльність". Це підтверджується частиною першою, яка підкреслює, що втягнення саме *неповнолітніх,* а частина друга логічно продовжує цю думку визначенням, тих самих дій, вчинених щодо *малолітньої* особи.

Доречним буде зазначити, що в диспозиції ст. 304 КК України зроблено вказівку на потерпілого у множині, кримінальна відповідальність настає і тоді, коли посягання вчинене і проти однієї такої особи. Однак необхідно враховувати, що кримінальна відповідальність за зазначені дії настає як у разі, коли доросла особа знала про неповнолітній вік втягуваного, так і тоді, коли вона за обставинами справи повинна була або могла про це знати.

За змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії.

Важливо відзначити, як вважає О.А. Гритенко, що окремі автори дотримуються думки, що втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність має передбачати діяльність у буквальному сенсі [6, с. 48-51]. Так, автором, підкреслюється, що втягнення зазвичай передбачає втягнення не в один конкретний злочин, а взагалі в злочинну діяльність (вчинення декількох злочинів). Така позиція є спірною, оскільки тлумачення поняття втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність як схилення його до скоєння ряду злочинів фактично звужує склад цього злочину. Це може призвести до ухилення від кримінальної відповідальності за схиляння неповнолітнього до одного злочину. Таки чином, у теорії й практиці затвердилась позиція, що під втягненням неповнолітнього слід розуміти діяльність спрямовану на збудження в нього бажання (прагнення) брати участь у вчиненні одного або кількох злочинів [7, с. 124–125].

Отже, втягнення в злочинну діяльність неповнолітніх є психічний чи фізичний вплив на неповнолітнього, вчинений дорослою особою з метою схилити його до вчинення злочину або участі в ньому в ролі співвиконавця або пособника в антигромадських діях. Таке втягнення пов'язане з безпосереднім впливом на неповнолітнього й може бути вчинене способом погрози, шантажу, обману, переконання, поради, обіцянки тощо[6, с. 50].

Злочин, відповідальність за який передбачена ст. 304 КК України, вважається закінченим з моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну або іншу антигромадську діяльність, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній злочин або інші антигромадські дії. За відсутності ознак втягнення дорослі особи, які вчинили злочини в групі з неповнолітніми, несуть відповідальність за співучасть у конкретних злочинах. Відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність настає в разі вчинення ним хоча б одного злочину.

Можна привести приклад, так вироком Марганецького міського суду Дніпропетровської області визначено, що органами досудового слідства в основу обвинувачення покладені пояснення ОСОБА_1 та пояснення неповноліт-

нього ОСОБА_2 про те, що на момент вчинення злочину ОСОБА_1 знав про неповнолітній вік ОСОБА_2. За змістом ст. 304 КК України під втягненням у злочинну діяльність неповнолітнього розуміється психічний чи фізичний вплив на нього, вчинений дорослою особою з метою схилення неповнолітнього до вчинення злочину чи участі в ньому в ролі співучасника чи пособника. Таке втягнення, пов'язане з безпосереднім впливом на неповнолітнього та може бути здійснено шляхом погрози, шантажу, обману, поради, обіцянки чи шляхом фізичного впливу.

В матеріалах кримінальної справи відсутні які-небудь дані, що підтверджують наявність в діях підсудного ОСОБА_1 ознак чи форм втягнення неповнолітнього ОСОБА_2 в злочинну діяльність, а саме відсутні дані про психологічний чи фізичний вплив повнолітнього ОСОБА_1 на неповнолітнього ОСОБА_2 з метою виникнення у останнього бажання вчинити певні противоправні дії. А при відсутності ознак втягнення, дорослі особи, які вчинили злочини в групі з неповнолітнім, несуть відповідальність за співучасть в конкретному злочині. Та їх дії не утворюють складу злочину, передбаченого ст.304 КК України.

Таким чином, в ході судового розгляду не знайшло підтвердження обвинувачення, в основу яких покладені вищевказані докази про те, що підсудний ОСОБА_1 вчинив втягнення неповнолітнього в злочину діяльність. Ці обставини також не підтвердженні матеріалами кримінальної справи, в зв'язку з чим суд позбавлений можливості прийти до висновку про те, що підсудний вчинив втягнення у злочину діяльність неповнолітнього, тому суд приходить до висновку про то, що не доказана участь підсудного ОСОБА_1 у вчинені злочину, передбаченого ч.1 ст.304 КК України.

Враховуючи викладене суд вважає необхідним виправдати ОСОБА_1 у вчинені злочину, передбаченого ст. 304 ч. 1 КК України, в зв'язку з відсутністю в його діях складу злочину [8].

При вирішенні питання про кваліфікацію злочину, вчиненого дорослою особою із залученням неповнолітніх осіб, які внаслідок свого віку (ст. 22 КК України) чи неосудності (ст. 19 КК України) не є його суб'єктами, треба мати на увазі, що таке спільне вчинення злочину не утворює співучасті. У зазначених випадках відповідно до ч. 2 ст. 27 КК України доросла особа розглядається як виконавець злочину, і її дії кваліфікуються за статтями КК, якими передбачено відповідальність за цей злочин і за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

При втягненні у вчинення злочину неповнолітнього, котрий досяг віку, з якого відповідно до ст. 22 КК України може наставати кримінальна відповідальність, дії дорослого учасника злочину мають кваліфікуватися за статтями КК, якими передбачено відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність і за вчинений разом із ним злочин.

Дії дорослого, який, не будучи співвиконавцем злочину, втягнув у нього неповнолітнього, кваліфікуються за відповідною статтею КК, якою передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, та за відповідною частиною ст. 27 КК України (залежно від виду співучасті) і статтею Кримінального кодексу, якою передбачено відповідальність за вчинений неповнолітнім злочин.

Коли неповнолітній добровільно відмовився від вчинення злочину або не закінчив його (вчинив готування чи замах), дорослий несе відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність і за співучасть у незакінченому злочині.

Якщо неповнолітній взагалі не робив спроби вчинити злочин і не готувався до цього, дорослий за наявності до того підстав притягається до відповідальності за втягнення його у злочинну діяльність і за готування до злочину, у вчинення якого намагався втягнути неповнолітнього.

Дії опікунів і піклувальників, котрі, зловживаючи опікунськими правами з корисливою метою, втягнули неповнолітніх підопічних у антигромадську діяльність, додатково кваліфікуються за ст. 167 КК України.

Батьки, опікуни, піклувальники, інші особи, які були зобов'язані за рішенням суду сплачувати кошти на утримання неповнолітніх дітей, але злісно ухилялися від цього або не виконували обов'язків по догляду за дітьми і втягували останніх у вчинення злочинів чи іншу антигромадську діяльність, за наявності до того підстав мають нести відповідальність за сукупністю злочинів – за відповідною статтею КК, якою передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у таку діяльність, та за ст. 164 чи ст. 166 КК України.

Втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, вчинене службовою особою, яка при цьому зловживала владою чи службовим становищем або перевищила владу чи службові повноваження, за наявності до того підстав кваліфікується за статтею КК, якою передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, і за відповідною частиною ст. 364 чи ст. 365 КК України. При цьому вчинення неповнолітнім злочину, заняття іншою антигромадською діяльністю, його захворювання на алкоголізм чи наркоманію мають розглядатись як настання тяжких наслідків (ч. 2 ст. 364, ч. 3 ст. 365 КК України).

Кримінальній відповідальності за втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність можуть бути піддані особи, які на час вчинення цих дій досягли *вісімнадцятирічного* віку [9], тоді як, ч.1 ст.22 КК України визначає, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося *шістнадцять* років. Відповідальність дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність встановлена не тільки ст. 304 КК України, а й іншими статтями Кримінального Кодексу України (ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3, 4 ст. 303, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, статтями 323 і 324), котрі є щодо неї спеціальними нормами. У разі вчинення злочину, передбаченого спеціальною нормою, кваліфікувати дії винної особи ще й за ст. 304 КК не потрібно. Це визначено у п.4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2, яка носить рекомендовано-обов'язковий характер [9].

Тому вважаємо, що вік кримінальної відповідальності у перелічених випадках та які зазначені у ППВСУ повинні бути закріплені законодавчо з метою уникнення розбіжностей. На підставі викладеного, пропонуємо додати ст.22 КК України переліком визначених норм (також і ст. 304 КК України) де суб'єктом буде особа, якій до вчинення злочину виповнилося *вісімнадцять років* [10, с. 179-183].

Втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність батьками, опікунами, піклувальниками, педагогами, спортивними тренерами, керівниками практики студентів, наставниками неповнолітніх на підприємстві чи в установі, як правило, свідчить про підвищену суспільну небезпечність цих осіб.

На високий ступінь їх суспільної небезпечності може

вказувати й те, що вони втягнули в зазначену діяльність неповнолітніх, які перебували в матеріальній чи іншій залежності від них, а також те, що останніх було втягнено у злочинні групи, у вчинення тяжких, особливо тяжких злочинів, зокрема поєднаних із незаконним обігом наркотичних засобів чи зброї або посяганням на статеву свободу та статеву недоторканність особи.

У зв'язку з наведеним правильне застосування законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, своєчасний та якісний судовий розгляд справ такої категорії є важливим засобом запобігання злочинності.

На підставі викладеного, слід визначити, що кримінальній відповідальності за втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність можуть бути піддані особи, які на час вчинення цих дій досягли *вісімнадцятирічного* віку.

Статтями Кримінального Кодексу України передбачена відповідальність дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, це в першу чергу ст. 304 та ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3, 4 ст. 303 та ін. Тому вважаємо, що вік кримінальної відповідальності у перелічених вище випадках повинен бути закріплений законодавчо з метою уникнення розбіжностей. На цій підставі пропонуємо: додати до ст. 22 КК України частину три, де визначити наступний перелік норм (ч. 2,3 ст. 300; ч.2, 4,5 ст. 301; ч. 3 ст. 302; ч. 3, 4 ст. 303; ч.1, 2 ст. 304 КК України) де суб'єктом буде особа, якій до вчинення злочину виповнилося *вісімнадцять років*.

Література

1. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2.

2. Постанова КМ N9 1800 від 20 листопада 2003 р. "Про затвердження Порядку проведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що провадять господарську діяльність з організації та утримання казино, інших гральних закладів, і ломбардами".

3. Ліцензійні умови провадження організації діяльності з проведення азартних ігор. Затверджені наказом ДКРПП і МФ N9 40/374 від 18 квітня 2006 р.

4. Кримінальний кодекс України, прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25 – 26. – ст.131. Із наступними змінами та доповненнями. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. Електронний ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

6. Гритенко О.А. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: теоретичні аспекти./О.А. Гритенко// Боротьба з молодіжною злочинністю: тези доповідей учасників Міжнароденої науково-практичної конференції (27 вересня 2013 р.) . – Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 238 с. – С. 48-51.

7. Селезнева Е.А. К вопросу о понятии "вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность"// "Черные дыры" в российском законодательстве. – 2007. – № 2. – С. 124-125.

8. Вирок Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 13 березня 2013 року. Справа № 1-308/11.

9. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2.

10. Плужнік О.І. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: окремі актуальні питання /О.І. Плужник// Боротьба з молодіжною злочинністю: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (27 вересня 2013 р.) . – Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 238 с. – С. 179-183.

Плужнік О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС

Корнієнко М.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної
діяльності ОВС та економічної безпеки ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.11.2016

УДК 343.2

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Хаматов Д. О.

У статті розглядаються питання нормативно-правового регулювання оперативного супроводження кримінального провадження, сутності та змісту оперативного супроводження кримінального провадження у теорії та чинному законодавстві. Ґрунтовно аналізується законодавча основа здійснення оперативного супроводження кримінального провадження, з'ясовується його змістовне навантаження. Запропоновано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України в частині визначення у повному обсязі функціонального призначення діяльності оперативних підрозділів у кримінальному процесі.

© Д.О. Хаматов, 2016

Ключові слова: *оперативне супроводження, кримінальне провадження, слідчий, оперативний підрозділ, слідча дія.*

В статье рассматриваются вопросы нормативно-правового регулирования оперативного сопровождения уголовного производства, сущности и содержания оперативного сопровождения уголовного производства в теории и действующем законодательстве. Основательно анализируется законодательная основа осуществления оперативного сопровождения уголовного производства, выясняется его смысловая нагрузка.

Предложено внести изменения в Уголовный процессуальный кодекс Украины в части определения в полном объеме функционального назначения деятельности оперативных подразделений в уголовном процессе.

***Ключевые слова**: оперативное сопровождение, уголовное производство, следователь, оперативное подразделение, следственное действие.*

The article deals with the legal regulation of the operational support of the criminal proceedings, the nature and content of the operational support of the criminal proceedings in theory and current legislation. Thoroughly analyze the legal basis for executive support criminal proceedings, it appears meaningful activity. Proposed amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding determination of the full functionality of operational units in criminal proceedings.

***Keywords**: operational support, criminal proceedings, the investigator, the operative unit, investigative action.*

Незважаючи на те, що згідно законодавства слідчий є основною фігурою на стадії досудового розслідування, він не в змозі виконувати завдання кримінального провадження самостійно. Це твердження виявляється особливо актуальним, коли йде мова про складні, багатоепізодні кримінальні провадження, коли особи, причетні до вчинення злочинів не встановлені, або коли йде мова про наявність протидії розслідуванню з боку окремих осіб, протиправного впливу на свідків, потерпілих, а то і самих слідчих. У цьому зв'язку не можна оминути увагою ті кримінальні провадження, що пов'язані з учиненням злочину організованими групами чи злочинними організаціями. За таких умов ефективності досудового розслідування можна досягнути лише при належному його оперативному супроводженні, використанні арсеналу специфічних форм і методів роботи оперативних підрозділів.

Багато в чому необхідність оперативного супроводження й належної взаємодії слідчого з оперативним підрозділом обумовлена саме потребою у подоланні протидії розслідуванню кримінального провадження з боку осіб, причетних до протиправної діяльності. Така необхідність виникає вже на початку кримінального провадження. Інтенсивність протидії може мати різний характер, але якщо раніше (за радянську добу) під протидією розслідуванню злочинів розуміли переважно різні форми і способи приховання злочинів, то з 90-х років та у теперішній час це поняття визначається як навмисні дії, спрямовані на створення перешкод правоохоронним органам.

Окремим проблемам оперативного супроводження кримінальних проваджень приділено певну увагу в працях відомих дослідників, зокрема К.В. Антонова, Л.І. Аркуші, В.П. Бахіна, Л.В. Брусніцина, М.П. Водька, А.Ф. Волобуєва, І.О. Воронова, В.І. Галагана, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, О.Ю. Єпіхіна, В.П. Захарова, О.А. Зайцева, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенка, Н.С. Карпова, І.П. Козаченка, В.В. Крутова, Я.Ю. Кондратьєва, В.К. Лисиченка, Д.Й. Никифорчука, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.А. Погорецького, В.Д. Пчолкіна, М.Б. Саакяна, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, О.П. Снігерьова, В.Є. Тарасенка, Р.В. Тарасенка й інших. Однак, проблемні питання нормативно-правового регулювання оперативного супроводження кримінальних проваджень вченими не досліджувалися, а тим паче в умовах чинного кримінального процесуального законодавства.

Метою даної статті є дослідження стану нормативно-правового регулювання оперативного супроводження кримінальних проваджень.

Термін "оперативне супроводження" (кримінального провадження) не передбачений на сьогодні на законодавчому рівні. Але він традиційно використовується у теорії криміналістики, оперативно-розшукової діяльності при розгляді питань подолання протидії досудовому розслідуванню [1, 2] та взаємодії слідчого з оперативним підрозділом (органом дізнання) [3].

Якщо взяти до уваги етимологічний зміст терміну "супровід", то він означає об'єднання якої-небудь дії з іншою дією, додавання чи доповнення будь-чого до будь-чого, протікання чогось одного одночасно з чимось іншим і т. п. [4, с. 729]. Власне так відбувається і під час кримінального провадження, коли до елементів слідчої (судової) діяльності додаються специфічні форми і методи діяльності оперативних підрозділів.

Термін "оперативне супроводження" уперше з'явився ще у радянській теорії для позначення комплексу оперативно-розшукових заходів, здійснюваних з метою: пошуку і фіксації фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні; забезпечення всебічного, повного і об'єктивного дослідження всіх його обставин, а також безпеки учасників кримінального судочинства; постійного інформування органів досудового слідства і суду про дії підозрюваних, обвинувачених і іншого злочинного елементу, що перешкоджають встановленню істини у кримінальному провадженні, і т. ін.

На сьогодні термін "оперативне супроводження" використовується в окремих підзаконних нормативно-правових актах, зокрема тих, що стосуються організації діяльності органів досудового розслідування. Тож, у першу чергу, маємо звернутися до положень Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженій наказом МВС України № 700 від 14 серпня 2012 року [5].

Цікаво, що в цій Інструкції [5, п. 3.1] термін "супроводження" вживається як щодо діяльності оперативного підрозділу, так і слідчого. Так, у п. 3.1 зазначається про необхідність звернення начальника оперативного підрозділу до начальника слідчого підрозділу про закріплення за відповідною оперативно-розшуковою справою слідчого *для забезпечення методичного супроводження її реалізації* та надання практичної допомоги оперативному підрозділу.

У п. 5.1 зазначеної Інструкції [5, п. 5.1] термін "оперативне супроводження" застосовується у контексті організації роботи слідчо-оперативної групи (СОГ) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, спільного планування та проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому згідно того ж п. 5.1 оперативне супроводження досудового розслідування має забезпечуватися з моменту створення СОГ і до ухвалення судом вироку або постановлення ухвали, які набрали законної сили, а також у разі закриття кримінального провадження.

Положення п. 14.2 Інструкції [5, п. 14.2] розповсюджують сферу оперативного супроводження й на стадію судового розгляду, адже покладають на начальника оперативного підрозділу, працівники якого виконували письмові доручення слідчого під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, обов'язок:

- здійснювати необхідні заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;

- з'ясовувати наявність фактів тиску на учасників судового розгляду, реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну;

- встановлювати причини зміни показань свідками чи потерпілими, організовувати протидію незаконним проявам відносно учасників судового розгляду.

Попередня Інструкція з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС України на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді, що була затверджена наказом МВС України № 777 від 07 вересня 2005 року [6] (втратила чинність) також передбачала взаємодію органів досудового слідства з оперативними підрозділами на стадії розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді та виконання наступних заходів: з нейтралізації активної протидії передбаченому законом порядку судового розгляду справ; зі встановлення та усунення фактів тиску на свідків, потерпілих, спеціалістів та інших учасників процесу; з'ясування причин зміни учасниками процесу показань, організація протидії таким проявам. Додатково зазначена Інструкція покладала обов'язок на слідчих обов'язково інформувати оперативного працівника про напрямки розслідування для того, щоб своїми діями не розшифрувати негласні джерела і способи отримання оперативних матеріалів.

Підкреслимо, що законодавчою основою для здійснення оперативного супроводження кримінального провадження є Кримінальний процесуальний кодекс України та Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність". Так, ч. 4 ст. 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8, ч. 4 ст. 7] передбачає обов'язок проведення оперативними підрозділами слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. Письмові доручення щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, надані слідчим, прокурором у межах компетенції та в установленому порядку, є обов'язковими до виконання оперативним підрозділом. Зазначимо, що проведення зазначених слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій є змістовним навантаженням оперативного супроводження кримінального провадження.

У ст. 41 Кримінального процесуального кодексу України [7, ст. 41] продубльовані зазначені вище положення ч. 4 ст. 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", при цьому зазначається, що під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого.

Слід звернути увагу на те, що згідно ч. 2 ст. 41 Кримінального процесуального кодексу [7, ст. 41] співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Ці вимоги процесуального закону є підґрунтям наступного положення, яке визначено на відомчому рівні: у разі початку кримінального провадження за результатами реалізації матеріалів ОРС стосовно особи або групи осіб проведення оперативно-розшукових заходів припиняється. Адже оперативний підрозділ не має права вживати заходів у межах досудового розслідування за власною ініціативою.

Відзначимо, що змістовно оперативне супроводження кримінального провадження не обмежується вжиттям процесуальних дій за дорученням слідчого. На нашу думку, структурно оперативне супроводження охоплює:

- проведення оперативними підрозділами слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора;

- проведення заходів, передбачених оперативним (ініціативним) пошуком, що не потребують отримання дозволу прокурора та/або суду (тобто за власною ініціативою оперативного підрозділу);

- облік, аналіз та систематизація даних, отриманих за результатами проведення процесуальних дій, пошукових та інших заходів.

Сьогодні на відомчому рівні МВС відповідною Інструкцією визначено алгоритм провадження за справами оперативного супроводження кримінального провадження, що заводяться в обов'язковому порядку за особливо тяжкими злочинами, а також за окремими тяжкими злочинами, якщо причетні до їх вчинення особи не встановлені. У разі необхідності та за вказівкою відповідного керівника поліції справа оперативного супроводження може заводитися і за іншими злочинами, за якими причетні до їх учинення особи встановлені, або такими, що набули значного громадського резонансу.

Висновок.

Немає жодних сумнівів, що оперативне супроводження процесу досудового розслідування кримінальних правопорушень є важливим елементом, що впливає на ефективність кримінального судочинства. Оперативне супроводження кримінального провадження виступає як форма взаємодії оперативних підрозділів зі слідчим або судом, здійснюваного окрім іншого з метою подолання протидії здійсненню кримінального провадження.

Положення ст. 41 КПК України сформульовані недостатньо коректно, адже не відображають увесь спектр завдань оперативних підрозділів, що вирішуються ними під час кримінального провадження. На нашу думку, положення ч. 1 ст. 41 КПК мають у повному обсязі передбачати функціональне призначення діяльності оперативних підрозділів у кримінальному процесі з огляду на визначене нами змістовне навантаження терміну "оперативне супроводження". Пропонуємо внести відповідні зміни до зазначеної норми, сформулювавши її наступним чином:

"Оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України здійснюють:

- слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України - за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

- інші дії і заходи, що не потребують одержання дозволу прокурора та/або суду та спрямовані на встановлення осіб, які причетні до учинення злочинів, подолання протидії здійсненню кримінального провадження та вирішення інших завдань кримінального провадження".

Література:

1. Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп по розслідуванню економічних злочинів [Текст] / А. Ф. Волобуєв // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 1999. - № 3. – С. 201-213.

2. Шехавцов Р. Виявлення та подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями [Текст] / Р. Шехавцов // Право України. – 2001. - № 5. - С. 64-65.

3. Слинько С. В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания [Текст] : автореф. дис. … канд. юрид. наук : специальность 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза / Сергей Викторович Слинько / Украинская юрид. академия. – Харьков, 1991. – 26 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.

5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] : наказ МВС України № 700 від 14 серпня 2012 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

6. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС України на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді [Текст] : наказ МВС України № 777 від 7 вересня 2005 р. – К. : МВС України, 2005. – 18 с. (втратив чинність)

7. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13 квітня 2012 р. : за станом на 21.12.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

8. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 18 лютого 1992 р. : за станом на 21.12.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua. - Назва з екрану.

Хаматов Д.О.,
аспірант заочної форми навчання
докторантури та аспірантури ОДУВС
Надійшла до редакції: 06.12.2016

УДК 343.92

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИНИ У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Чекмарьова І. М.

У статті представлені результати кримінологічної характеристики осіб, які вчинили злочини у прикордонних регіонах Півдня України. Визначено основні кількісно-якісні ознаки, характерні для осіб, які вчинили злочини у Одеській, Миколаївській та Херсонській областях. Побудовано теоретичну модель розподілу злочинців за географічними і динамічними показниками, а також за основними соціально-демографічними, кримінально-правовими та кримінологічними ознаками. Окреслено основні напрямки для запобігання діяльності злочинців у регіонах. Визначено шляхи вдосконалення запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України

Ключові слова: *особа злочинця, прикордонні регіони, регіональні особливості злочинності, регіональна злочинність, запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України.*

В статье представлены результаты криминологической характеристики лиц, которые совершили преступления в приграничных регионах Юга Украины. Обозначены основные количественные и качественные признаки, характерные для лиц, которые совершили преступления в Одесской, Николаевской и Херсонской области. Построена теоретическая модель распределения преступников по географическим и динамическим показателям, а также по основным социально-демографическим, уголовно-правовым и криминологическим признакам. Определены основные направления для предупреждения деятельности преступников в регионах. Обозначены пути усовершенствования предупреждения преступности в приграничных регионах юга Украины.

Ключевые слова: *личность преступника, приграничные регионы, региональные особенности преступности, региональная преступность, предупреждение преступности в приграничных регионах Украины.*

The paper presents the results of criminological characterization of perpetrators of crime in cross-border regions of the south of Ukraine. Major quantitative and qualitative characteristics specific to personalities of criminals in Odesa, Mykolaiv and Kherson regions, have been defined.

It is established that in terms of theory, deep knowledge of criminological aspects of quantitative, qualitative, social and psychological changes, and specificity of territorial intenseness from the viewpoint of criminal developments, facilitates a more comprehensive perception of the nature of antisocial behaviour. And on the practical side this enables law enforcement agencies to get a fuller picture of law violator geography, their quantitative and qualitative characteristics, and to apply a case-by-case approach towards organizing crime prevention measures depending on criminal activity of population in specific territorial conditions. However, behind every criminal wrongdoing there is a particular person, and behind many crimes there is a certain number of such persons.

It has been argued that permanent solution of the above issues within the scope of any regional criminological analysis is an extremely challenging task as this refers to characterization of such issues within a wide range of heterogeneous geographical, spatial, social and demographic entities. The key problems a scientist faces are connected with the following: firstly, with the

© І.М. Чекмарьова, 2016

difficulties of obtaining of information coming from the official sources; secondly, with the lack of the corresponding information in terms of territorial diversity; thirdly, with the lack of schemes and methods of collection and processing of such amount of information as a part of a benchmarking study; fourthly, with the limitation of the scope of a thesis research.

The author maintains her own position concerning the fact that the regional criminological personality characteristic of a crime committer constitutes an analysis of a system of features which as a whole outline a concept of the following: territorial distribution of crime committers; information about criminal activity levels at certain territories; dynamic changes and tendencies of such activity in the regions under investigation; social-legal, criminological and other features of criminally active groups of the population of regions that make an important source for organization of crime prevention in the cross-border regions of the south of Ukraine.

It is found that today's criminogenic challenges drastically change a vision of criminality and crime committers. Present-day reality is described in terms of appearance of new forms, kinds and types of criminality, and therefore persons committing them. At different territories of the country there are recorded common factors different by their quantitative and qualitative characteristics, which depict specific character of the criminal behavior.

In the work the author developed a theoretical model of criminals rating by geographic and dynamic determinants, as well as by key sociodemographic, crime legislative and criminological indicators. Main priorities for criminal activity prevention in the regions are outlined. Methods of improvement of crime prevention in the cross-border regions of the south of Ukraine are determined.

***Key words**: personality of criminal; cross-border regions; criminality regional specific features; regional criminality; crime prevention in the cross-border regions of the south of Ukraine.*

Проблема особи злочинця належить до числа провідних і разом з тим найбільш складних у кримінологічній науці. Саме навколо теми особи злочинця відбуваються найбільш гострі дискусії вчених, адже саме особистість злочинця є основною і найважливішою ланкою всього механізму злочинної поведінки. А ті її особливості, що породжують таку поведінку, мають бути об'єктом запобіжного впливу.

Криміногенні виклики сьогодення корінним образом змінюють уявлення про злочинність та осіб, які вчиняють злочини. Сучасна дійсність характеризується появою нових форм, видів та типів злочинності, а отже, і осіб, що їх вчиняють. На різних територіях країни фіксуються відмінні за своїми кількісно-якісними характеристиками закономірності, які відображають специфіку злочинної поведінки. Прикордонні регіони тому не стали виключенням, що актуалізує проблематику кримінологічної характеристики осіб, які вчинили злочини саме на регіональному рівні.

У вітчизняній кримінології питання регіональних особливостей злочинності, і, зокрема, осіб, що вчиняють злочини представлені роботами А.М. Бабенка, В.В. Голіни, Т.А. Денисової, В.П. Ємельянова, А.П. Закалюка, О.Г.Кулика, Д.В. Федоренка, В.П. Філонова, В.І. Шакуна та ін.. Вказані вчені торкалися або загальних питань територіальної поширеності злочинності, або окремих аспектів географії поширеності злочинної активності територією України. До сьогодні у вітчизняній науці не відбулося комплексного розв'язання проблем кримінологічної характеристики осіб, які вчинили злочини у прикордонних регіонах Півдня України та не усвідомлено значення такої інформації для запобігання злочинності на конкретних територіях країни. Отже, саме наведене і визначило тему нашого дослідження, його мету та завдання.

Одним із важливих аспектів дослідження особи злочинця є вивчення кримінологічно значимих ознак, які притаманні всій сукупності осіб, які вчинили злочини. Таке вивчення, за справедливим твердженням О.Г. Кулика, є необхідним як для визначення основних закономірностей детермінації злочинності, так і для розроблення заходів запобігання їй [1, с. 98].

У сучасних кримінологічних дослідженнях під особою злочинця прийнято розуміти сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [2, с. 72; 3, с. 94; 4, с. 84-85].

У сучасному вимірі, глибокі знання про кримінологічні особливості кількісно-якісних та соціально-психологічних змін, специфіку територіальної насиченості злочинними проявами у теоретичному сенсі сприяє більш повному пізнанню природи антисупільної поведінки. А у практичному значенні дає можливість правоохоронним органам отримати більш повну картину щодо географії злочинців, їх кількісно-якісних характеристик та диференційовано підійти до організації запобігання злочинності відповідно до злочинної активності населення конкретних територіальних умов. Між тим, за кожним злочинним проявом стоїть конкретна особа, а за сукупністю злочинів – певна кількість таких осіб.

У сучасних кримінологічних дослідженнях називають від 4 до 7 основних ознак і від 30 до 40 складових елементів цих ознак, що утворюють теоретичні основи кримінологічної характеристики особи злочинця[5, с. 66-71; 6, с. 281-282]. Серед них найчастіше вказують на *соціально-демографічні* (стать, вік, освіта, сімейний стан, професія, місце проживання і т.д.); *соціально-рольові* (найближче оточення, побутові відносини, сімейні відносини і т.д.); *кримінально-правові* (дані про вид злочину, мотивація злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер, вид рецидиву і т.д.); *морально-психологічні* (світогляд, духовність, погляди, установки, переконання, ціннісні орієнтації тощо) і т.д. [5, с. 66-71; 4, с. 86-93; 6, с. 281-282]. Залежно від мети, завдань та рівня дослідження не всі з перелічених елементів, сполук та якостей особи злочинця всебічно аналізуються у рамках тематичних кримінологічних досліджень [7, с. 52-77; 8, с. 103-134; 9, с. 141-143]. В силу складнощів проблематики дослідження регіональної злочинності, навіть у рамках докторських дисертацій, вчені висвітлюють результати аналізу динаміки, структурного розподілу та особливостей територіальної поширеності злочинної активності осіб, які вчинили злочини [9, с. 141-143]. Найчастіше кримінологічні данні, що характеризують особу злочинця представлені результатами наукових досліджень, в яких відображені результати, що характеризують особливості структури виявлених осіб, що вчинили злочини [10, с. 14-15; 11, с. 60-67], розподіл зло-

чинів за географічними і динамічними показниками [12, с. 401-403], за основними соціально-демографічними, кримінально-правовими та кримінологічними ознаками [13, с. 132-160; 14, с. 261-274].

Між тим, остаточне вирішення зазначених питань у рамках будь-якого регіонального кримінологічного аналізу є вкрай складним завданням, оскільки мова йдеться про характеристику останніх у межах великої різноманітності різнорідних територіально-просторових і соціально-демографічних утворень. Основні проблеми, з якими стикається науковець, пов'язані: по-перше, зі складнощами отримання інформації з офіційних джерел; по-друге, з відсутністю відповідної інформації у територіальному розрізі; по-третє, з відсутністю схем і методик збору і обробки такого обсягу інформації у рамках порівняльного аналізу; по-четверте, з обмеженістю обсягів дисертаційного дослідження.

У контексті нашого дослідження, кримінологічна характеристика особи злочинця являє собою аналіз системи рис, які у сукупності дають уявлення про територіальний розподіл осіб, які вчинили злочини; дані про рівні злочинної активності конкретних територій; динамічні зміни та тенденції такої активності у досліджуваних регіонах; соціально-правові, кримінологічні та інші якості кримінально-активних груп населення регіонів, що є важливими джерелами для організації запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України.

Що стосується прикордонних регіонів Півдня України, то практично кожен десятий злочин вчиняється особами у Одеській, Миколаївській або у Херсонській області. Протягом останніх років ці регіони характеризуються не тільки суттєвим загостренням криміногенної обстановки, а і зниженням рівня їх розкриття правоохоронними органами. Наприклад, якщо у *Одеській* області у 2015 році зафіксовано 29364 злочинів, то повідомлення про підозру вручено лише 9212 (31%) особам; у *Херсонській* області зафіксовано 16071 злочинів, а вручено повідомлення про підозру 8036 (50%) особам); у *Миколаївській* області ці показники становлять, відповідно 19454 злочинів, а повідомлення про підозру вручено лише 7197 (36%) особам. Для порівняння, у західних регіонах України рівень злочинності у 2-3 рази є меншим ніж у південних. Приміром, у *Закарпатській* області в цьому ж році зареєстровано 11378 злочинів, а 4718 (41%) особам вручено повідомлення про підозру; у *Івано-Франківській* області зареєстровано, відповідно 8512 злочинів, 2929 (34%) особам вручено повідомлення про підозру. Звертає на себе той факт, що як по країні, в цілому, так і за окремими регіонами відбулося зростання злочинності на фоні зменшення кількості осіб, яким пред'явлено підозру у вчиненні злочину. Це при тому, що в усіх регіонах країни фіксується суттєве зниження рівня розкриття злочинів. За останні три роки рівень розкриття злочинів знизився по країні із 71% до 33,2%, а за окремими регіонами із 86 до 30 відсотків. Якщо шість-сім років назад із десяти вчинених злочинів кожна сьома – восьма особа притягалася до кримінальної відповідальності, то останніми роками із 10 зареєстрованих злочинів лише 3, інколи 5 осіб притягаються до кримінальної відповідальності. Для порівняння зауважимо, що протягом 2008-2010 років відсоток розкриття злочинів у середньому по країні коливався від 70 до 78 відсотків. За статистичними даними МВС України за регіонами ця картина мала такий вигляд: у Одеській області у 2008 р. з 19777 зареєстрованих злочинів розкривалося 77,2% (16321 злочини); у Миколаївській з 11008 злочинів виявлялося 81,5% (9615) осіб; у Херсонській області з зареєстрованих 9838 злочинів розкривалося 76,5% (833 осіб) злочинів. Схожа ситуація за рівнем злочинності і її розкриттям у згаданих регіонах простежувалась до 2012 року[15; 16; 17; 18; 19; 20], після чого рівень розкриття і кількості пред'явлених підозр стрімко знизився.

Важливим показником, що характеризує рівень кримінальної враженості регіонів є коефіцієнт злочинної активності певних груп населення. Що стосується цього показника, то останніми роками найвищою злочинною активністю із коефіцієнтом 934 на 100 тис. населення віком від 14 до 70 років характеризується територія Херсонської області. На другому місці опинилася Миколаївська область із 739 на 100 тис. населення віком від 14 до 70. Найменшою кримінальною активністю характеризується Одеська область із показником 460 злочинців на 100 тис. населення віком від 14 до 70. При загальноукраїнських показниках – 488 злочинців на 100 тис. населення віком від 14 до 70, злочинна активність населення Одеської області майже дорівнює державному рівню злочинної активності, тоді, як протиправна активність населення Херсонської і Миколаївської області перевищує загальноукраїнські дані у два і більше рази (Таблиця 1).

Таблиця 1

Кримінологічні показники стосовно виявлених осіб, які вчинили злочини та осіб, яким вручено повідомлення про підозру за період з 2008 по 2015 рр.

Область/рік	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Одеська	11164	10983	11367	10992	9506	12660	10245	9212
зл. активність	555	547	567	469	471	630	510	460
Миколаївська	6920	6804	6896	6679	5693	6045	7368	7197
зл. активність	681	673	686	668	568	608	741	739
Херсонська	5963	5998	6279	6623	6005	8157	8534	8036
зл. активність	643	650	684	725	656	899	940	934
По Україні	207740	212090	226385	225517	194992	227844	199263	188099
зл. активність	531	544	583	583	503	591	514	488

За результатами кримінологічних досліджень і на основі статистичних даних нами встановлено, що переважна більшість різного роду злочинів вчиняється чоловіками – їх питома вага складає близько 87,1%, тоді як 12,9% злочинів вчиняється жінками [14, с. 262; 21, с. 60;22, с. 92-93]. Наведені данні є характерними й для прикордонних регіонів Півдня Україні, що підтверджується результатами нашого дослідження а висновками опитаних нами експертів.

Наступною відмінною ознакою регіонального злочинця є розподіл кримінальної активності серед різних вікових груп. За даними кримінологічних досліджень[14, с. 263; 22, с. 85; 1, с. 98-99], найбільш чисельну групу складають особи, віком від 18 до 28 років. Їх частка становить у середньому близько 35% від загальної кількості виявлених осіб, яким пред'являється підозру у вчиненні злочинів. На другому місці за чисельністю є злочинці у віці 29-39 років, які складають близько 33% всіх виявлених осіб, що вчинили злочини. Відсоток осіб, віком 40-59 років дорівнював 24% [14, с. 263]. Частка неповнолітніх серед злочинців по Україні становить близько 5%, тоді, як за регіонами ці показники розподілилися таким чином: у Одеській області – 5,62%; у Миколаївській – 4,5% і у Херсонській області – 2%. Нечисленною [14, с. 263;

22, с. 85; 1, с. 98-99] є група віком 60 і старше років – близько 2,8-3 відсотків.

Негативною виявилася і динаміка зростання рівня злочинної активності населення. Якщо по Україні (-9%) і по Одеській області (-18%) з 2008 по 2015 рік простежуються стійки тенденції до зниження злочинної активності населення, то Миколаївська (+8%) та Херсонська (+32%) області демонструють їх збільшення.

Моральні установки та психологічна атмосфера найближчого соціального оточення особи має вирішальне значення для розвитку і закріплення асоціальних, протиправних навичок та стереотипів поведінки[7, с. 68]. У цьому сенсі, в рамках нашого дослідження на особливу увагу заслуговують кримінально-правові ознаки особи злочинців, а саме – стійкість протиправної поведінки, індивідуальний чи груповий характер злочину і т.д.. Данні стосовно стійкості та інтенсивності протиправної діяльності осіб, одноособовий чи груповий характер злочинної поведінки, їх психофізіологічний стан більш повно розкривають територіальну специфіку протиправної діяльності, визначають категорії осіб, що потребують підвищеної профілактичної уваги.

Носієм важливої кримінологічної інформації нами розглядаються данні стосовно осіб, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення. Наявність попередньої судимості або досвіду іншої протиправної діяльності є реальним показником тривалості злочинної діяльності та стійкості антисуспільної спрямованості осіб. А у регіональному розрізі така інформація слугує для визначення пріоритетів у плануванні та організації заходів із запобігання злочинності[12, с. 301-302].

У цьому сенсі, у регіональній структурі осіб, яким вручено повідомлення про підозру найвищу питому вагу осіб, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення нами зафіксовано у Херсонській області 3708 (або 46%), на другому місці за кримінальною активністю осіб, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення опинилася Миколаївська області – 2900 (40%). І у Одеській області фактор попередньої злочинності діяльності зафіковано у 1877 (20,37%) осіб. Отже, за тривалістю злочинної діяльності та стійкітю антисуспільної спрямованості осіб, Херсонська та Миколаївська області у два рази є більш небезпечними за Одеську область, яка, до речі, за кількістю установ з виконання покарань у вигляді позбавлення волі майже не відрізняється від сусідніх територій: у Одеській області їх знаходиться 6, у Миколаївській – 7 і у Херсонській – 6 [12, с. 380]. Такий розподіл свідчить не стільки про підвищену детермінацію регіональної рецидивної злочинності соціальними та економічними факторами, скільки про недоліки в регіональній організації протидії рецидивній злочинності.

На психологічну та соціальну сфери життя і діяльності особи негативно впливає процес наркотизації та зловживання алкоголем. Наркотична або алкогольна залежність є стимулятором не лише негативної поведінки загалом, а й вчинення різних злочинів[23, с. 83]. За результатами вивчення статистичних даних та вироків кримінальних проваджень нами встановлено, що серед осіб, які вчинили злочини ознака сп'яніння має яскраво виражену регіональну специфіку. Так, станом на 2015 рік у Одеській області більше 7% (656) осіб вчинили злочини у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, для Миколаївської та Херсонської області ці результати зафіксовано на рівні 9,55 (688) і 9,1 (731) відсотки відповідно. Вчинені злочини у стані алкогольного сп'яніння характеризуються своєю безглуздістю, надмірною та невиправданою жорстокістю, часто вчиняються із використанням вогнепальної або холодної зброї.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що нинішня практика запобігання злочинності характеризується істотним зменшенням кількості виявлених осіб, які вчиняють злочини. Це істотно порушує принцип невідворотності покарання, продукує безкарність і "хибне" уявлення у певних категорій осіб про припустимість ведення злочинного способу життя.

У прикордонних регіонах Півдня України останніми руками набуває загрозливого характеру високий рівень рецидивної злочинності. У цьому сенсі найбільш небезпечними виявилися Херсонська та Миколаївська області, де рецидивістами вчиняється понад 40 відсотків від усіх вчинених злочинів.

На криміногенну ситуацію у досліджуваних регіонах значною мірою впливає алкоголізація населення. Більша частина злочинів особами вчиняється у стані алкогольного сп'яніння з незначних приводів із невиправданою жорстокістю; супроводжуються застосуванням холодної та вогнепальної зброї; відбувається втягування у злочинну діяльність неповнолітніх та молоді насторожуючи є тенденції до зорганізованості злочинності. Саме ці особливості злочинності та осіб, які вчиняють злочини у прикордонних регіонах півдня України мають враховуватися під час організації запобігання злочинності, а адекватні теперішній ситуації заходи мають бути покладені в основу планування протидії злочинності у наших регіонах.

Література

1. Кулик О.Г. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини в Україні: сучасні тенденції/О.Г. Кулик//Юридична Україна. – Серія "Кримінально-правові науки". – 2013. - №7. – С.98-102.

2. Кримінологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.]; за заг.ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

3. Курс кримінології: загальна частина: підручник / [О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.]; за заг.ред. О. М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 489 с.

4. Іванов Ю.Ф. Кримінологія: навч. посіб. / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа. – К.: Вид. Паливода А.В., 2006. – 264 с.

5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за ред. проф. І. М. Даньшина. – Х. : Право, 2003. – 352 с.

6. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем/ Автори-упорядники: С.Ф.Денисов, Т.А.Денисова, С.Г.Кулик, О.С.Шеремет. – Чернігів: ПАТ "ПВК"Десна", 2015. – 638 с.

7. Абросімова Ю. А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. А .Абросімова. – Львів, 2009. – 261 с.

8. Губанова О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної республіки Крим) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Губанова. – Сімферополь, 2008. – 267 с.

9. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання:дис. …докт. юрид.наук: спец.12.00.08/ А.М. Бабенко. – Запоріжжя, 2015. – 515 с.

10. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілак-

тика/О.М.Литвак. – К.: Україна, 1997. – 167 с.

11. Нікітін Ю. Криміногенна ситуація в Україні на межі XX-XXI століть і прогноз на перспективу/ Юрій Нікітін// Вісник прокуратури. – 2009. – 7. – С.60-67.

12. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія / А. М. Бабенко – Одеса : ОДУВС, 2014. – 416 с.

13. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

14. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія: (2002-2014рр.): монографія/О.Г.Кулик, І.В.Наумова, А.А.Бова. – К.: ДНДІ МВС України,2015. – 364 с.

15. Стан та структура злочинності в Україні (2007–2008 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/mvs/control/main /uk/publish/article/170319. – Назва з екрану.

16. Стан та структура злочинності в Україні (2008–2009 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/mvs/control/ main/uk/ publish/article/233004. – Назва з екрану.

17. Стан та структура злочинності в Україні (2009–2010 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/mvs/control/main /uk/publish/article/374130. – Назва з екрану.

18. Стан та структура злочинності в Україні (2010–2011 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/ uk/publish/article/717134. – Назва з екрану.

19. Стан та структура злочинності в Україні(2006–2011 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/ main/uk/doccatalog/list?currDir=67108. – Назва з екрану.

20. Стан та структура злочинності в Україні (2011–2012 р.р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/ main/uk/doccatalog/list?currDir=67108. – Назва з екрану.

21. Зелинский А.Ф. Курс лекций / А.Ф. Зелинський. – Х.: Прапор, 1996. – 260 с.

22. Филонов В.П. Преступность в особо крупном промышленном городе: состояние, причины и меры по её предупреждению: [монография]/ В.П. Филонов, Д.В. Федоренко. – Донецк: ДИВД МВД Украины, 2002. – 281 с.

23. Женунтій В.І. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання : монографія / В. І. Женунтій, А. М. Бабенко. – Донецьк : "Вебер" (Донецька філія), 2009. – 222 с.

Чекмарьова І.М.,
Старший викладач кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 12.12.2016

УДК 343.85

СУЧАСНА РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Шеремет О. С.

Статтю присвячено аналізу органів місцевого самоврядування, як суб'єкта запобігання злочинності. Здійснено аналіз законодавчих актів які прямо чи опосередковано покликані регулювати діяльність органів місцевого самоврядування із запобігання злочинності в Україні, а також досліджено наукові погляди із загальних проблем правового регулювання запобігання злочинності. Визначені основні напрямки запобігання злочинам органами місцевого самоврядування. Встановлена роль органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинам через відповідні функції.

Автор стверджує, що органи місцевого самоврядування повинні мати виключні права на вирішення всіх питань, які мають місцеве значення. Саме громадянське суспільство, особливо органи місцевого самоврядування, повинні відігравати суттєву роль у протидії протиправної поведінки окремих верств населення та вчинення ними злочинів.

Доводиться, що суб'єктами діяльності щодо запобігання злочинності можуть бути органи виконавчої влади, адміністрація державних колективних та приватних підприємств, установ, організацій, громадські організації й утворення, приватні особи, приватні розшукові та охоронні установи тощо. В основу такої класифікації суб'єктів ставлять передусім функціональну ознаку, тобто яке місце посідає серед їх функціональних обов'язків запобігання злочинності, який реальний вплив виконуваних ними функцій діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності та злочинних проявів.

Автором наголошується, що місцеве самоврядування – багатогранне та комплексне політико-правове явище, яке може характеризуватися різнобічно. За органами місцевого самоврядування закріплені такі функції, які мають безпосереднє значення для запобігання злочинам. Зокрема, це підняття економічного, соціального, морального й культурного рівня громади; профілактичний припис; подання у вищестоящий орган управління; призупинення діяльності або закриття підприємства, організації; встановлення особливого режиму охорони суспільного порядку; роз'яснення в профілактичних цілях законодавства, інформування населення про можливі засоби злочинних посягань та методах захисту від них, інші заходи.

Запобігання злочинам доцільно регламентувати у базових рішеннях міської ради, що стосуються освіти, охорони здоров'я, охорони праці, діяльності адміністративної та спостережної комісій, створення громадських організацій для охорони громадського порядку тощо. Таке регулювання не повинно обмежуватися регламентацією лише профілактичних і запобіжних заходів на загальному та спеціально-кримінологічному рівнях, а може охоплювати запобігання у цілому, тобто й на індивідуальному рівні, в тому числі відвернення і припинення злочинів. Підставою індивідуального запобігання, у томі числі застосування

© О.С. Шеремет, 2016

до особи окремих засобів примусу, має бути лише протиправна поведінка (минула або нинішня) цієї особи, що містить небезпеку її повторення у формі злочинного прояву. Спільно з правоохоронними та соціальними службами такі заходи будуть мати дієвий вплив як на особу, так і на її оточення. Автором визначені основні напрямки запобігання злочинам органами місцевого самоврядування. Встановлена вадлива роль органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинам через реалізацію відповідних функцій.

Ключові слова: *законодавство, запобігання злочинам, криміногенні фактори, кримінологічна ситуація, органи місцевого самоврядування.*

The article is devoted to the analysis of the local government, as the subject of crime prevention. The analysis of legislation that directly or indirectly has to regulate the activities of local authorities on crime prevention in Ukraine is carried out, and scientific views on general issues of legal regulation of crime prevention are also studied. The main courses of crime prevention by local authorities are determined. The role of local government in crime preventing through the appropriate functions is established.

The author affirms that the local government should have exclusive rights to settle all the questions that are of local importance. The civil society, especially local authorities, should play a significant role in combating the illegal behavior of certain sections of the population and perpetration of crimes by them.

It is proved that the subjects of crime prevention can be executive bodies of state administration of collective and private enterprises, institutions, social organizations, individuals, private detective and security agencies, etc. The basis of this classification firstly includes the functional feature, that is a place it takes among their functional duties of crime prevention, the real impact of their functions on elimination of crime determinants and criminal offenses.

The author emphasizes that the local government is a multifaceted and complex political and legal phenomenon that can be characterized in different ways. The local authorities have the functions that acquire a great significance for the crime prevention. This is mainly the raising of economic, social, moral and cultural level of the community; preventive injunction; submission to higher authority management; suspension or closure of the enterprise or organization; establishment of a special regime of public order; clarifying legislation as a preventive measure, information on possible crimes and methods of protection, the other measures.

Preventing crime is advisable to regulate the basic decisions of the City Council, relating to education, health care and labor protection, administrative and supervisory activities of the committees, the creation of civil society organizations for the protection of public order and so on. Such regulation should not be limited only to the regulation of preventive and precautionary measures at general and special-criminological levels and can include prevention as a whole, and that is at the individual level, including the prevention and suppression of crime. The basis of individual prevention, including the application of some means of coercion to the person, should be illegal behavior (past or present) to this man, containing the danger of repetition in the form of criminal manifestation. Together with law enforcement and social services, such measures will have an effective impact on the individual as well as on its surroundings. The author outlines the main directions of crime prevention by local government. An important role of local government in preventing crime through the implementation of appropriate functions is established.

Keywords: *legislation, crime prevention, criminogenic factors, criminological situation, local government.*

Актуальність. XXI століття передбачає створення надійної системи запобігання злочинності, що має бути одним із пріоритетних напрямків державної політики по забезпеченню безпеки суспільства. Суб'єктами діяльності щодо запобігання злочинності та злочинним проявам можуть бути визнані органи, організації, окремі особи, які у цій діяльності виконують хоча б одну з наступних функцій щодо заходів запобігання: організаційну, координаційну, наглядову та безпосереднє виконання заходів із запобігання злочинів. Проте діяльність із запобігання злочинності (як і будь яка інша суспільна діяльність) практично неможлива без достатнього правового регулювання.

Аналіз криміногенної ситуації, що склалася в Україні вказує на те, що злочинність невпинно зростає за усіма напрямами. Саме тому, одним з перспективних та найбільш вірним є шлях залучення громади до активного спротиву злочинним проявам та правопорушенням. Очолити таку роботу можливо органам місцевого самоврядування, оскільки усі вищезазначені функції є невід'ємною частиною їх обов'язків.

Сьогодні, однією з неодмінних умов інтеграції України до європейського співтовариства та європейської цивілізації є як дотримання права наших територіальних громад на місцеве самоврядування, так і забезпечення спроможності місцевих рад та їх виконавчих органів виконувати свої повноваження. Це означає, що органи місцевого самоврядування повинні мати виключні права на вирішення всіх питань, які мають місцеве значення. Саме громадянське суспільство, особливо органи місцевого самоврядування, повинні відігравати суттєву роль у протидії протиправної поведінки окремих верств населення та вчинення ними злочинів.

Постановка проблеми та мета. Роль органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинам неодноразово ставала предметом розгляду. Частково науковці зверталися до цих питань, зокрема, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.О. Глушков, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, О.М. Костенко, О.М. Литвак, М.І. Мельник, А.П. Тузов, В.О. Туляков, В.І. Шакун, та ін. Вагоме значення для розвитку цієї теми відіграють останні дослідження, які були проведені такими провідними науковцями, як А.М. Бабенко, В.С. Батиргарєєва, В.К. Грищук, Б.М. Головкін, С.Ф. Денисов, О.А. Мартиненко, О.М. Литвинов, О.О. Кваша, А.В. Савченко.

Метою статті є показати, що саме через органи місцевого самоврядування можливо активно впливати на злочинність. Якщо громада проявляє небайдужість до того, що відбувається в місті, селищі, районі, – є впевненість у тому, що контроль за злочинністю буде встановлено.

Визначена мета зумовила постановку й розв'язання таких завдань: дослідити та систематизувати діючі закони та інші нормативні акти України які прямо чи опосередковано регулюють запобіжну діяльність, проаналізу-

вати наукові погляди вчених, які покликані регулювати запобіжну діяльність. За результатами аналізу законодавства визначити проблеми із запобігання злочинності, що постають перед органами місцевого самоврядування, запропонувати шляхи розв'язання зазначених проблем.

Отримані результати. Аналіз діючого законодавства України дає змогу виявити нормативні акти, що певною мірою регулюють питання із запобігання злочинам. До них, перш за все, відносять Конституцію України [1], а також закони України " Про Національну поліцію" [2], "Про прокуратуру" [3], "Про Службу безпеки України" [4], "Про державну прикордонну службу України" [5] тощо. Слід відмітити, що особливою ланкою системи правового забезпечення діяльності щодо запобігання злочинності є Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" [6]. Вказані закони комплексно регулюють статус, завдання, функції, повноваження, обов'язки і права правоохоронних органів, для яких запобігання злочинності є одним із головних завдань. Проте, у вказаних, актах завдання та обов'язки відповідних державних органів, установ та служб щодо запобігання злочинності викладено, як правило, схематично, у загальній формі, предметно не регламентовані повноваження, правові засоби, форми здійснення запобіжної діяльності. Такий підхід не сприяє її належному здійсненню. У більшості зазначених законодавчих актів термін "запобігання" навіть не зазначається.

Треба вказати, що з моменту проголошення незалежності України в 1991р. і дотеперішнього часу в Україні було розроблено цілу низку проектів законодавчих актів з питань запобігання злочинності. При цьому необхідно врахувати існуючу дотепер термінологічну невизначеність. Незважаючи на приписи російсько-українського словника юридичної термінології (який містить пояснення, що російський термін "предупреждать преступление" треба перекладати як "запобігати злочину") [7], а також доводи провідних українських фахівців в галузі кримінології (таких як В.В. Голіна, А.П. Закалюк, О.М.Литвак, О.М. Костенко та ін.), щодо співвідношення поняття запобігання злочинності з іншими поняттями, що означають головний напрям діяльності в цій галузі, сучасний законодавець, деякі науковці та працівники правоохоронних органів продовжують поряд з терміном запобігання злочинності вживати терміни: попередження, протидія, боротьба, відвернення, профілактика злочинності та ін., а інколи навіть повністю їх ототожнюючи. З огляду на таку ситуацію ми досліджували законодавчі акти, концепції, програми тощо, які містять в своїх назвах вищенаведені терміни, вважаючи, що всі вони (примо чи опосередковано) покликані регулювати діяльність саме із запобігання злочинності. Доречи, шляхом вживання терміна "запобігання" стосовно злочинності і злочинних проявів пішла й законодавча практика. У Конституції України 1996р. (ст. 34), діяльність щодо недопущення злочинів іменується "запобігання". Кримінальний кодекс України (ст. 1) також містить термін "запобігання злочинам".

Аналіз законодавства, інших нормативних документів, наукової літератури, дозволив дійти до висновку, що суб'єктами діяльності щодо запобігання злочинності можуть бути органи виконавчої влади, адміністрація державних колективних та приватних підприємств, установ, організацій, громадські організації й утворення, приватні особи, приватні розшукові та охоронні установи тощо. В основу такої класифікації суб'єктів ставлять передусім функціональну ознаку, тобто яке місце посідає серед їх функціональних обов'язків запобігання злочинності, який реальний вплив виконуваних ними функцій діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності та злочинних проявів.

А.П. Закалюк поділяє суб'єктів запобігання злочинності на наступні групи:

а) органи та організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування);

б) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинності та злочинних проявів віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації);

в) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності та злочинним проявам, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій і ін.) [8, с. 346].

Таким чином, до першої групи належать державні, регіональні та місцеві органи влади й управління, а також громадські формування, які не виконують безпосередньо правоохоронних завдань (міністерства, департаменти, органи місцевого самоврядування, партії, профспілки, церква та ін.). До другої групи відносяться державні органи, які виконують правоохоронні функції; державно-громадські органи, що виконують правоохоронні функції (служби у справах неповнолітніх, комісії у справах молоді, спостережні, адміністративні комісії та ін.); приватні й громадські структури та організації, що сприяють виконанню правоохоронних завдань (загони самооборони, добровільні народні дружини, товариські суди, приватні розшукові й охоронні підприємства). Третя група об'єднує суб'єктів, які здійснюють індивідуальну профілактику – працівники державних правоохоронних органів (дільничні, оперуповноважені служб карного розшуку, державної служби боротьби з економічною злочинністю тощо) та інших державних установ і організацій (наприклад, спеціальних навчальних закладів для неповнолітніх правопорушників), а також окремі громадяни (громадські інспектори та ін.). І хоча систему суб'єктів запобігання злочинності утворює великий масив органів та установ, треба зазначити, що органам місцевого самоврядування, які володіють конкретними повноваженнями у цій частині відводиться особлива роль, оскільки вони належать до першої групи. Більш того, слід підкреслити й те, що розвиток місцевого самоврядування є одним з пріоритетних напрямків державної політики, оскільки розвиток держави неможливий без розвитку регіонів [9, с. 3]. На необхідності кримінологічних досліджень саме на регіональному рівні, а також регіональних проблемах запобігання злочинам, останнім часом звертають постійну увагу науковці. Крім окремих статей науковців, проведено два масштабних дослідження у вказаному напрямку, зокрема А.М. Бабенком [10] та Р.С.Веприцьким [11].

Як зазначає А.М. Колодій, під час дослідження громадянського суспільства через призму вітчизняної практики необхідно вивчати:

-правотворчу, правоохоронну і право реалізаційну діяльність різних суб'єктів його започаткування, існування та функціонування;

-напрацьований ними практичний досвід;

-завдання, мету, функції, методи та результати їх діяльності;

-внутрішню та зовнішню форму такої діяльності, що дістає вияв у правотворчих та право реалізаційних актах;

-зовнішні зв'язки зазначеної діяльності тощо [12, с. 271].

Як бачимо, місцеве самоврядування – багатогранне та комплексне політико-правове явище, яке може характеризуватися різнобічно. Одночасно, можна вказати, що за органами місцевого самоврядування закріплені такі функції, які мають безпосереднє значення для запобігання злочинам. Зокрема, це підняття економічного, соціального, морального й культурного рівня громади; профілактичний припис; подання у вищестоящий орган управління; призупинення діяльності або закриття підприємства, організації; встановлення особливого режиму охорони суспільного порядку; роз'яснення в профілактичних цілях законодавства, інформування населення про можливі засоби злочинних посягань та методах захисту від них, інші заходи.

Запобігання злочинам доцільно регламентувати у базових рішеннях міської ради, що стосуються освіти, охорони здоров'я, охорони праці, діяльності адміністративної та спостережної комісій, створення громадських організацій для охорони громадського порядку тощо. Таке регулювання не повинно обмежуватися регламентацією лише профілактичних і запобіжних заходів на загальному та спеціально-кримінологічному рівнях, а може охоплювати запобігання у цілому, тобто й на індивідуальному рівні, в тому числі відвернення і припинення злочинів. Підставою індивідуального запобігання, у томі числі застосування до особи окремих засобів примусу, має бути лише протиправна поведінка (минула або нинішня) цієї особи, що містить небезпеку її повторення у формі злочинного прояву. Спільно з правоохоронними та соціальними службами такі заходи будуть мати дієвий вплив як на особу, так і на її оточення. Адже запобіжні заходи лише правоохоронних органів, в разі їх практичного застосування у певних випадках невиправдано розширюють повноваження правоохоронного органу та можуть призвести до порушення прав громадян (в разі примусового приводу для профілактичної бесіди, без достатніх підстав) та юридичних осіб (наприклад, в разі втручання в підприємницьку діяльність). Натомість, соціальні служби виступають не тільки від імені держави, а й громади, що підкреслює достатній рівень гармонізації суспільних відносин в державі.

Висновки. Органи місцевого самоврядування є суб'єктами діяльності щодо запобігання злочинності. Вони на своєму рівні мають виконувати всі повноваження щодо її організаційно-управлінського забезпечення (планування, у тому числі комплексне, видання управлінсько-нормативних актів, безпосередня організація через постійні комісії, депутатів та ін.), здійснення контролю виконання, надання певних ресурсів, залучення та активізації діяльності громадських об'єднань, створення і підтримки спеціалізованих самодіяльних організацій. Їхнім обов'язком є безпосереднє здійснення спрямованих економічних, освітніх, виховних, медичних, інших соціальних заходів, які мають загальносоціальне запобіжне значення, а також налагодження індивідуального запобігання вчиненню злочинів конкретними особами, в тому числі через надання останнім підтримки, допомоги, здійснення профілактичного контролю, соціальної реабілітації.

Загальна історія людства демонструє, що найбільш прийнятним шляхом розвитку є еволюційний шлях. Будь-які революційні рішення, що приймалися в різних сферах людської діяльності, рано чи пізно призводили до негативних наслідків. Тому, повертаючись до питання сучасної ролі органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинам, слід ще раз зазначити, що сам факт прийняття закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", де хоча й в узагальненому виді врегульовано діяльність із запобігання злочинності, на практиці призведе до покращення криміногенної ситуації в Україні. В свою чергу, прийняття рішень що стосуються запобігання злочинам, координування діяльності органів та установ, спільна робота з правоохоронними органами та належний контроль може призвести до зменшення числа злочинів серед населення. Саме такий підхід буде відповідати Європейським стандартам і призведе до значного покращення криміногенної ситуації.

Література

1. Конституція України [Текст] : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19

3. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII зі змінами 2015 р., № 2 - 3, ст. 12, № 17, ст. 118, № 34, ст. 336 // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18

4. Про Службу безпеки України : від Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII в редакції від 28.12.2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12

5. Про Державну прикордонну службу України : Закон від 03.04.2003 № 661-IV в редакції від 28.12.2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15

6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (Редакція від 08.10.2016 р.). // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80

7. Русско-украинский словарь юридичсской терминологии. – К.: "Наукова думка", 1985. – 480с.

8. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – Кн.1. – 424 с.

Місцеве самоврядування в Україні : сучасний стан та основні напрями модернізації : наук. доп. / [редкол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.] ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. – Київ. : НАДУ, 2014. – 128 с.

9. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А.М. Бабенко. – Одеса: ОДУВС, 2014. – 416 с.

10. Веприцький Р.С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія /Р.С. Веприцький. – Харків: Золота миля, 2014. – 324.

11. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика // Право України, 2013. - № 9. – С. 270-287.

Шеремет О.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
Класичний приватний університет
Надійшла до редакції: 23.11.2016

УДК343.92

КІБЕРТЕРОРИЗМ ЯК ФАКТОР ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ

Геращенко О. С.

В даній науковій статті визначаються теоретичні засади кібертероризму (інформаційного тероризму) як загрози глобальній інформаційній безпеці України, а саме аналізуються погляди науковців щодо його тлумачення. Акцентується увага на законодавстві України щодо запобігання поширенню інформаційної зброї та кібертероризму в цілому.

Ключові слова: *тероризм, кібертероризм, терористична діяльність, протидія інформаційному тероризму, комп'ютерні технології, комп'ютерні мережі, інформаційна зброя, національна безпека України, інформаційний простір, комп'ютерні атаки*

В данной научной статье определяются теоретические основы кибертерроризма (информационного терроризма) как угрозы глобальной информационной безопасности Украины, а именно анализируются взгляды ученых о его толкования. Акцентируется внимание на законодательстве Украины относительно предотвращения распространения информационного оружия и кибертерроризма в целом.

Ключевые слова: *терроризм, кибертерроризм, террористическая деятельность, противодействие информационному терроризму, компьютерные технологии, компьютерные сети, информационное оружие, национальная безопасность Украины, информационное пространство, компьютерные атаки*

Rapid development of information and telecommunication technologies reaches every day everything new and new levels about what witnesses their active implementation to one and all spheres of activity of the person. Information networks, the Internet allow to communicate in only a few seconds. Therefore modern society doesn't imagine existence and normal functioning without information exchange in information and telecommunication systems any more. However, global distribution of information and communicative technologies in society led to emergence and development of essentially new type of terrorism - information terrorism or cyberterrorism.

Cyberterrorism is a new type of terrorism, at the same time already many works of domestic and foreign scientists are devoted to problems of its counteraction. But, unfortunately, in scientific community discussions concerning development of a general view on interpretation of the concept "cyberterrorism" are still conducted.

Cyberterrorism requires a detailed research also in the context of ways of its counteraction and prevention. Huge a gap on this matter is lack of fixing of basic provisions of cyberterrorism and methods of its counteraction at the legislative level. The most efficient direction in the solution of a complex problem of counteraction of cybercrime is international cooperation of law enforcement agencies in the sphere of information security on the basis of coordination of the national and international legal system presently.

In this scientific article theoretical bases of cyberterrorism (information terrorism) as threats of global information security of Ukraine are determined, namely views of scientists about its interpretation are analyzed. The attention is focused on the legislation of Ukraine concerning prevention of distribution of information weapon and cyberterrorism in general.

Keywords: *terrorism, cyberterrorism, terrorist activities, counteraction to information terrorism, computer technologies, computer networks, information weapon, homeland security of Ukraine, information space, computer attacks*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій сягає з кожним днем все нових і нових рівнів, про що свідчить їх активне впровадження в усі без виключення сфери життєдіяльності людини. Інформаційні мережі, мережа Інтернет дозволяють обмінюватися інформацією за лічені секунди, крім цього впровадження комп'ютерних систем призвело до автоматизації різноманітних виробничих та управлінських процесів. Через це сучасне суспільство вже не уявляє собі існування та нормальне функціонування без інформаційного обміну в інформаційно-телекомунікаційних системах. Проте, глобальне поширення інформаційно-комунікативних технологій у суспільстві призвело до появи та розвитку принципово нового виду тероризму – інформаційного тероризму або кібертероризму. Вагомого значення у цьому контексті набуває науково-методичне забезпечення діяльності правоохоронних органів України щодо окреслення теоретичних, а також тактичних аспектів протидії інформаційному тероризму (кібертероризму).

Виходячи з цього, **метою даної наукової статті** є визначення теоретичних засад інформаційного тероризму (кібертероризму) як загрози глобальній інформаційній безпеці України, а також звернення уваги на законодавство україни щодо запобігання поширенню інформаційної зброї та кібертероризму в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні аспекти інформаційного тероризму (кібертероризму) як фактора загрози національній безпеці України, а також з'ясування українського законодавства у напрямі запобігання поширенню інформаційної зброї та кібертероризму в цілому, досліджувалися у працях Арешонкова В.В., Баєва О.О., Батуріна Ю.М., Березовської І.Р., Біленчука П.Д., Бутузова В.М., Гавловського В.Д., Горової С.В., Гуцалюк М.В., Хахановського В.Г., Шульги О.О., Зимовця В.В., Корченка О.Г., Кудінова В.А., Пилипчука В.Г., Дворникова В.С., Козонова Погорецького М.А., Шеломенцева В.П., Мельника С.В., Тихомирова О.О., Дубова Д.В., Ожевана М.А., . Шеломенцева В.П., Голубєвої В.О., Рижкової Е.В., Гавриша С.Б., Довгань О.Д., Хлань В.Г., Малышенка Д.Г. та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кібертероризм є новим видом тероризму, водночас проблемам його протидії присвячено вже чимало праць вітчизняних та іноземних вчених. Але, на жаль, у наукових колах і досі ведуться активні дискусії з приводу вироблення спільного погляду на тлумачення поняття "кібертероризм". З метою якісного проведення наукового дослідження, а також досягнення поставленої мети

© О.С. Геращенко, 2016

дослідження, пропонуємо, в першу чергу, визначитись із тлумаченням поняття "кібертероризм".

В українській і зарубіжній науковій літературі, пов'язаній з дослідженням кіберзлочинності, наявні різні підходи до визначення кібертероризму. Наведемо лише деякі з них. Так, на думку В.П. Харченка під кібертероризмом варто розуміти застосування методів тероризму (створення в соціальній сфері обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-яких рішень) у кіберпросторі [1, с. 132]. У своєму дослідженні на тему "Ознаковий принцип формування класифікацій кібератак" Корченко О.Г. розуміє кібертероризм як "принципово новий вид тероризму, який передбачає використання ресурсів інформаційних систем не лише як предмет злочинних посягань, а й середовище чи засіб скоєння злочину" [2, с. 35]. В обґрунтованому підході Старостіної Є.Т. до вироблення єдиного поняття "кібертероризм" доводиться позиція щодо доцільності тлумачити кібертероризм як різновид тероризму, в основу якого покладено спосіб здійснення терористичних дій, що виник у процесі розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій та впровадження їх у всі сфери сучасного суспільства [3].

На думку Малишенко Д.Г. кібертероризм – це різновид тероризму (поряд з ядерним, хімічним, космічним, сейсмічним, бактеріологічним, технологічним та ін.), який виник у процесі інформатизації суспільства і полягає у нанесенні збитків інформаційним системам за допомогою комп'ютерних атак [4]. Не можна оминути позицію Бутузова В.М., який під час монографічного дослідження на тему "Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно структурний аналіз)" запропонував визначити кібертероризм саме як "вчинення терористичними угрупованнями або окремими особами комп'ютерних атак на певні елементи інформаційної інфраструктури, спрямовані на проникнення у комп'ютерні системи, перехоплення управління комп'ютерною системою, порушення функціонування засобів комп'ютерного обміну в мережі, справляти інший деструктивний вплив, що може привести до тяжких наслідків і здійснення впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади шляхом залякування населення та органів державної влади погрозами вчинення вищезазначених протиправних дій [5, с. 68].

Водночас, деякі вчені пропонують розуміти під терміном "кібертероризм" дії з дезорганізації інформаційних систем, що створюють небезпеку загибелі людей, заподіяння значної майнової шкоди або настання інших суспільно небезпечних наслідків, якщо такі дії вчинені з метою порушення суспільної безпеки, залякування населення або впливу на ухвалення певних рішень органами влади, а також якщо виникає загроза здійснення вказаних дій з тією самою метою [6, с. 80].

На думку прихильників іншого підходу комп'ютерний тероризм (кібертероризм) слід розглядати як один із різновидів неправомірного доступу до комп'ютерної інформації, розміщеної в окремій обчислювальній машині чи в мережі ЕОМ [7, с. 318]. Зазначимо, що такий доступ здійснюється з метою модифікації, знищення зазначеної інформації чи ознайомлення з нею, що забезпечує формування обстановки, за якої функціонування даної ЕОМ чи мережі виходить за межі, передбачені штатними умовами експлуатації, й виникає небезпека загибелі людей, заподіяння майнового збитку або настання будь-яких інших суспільно небезпечних наслідків.

Заслуговує на увагу позиція Дороті Денінга, експерта американського Центру досліджень тероризму, який визначив кібертероризм як елемент класифікації терористичної діяльності в Інтернеті та представив його як комп'ютерні атаки, сплановані з метою нанесення максимального збитку життєво важливим об'єктам інформаційної інфраструктури.

Враховуючи те, що в українському законодавстві відсутнє поняття "кібертероризм" та його визначення, пропонуємо погодитися із визначенням, наданим Пилипчуком В.Г. та Дзьобань О.П., а саме кібертероризм – це навмисна, політично вмотивована атака на об'єкти інформаційного простору (інформацію, що обробляється, комп'ютерну систему, мережу, а також на людину), що створює небезпеку для життя та/або здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були здійсненні з метою порушення державної або суспільної безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту, чи загрозу вчинення таких дій [8].

Прикладами даного виду тероризму можна навести наступні події. Так, по-перше, напередодні здійснення газової атаки в токійському метро в 1995 році Японське терористичне угруповання "Аум Сінрікьо" створило комп'ютерну систему, що була здатна перехоплювати повідомлення поліцейських радіостанцій і відслідковувати маршрути руху поліцейських автомобілів. По-друге, у 2000 р. із пригороду Маніли в Інтернет запущено вірус "I love you" (інша назва "Love Bug"), що дуже швидко поширився по усьому світу і заразив більше 45 млн. комп'ютерних мереж (у т.ч. мережі Білого дому, ЦРУ, Міністерства оборони і Конгресу США, Британського Парламенту тощо); масштабна DoS-атака, що зробила недоступними протягом 2-3 годин сервери великих компаній Yahoo, eBay, CNN та ZDNet [9, с. 123]. По-третє, резонансне зараження 16 листопада 2001 року комп'ютерної мережі Укртелеком вірусом "Nimda", який серйозним чином вплинув на працездатність обчислювальної мережі Генеральної дирекції ВАТ "Укртелеком", яка налічує більше 700 комп'ютерів та десятки серверів. Як наслідок, це спричинило тимчасове відключення комп'ютерів від Інтернету, а також вивело з ладу систему корпоративної електронної пошти. За попередніми підрахунками, збитки від атаки складають більше 1 млн. грн. [10, с. 73]. По-четверте, у 2013 р. невідомі хакери отримали доступ і опублікували персональні дані 40 тис. солдатів армії США та більше 2 млн. партійних функціонерів керуючої партії Республіки Корея; активісти хакерського угруповання WikiCrew за допомогою DDoS-атаки вивели з ладу офіційний сайт Агентства національної безпеки США; хакерська група Syrian Electronic Army провела кібератаку на інформаційну інфраструктуру системи водопостачання ізраїльського м. Хайфа [9, с. 123]. Та наостанок, поштовий комп'ютерний вірус SirCam "викрадав" документи з органів державної влади, в тому числі адміністрації Президента України. Згадані приклади є свідченням актуальності досліджуваної теми, а також необхідності у розробленні тактичних прийомів протидії інформаційному тероризму.

Безперечно, головною зброєю у боротьбі з кібертероризмом залишається законодавство. Протидія інформаційному тероризму як складовій терористичної діяльності ґрунтується на засадах, визначених Законом України "Про боротьбу з тероризмом" [11, ст. 3]: 1) законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина; 2) комплексного використання з

цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей; 3) пріоритетності попереджувальних заходів; 4) невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності; 5) пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; 6) поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; 7) нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників; 8) єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій; 9) співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом.

Протидія інформаційному тероризму правоохоронними органами України здійснюється шляхом оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення, розкриття, профілактики окремих видів кіберзлочинів; інформаційно-аналітичної розвідки в комп'ютерній мережі, електронної телекомунікації; кримінально-процесуальної і криміналістичної діяльності щодо розкриття, розслідування злочинів і притягнення винних до відповідальності; спеціально кримінологічних заходів [12, с. 44].

На жаль, в правовому полі Україні не існує конкретного нормативно-правового акту, який закріплював б основні засади щодо кібертероризму та його протидії. Проте, з 2011 року робилося чимало спроб вирішити це питання на законодавчому рівні, в тому числі – у межах профільного закону України [13]. На сьогодні, на розгляд Верховній Раді України внесено проект Закону України № 2126а від 19.06.2015 "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України", яким пропонується закріпити правові та організаційні засади державної політики, спрямованої на захист життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі, основні принципи та напрями забезпечення кібербезпеки України [14]. Водночас, відповідно до зазначеного законопроекту кібертероризм визначається як терористична діяльність, що провадиться у кіберпросторі або з його використанням [14, ст. 1]. Стосовно суб'єктів забезпечення кібербезпеки постійної готовності, то на Службу безпеки України пропонуться покласти створення у межах затвердженої чисельності та забезпечення функціонування підрозділу з протидії кібертероризму та кіберзагрозам у сфері державної безпеки; а також вживання заходів з протидії кіберзагрозам державній безпеці або іншим життєво важливим інтересам держави [14, ст. 8]. Даним законопроектом не визначено перелік шляхів (способів) протидії кібертероризму, проте міститься норма статті банкетного характеру, відповідно до якої порядок запобігання, виявлення та усунення наслідків кібератак та кібертероризму, регламентується спільними нормативно-правовими актами суб'єктів забезпечення кібербезпеки.

Зазначимо, що тактика боротьби та протидії комп'ютерному тероризму визначається відповідно до розвитку науково-технічного прогресу, наукових досягнень у різних галузях науки, економічних, політичних умов і можливостей органів державної влади, а також правових засад [15, с. 51]. З огляду на це, а також на вище зазначений законопроект, пропонуємо впровадити у законопроект наступні тактичні прийоми запобігання поширенню інформаційної зброї та кібертероризму. По-перше, необхідно відпрацювати методики аналізу комп'ютерної злочинності, як особливий вид злочинності, та специфічні соціальні відносини у цій сфері. По-друге, здійснити розробку методів стеження за оперативним станом і викриття фактів наявності латентної злочинності в цій сфері. По-третє, розробити систему обліку жертв (потерпілих) від даних злочинів(як фізичних так і юридичних осіб) та визначити віктимогенний і криміногенний потенціал. По-четверте, розробити методику прогнозування ймовірної індивідуальної злочинної поведінки з боку виявлених осіб; розробити методичні засади планування у сфері боротьби з окремими видами комп'ютерних злочинів. По-п'яте, розробити критерії оцінки та підсумкові матеріали щодо стану і рівня ефективності здійснення тактичних превентивних заходів та стану змін в оперативній обстановці і поведінці осіб, з боку яких існує ймовірність вчинення даних злочинів. По-шосте, створити спеціалізовані підрозділи у сфері боротьби з комп'ютерними злочинами та інформаційним тероризмом. А також проводити наукові розробки щодо створення сучасних технологій виявлення та запобігання кримінальним і терористичним впливам на інформаційні ресурси.

Підводячи підсумок вище викладеному, необхідним є зазначити, що однією з причин виникнення тероризму є його соціальний характер, який виражається в існуванні відмінностей між рівнем життя людей, що є край актуальним питанням на сьогодні. Сучасне інформаційне суспільство створює принципово нові складнощі для системи національної безпеки. Через це Україна потребує пошуку нових можливостей гарантування її безпеки.

Кібертероризм як новий вид тероризму потребує детального та поглибленого дослідження. Аналіз триваючих дискусій в наукових колах з приводу тлумачення поняття кібертероризм надав можливість розглянути кібертероризм як спосіб здійснення терористичних дій, як різновид тероризму, як дії з дезорганізації інформаційних систем, як вчинення комп'ютерних атак, як різновид неправомірного доступу до комп'ютерної інформації тощо. Враховуючи те, що в українському законодавстві відсутнє визначення поняття "кібертероризм" нами було запропоновано погодитися із наступним визначенням "кібертероризм – це навмисна, політично вмотивована атака на об'єкти інформаційного простору (інформацію, що обробляється, комп'ютерну систему, мережу, а також на людину), що створює небезпеку для життя та/або здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були здійсненні з метою порушення державної або суспільної безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту, чи загрозу вчинення таких дій".

Водночас, кібертероризм потребує детального дослідження також в контексті шляхів його протидії та запобігання. Величезною прогалиною з цього питання є відсутність закріплення основних положень кібертероризму та способів його протидії на законодавчому рівні. Найбільш дієвим напрямом у вирішенні комплексної проблеми протидії кіберзлочинності у наш час є міжнародне співробітництво правоохоронних органів у сфері інформаційної безпеки на основі узгодження національного та міжнародного законодавства. З огляду на це планується у наступній науковій публікації дослідити досвід зарубіжних країн щодо запобігання поширенню інформаційної зброї та кібертероризму з метою запозичення позитивного досвіду для України.

Література

1. Харченко В.П. Кибертерроризм на авиационном

транспорте / В.П. Харченко, Ю.Б. Чеботаренко, О.Г. Корченко, Є.В. Паціра, С.О. Гнатюк // Проблеми інформатизації та управління: Зб. наук. пр. : Вип. 4 (28). — К. : НАУ, 2009. — С. 131-140.

2. Корченко О.Г. Ознаковий принцип формування класифікацій кібератак / О.Г. Корченко, Є.В. Паціра, С.О. Гнатюк, В.М. Кінзерявий, С.В. Казмірчук // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля — №1, 2010. — С. 32-38.

3. Старостина Е. Подход к выработке единого понятия "кибертерроризм" [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://rudocs. exdat.com/ docs/index-198810. html – Назва з екрану.

4. Малышенко Д.Г. Противодействие компьютерному терроризму — важнейшая задача современного общества и государства / Д.Г. Малышенко // ВНИИ МВД России, "Вестник РАЕН". — № 4 — Т. 3. — 2004.

5. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно структурний аналіз): Монографія / В.М. Бутузов. — К. : КИТ, 2010. — 145 с.

6. Погорецький М.А. Поняття кіберпростору як середовища вчинення злочину / М.А. Погорецький, В.П. Шеломенцев // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави — №2 (2), 2009. — С. 80.

7. Бутузов В.М. Сучасні загрози: комп'ютерний тероризм / Бутузов В.М. К.В. Тітуніна // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – Вип. 17. – С. 316-324.

8. Пилипчук В.Г., Дзьобань О.П. Теоретичні та державно-правові аспекти протидії інформаційному тероризму в умовах глобалізації // Стратегічні пріоритети, № 4. – 2011. - Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/sp/2011_4/012-017.pdf - Назва з екрану.

9. Гнатюк С. Кібертероризм: історія розвитку, сучасні тенденції та контрзаходи / С. Гнатюк // Безпека інформації. – 2013. – Т. 19, № 2. – С. 118-129.

10. Дворников В.С., Козонова И.В., Бацазова А.З., Толасова З.М. Терроризм и биотерроризм. тактика и стратегия // Современные наукоемкие технологии. – 2005. – № 4 – С. 72-74.

11. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/ show/638-15 - Назва з екрану.

12. Мельник С.В. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки / С.В. Мельник, О.О. Тихомиров // Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. матер. наук.-практ. конф., 22 березня 2011. — К.: Вид-во НА СБ України, 2011. — Ч.2. — С. 43-48.

13. І. Костюк Україна в полі кібертероризму: загрози, реальність, протидія - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.science-community.org/ru/node/155962 - Назва з екрану.

14. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: проект Закону України від 19.06.2015 р. № 2126а – [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55657 - Назва з екрану.

15. Довгань О.Д. Кібертероризм як загроза інформаційному суверенітету держави / О.Д. Довгань, В.Г. Хлань // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави — №3 (7), 2011. — С. 49-53.

Геращенко О.С.,
кандидат юридичних наук
Доцент кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.11.2016

УДК 342.95

ВИСВІТЛЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКЦІЙ У ЗАСОБАХ ІНФОРМАЦІЇ: МОЖЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ

Конопельський В. Я.
Сягровець В. А.

У статті автори розглядають деякі проблеми професійного характеру, що постають перед журналістами під час висвітлення ними бойових дій та терористичних актів. Визначено методи використання можливостей ЗМІ як складової частини проведення спеціальних операцій. Розкривається роль ЗМІ у висвітленні проявів тероризму. Аналізується порядок отримання інформації представниками ЗМІ при проведенні спеціальних антитерористичних операцій. Зважаючи на специфіку роботи ЗМІ під час проведення спеціальних антитерористичних операцій, розглянуто можливі варіанти вирішення проблем професійного характеру та даються рекомендації з удосконалення діяльності журналістів під час поширення інформації про терористичний акт та роботу сил охорони правопорядку.

Ключові слова: *тероризм, ЗМІ, протидія тероризму, інформаційне забезпечення спеціальної операції, антитерористична діяльність, професійні обов'язки.*

В статье авторы рассматривают некоторые проблемы профессионального характера, стоящие перед журналистами во время освещения ими боевых действий и террористических актов. Определены методы использования возможностей СМИ как составной части проведения специальных операций. Раскрывается роль СМИ в освещении проявлений терроризма. Анализируется порядок получения информации представителями СМИ при проведении специальных антитеррористических операций. Учитывая специфику работы СМИ во время проведения специальных антитеррористических операций, рассмотрены возможные варианты решения проблем профессионального характера и даются рекомендации по совершенствованию деятельности журналистов во время распространения информации о террористическом акте и работу сил охраны правопорядка.

Ключевые слова: *терроризм, СМИ, противодействие терроризму, информационное обеспечение*

© В.Я. Конопельський, В.А. Сягровець, 2016

специальной операции, антитеррористическая деятельность, профессиональные обязанности.

The authors consider in the article the professional problems faced by journalists during the coverage of hostilities and terrorist acts. The methods of using the media as an integral part of special operations are defined. The role of the media in covering the manifestations of terrorism is disclosed. The procedure for obtaining information by media representatives during special anti-terrorist operations is analyzed. The specifics of the work of the media during the conduct of special anti-terrorist operations are taken into account. Possible options for solving problems of a professional nature are considered and recommendations are given for improving the activities of journalists during the dissemination of information on the terrorist act and the work of law enforcement forces.

***Keywords**: terrorism, mass media, counteraction to terrorism, information support of special operation, anti-terrorist activity, professional duties.*

Події, пов'язані з анексією Криму, подальшими бойовими діями в Луганський та Донецький областях, проведення спеціальної антитерористичної операції стали одним із найбільших випробувань не тільки для українських сил охорони правопорядку, але й для української журналістики [15]. Чимала кількість українських ЗМІ та їх працівників вперше у своїй історії були змушені регулярно висвітлювати таку специфічну тему, як проведення спеціальної антитерористичної операції, а перед тим і паралельно з ним – високу активність терористичних угруповань. Це поставило і перед вітчизняними правоохоронними органами і перед українською журналістикою низку викликів та актуальних питань, які потребують адекватного вирішення.

Окремі аспекти інформаційно-психологічного впливу терористичної діяльності висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних науковців: Ю.М. Антоняна, М.М. Галамби, В.О. Єфимова, В.В. Крутова, В.А. Ліпкана, І.В. Нікуліна, О.В. Рогової, А.Ю. Трофімова та інших. У цьому контексті сьогодні залишається не достатньо вирішеною низка проблем, пов'язаних з інформаційним впливом ЗМІ на свідомість людей у разі вчинення терористичного акту.

Метою статті є аналіз проблеми протидії тероризму, проведення спеціальної операції та використання можливостей ЗМІ в цьому аспекті.

Закордонний і вітчизняний досвід діяльності сил охорони правопорядку в надзвичайних ситуаціях та досвід збройних конфліктів і антитерористичних операцій засвідчив, що одним із найважливіших і специфічних видів оперативного (бойового забезпечення) у даний час стає інформаційне забезпечення. Інформаційне забезпечення здійснюється у великомасштабних операціях за допомогою налагодженого механізму державного контролю над процесом інформаційної політики за допомогою впливу через ЗМІ на суспільну свідомість як усередині країни, так і за її межами [13]. Із розвитком інформаційних послуг постало питання про відповідальність суб'єктів інформаційного ринку з огляду на те, що такі суб'єкти заради підтримання своєї аудиторії йдуть на різноманітні порушення законодавства щодо порядку висвітлення подій, зокрема проведення антитерористичної операції. Такі порушення суттєво впливають на ефективність результатів антитерористичної операції та безпеку осіб, які задіяні в цьому процесі.

В операціях меншого масштабу інформаційне забезпечення покладається на центри громадських зв'язків, що діють під безпосереднім керівництвом відповідних оперативних штабів. Вплив на суспільну свідомість через ЗМІ повинен здійснюватися на всіх етапах розвитку кризової ситуації, як при її виникненні, так і в ході операції з нормалізації обстановки, а також після завершення дій. У теперішній час є небагато нормативних документів, що регламентують інформаційне забезпечення спеціальних операцій сил охорони правопорядку, ці питання тільки починають розглядатися в чинних настановах. Тим часом закордонний досвід свідчить, що використання можливостей ЗМІ стає складовою частиною планів (сценаріїв) ведення поліцейських, армійських операцій і бойових дій.

На думку американських фахівців по боротьбі з тероризмом, проблема взаємин із журналістами під час спеціальних операцій є досить складною. Справа в тому, що інтереси зловмисників і мас-медіа можуть парадоксальним чином збігатися тією чи іншою мірою. Так для злочинців терористичної спрямованості одна з основних цілей, переслідуваних у ході інциденту, полягає в тому, щоб заявити про себе. Наприклад, зухвалий теракт під час Олімпійських ігор 1972 р. в Мюнхені, коли на очах публіки і журналістів нікому не відомий раніше "Чорний вересень" скоїв убивство ізраїльських спортсменів, що зробило цю організацію всесвітньо відомою саме завдяки широкому висвітленню цієї акції в ЗМІ. Разом із тим для журналістів украй важливо якнайшвидше одержати інформацію про злочин і настільки же швидко її поширити. Таке поширення інформації про інцидент, не перебуваючи під контролем керівників операції, може негативно позначитися на її підсумках. Отже, працівники сил охорони правопорядку повинні таким чином побудувати свою взаємодію із ЗМІ, щоб це не зашкодило діяльності оперативних і спеціальних підрозділів й одночасно відповідало інформованості населення про заходи для припинення інциденту [12]. Західні кримінологи вважають, що ЗМІ ніяким чином не повинні сприяти терактам ані шляхом прямого втручання, ані їх "смакуванням", ані їх утрируванням і драматизацією. На їхню думку, низький рівень терористичних проявів у соціалістичних країнах пояснювався тим, що там не вели переговорів із терористами, їхня діяльність не одержувала певного широкого висвітлення, що доповнювалося суворими заходами контролю, зокрема на кордонах [19, с.444].

При проведенні складних багатоетапних і багатокомбінаційних операцій керівництво оперативним штабом може зіткнутися з дуже складною проблемою неконтрольованого поширення, а часом і спотворення інформації з місць подій окремими журналістами в ЗМІ. Неконтрольоване поширення та спотворення інформації при проведенні спеціальної операції може викликати нервозність серед певної частини населення, загострити і без того напружену оперативну обстановку. Така інформація, до того ж доповнена чутками, може створити реальну загрозу виникнення масових безпорядків та інших ексцесів. У деяких публікаціях фактично розкриваються спеціальні тактичні прийоми дій сил правопорядку. Оскільки зловмисники мають доступ до ЗМІ, у них з'являються додаткові можливості протидії. Так у газетах може надмірно деталізовано описуватися перебіг проведення операції зі звільнення заручників, розкриватися склад задіяних сил і засобів, у тому числі і спецпідрозділів, висловлюватися думки про характер реагування на вимоги зловмисників. З іншого боку можливості використання ЗМІ в повній

мірі не були реалізовані вітчизняними силами охорони правопорядку з метою дезінформації і дезорієнтації терористів при проведенні спеціальної операції (наприклад, виготовлення і передача терористам "спеціальних" випусків газет, організація мовлення по каналах радіо і телебачення "спеціальних" випусків програм).

Підкреслимо, що в даному випадку не йдеться про обмеження свободи слова, друку або запровадження цензури. Але ЗМІ повинні шляхом внутрішнього самоконтролю обмежуватися в період гострої кризової ситуації роллю спостерігачів і не виходити за межі тверезої, емоційно нейтральної інформації. З іншого боку, оперативний штаб і всі учасники спеціальної операції повинні мати чітке уявлення про можливі негативні наслідки, що можуть настати в результаті неконтрольованого надання інформації журналістам. Крім того, варто розуміти, що спеціальні операції завжди спричиняють великий суспільної резонанс і при цьому можуть мати явних противників в особі різного роду політиків, правозахисників і журналістів, також і заздалегідь ангажованих. При їх оцінці різними державами може використовуватися подвійний стандарт, залежно від кон'юнктури і власної вигоди [16].

У вітчизняній спеціальній літературі до 2014 р. питання про необхідність інформаційного забезпечення дій сил охорони правопорядку в особливих умовах не досліджувалося [5; 7; 17; 18], тому спробуємо розглянути форми і методи впливу на громадську думку і контролю над цією діяльністю, що здійснюється ЗМІ.

Насамперед відзначимо, що інформаційне забезпечення спеціальних операцій має багато спільного за своїми цілями, завданнями, формами і методами із психологічною війною. Поняття "психологічна війна" "відбиває зміст діяльності спеціальних органів однієї держави, що здійснюють психологічний вплив на цивільне населення та (або) на військовослужбовців іншої держави з метою досягнення своїх політичних, а також суто військових цілей" [8, с.5]. Офіційно психологічна війна ведеться тільки із санкції президента, уряду або ради національної безпеки. Однак у країнах зі слабкою виконавчою владою і зневагою до чинного законодавства вона може здійснюватися за допомогою ЗМІ, які контролюються тими чи іншими політичними угрупованнями або фінансовими групами [8, с. 5] і, таким чином, вестися всередині даної країни. Крім того, у ненауковому (побутовому, повсякденному) розумінні під психологічною війною мається на увазі будь-який психологічний вплив на суспільну свідомість у яких-небудь політичних, економічних та інших цілях. Як у першому, так і в другому випадку об'єктом психологічного впливу є громадська думка. Але психологічна війна, що здійснюється від імені держави, спрямована на населення і військовослужбовців іншої країни, а психологічна війна в її повсякденному розумінні спрямована на населення своєї країни. Суб'єктами психологічної війни в першому випадку є державні і спеціальні військові органи, що контролюють, тією чи іншою мірою, діяльність ЗМІ, або надання їм інформаційних матеріалів. У другому випадку в ролі суб'єктів виступають різні недержавні організації (політичні партії, рухи, групи, конкуруючі фірми, етнічні, конфесійні рухи та інші рухи, що борються між собою).

Суб'єктами інформаційного забезпечення спеціальних операцій також є державні органи, також і підрозділи сил охорони правопорядку, їхні центри громадських зв'язків та інші спеціальні підрозділи. Об'єктом психологічного впливу при цьому також є громадська думка як усередині країни, так і, у ряді випадків, за її межами [9].

Збіг об'єктів і суб'єктів психологічного впливу передбачає і певний збіг завдань, форм, методів психологічної війни й інформаційного забезпечення дій в особливих умовах, однак це має місце не завжди, оскільки форми і методи, прийняті в психологічній війні, не завжди припустимі усередині власної країни як із морально-етичних, так і суто тактичних розумінь [10].

На наш погляд, форми і методи інформаційного забезпечення спеціальних операцій залежать від конкретних цілей і завдань цих операцій, а також їхнього масштабу. У зв'язку із цим можна умовно виділити такі групи спеціальних операцій, що розрізняються за ступенем допустимості форм і методів психологічного впливу: а) великомасштабні антитерористичні операції, проведені на державному чи навіть, що стало актуальним у теперішній час, міждержавному рівні; б) операції з припинення масових безпорядків великого масштабу, що створюють загрозу політичній стабільності в країні; в) менш значні операції з припинення злочинів терористичної спрямованості, масових заворушень, групових порушень громадського порядку, розшуку і затримання озброєних злочинців тощо; г) операції з ліквідації наслідків стихійних лих, надзвичайних ситуацій, що викликані явищами біологічного, технологічного тощо характеру, інших надзвичайних подій.

Інформаційне забезпечення великомасштабних спеціальних операцій за своїми цілями, завданнями, формами і методами найбільшою мірою наближається до психологічної війни. Ідеться насамперед про операції, до яких залучаються не тільки органи поліції, але і збройні сили, включаючи і спеціальні підрозділи. Прикладами таких операцій можуть служити відповідні дії збройних сил США на терористичну акцію "Аль-каїди" 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку, яким надано міжнаціональний характер. Ця операція (точніше, ряд операцій) проводиться від імені антитерористичної коаліції і за участю інших держав (у формі надання своїх спецпідрозділів, території, повітряного простору і т. ін.). Сюди ж варто віднести бойові дії турецької армії проти баз курдів на території суміжних держав; дії ізраїльських збройних сил і поліції на території палестинської автономії і деякі інші поліцейські операції. Досвід цих операцій показує особливу роль інформаційного забезпечення, оскільки при його незадовільній організації суто військові перемоги можуть бути зведені до нуля. За визнанням російських військових фахівців, класичний приклад тому – чеченська кампанія 1994-1996 рр., у бойовій конкретиці на три чверті виграна російською армією до серпня 1996 р. і водночас стовідсотково програна в інформаційному просторі.

Інформаційне забезпечення спеціальних операцій із припинення масових заворушень великого масштабу, що створюють загрозу політичній стабільності в країні, також містить елементи психологічної війни, оскільки: такі заворушення зазвичай є заздалегідь спланованою й організованою акцією; їхні організатори мають у своєму розпорядженні власні ЗМІ чи, принаймні, заздалегідь заангажованих журналістів; такі акції можуть бути підтримані закордонними ЗМІ або навіть інспіруватися з-за кордону; ініціатива в розв'язанні інформаційної війни належить звичайно організаторам заворушень, що використовують у цих цілях реально існуючі або штучно нагнічені соціальні, економічні, міжнаціональні, міжконфесійні протиріччя із застосуванням усіх форм і методів психологічного впливу

на громадську думку [2, С. 25 - 27].

Першочерговими завданнями інформаційного забезпечення дій сил охорони правопорядку за таких умов є: проведення конкретних заходів щодо дискредитації екстремістськи налаштованих лідерів, їхнього авторитету в очах власних громадян і світової громадськості; забезпечення морального схвалення дій сил охорони правопорядку, включаючи підтримку заходів світового впливу, якщо їх застосування виявиться необхідним; викриття справжніх цілей екстремістів; всебічна протидія розпаленню протиріч між конкретними соціальними верствами, національними групами, релігійними конфесіями; інформування про можливі наслідки антигромадських учинків, кримінальної, адміністративної відповідальності за їх учинення; роз'яснення заходів, ужитих державними органами для зниження гостроти виникаючих суперечностей і т. ін.

Організація інформаційного забезпечення проведення спеціальних операцій передбачає: 1) попереднє їх планування; 2) формування робочих цілей; 3) визначення і вивчення об'єкта впливу; 4) вибір конкретних видів, форм, методів, способів і прийомів психологічного впливу; 5) розроблення змісту (технології застосування) психологічного впливу; 6) визначення його комунікативних контурів і умов здійснення, а за необхідності і створення їх; 7) забезпечення контролю за проведенням конкретних операцій і заходів [8, с.48].

За роки незалежності в Україні нагромаджено певний досвід інформаційного забезпечення спеціальних операцій із запобігання і припинення масових заворушень, охорони громадського порядку при проведенні масових заходів. Посилюється значення дослідження цієї проблеми подіями на сході України, де з весни 2014 р. проходить антитерористична операція. Цей досвід свідчить, що від позиції ЗМІ багато в чому залежить не тільки ставлення громадської думки до цих подій, але і їх масштаб, агресивність учасників, а в деяких випадках і сама можливість виникнення ексцесів.

У ряді випадків надзвичайна ситуація унікальна. Тут мається на увазі перш за все неочікувана надзвичайна ситуація, що виникла внаслідок унікального, неповторного збігу обставин. Наприклад, авіакатастрофа, терористичний акт. При кожній такій ситуації представники держави змушені вдаватися до нових, часто не випробуваних методів запобігання та ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Пов'язано це з тим, що унікальний збіг обставин дає і унікальні наслідки. Тому орган влади бути готовим на сто відсотків до надзвичайної ситуації не може. У кожній окремій надзвичайній ситуації є своя специфіка. Тому до вирішення подібної ситуації, а, отже, і до процесу взаємодії, комунікації зі ЗМІ потрібно підходити творчо, певною мірою нестандартно, застосовуючи нові, особливі, розроблені спеціально для даної ситуації методи.

Надзвичайна ситуація найчастіше розвивається динамічно. Події відбуваються з величезною швидкістю і, накладаючись одна на одну, дають ефект "снігової кулі". Нерідко надзвичайна ситуація може за лічені години перерости в нову, ще більш масштабну і руйнівну. За таких умов правоохоронним органам слід діяти швидко, чітко і впевнено. Необхідні випереджаючі дії щодо запобігання надзвичайній ситуації. Відповідні форми має набувати і взаємодія органів влади із ЗМІ.

На відміну від великомасштабних операцій з припинення масових заворушень і антитерористичних операцій, спеціальні операції меншого масштабу здебільшого швидкоплинні і проводяться по можливості таємно [4]. У зв'язку із цим може скластися хибне враження, що вони не мають необхідності в заходах для інформаційного забезпечення. Дійсно, присутність представників ЗМІ при проведенні такого роду операцій небажана, оскільки вони відволікають керівників і працівників сил охорони правопорядку від виконання завдань, можуть піддаватися безпосередній небезпеці, а в ряді випадків і дезорієнтувати громадськість. Водночас відсутність об'єктивної інформації породжує вакуум, що буде замінений чутками і міфами, які несприятливо позначаються на авторитеті правоохоронних органів. Тому про результати дій сил охорони правопорядку представники оперативного штабу можуть проінформувати журналістів на брифінгу або прес-конференції. Винятком із цього правила є операції, результати яких не повинні розголошуватися з оперативних міркувань.

ЗМІ повинні оперативно інформуватися представниками органів державної влади і управління про події надзвичайного характеру (стихійні лиха, аварії, катастрофи і т. ін.) і вжиті заходи щодо ліквідації їх негативних наслідків. За відсутності об'єктивної інформації про такі події можливе виникнення паніки і недовіри до офіційних структур [5].

Слід зауважити на моральні норми, сукупність яких утворює свого роду фільтр на шляху руху інформації до кінцевого споживача. Отже, інформаційні канали, технології та типи інформації, використання яких не заохочується і навіть засуджується в суспільстві, природним шляхом затримуються цим фільтром або послаблюються настільки, що їх застосування стає практично недоцільним. Існує необхідність розроблення й упровадження кодексу поведінки журналістів або принципів, якими треба керуватися, вирішуючи питання дозволу відтворення сцен насильства, зокрема тероризму.

Постає запитання: чи є достатнім обмеження діяльності журналістів при висвітленні терористичних проявів у ЗМІ соціальними чи моральними нормами?

Оскільки запитання є риторичним, то й відповідь є очевидною: моральні норми не можуть повною мірою забезпечити охорону від негативного інформаційного впливу ЗМІ в таких випадках. Тому вирішення цієї проблеми потребує застосування комплексу заходів, також і правового характеру.

Законодавство більшості європейських країн передбачає заборону розміщення інформації, зміст якої може сприяти поширенню ідей тероризму, допомагати реалізації мети терористів, створювати загрозу життю і здоров'ю людей, а також ускладнювати проведення антитерористичної операції.

Відповідні кроки зроблено й в Україні. Відповідно до додатку до наказу першого заступника керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (керівника Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей) від 19.01.2016 № 45 "Про упорядкування порядку допуску представників ЗМІ на військові об'єкти у районі проведення Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей", не підлягає розголошенню інформація, яка може стати відомою представнику ЗМІ під час роботи в районі АТО, і визначена: ст. 17 Закону України "Про боротьбу з тероризмом"; Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженим наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 р. № 440;

Переліком відомостей Міністерства оборони України, які містять службову інформацію, затвердженим наказом Міністерства оборони України від 26 червня 2012 р. № 48; Переліком службової інформації Збройних сил України, затвердженим наказом Генерального штабу Збройних сил України від 20 вересня 2011 р. № 180; Переліком інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника про дії наших військ (сил) та негативно вплинути на хід ведення операцій, відповідно до Додатку 2 до цього наказу.

Безумовно, ми підтримуємо позицію законодавця (ст. 17 Закону України "Про боротьбу з тероризмом") щодо встановлення заборони поширення через ЗМІ або в інший спосіб інформації, яка:

- розкриває спеціальні технічні прийоми і тактику проведення антитерористичної операції;
- може ускладнити проведення антитерористичної операції та (або) створити загрозу життю та здоров'ю заручників та інших людей, які знаходяться в місцях проведення зазначеної операції або за їх межами;
- має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведенню антитерористичної операції;
- містить дані про предмети та речовини, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму;
- розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їх згоди).

Нагромаджений досвід свідчить, що інформаційне забезпечення стає одним із необхідних видів усебічного забезпечення діяльності сил охорони правопорядку в особливих умовах і повинне здійснюватися на двох рівнях: стратегічному (тривалі цілі) і оперативно-тактичному (конкретні спеціальні операції) [11].

На стратегічному рівні цілі інформаційного забезпечення діяльності в особливих умовах збігаються із цілями процесу зв'язків із громадськістю у діяльності правоохоронних органів у цілому. Зв'язки з громадськістю (англ. public relations, PR) – це інструмент досягнення співробітництва і взаєморозуміння в суспільстві, взаємодії і згоди між різноманітними суб'єктами громадського життя і громадянського суспільства [1, с.275]. У всіх випадках PR-заходи, як правило, розраховані на те, щоб: а) переконати людей змінити свою думку щодо проблем, організації, окремої особистості, товару чи послуги; б) уточнити, закріпити необхідну громадську думку, яка ще недостатньо сформувалася; в) посилити існуючу громадську думку [1, с. 282].

Іншими словами, основною метою зв'язків із громадськістю правоохоронних органів є створення внутрішнього і зовнішнього соціально-психологічного і політичного середовища для забезпечення бажаної поведінки населення стосовно органу сил охорони правопорядку.

На оперативно-тактичному рівні цілі інформаційного забезпечення визначаються цілями конкретної спеціальної операції, але вони не можуть суперечити загальними цілями PR. Саме тому постає питання про допустимість тих чи інших методів впливу на громадську думку, які є в арсеналі психологічної війни. Так використання дезінформації в тактичних цілях може негативно позначитися на досягненні стратегічних цілей зв'язків із громадськістю, зашкодити позитивному іміджу правоохоронних органів, оскільки суперечить принципу абсолютної чесності і відвертості в подачі інформації громадськості. Однак, коли дезінформація необхідна в оперативних інтересах, звертатися до неї необхідно вкрай обережно, цілком виключаючи які-небудь негативні наслідки для сил охорони правопорядку.

Кризові ситуації внаслідок надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру пред'являють підвищені вимоги до системи інформування населення, передусім стосовно своєчасності й точності даних, що оприлюднюються під час тієї чи іншої кризи з тим, щоб не спровокувати чутки та паніку як усередині країни, так і за її межами.

Ще більш жорсткі вимоги та спеціальні процедури щодо поширення інформації слід встановити для надзвичайних ситуацій соціального характеру [6]. Це зумовлене низкою причин.

Однією з основних цілей терористів є поширення паніки та страху серед цивільного населення, що сприяє подальшому загостренню певної кризи й надихає терористів на вчинення нових терактів, висунення нових вимог до урядів і міжнародних організацій.

Як показує досвід розслідування терористичних актів, у терористів можуть бути спільники, які відслідковують інформацію у ЗМІ (електронних і паперових), а також безпосередньо на місці події, та передають її терористам. Це може серйозно заважати правоохоронним органам у їх діях щодо нейтралізації терористів. У зв'язку із цим поширення інформації під час такої кризи вимагає суворого контролю з боку правоохоронних органів і спецслужб.

Якщо у випадку надзвичайних подій природного й техногенного характеру, зазвичай, координуюча роль покладається на державний орган, відповідальний за реагування на надзвичайні ситуації, то у випадку кризових ситуацій, викликаних терористичними актами, відповідальність за координацію дій та надання офіційної інформації може бути передана державному органу або відомству, відповідальному за протидію тероризму.

Отже, підсумовуючи, слід зауважити, що визначено механізми корекції функціонування ЗМІ за вектором стабілізації масової свідомості у надзвичайних ситуаціях. Уявляється два шляхи вирішення проблеми: а) регулювання діяльності преси ззовні - на основі відповідних нормативно-правових актів; б) саморегулювання діяльності преси зсередини - на основі етичних норм і правил поведінки.

Удосконаленню антитерористичної діяльності сприятиме: стриманість у поширенні інформації про терористичний акт чи його наслідки; недопустимість передачі в ефір прямих інтерв'ю з терористами; перевірка отримуваної від терористів інформації; контроль візуального відтворення події терористичного акту (відсутність на екрані загиблих чи поранених); єдність тлумачення події терористичного акту як ЗМІ, так і суб'єктами боротьби з тероризмом.

На міжнародному, регіональному і національному рівнях доцільно вжити низку заходів щодо припинення використання будь-яких інформаційних технологій на користь терористів [9]. Отже, є всі підстави для запровадження в національному законодавстві особливого режиму висвітлення проявів терористичної діяльності, а також інформації щодо проведення спеціальних антитерористичних операцій та державної стратегії протидії тероризму.

Література

1. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України: підруч. / О. М. Бандурка– Х.: Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.

2. Бервенова О. Средства массовой коммуникации в чрезвычайных ситуациях / О. Бервенова // Гражданская защита. – 2007. – № 2. – С. 25-27.

3. Галамба М.М. Інформаційно-психологічна складова терористичної діяльності / М.М. Галамба // Юридичний журнал. – 2006. – № 11. – С. 53-57.

4. Журавльов В.Ю. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю: автореф. дис… канд. юрид. наук / В.Ю. Журавльов. – Харків, 2002. – 20 с.

5. Захаров В.П. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності підрозділів ОВС у боротьбі зі злочинністю / В. П. Захаров // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – №2. – С. 285 – 291.

6. Кондратов С.І. Про особливості реагування на надзвичайні події, пов'язані з терористичними загрозами // Національна безпека: український вимір: щокв. наук. зб. / Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки; редкол.: Горбулін В.П. (голов. ред.) [та ін.]. – К., 2009. – Вип. 4 (23). – С. 38-40. .

7. Корягін А.В. Міжвідомча інформаційна взаємодія органів сектору безпеки / А. В. Корягін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2006. - № 14. – С. 126 – 134.

8. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В.Г. Крысько. – Минск, 1999. – 448 с.

9. Леонов Б.Д. Тероризм в аспекті діяльності засобів масової інформації / Б.Д. Леонов // Інформація і право. – 2014. – № 1(10). – С. 87–92.

10. Литвиненко О.В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії: Монографія / О. В. Литвиненко. - К.: ВКФ "Сатсанга", 2000. – 222 с.

11. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 367 с.

12. Основи оперативно-розшукової діяльності / С.В. Албул, С.В. Андрусенко, Р.В. Мукоіда, Д.О. Ноздрін; за заг. ред. С.В. Албула. – Одеса : ОДУВС, 2016. – 300 с.

13. Погребицький М. Л. Антитерористична операція і міжнародний тероризм / М. Л. Погребицький // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2 – С. 43 – 48.

14. Рогова О.В. Тероризм як вид комунікативних технологій / О.В. Рогова // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 49 (II). – С. 70-72.

15. Саідахметов Д. Висвітлення українськими ЗМІ бойових дій на сході України: професійно-етичний аспект / Д. Саідахметов // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. - 2014. – Вип. 39. – С. 104–108.

16. Трофімов С. А. Удосконалення правового регулювання порядку інформаційного висвітлення антитерористичної діяльності / С. А. Трофімов // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3 (43). – С. 292-296.

17. Хахановський В. Геоінформаційна система як складова єдиної комп'ютерної інформаційної системи правоохоронних органів / В. Хахановський, В. Корзун // Правова інформатика. – 2008. - № 17 (1). – С. 62 – 67.

18. Швець М. До питання інформаційно-комп'ютерного озброєння правоохоронних органів / М. Швець // Правова інформатика. – 2008. – № 17 (1). – С. 5 – 14.

19. Шнайдер Д.И. Криминология / Пер. с нем. Ю.А. Неподаева. Пер. с нем. – М.: Издательская группа Прогресс Универс, 1994. – 504 с.

Конпельський В.Я.,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС
Сягровець В.А.,
кандидат юридичних наук
Надійшла до редакції: 15.11.2016

УДК 343.9.01:971

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Воронцов А. В.

Статтю присвячено проблемам запобігання проявів насильства в сім'ї, яка є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. У переважній більшості випадків протиправні дії проти когось із членів родини супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокої поведінки. Подібні дії з боку порушника приводять до негативного фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, страждають від сімейного насильства жінки, діти та люди похилого віку, хоча про останню категорію мова йдеться досить рідко.

Протягом тривалого часу в Україні на рівні суспільства проблеми насильства в сім'ї активно не обговорювалися і не досліджувалися. Більш того, ця проблема приховувалася від дослідників, а її масштаби занижувалися. Це негативно впливає на ефективність запобігання таким злочинним проявам. Правозахисні громадські організації, зокрема жіночі, стали не тільки ініціаторами захисту жертв насилля, а й спонукали державні органи влади до формування необхідної законодавчої бази щодо розширення державної систему захисту потерпілих від насильства.

Насамперед заходами щодо подолання соціальної проблеми насильства в сім'ї має стати її усвідомлення, як суспільством в цілому, так і кожною окремою особою, членом сім'ї. Адже ця проблема досить часто є прихованою (латентною) і для суспільства, і для тих, хто стає жертвою такого прояву.

Змінюючи суспільну думку щодо проявів насильства в сім'ї, слід досить відповідально ставитися до цього. Таке поступове змінення у позитивному аспекті можливе лише за умови проведення широкої просвітницької кампанії, спрямованої на подолання стереотипів у сімейних відносинах та впровадження у суспільну свідомість усталених гуманістичних моральних і культурних цінностей, формування ненасильницької ідеології в суспільстві та відносинах у родині тощо.

Ключеві слова: *сім'я, члени сім'ї, латентність правопорушень, офіційна статистика, ознаки насильства в сім'ї, форми насильства в сім'ї, причини та умови насильства в сім'ї, основні напрями щодо спеціально-кримінологічного попередження.*

Статья посвящается проблемам предупреждения насилия в семье, которое является одним из наиболее распространенных форм нарушения прав человека. В подавляющем большинстве случаев противоправные действия против одного из членов семьи сопровождаются актами агрессии, унижения и жестокого обращения. Подобные действия со стороны нарушителя приводят к негативному физическому, психическому и социальному состоянию здоровья пострадавшего лица или иных лиц, членов этой семьи. Как правило, страдают от семейного насилия женщины, дети и старики, хотя о последней категории говорится достаточно мало.

В течение длительного времени в Украине на уровне общества проблемы насилия в семье активно не обсуждались и не исследовались. Более того, эта проблема скрывалась от исследователей, а ее масштабы занижались. Это негативно влияет на эффективность предупреждения таким преступным проявлениям. Правозащитные общественные организации, в том числе женские, стали не только инициаторами защиты жертв насилия, но и побудили государственные органы власти к формированию необходимой законодательной базы для расширения государственной системы защиты пострадавших от насилия.

Прежде всего, мерами по преодолению социальной проблемы насилия в семье должно стать ее осознание, как обществом в целом, так и каждым отдельным человеком, членом семьи. Ведь эта проблема весьма часто является скрытой (латентной) и для общества, и для тех, кто становятся жертвой такого проявления.

Изменяя общественного мнения касательно проявлений насилия в семье, следует достаточно ответственно относиться к этому. Такое постепенное изменение в положительном аспекте возможно лишь при условии проведения широкой просветительской кампании, направленной на преодоление стереотипов в семейных отношениях и внедрение в общественное сознание устоявшихся гуманистических моральных и культурных ценностей, формирование ненасильственной идеологии в обществе и отношениях в семье и тд.

Ключевые слова: *семья, члены семьи, латентность правонарушений, официальная статистика, признаки насилия в семье, формы насилия в семье, причины и условия насилия в семье, основные направления специально-криминологического предупреждения.*

The article is devoted to the problems of prevention of domestic violence, which is one of the most common forms of human rights violations. The vast majority of illegal actions against anyone with family members accompanied by acts of aggression, humiliation and violent behavior. Such actions of the offender lead to negative physical, mental and social health status of the victim or several persons, members of the family. As a rule, suffer from domestic violence of women, children and the elderly, although it referred to the latter category is quite rare.

For a long time in Ukraine at the level of society the problem of domestic violence is not actively discussed and is not investigated. Moreover, the problem was hidden from researchers, and its scope zanyzhuvalysya. This adversely affects the efficiency of preventing such criminal acts. Human rights NGOs, including women, were not only initiated the protection of victims of violence, and urged public authorities to the formation of legislation to expand the state system of protection of victims of violence.

First of measures to overcome the social problem of domestic violence has become understanding how society as a whole and each individual member of the family. In fact, this problem is often hidden (latent) and for society, and for those who become victim of such manifestation.

Changing public opinion on violence in the family should be responsible enough to treat this. This gradual change in the positive aspect is possible only if a broad campaign aimed at overcoming stereotypes in family relations

© А.В. Воронцов, 2016

and implementation of public consciousness established humanistic moral and cultural values, the formation of non-violent ideology in society and relations in the family and so on.

Key-words: *family, family members, latency offenses, the official statistics, the signs of domestic violence, forms of violence, the causes and conditions of violence in the family, the basic directions on specially-criminological prevention.*

Сім'я – це те первинне середовище, де дитина повинна вчитися робити добро.
В. Сухомлинський

Тривалий час проблема проявів насильства в сім'ї вважалася прерогативою усталених звичаїв та традицій і залишалася поза сфери правового регулювання. Будь-яке втручання в родинні стосунки з боку держави і суспільства вважалося порушенням таємниці приватного життя та категорично не допускалося. Таке становище призвело до певного свавілля в сфері сімейних відносин і перетворення їх в площину латентних правопорушень, які залишалися поза уваги компетентних органів державної влади.

Вперше на світовому рівні проблема проявів сімейного насильства була піднята завдяки активних спільних дій міжнародного руху з захисту прав жінок, оскільки саме жінки склали найбільш вразливу і незахищену групу, яка страждає від насильницьких дій з боку членів своєї сім'ї (батьків, чоловіків, братів тощо). Завдяки цьому, проблеми щодо запобігання насильства в сім'ї увійшло в коло зору світової спільноти і прийняття цілої низки міжнародних документів.

Україна ратифікувала чимало міжнародних договорів з прав людини, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенцію ООН проти катувань **та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання**, Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Конвенцію ООН про права дитини, Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод. Всі ці документи захищають права, як чоловіків, так і жінок, однак тільки в Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок є конкретні положення, які зобов'язують державу-учасницю ООН вживати заходи для захисту їх прав. Цей документ є спеціалізованим і спрямованим на звернення додаткової уваги до проблем, які постають лише перед жінками або від яких страждають переважно жінки, зокрема насильства в сім'ї [5].

За даними ООН, кожна 3-тя жінка в світі стикається з насильством в сім'ї, здебільшого, фізичним або сексуальним. 70% загиблих насильницькою смертю жінок були вбиті колишніми або нинішніми партнерами. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) констатує, що від 29% до 62% жінок, які страждають від насильства в сім'ї не заявляють в поліцію. Рада Європи вважає, що 15-20% жінок в країнах пострадянського простору страждають від прояві насильства.

В нашій державі є теж чимало статистичних даних з цього приводу. Наприклад, кількість звернень до МВС (на сьогодні поліції), зокрема у 2000-х (Закон "Про попередження насильства в сім'ї" був прийнятий в 2001 році) почало збирати такі статистичні дані. Спочатку було 80 тис. звернень, надалі – 90, 100, 110… У 2007 році правоохоронцями було прийнято 109 749 заяв про факти проявів насильства в сім'ї, на облік за вчинення цього правопорушення поставлено 65 042 особи, у 2008 році – 132 370 заяви і 66 119 осіб поставлено на облік; у 2009 році – 143 430 заяви і 72 945 осіб поставлено на облік; у 2010 році – 157 167 заяв і 81 135 осіб поставлено на облік; у 2011 році – 162 766 заяв і 87 540 осіб поставлено на облік; в 2012 році – 137 782 заяви і 82 962 особи поставлено на облік, в 2013 році – 174 229 заяв і 95 466 чоловік поставлено на облік. У 95% випадків потерпілими були жінки, понад 91% осіб, які вчиняють насильство в сім'ї в Україні – чоловіки.

Міністерство соціальної політики України констатує, що в центри соціальних служб зі справ сім'ї, дітей та молоді в 2013 р надійшло 93 000 звернень постраждалих від насильства в сім'ї. У 2014 р – 93 780 звернень і кількість таких звернень щороку зростає. На облік поставлено – 77 709; з них жінки – 6 541, чоловіки – 70 977, діти – 191, захисних приписів – 6 411. Проходження корекційних програм – 5 274. Останні цифри – це приблизно 150 тис. звернень до органів Національної поліції щорічно. Це говорить не про те, що у нас колись було менше випадків насильства. Просто не знали, що можна і слід звертатися з цього приводу [1].

За даними опитувань, насильство в українській родині – досить поширене явище. Соціологічні дослідження свідчать: 68% жінок в країні страждають від знущань в сім'ї, в тому числі 20% – "як правило або часто" (найчастіше – це побої з боку чоловіка), 50% жінок зазнавали сексуальних домагань на роботі, а 8% з них – досить часто.

За результатами кримінологічних досліджень, в 57,2% сімейно-побутові злочини супроводжувались фізичним насильством над жертвою, в 18% – їх учасники застосовували холодну зброю. Вартий уваги і той факт, що насильство в сім'ї не є виключною монополією чоловіків – значною є і питома вага жінок, які вчинили злочини на побутовому ґрунті, – 26,3%. Посилюється і тенденція зростання ступеня суспільної небезпечності таких насильницьких проявів, тяжкості їх наслідків, зухвалості й невиправданої жорстокості [1].

Офіційна статистика щодо насильства в сім'ї не відображає реальний стан речей, є не зовсім об'єктивною та достовірною. Оскільки (як зазначалося), переважна більшість жертв не звертається за допомогою в поліцію. Крім того, випадки насильства щодо жінок, дітей, людей похилого віку, їх поширеність і типологія залишаються здебільшого латентними та не знаходять свого відображення в статистичній звітності. Особливо це стосується сексуального та психологічного насильства.

Щодо понятійного апарату, то на сьогодні саме поняття "насильство в сім'ї" вимагає додаткового уточнення. У зарубіжній практиці соціальні працівники оперують поняттям "домашнє насильство", яке включає, зокрема, насильницькі дії між членами колишнього подружжя. Зазвичай, що такий підхід є набагато ширшим, однак у вітчизняному досвіді регламентовано використання лише таке поняття. Саме в розділі І "Загальні положення" визначено низку термінів, що вживаються в Законом України "Про попередження насильства в сім'ї": поняття, види насильства в сім'ї та його форми; члени сім'ї; жертва насильства в сім'ї, попередження насильства в сім'ї, реальна загроза вчинення насильства в сім'ї та захисний припис. Так, згідно із Законом насильство в сім'ї розглядається як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та

громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [7].

Виходячи з викладеного, можна виділити наступні обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

1) особами, які страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї (тобто цей Закон не поширюється на сусідів, співмешканців, в тому числі розлучених осіб, які продовжують спільно проживати, осіб, що зустрічаються, але не перебувають у шлюбі тощо);

2) діяння насильника має бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);

3) дія призвела або могла призвести до порушення прав члена сім'ї, як людини та громадянина;

4) вина, в даному випадку, має проявлятися лише у формі умислу, а не через необережність.

За спрямованістю дій Закон виділяє чотири види насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Під формами такого насильства слід розуміти:

1) Фізичне насильство в сім'ї може мати форму, зокрема: побиття; штовхання; ляпаси; спроби задушення; смикання за волосся; викручування рук; укуси; хапання; тортури; побої, мордування і катування.

Фізичне насильство в сім'ї може призвести до наступних наслідків: смерть потерпілого; порушення фізичного або психічного здоров'я; нанесення шкоди честі та гідності потерпілого члена сім'ї.

2) Сексуальне насильство в сім'ї може мати форму, зокрема: зґвалтування (в тому числі "зґвалтування в шлюбі"); примус до небажаних сексуальних контактів; сексуальні домагання; дії сексуального характеру стосовно дитини: розбещення дітей, втягнення дитини в заняття дитячою проституцією або дитячою порнографією, тощо.

3) Психологічне насильство в сім'ї може мати форму, зокрема: словесних образ; погроза вбивства; погроза заподіяти каліцтва, травм, побиття; переслідування; залякування; приниження.

Психологічне насильство в сім'ї може спричинити: емоційну невпевненість; нездатність захистити себе; шкоду психічному здоров'ю.

4) Економічне насильство в сім'ї має місце, коли здійснюється: умисне позбавлення члена сім'ї житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які жертва має передбачене законом право; знищення власності; пошкодження власності; підпал; проникнення в житло; обмеження (позбавлення) доступу до сімейного бюджету; економічна експлуатація.

Економічне насильство в сім'ї може призвести до: смерті потерпілого члена сім'ї; порушення фізичного або психічного здоров'я.

Характеризуючи причини та умови проявів насильства в сім'ї, в першу чергу слід приділяти увагу тим криміногенним факторам, явищам і процесам, які відбуваються в суспільстві, зокрема:

- соціальні (напруга, невдоволеність, конфлікти, насильство в суспільстві, пропаганда в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки);

- економічні (матеріальні нестатки, відсутність гідних умов життя поряд з відсутністю умов для працевлаштування, заробляння грошей, економічна залежність, безробіття);

- психологічні (стереотипи поведінки);

- педагогічні (відсутність культури поведінки: правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);

- соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей в суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на принципах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);

- правові (відношення до насильства як до внутрішньо сімейної проблеми, а не як негативного суспільного явища, до членів сім'ї як до власності через відсутність правової свідомості);

- політичні (прихильність гендерних стереотипів, недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності, уваги материнства і дитинства, а не сім'ї в цілому, брак уваги до батьківства чоловіків);

- соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів, алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);

- аізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій, прийом збуджуючих ліків, хвороби нервової системи тощо) [6].

З урахуванням криміногенних факторів, що детермінують прояви насильства в сім'ї, можна запропонувати наступні основні напрями діяльності щодо спеціально-кримінологічного попередження: кримінологічна профілактика, запобігання злочинам та їх припинення.

Кримінологічна профілактика – діяльність різних суб'єктів щодо протидії насильницької злочинності. Спрямована на своєчасне запобігання виникнення криміногенно-небезпечних процесів та явищ, їх обмеження, а якщо можливо, то і їх усунення чи нейтралізації, створення достатнього захисту та безпеки особи від злочинних насильницьких посягань.

Найважливішими профілактичними комплексами є: втручання в кризові ситуації; зменшення практичних можливостей здійснення саме насильницьких злочинів на сімейно-побутовому ґрунті; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до запобігання насильства в сім'ї; надання допомоги жертвам цих злочинів.

Втручання у кризові ситуації полягає у нейтралізації і вирішення напружених міжособистісних конфліктів за допомогою набору спеціальних засобів в діяльності суб'єктів запобігання насильства. Цей набір складається із наступних заходів:

- здійснення постійного соціального контролю за станом в сімейно-подружній сфері і сфері дозвілля, шляхом виявлення мотивів криміногенної поведінки, постановки на профілактичний облік конфліктуючих осіб та розробка конкретних організаційно-управлінських, педагогічних, психологічних, правових засобів їх усунення чи нейтралізації або послаблення ступеня конфліктного напруження;

- орієнтація правоохоронних органів на превентивну роботу з молоддю;

- ефективне застосування Закону України "Про попередження насильства в сім'ї";

- обмеження практики застосування такого покарання, як позбавлення волі, і доцільність заміни його альтернативними видами покарання;

- створення електронно-пошукової системи "Насильство" з метою врахування вчинених злочинів проти особи та централізованої автоматизованої системи обліку прикмет невпізнаних трупів;

- проведення паспортизації вулиць, площ, парків, транспортних магістралей та інших місць масового перебування та відпочинку людей в містах, інших населених пунктах з метою виявлення, усунення чи нейтралізація несприятливих для охорони громадського порядку факторів;

- підвищення рівня уваги до поведінки осіб з психічними відхиленнями тощо.

Зменшення практичних можливостей проявів насильства в сім'ї – це аспект кримінологічної профілактики, який передбачає вжиття заходів, які максимально ускладнювали б їх вчинення на вулицях, в гуртожитках, квартирах, будинках тощо. Для цього необхідно: посилений режим патрулювання поліцейськими в населених пунктах, містах, мікрорайонах, селах, особливо у вечірні та нічні години; припинення перебування в Україні осіб без певних занять з інших країн (біженців, переселенців тощо) та використання за для цього відповідних адміністративно-правових норм; практика комплексних оперативно-профілактичних заходів в тих населених пунктах, де спостерігається складна криміногенна ситуація; посилення контролю за обігом зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотиків, отруйних речовин; активна роз'яснювальна діяльність серед населення щодо згубного впливу зловживання спиртними напоями, який переростає у побутове пияцтво, вживання наркотиків. Саме це і є надійним способом запобігання проявів насильства.

Виховна та інформаційна робота серед населення може включати наступну групу заходів: впровадження в масштабах країни кримінологічної поінформованості населення про стан злочинності, причини та умови вчинення насильницьких злочинів, особистість злочинців та жертв; заходи і роль населення упродовж їх здійсненні; пропагандистські заходи з використанням засобів масової комунікації; розробка програм навчання для різних верств населення засобів захисту від насильницьких посягань тощо.

Широке залучення громадян у сферу запобіжної діяльності передбачає розвиток правосвідомості і розуміння єдності суспільних та особистих інтересів. Для цього потрібна тривала і добре організована робота з розповсюдження відповідних знань, створення нової системи громадських формувань, налагодження взаємодії та координації з державними суб'єктами щодо запобігання насильства в сім'ї та інші заходи.

Щодо надання моральної підтримки та матеріальної допомоги громадянам, потерпілих від насильства в сім'ї, то це обов'язок правової держави. Тому заслуговують на увагу такі пропозиції: створення і підтримка відповідних фондів; підвищення готовності громадян до самозахисту тощо.

Запобігання насильства необхідно перенести на ту стадію злочинної поведінки, яка характеризується виникненням бажання вчинити такі дії або коли поведінка деяких осіб здатна його викликати. Основними запобіжними комплексами заходів є:

- переорієнтація антигромадських установок осіб (підвищення рівня інформаційного забезпечення суб'єктів попередження насильства; зміна стереотипу поведінки, тобто цілеспрямований профілактичний вплив на осіб, які здатні до вчинення таких проявів; примирення конфліктуючих сторін тощо);

- активні контрзаходи, які використовуються в основному на рівні індивідуального попередження насильницьких проявів проти особи (оперативне втручання в процес розвитку поведінки; створення умов, які усували або ускладнювали розвиток протиправної поведінки і схиляли особу до добровільної відмови від її продовження тощо);

- припинення проявів насильства в сім'ї та злочинів вчинених на цьому ґрунті.

В системі спеціально-кримінологічного попередження особливе місце займає припинення розпочатих насильницьких проявів і розвитку злочинної поведінки на стадіях готування до злочину або замаху на злочин. Активний захист особи має виходити не тільки від суб'єктів припинення проявів насильства в сім'ї та злочинів, а й від самої особи.

Існують також інші напрями і заходи запобігання форм насильства в сім'ї, які випливають із законодавчих актів, комплексних цільових програм з профілактики злочинів, а також науково-методичних публікацій [2; 3; 4; 6].

Отже, незважаючи на значні напрацювання у сфері запобігання насильства в сім'ї ще має місце ряд проблем, які потрібно вирішувати на шляху захисту жінок, дітей та осіб похилого віку (в переважній більшості) від будь-яких видів посягань.

Література

1. Дослідження було проведено Міжнародним центром "Ла Страда-Україна" та Харківським інститутом соціальних досліджень у співпраці з МВС України у 2007-2008 роках. Методологія дослідження ґрунтувалася на показниках оцінки вартості сімейного насильства, запропонованих професором Сільвією Уолб (Університет Лідса, Велика Британія) і Леслі Лейн (Університет Нового Південного Уельсу, Австралія). Підрахунок вартості одного випадку сімейного насильства включав низку показників: власне майнові втрати; витрати, пов'язані зі здоров'ям; економічні втрати, викликані зниженою працездатністю або невиходом на роботу; витрати, пов'язані з правоохоронними органами; витрати, пов'язані із судами; витрати соціальних служб; витрати, пов'язані з перебуванням у притулках і кризових центрах; витрати, пов'язані з дітьми жертви. А також статистичних даних МВС України за 2007 – 2014 рр.

2. Кримінологія : Загальна та Особлива частина [Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів] / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд; за ред. проф. І. М. Даньшина. – Харків : Право, 2009. – 288 с.

3. Кримінологія : Навчальний посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колоб та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. – К. : Атіка, 2009. – 312 с.

4. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів : Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. – 347 с.

5. Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу :http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%20210%20Ukrainian.pdf

6. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі : Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. – Київ, 2012. – 246 с.

7. Про попередження насильства в сім'ї [Електронний ресурс]: закон України від 15. 11. 2001 р. № 2789-III *змін. і доп., внес. згідно із Законами України: за станом на* 23.12.2015 р. № 901-VIII (901-19). – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua . – Назва з екрана.

Воронцов А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету №1 ОДУВС
Надійшла до редакції:18.12.2016

УДК342.9

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Кузнєцов В. В.

В даній науковій статті визначаються правові засади застосування працівниками Національної поліції України спеціальних засобів під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, а саме аналізуються нормативно-правові акти України, якими визначається сутність спеціальних засобів, їх перелік та загальні правила застосування. Акцентується увага на необхідності привести у відповідність до діючого законодавства України деякі нормативно-правові акти, які закріплюють порядок застосування спеціальних засобів як поліцейських заходів примусу.

Ключові слова: спеціальні засоби, працівники Національної поліції України, поліцейські заходи примусу, громадський порядок, громадська безпека, правила та порядок застосування спеціальних засобів, гранати, боєприпаси, водомети, гумові кийки, бронемашини, кайданки, службові собаки

В данной научной статье определяются правовые основы применения работниками Национальной полиции Украины специальных средств при обеспечении общественного порядка и общественной безопасности, а именно анализируются нормативно-правовые акты Украины, которыми определяется сущность специальных средств, их перечень и общие правила применения. Акцентируется внимание на необходимости привести в соответствие с действующим законодательством Украины некоторые нормативно-правовые акты, которые закрепляют порядок применения специальных средств как полицейских мер принуждения.

Ключевые слова: специальные средства, работники Национальной полиции Украины, полицейские меры принуждения, общественный порядок, общественная безопасность, правила и порядок применения специальных средств, гранаты, боеприпасы, водометы, резиновые дубинки, бронемашины, наручники, служебные собаки

In modern conditions the increasing value purchases compliance of actions in the sphere of prevention to criminal manifestations and fight against crime to current trends of its development and large-scale distribution. More and more dynamically society begins to react to various problematic issues of legal nature, is expressed in open expression of the discontent with a certain problem and passes into a form of meetings at public institutions. Taking into account it there is a need to concentrate attention on special means which can be applied by employees of National police of Ukraine when ensuring public order and public safety.

In this scientific article the legal basis of application by employees of National police of Ukraine of special means when ensuring public order and public safety are determined, namely regulatory legal acts of Ukraine which determine essence of special means, their list and general rules of application are analyzed.

The attention to need to bring into accord with the current legislation of Ukraine some regulatory legal acts which fix an order of application of special means as police enforcement measures is focused.

Keywords: special means, employees of National police of Ukraine, police coercive measures, public order, public safety, rules and order of application of special means, grenades, ammunition, water-cannons, rubber bludgeons, armored cars, handcuffs, guard dogs

Постановка проблеми. В умовах сьогодення все більшого значення набуває відповідність заходів у сфері запобігання злочинним проявам та боротьби зі злочинністю сучасним тенденціям її розвитку та масштабним поширенням. Дедалі динамічніше суспільство починає реагувати на різні проблемні питання правового характеру, що виражається у відкритому висловлюванні свого невдоволення певною проблемою та переходить у форму мітингування біля державних установ. З урахуванням цього постає необхідність окреслити правові засади застосування працівниками Національної поліції України спеціальних засобів під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки.

Виходячи з цього, **метою даної статті** є визначення та аналіз нормативно-правової бази України, відповідно до якої визначається сутність та закріплюється перелік спеціальних засобів, що можуть бути застосовані працівниками Національної поліції України під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти застосування працівниками Національної поліції України спеціальних засобів під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, досліджувалися у працях В.Р. Булачека, А.П. Богуна, А.В. Березняка, І.В. Власенко, А.С. Васильєва, І.Ю. Землянського, Ю.Р. Йосипіва, В.О. Криволапчука, М.О. Лисої, М.В. Моргуна, В.С. Медведєва, В.І. Московця, Н.О. Пряхіної, В.М. Синенького, В.О. Соболєва, О.І. Тьорло, Б.Б. Шаповалова та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів є актуальною для органів поліції всіх країн світу, в тому числі і для України. Триваючий процес реформувань в системі органів внутрішніх справ України конкретизував деякі аспекти застосування спеціальних засобів поліцейськими України. Дані зміни законодавцем закріплено в чинному Законі України "Про Національну поліцію", що є значним позитивом у порівняні із Законом України "Про міліцію", який втратив чинність. Останнім, в свою чергу, узагальнювались випадки, в яких працівник міліції має право застосувати спеціальні засоби під час забезпечення громадського порядку. Так, відповідно до ст. 14 Закону України "Про міліцію" наручники, гумові кийки, засоби зв'язування, сльозоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, пристрої для

© В.В. Кузнєцов, 2016

відкриття приміщень і примусової зупинки транспорту, водомети, бронемашини та інші спеціальні і транспортні засоби, а також службові собаки застосовувались [1]:

1) для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю;

2) для припинення масових безпорядків і групових порушень громадського порядку;

3) для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби, незалежно від їх належності, або їх звільнення у разі захоплення;

4) для затримання і доставки в міліцію або інше службове приміщення осіб, які вчинили правопорушення, а також для конвоювання і тримання осіб, затриманих і підданих арешту, взятих під варту, якщо зазначені вище особи чинять опір працівникам міліції або якщо є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу чи завдати шкоди оточуючим або собі;

5) для припинення масового захоплення землі та інших дій, що можуть призвести до зіткнення груп населення, а також діянь, які паралізують роботу транспорту, життєдіяльності населених пунктів, посягають на громадський спокій, життя і здоров'я людей;

6) для припинення опору працівникові міліції та іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки по охороні громадського порядку і боротьбі із злочинністю;

7) для звільнення заложників.

Зауважимо, що відповідні засади також закріплюються у чинному законодавстві України, а саме у Постанові Ради Міністрів Української РСР від 27 лютого 1991 р. № 49 "Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку" (редакція від 25 вересня 2014 р.), відповідно до якої визначається порядок застосування спеціальних засобів особовим складом міліції та іншими працівниками органів і установ внутрішніх справ, військовослужбовцями Національної гвардії, які залучаються до охорони громадського порядку і громадської безпеки, боротьби зі злочинністю, та перелік спеціальних засобів [2]. У зв'язку з триваючими реформаціями в системі правоохоронних органів України, вважаємо за необхідне привести у відповідність до Закону України "Про Національну поліцію" [3] вище зазначені Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку.

З огляду на Закон України "Про Національну поліцію" спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу - це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин [3].

Водночас, у Законі України "Про Національну поліцію" значно розширюється перелік спеціальних засобів, які поліцейський має право застосовувати під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки. Зокрема, до поліцейських спеціальних засобів відносяться кайданки та інші засоби обмеження рухомості; гумові та пластикові кийки; засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії; засоби примусової зупинки транспорту; пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої; спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби; пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії; засоби акустичного та мікрохвильового впливу; водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби; пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії; засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами; службові собаки та службові коні [3, ст. 42].

Конкретизування тактичних аспектів застосування спеціальних засобів працівниками Національної поліції України полягає у закріпленні в чинному Законі України "Про Національну поліцію" загальних правил застосування спеціальних засобів. Наприклад, кайданки та інші засоби обмеження рухомості застосовуються до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та чинить опір поліцейському або намагається втекти; під час затримання особи; під час конвоювання (доставляння) затриманого або заарештованого; якщо особа своїми небезпечними діями може завдати шкоду собі і оточуючим; у випадку проведення процесуальних дій з особами у випадках, коли вони можуть створити реальну небезпеку оточуючим або собі [4].

Застосування гумових та пластикових кийків передбачено під час відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; затримання особи, яка вчинила правопорушення і чинить злісну непокору законній вимозі поліцейського; припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень [3, ст. 45]. Проте, законодавчо забороняється нанесення ударів гумовим кийком - по голові, шиї, ключичній ділянці, животу, статевих органах; пластиковим кийком типу "тонфа" - по голові, шиї, сонячному сплетінні, ключичній ділянці, низу живота, статевих органах, нирках, копчику [2, п.14].

Засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, застосовуються для відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень. При застосуванні сльозоточивих речовин забороняється прицільна стрільба по правопорушниках, розкидання і відстрілювання гранат у натовп, повторне застосування їх у межах зони ураження в період дії цих речовин.

Призначення засобів примусової зупинки транспорту полягає у застосовані для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини. Проте, забороняється застосовувати пристрій типу "Еж-М" для примусової зупинки автотранспорту, в тому числі вантажних автомобілів, що здійснюють перевезення людей; автотранспорту, приналежного дипломатичним, консульським та іншим представництвам іноземних держав; мотоциклів, мотоколясок, моторолерів, мопедів, а також на гірських шляхах або ділянках шляхів з обмеженою видимістю, залізничних переїздах, мостах, шляхопроводах, естакадах, у тунелях [2, п.18].

Пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень застосовуються у випадку затримання особи; звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні [3, ст. 45].

З метою відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; відбиття напа-

ду тварини, що загрожує життю і здоров'ю особи чи поліцейського поліцейськими застосовуються електрошокові пристрої контактної та контактно-дистанційної дії [3].

Водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби застосовуються для припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; відбиття групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей; примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського зупинитися; затримання озброєної особи, яка підозрюється у вчиненні злочину.

Під час патрулювання; переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення застосовуються службові собаки та службові коні. Варто зазначити, що службовими собаками є собаки, які пройшли відповідний курс дресирування, визнані придатними для службового користування і перебувають у штатах підрозділів службового собаківництва. Право застосування службових собак надається працівникам поліції, які несуть з ними службу. Службові собаки застосовуються на довгому та короткому поводках, без поводка, в наморднику і без нього, виходячи з конкретної ситуації, що склалася.

Підводячи підсумок вище викладеному, необхідно зазначити, що питання застосування спеціальних засобів працівниками Національної поліції України під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки залишається край актуальним на сьогодні. Особливо це стосується правових засад застосування працівниками Національної поліції України спеціальних засобів під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, а саме аналізу нормативно-правових актів України, якими визначається сутність спеціальних засобів, їх перелік та загальні правила застосування.

Аналіз переліку спеціальних засобів, які були на озброєнні у працівників міліції, та переліку спеціальних засобів, які перебувають на озброєнні у працівників Національної поліції України, показав, що останній більш повний та сучасний. Так, наприклад, були додані спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби, засоби акустичного та мікрохвильового впливу, засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами. Водночас, варто закцентувати увагу на тому, що саме ці спеціальні засоби є основними, проте тактика та методика їх застосування на разі регламентована лише Постановою Ради Міністрів Української РСР від 27 лютого 1991 р. №49 "Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку" (редакція від 25 вересня 2014 р.), відповідно до якої визначається порядок застосування спеціальних засобів особовим складом міліції та іншими працівниками органів і установ внутрішніх справ, військовослужбовцями Національної гвардії, які залучаються до охорони громадського порядку і громадської безпеки, боротьби зі злочинністю, та перелік спеціальних засобів. У зв'язку з триваючими реформаціями в системі правоохоронних органів України, вважаємо за необхідне привести у відповідність до Закону України "Про Національну поліцію" вище зазначені Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку. Також виникає необхідність досліджувати вказане питання у зв'язку із змінами в законодавстві України. Адже, основним завданням кожного працівника Національної поліції України є забезпечення громадської безпеки та громадського порядку.

Література

1. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ 565-12 - Назва з екрану.

2. Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 27 лютого 1991 р. № 49- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/49-91-п - Назва з екрану.

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/ laws/show/580-19/page?text=%E1%E5%F1%B3% E4%E8 - Назва з екрану.

4. Тактико-спеціальна та психологічна підготовка працівників ОВС в системі службової підготовки: методичні рекомендації / В.Р. Булачек, Ю.Р. Йосипів, М.О. Лиса, М.В. Моргун, Н.О. Пряхіна, В.М. Синенький, О.І. Тьорло – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 158 с.

Кузнєцов В.В.,
Завідувач кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки ОДУВС
полковник поліції
Надійшла до редакції: 21.12.2016

УДК 347.131

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЧАСУ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ

Маковій В. П.

Стаття містить дослідження класифікації правового часу як засобу до виокремлення характерних рис такої правової категорії в числі решти елементів механізму правового регулювання публічно-правових та приватноправових суспільних відносин. Визначено природу темпоральних величин через міжгалузеву приналежність, встановлено сутнісні ознаки строків у розрізі нормативного підґрунтя цивільного, адміністративного, кримінально-процесуального, конституційного права, окреслено взаємозв'язок між окремими видами часу за приватним та публічним правом вітчизняної правової системи.

Ключові слова: *строк, термін, час, публічне, приватне, класифікація, диференціація.*

Статья содержит исследование классификации правового времени как средства к вычлененню характерных признаков данной правовой категории в числе иных элементов механизма правового регулирования публично-правовых и частноправовых общественных отношений. Определена природа темпоральных величин посредством межотраслевой принадлежности, рассмотрены существенные признаки сроков в разрезе нормативного основания гражданского, административного, уголовно-процессуального, конституционного права, указана взаимосвязь между отдельными видами времени в частном и публичном праве отечественной правовой системы.

Ключевые слова: *срок, термин, время, частное, публичное, классификация, дифференциация.*

© В.П. Маковій, 2016

The article contains research of classification of legal time as facilities to vichleneniyu of characteristic signs of the given legal category in the number of other elements of mechanism of the legal adjusting of public-legal and chastnopravovih public relations. Nature of temporalnih sizes by means megotraslevoy belonging is definite, the substantial signs of terms in the cut of normative foundation of civil, administrative, ugolovno-protsessualnogo, constitutional law are considered, intercommunication between the separate types of time in a private and public right for the home legal system is indicated.

***Keywords**: term, term, time, private, public, classification, differentiation.*

Будь-яке соціальне, і не тільки, явище може бути більш прискіпливо досліджене при протиставленні відповідних його різновидів, поділених за певним критерієм. Дане твердження цілком узгоджується з підходом до класифікації правових категорій цивільного права, зокрема правового часу.

При цьому диференціація правового часу може бути безпосередньо встановлена у чинному законодавстві. Так, згідно положень ст. 251 ЦК України правовий час диференційований за правовою природою як строк і термін, за підставою виникнення як той, що виникає на підставі припису цивільного законодавства, правочину або рішення суду.

Класифікація правового часу також досить прискіпливо описана безпосередньо у юридичній практиці (судовій, договірній тощо), науковій та навчальній літературі. Дане питання дістало дослідження як в межах приватноправової, так і публічно-правової складової національної правової системи сучасності. Зокрема, уніфікований характер має дослідження І.Г. Оборотова, що виокремлює підстави до класифікації строків у праві згідно загальнотеоретичних засад [1, с. 11-12]. А.В. Баб'як виклав власне бачення правової природи та навів відповідні ознаки адміністративно-процесуальних строків [2, с. 7]. С.О. Заїка простежив класифікацію строків у кримінальному процесі в проекції європейського вектору розвитку нашої держави [3 , с. 11-12]. В.В. Луць, Т.М. Вахонєва та інші здійснили кропітке дослідження правового часу в межах цивільного права [4, с. 27-34; 5, с. 11-12], автором безпосередньо досліджено питання місця часу серед правових інститутів [6], а також висвітлено у діалектичній площині особливості матеріальних та процесуальних строків [7]. При цьому слід зауважити, що наявність досліджень у цій сфері не свідчить про достатню розробленість проблеми диференціації правового часу, зокрема в межах приватного права, з огляду на досить поширену й іноді суперечливу нормативну базу та певні колізії в тлумаченні відповідних норм в судовій, нотаріальній та іншій правозастосовчій діяльності.

Метою даної статті є визначення сутності класифікації правового часу в сучасному праві, зокрема приватному, з'ясування найбільш характерних рис в якості критеріїв класифікації цієї правової категорії у розрізі наявного теоретичного та емпіричного підґрунтя.

У праві, як у приватному і публічному, так і в матеріальному й процесуальному, питання класифікації часу досить поширено унормовано, на що зверталась увага в межах досліджень низки науковців відповідної правової галузі. Якщо поглянути на це питання з точки зору цивілістів, то необхідно зупинитись на наступних аспектах. Визначальними у градуюванні цивільно-правового часу прийнято було розрізняти підходи до класифікації юридичних фактів, в межах якої виникала певна полеміка. Зокрема, О.О. Красавчиков вказував, що цінність всякої класифікації, юридичних фактів у тому числі, полягає у систематизації відповідних явищ за єдиною наперед визначеною ознакою. Протилежний підхід до цього питання має наслідком втрату класифікацією наукового характеру й практичного значення, як наслідок набуття нею ознак довільного, випадкового нагромадження явищ, фактів, речей та обставин [8, с. 86-87]. Тобто, при класифікації будь-якої категорії, в тому числі й правового часу, необхідно дотримуватись уніфікованого підходу до обрання критерію, який би найбільш якісно відтворював його відповідну ознаку.

У наведених дослідженнях вчених-правників для вирізнення характерних рис правового часу були використані спільні та індивідуальні у розумінні автора критерії. При цьому досить поширеним є використання двох понять як вододілів подібних правових явищ: підстави та критерію поділу. Звернувшись до тлумачного словника маємо, що підставою є обставина, на якій ґрунтується відповідне явище, а критерієм – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [9, с. 966, 588]. Тому, вочевидь використання саме критерію як відповідного поняття, що слугує базисом для оцінки, визначення або класифікації різновидів правового часу є більш доцільним.

І.Г. Оборотов пропонує диференціювати правовий час за сферою використання на матеріально-правовий, процесуально-правовий та процедурний, за джерелами становлення – встановлений нормативно-правовим актом, адміністративним актом, угодою сторін і рішенням суду; за ступенем самостійності учасників правовідносин у встановленні строків – імперативні і диспозитивні; залежно від розподілу прав і обов'язків – загальні і окремі, з урахуванням рівня абстрактності – формально визначені та оціночні, з огляду на правовий режим – загальні та особливі (на приклад давність). Разом з тим, ним пропонується поділяти матеріально-правовий час за призначенням на час виникнення прав та обов'язків, час здійснення прав, час виконання обов'язків, час захисту прав. Водночас, за критерії диференціації процесуально-правових строків сприймаються носій відповідних процесуальних прав та обов'язків, спосіб визначення часу, призначення відповідної темпоральної величини.

А.В. Баб'як у свою чергу в межах адміністративно-процесуальних строків вирізняє такі критерії їх диференціації: вид процесуальної дії, спосіб визначення тривалості часу, безпосередньо їх тривалість, окремий елемент адміністративного процесу, суб'єкт їх встановлення; суб'єкт процесуальних правовідносин, категорія справи, характер настання, адміністративно-правовий режим, що регламентується правовим часом.

С.О. Заїка кримінально-процесуальні строки поділяє залежно від: суб'єкта їх встановлення, приналежності до конкретної стадії провадження, способу виконання завдань кримінального судочинства, функціонального призначення, того, кому адресовані строки, цілей, для яких вони встановлені, характеру їх дії, правових наслідків їх перебігу для кримінального процесу, визначеності, юридичного значення; загальнотеоретичних юридичних наслідків. На думку С.Б. Фоміна за часовим проявом кримінально-процесуальні строки поділяються на строки-моменти та строки-періоди, що є визначальним у подібній класифікації. Строки-періоди в свою

чергу зазнають диференціації за такими критеріями: залежно від способу визначення їх тривалості, залежно від можливості продовження, залежно від необхідності винесення уповноваженим суб'єктом спеціального рішення [10, с. 9-10].

Проводячи дослідження позовної давності в числі цивільно-правових строків О.В. Шовкова виокремлює такі критерії класифікації правового часу: за сферою застосування (приватні та публічні), за джерелом (підставою) встановлення, за можливістю учасників відносин змінювати строки незалежно від джерела їх встановлення, за цільовим призначенням строків у механізмі правового регулювання [11, с. 7-8].

Досить слушним з приводу цивільно-правового часу є вислів В.В. Луця, який звернув увагу на врахування при його класифікації за будь-якою ознакою юридичної природи відповідної темпоральної величини та визначення її місця серед інших інститутів цивільного права [4, с. 27]. За його диференціацією строків пропонуються такі критерії: за джерелами встановлення; характером та способами їх визначення в законі, адміністративному акті, договорі, рішенні компетентного органу; юридичним призначенням; правовими наслідками тощо. При цьому ним виокремлено специфічні саме для цивільного права критерії, як-то цілі, для яких вони встановлені, характер їх дії, правові наслідки закінчення перебігу, підстава встановлення, ступінь самостійності учасників правовідносин, розподіл прав та обов'язків учасників за окремими періодами часу тощо.

Т.М. Вахонєва вирізняє такі критерії поділу правового часу як: спосіб позначення та обчислення, підстава встановлення, характер визначення, призначення, правовий наслідок тощо. Водночас, серед наведених критеріїв найбільш значущими для цивільно-правових строків вважаються: ціль, для якої правовий час встановлений, характер його дії, правовий наслідок, який наступає у випадку спливу строку, призначення та функція відповідного різновиду правового часу.

У наявних дослідженнях класифікації правового часу вченими-юристами робляться сміливі припущення щодо можливості поширення правової регламентації даної правової категорії поза межами цивільного законодавства, тобто уніфікації механізму правового регулювання часу у площині задоволення як публічного, так і приватного інтересу, що не позбавлено раціонального підґрунтя [11, с. 7]. На розвиток висловленого міркування пропонується звернутись до судової практики Конституційного Суду України, а саме до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 7 липня 1998 р. № 11-рп/98 у справі № 1-19/98, де мова йде про сприйняття правил обчислення цивільних строків, визначених у чинному на той час Цивільно-процесуальному кодексі України 1963 року, як загальноприйнятих для всіх галузей як публічно-правових, так і приватноправових [12].

З приводу застосування положень цивільного законодавства щодо унормування правового режиму строків та термінів в межах відносин у сферах господарювання, використання природних ресурсів, охорони довкілля, а також трудових та сімейних відносин необхідно звернутись до ст. 9 ЦК України. При цьому, вочевидь, мова може йти як про приватноправові, так і публічно-правові відносини в розрізі зазначених суспільних сфер життєдіяльності людини. Викладене свідчить про підтвердження існуючої теорії впливу приватного права на публічне, якій протистоїть концепція "захоплення" території приватного права публічним або "публіцизації" приватного права (Р. Саватьє) [13, с. 8]. Однак, необхідно в певній мірі заперечити міркуванням О.В. Шовкової щодо уніфікованості підходу до застосування приватноправових норм з метою врегулювання публічно-правових строків, оскільки таке розуміння відноситься тільки до прямих вказівок чинного законодавства з огляду на загальні засади впливу механізму публічно-правового регулювання або ж порядку перебігу строку, на що звертає увагу Конституційний Суд України за вказаних обставин.

У зв'язку з цим можна позитивно висловитись з приводу уніфікації підходів щодо диференціації часу та виокремлення характерних рис цієї правової категорії незалежно від галузевої приналежності з викладеними зауваженнями.

З наведених міркувань правників-дослідників темпоральних величин в межах публічного та приватного права необхідно зробити наступні висновки. Дійсно, класифікація правового часу надає можливість виокремити конкретну темпоральну величину з огляду на її правове значення, функціональне призначення, місце серед правових категорій, покликаних врегулювати відповідне суспільне відношення. Водночас, необхідно звернути увагу на притаманні загалом всім видам темпоральних величин критерії поділу: джерело встановлення, ступінь самостійності учасників правовідносин у встановленні строків, урахування розподілу змісту правовідносин (прав та обов'язків учасників), правові наслідки спливу (перебігу, настання), характер та спосіб визначення, юридичне призначення.

Разом з тим, мабуть найбільш значимим для правового часу є його розмежування за сферою використання на приватноправовий та публічно-правовий, кожен з яких наділений власними рисами. В границях першого різновиду пройшов становлення цивільно-правовий час, характерною рисою якого є диспозитивність правил встановлення, перебігу, зміни та припинення, у зв'язку з чим надання пріоритету вільному волевиявленню учасників цивільних правовідносин й щодо цього правового інституту. Даній темпоральній величині притаманною є значно поширена диференціація, серед критеріїв якої, вочевидь, визначальною є місце у елементі змісту цивільних правовідносин: здійснення суб'єктивного цивільного права, виконання суб'єктивного цивільного обов'язку та захисту порушеного (невизнаного, оспореного) суб'єктивного цивільного права.

При цьому універсальним є розуміння цивільно-правового часу як темпорального обмеження суб'єктивного цивільного права від моменту виникнення до припинення. У зв'язку з цим доцільно виділити такий критерій його диференціації як місце обмежувальної темпоральної величини у динаміці розвитку суб'єктивного цивільного права та відповідного суб'єктивного цивільного обов'язку.

Зазначене вище свідчить про значимість наукових досліджень класифікації правового часу незалежно від приватноправової чи публічноправової проекції його застосування, а тому актуалізує подальші пізнання у цьому напрямку.

Література

1. Оборотов І.Г. Темпоральні характеристики права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 "теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень". / І.Г. Оборотов – Одеса, 2008. – 19 с.

2. Баб'як А.В. Адміністративно-процесуальні строки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 "теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право". / А.В. Баб'як – К, 2005. – 19 с.

3. Заїка С.О. Строки в кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза". / С.О. Заіка – К, 2006. – 22 с.

4. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія / В.В. Луць – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.

5. Вахонєва Т.М. Строки (терміни) у цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 "цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право". / Т.М. Вахонєва – Київ, 2005. – 20 с.

6. Маковій В.П. Місце часу серед правових інститутів. / В.П. Маковій //Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 98-102.

7. Маковій В.П. Правовий час у цивільному праві та цивільному процесі. / В.П. Маковій //Науковий вісник Херсонського державного університету: серія "Юридичні науки". – 2016. – № 2. – С. 75-79.

8. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. – 182 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.

10. Фомін С.Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза". / С.Б. Фомін – К, 2003. – 17 с.

11. Шовкова О.В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 "цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право". / О.В. Шовкова – Харків, 2008. – 19 с.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 7 липня 1998 р. № 11-рп/98 у справі № 1-19/98 // Офіц. вісник України. — 1998. — № 27. — Ст. 1009.

13. Погребняк С.П. Поділ права на публічне та приватне (загальнотеоретичні аспекти) / С.П. Погребняк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2006. – Вип. 12. – С. 3-17.

Маковій В.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 12.11.2016

УДК 347.67 (477)

ЗДІЙСНЕННЯ ОХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ПОСАДОВОЮ ОСОБОЮ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПРИ ПОСВІДЧЕННІ ЗАПОВІТУ

Нагорна А. О.

Стаття містить системне дослідження правового статусу посадової особи органу місцевого самоврядування при здійсненні охоронної функції в межах нотаріальної дії з посвідчення заповіту, визначає межі компетенції наведеної особи, місце подібної квазінотаріальної форми заповіту в межах інших процедур, що надають ознак юридичної вірогідності актам суб'єктів приватного права.

Ключові слова: *посадова особа, нотаріальна діяльність, орган місцевого самоврядування, посада, заповіт, нотаріальні дії, повноваження, посвідчення, охоронна функція.*

Статья содержит системное исследование правового статуса должностного лица органа местного самоуправления при осуществлении охранной функции в пределах нотариального действия по удостоверению завещания, определяет пределы компетенции данного лица, место подобной квазинотарильной формы завещания в пределах иных процедур, которые наделяют признаками юридической достоверности акты субъектов частного права.

Ключевые слова: *должностное лицо, нотариальная деятельность, орган местного самоуправления, должность, завещание, нотариальные действия, полномочия, удостоверение, охранная функция.*

The article contains system research of legal status of public servant of organ of local self-government during realization of guard function within the limits of notarial action on attestation of will, determines the limits of jurisdiction of the given person, place of a similar kvazinotarilnoy form of testament within the limits of other procedures which provide the acts of private legal subjects with the signs of legal authenticity.

Keywords: public servant, notarial activity, organ of local self-government, position, testament, notarial actions, plenary powers, certification, guard function.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві права і свободи людини, їх захист та гарантії є невід'ємними атрибутами демократії та поступального руху до побудови правової держави. Одною з основних функцій держави у зв'язку з цим є забезпечення захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин й підтримання публічного правопорядку в суспільстві, зокрема в межах діяльності системи нотаріату. Відповідне місце у цій системі займають посадові

© А.О. Нагорна, 2016

та службові особи, що здійснюють повноваження по вчиненню нотаріальних дій, серед яких окремої уваги заслуговують посадові особи органів місцевого самоврядування.

Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування за метою, правовим статусом особи, що вчиняє цю дію, процедурою її вчинення, правовим наслідком такої поведінки уповноваженої особи тощо має низку особливостей. Наведене відображене у спеціальному законодавстві, наукових дослідженнях та правозастосовчій практиці, що опосередковує спеціальний порядок посвідчення заповіту.

Необхідно погодитись з думкою Ю.О. Заіки з приводу сприйняття посвідчення заповіту як нотаріусом, так і будь-якою іншою посадовою, службовою особою не як звичайної технічної дії, а саме як юридично значимої поведінки, спрямованої на захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників спадкових відносин [1, с. 88-89]. Однак, реалізація такої охоронної функції посадовою особою органу місцевого самоврядування вирізняється низкою рис, пов'язаних з її спеціальним статусом і правовим підґрунтям його виникнення, межами нотаріальної компетенції тощо.

Стан дослідження. Серед вчених, які в тій чи іншій мірі здійснювали дослідження нотаріальної діяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування в межах реалізації охоронної функції держави при посвідченні заповіту необхідно відзначити таких як: М.І. Бондарєв, Е.Б. Ейдінова, О.Л. Зайцев, Ю.О. Заіка, О.Є. Казанцева, І.О. Комарєвцева, Т.С. Коробєйнікова, А.М. Палшкова, Я.П. Пантілієнко, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса та ін. Однак, наведені дослідження або частково розкривають правовий статус таких осіб, або не враховують положення оновленого цивільного законодавства у цій сфері.

У зв'язку з цим **метою** даної статті є визначення спеціального правового статусу посадової особи органу місцевого самоврядування при здійсненні нотаріальної діяльності як прояву охоронної функції держави, з'ясування місця такої посадової особи у системі суб'єктів, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, встановлення їх компетенції в цій сфері та відповідних меж.

Виклад основних положень. Юридичним фактом, який слугує передумовою залучення до нотаріальної діяльності вказаної посадової особи згідно ч. 5 ст. 1 Закону України "Про нотаріат", є відсутність нотаріуса у населеному пункті, де виникає потреба у вчиненні нотаріальної дії. Наведена обставина сприймається як критерій вирізнення квазінотаріальної діяльності за участю посадових осіб органів місцевого самоврядування [2, с. 4], що тотожно відсутності реєстраційного запису у Єдиному реєстрі нотаріусів згідно наказу Міністерства юстиції України від 13 жовтня 2010 року № 2501/5.

У ЦК України посадова особа органу місцевого самоврядування в числі суб'єктів, на яких покладене завдання легітимації особистого розпорядження спадкодавця на випадок смерті посередництвом квазінотаріального заповіту, унормована ст. 1251. Наведені положення цивільного законодавства зазнали певних трансформацій на відміну від первісної редакції у 2010 році. Дійсно ЦК у редакції 2003 року містив альтернативний варіант, який вирізняв поряд з посадовою також і службову особу органу місцевого самоврядування, що, вочевидь, може бути обґрунтованим наявною у літературі спірною точкою зору з цього питання [3], а також змішаним тлумаченням змісту Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженого постановою КМУ від 6 липня 2006 року.

Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" у ст. 1 надає можливість виокремити наступні ознаки посадової особи органу місцевого самоврядування: праця в органах місцевого самоврядування, наявність певних посадових повноважень, пов'язаних зі здійсненням організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій, отримання заробітної плати за рахунок місцевого бюджету.

З приводу цього слушною є думка Н.В. Левківської, яка досить ґрунтовно аналізує поняття посадова особа на прикладі такої в органах місцевого самоврядування, виділяючи додаткові риси, як-то зайняття посади в органі місцевого самоврядування, розподіл посадових обов'язків таких осіб на керівників та інших посадовців з визначенням відповідних функцій та повноважень [4, с. 7, 8].

Аналіз супровідних документів до законопроекту № 4100 від 20.02.2009 року, який у вигляді вказаного вище Закону вніс корективи у положення ст. 1251 ЦК, дає привід до висновків про бажання законодавця привести положення Кодексу у відповідності до нормативної частини Закону "Про нотаріат", де мова за наведених обставин про службову особу як в межах органів місцевого самоврядування, так і інших уповноважених суб'єктів на вчинення квазінотаріальних заповітів не йде [5].

У нормативних положеннях спадкового права інших країн теж є досить поширеним залучення до легітимації заповіту подібної категорії осіб через здійснення посвідчувальної процедури. Зокрема, у ч. 2 ст. 1357 ЦК Грузії поряд з нотаріусом заповіт може бути посвідчений і органом місцевого самоврядування, ЦК Білорусії (ч. 6 ст. 1045), ЦК Польщі (ст. 951), ЦК Казахстану (ст. 1051), ЦК Франції (ст. 985), ЦК Німеччини (§ 2249) допускають до такої дії посадових осіб місцевих виконавчих й розпорядчих органів.

Вочевидь грузинський варіант використання терміну "орган місцевого самоврядування" в якості уповноваженого суб'єкта на вчинення відповідної посвідчувальної дії за вітчизняним законодавством немає перспектив запозичення, оскільки за Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" орган місцевого самоврядування розглядається як юридична особа публічного права, яка реалізує власну правосуб'єктність через відповідних осіб. Більше того, у зв'язку з презумованою тотожністю посвідчення заповітів нотаріусом та посадовою особою місцевого самоврядування, необхідно виходити з дефініції першого згідно зі ст. 3 Закону України "Про нотаріат" як фізичної особи з делегованими державою повноваженнями, пов'язаними з вчиненням легітимаційних дій, що мають правоохоронне значення.

Виникає також питання розуміння сутності понять "посадова особа місцевого самоврядування" (ст. 1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні") й "посадова особа органу місцевого самоврядування" (ст. 1251 ЦК, ст. 37 Закону України "Про нотаріат"). Вочевидь, перше словосполучення є більш широким з огляду на те, що у Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні" орган місцевого самоврядування представлений декількома органами: представницький орган місцевого самоврядування (сільська, селищна, міська, районна, обласна рада), виконавчий орган відповідної ради, орган самоорганізації населення. Сутність посадової особи органу місцевого самоврядування у контексті нотаріальної діяльності має звужене розуміння, на що звертає увагу

пп. 5 п. б) ч. 1 ст. 38 останнього нормативно-правового акта, де таким органом є виконавчий орган сільської, селищної, міської ради.

Необхідно звернути увагу на легітимацію нотаріальної діяльності органу місцевого самоврядування посередництвом наведеного суб'єкта саме в межах делегованих повноважень. З приводу цього наявні слушні міркування, які ставили під сумнів питання подібної діяльності, що здійснюється органом місцевого самоврядування. Така точка зору пояснювалась відсутністю повноважень органу місцевого самоврядування на здійснення діяльності, що є прерогативою державної влади [6, с. 135-136]. Необхідно вказати на наявність протягом певного проміжку часу вказаної проблеми через відсутність прямої вказівки закону на таке повноваження органу місцевого самоврядування у законодавстві Російської Федерації, що було врегульовано спочатку на рівні судової практики, а потім внесенням змін до чинного законодавства. Українське ж законодавство у даному питанні від початку пішло на крок вперед, прямо прописавши здійснення нотаріальної діяльності вказаними суб'єктами. Деталізації зазнав їх спеціальний статус з унормуванням делегованих повноважень таким органам від органів державної влади щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян (ст. 38 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні").

З урахування змісту ст. 3 Закону України "Про службу в органах місцевого самоврядування" посадова особа може займати виборну посаду, на яку вона обирається територіальною громадою, виборну посаду, на яку вона обирається або затверджується відповідною радою, а також посаду, на яку вона може призначатися сільським, селищним, міським головою. Позитивна думка у літературі щодо можливості наділення повноваженнями в сфері нотаріальної діяльності як виборних так і призначених посадових осіб органу місцевого самоврядування обґрунтовує наведене [7, с. 32]. Звідси ми можемо надати класифікацію посадових осіб органу місцевого самоврядування, уповноважених на посвідчення заповіту, залежно від правової підстави набуття ними такого статусу.

На відміну від Закону УРСР "Про державний нотаріат" від 25 грудня 1974 року, який серед посадових осіб органу місцевого самоврядування визнавав уповноваженими на вчинення нотаріальних дій голову, заступника голови або секретаря виконавчого комітету відповідної ради, чинне законодавство не містить подібного переліку. Водночас, як тоді, так і зараз, конкретна посадова особа, що наділена повноваженнями щодо вчинення нотаріальних дій, має бути визначена рішенням виконавчого комітету або органу місцевого самоврядування відповідно. При цьому, з огляду на викладені раніше міркування під органом місцевого самоврядування, що приймає подібне рішення можна розуміти поряд з виконавчим органом також і відповідну раду в межах її компетенції.

У зв'язку з наведеним склалося дві точки зору щодо посадової особи, уповноваженої на вчинення нотаріальної дії: вона може бути визначена лише рішенням виконавчого органу [8, с. 198] або ж також у відповідності до ст. 19 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" рішенням відповідної місцевої ради, що віднайшло відображення у статуті територіальної громади на думку окремих закордонних дослідників [7, с. 32]. Вочевидь, з урахуванням наведених положень вітчизняного законодавства, а також Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 року (надалі - Порядок), статут як різновид рішення представницького органу місцевого самоврядування може бути джерелом встановлення правового статусу посадової особи місцевого самоврядування, уповноваженої на вчинення нотаріальних дій, що підтримується у контексті тлумачення сутності поняття "посада в органі місцевого самоврядування" О.Ю. Оболенським [9, с. 176]. До речі, законодавство окремих країн прямо вказує на таку посадову особу, як-то бургомістр в Німеччині (§ 2249 ЦК Німеччини), мер, маршал, секретар муніципалітету, офіс-менеджер в Польщі (ст. 951 ЦК Польщі). З наведених міркувань виникає слушне зауваження щодо компетенції на вчинення відповідних нотаріальних дій посадовими особами органу місцевого самоврядування, оскільки при вільному тлумаченні вимог до такої особи та волюнтарному підході до її призначення (обрання) на подібну посаду матимемо передумови до сумнівів у юридичній вірогідності вчинених за наведених обставин дій.

Деталізуючи правове становище посадової особи органу місцевого самоврядування необхідно звернути увагу на повноваження останнього з питань нотаріальної діяльності. Згідно п. 1.3 Порядку повноваження такого учасника нотаріальної діяльності окреслюються низкою нормативно-правових актів, в числі яких не вказано статут територіальної громади, в межах органу місцевого самоврядування якої працює посадова особа. Доречно погодитись з думкою щодо можливості визначення повноважень відповідних осіб в межах положень статутів територіальних громад [10, с. 28], які мають відповідати вимогам чинного законодавства в частині здійснення нотаріальної діяльності, що не суперечить ст. 19 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні". Разом з тим, спеціальним законодавством при здійсненні нотаріальної діяльності посадовими особами органів місцевого самоврядування є нормативна база, що регулює відповідний вид діяльності, а також Порядок. В межах реалізації компетенції по здійсненню конкретної нотаріальної дії має застосуватись відповідне нормативне підґрунтя, якто при посвідченні заповіту, довіреності тощо.

В літературі виділяють чотири основні види нотаріальних дій: посвідчувальні, правовстановлюючі, охоронні та юрисдикційні. У зв'язку з чим робиться висновок про вчинення в межах повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування за загальним правилом лише двох, які не потребують складної процедурно-процесуальної основи: посвідчувальної та правовстановлюючої, а також у виключних випадках охоронної [10, с. 28]. При посвідченні заповіту як і при посвідченні довіреності посадові особи органу місцевого самоврядування реалізують посвідчувальну функцію з метою легітимації (надання юридичної вірогідності) актів суб'єктів приватного права. Разом з тим, посадова особа за даних обставин реалізує й охоронну функцію в широкому розумінні, яка безпосередньо делегована органу місцевого самоврядування державою.

За результатами дослідження порядку вчинення загального провадження нотаріусами С. Я. Фурсою зроблений висновок про межі здійснення такої діяльності, а саме: нотаріус може виходити за межі, визначені законодавством за умови, коли це відповідає волевиявленню учасників подібного провадження, застосовуючи аналогію права та закону. Разом з тим, відмова від вчинення відповідної нотаріальної дії має бути обґрунтована лише

двома варіантами: суперечність такої поведінки чинному законодавству або ж інтересам інших осіб [11, с. 4]. Подібна наукова позиція загалом узгоджується з положеннями сутності правочину у цивільному праві та умовами його дійсності, а також змістом ст. 8, 13 ЦК України. Однак, необхідно звернути увагу на недопустимість поширеного тлумачення правочину, який посвідчується посадовою особою органу місцевого самоврядування, що пов'язано з частковим делегуванням нотаріальних функцій, а також, як правило, відсутністю належної професійної підготовки у вказаних осіб.

Висновки. Таким чином, нотаріальна діяльність посадової особи органу місцевого самоврядування є проявом спеціальної компетенції, метою якої є реалізація поряд з посвідчувальною охоронної функції держави через інститут нотаріату (квазінотаріату) шляхом забезпечення захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин й підтримання публічного правопорядку в суспільстві.

Діяльність посадової особи органу місцевого самоврядування вирізняється з поміж інших видів квазінотаріальних дій специфікою правового статусу таких осіб, способом наділення їх відповідною компетенцією, факультативним характером застосування, пріоритетним значенням у порівнянні з подібною поведінкою інших посадових та службових осіб.

Виокремлено спеціальну компетенцію зазначених осіб при посвідченні заповітів, межі їх повноважень. Звернена увага на недопустимість поширювального тлумачення правочину, який посвідчується посадовою особою органу місцевого самоврядування, що пов'язано з частковим делегуванням нотаріальних функцій, а також, як правило, відсутністю належної професійної підготовки у вказаних осіб.

Викладене створює передумови для подальших розвідок з питань реалізації делегованої державою охоронної функції при здійсненні квазінотаріального посвідчення заповіту уповноваженими особами органів місцевого самоврядування.

Література

1. Заіка Ю. О. Становлення спадкового права в Україні / Ю.О. Заіка – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 280 с.

2. Коробейникова Т.С. Совершение нотариальных действий должностными лицами органа местного самоуправления. / Т. С. Коробейникова. – Власть и управление на Востоке России. – 2011. – № 3 (56). – С. 175-180.

3. Бойченко В. Проблемні питання розмежування понять "посадова особа" та "службова особа" при виконанні рішень та застосуванні норм адміністративного примусу державним виконавцем /В. Бойченко. – Журнал Юридичний радник. – 2006. – № 5. – С. 68-70.

4. Левківська Н.В. Поняття "посадова особа місцевого самоврядування": проблемні питання правового регулювання в Україні. / Н.В. Левківська. – Державне управління та практика. – 2009. – № 1. – С. 19-27.

5. Висновок до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України від 20 лютого 2009 року № 4100 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=34550.

6. Марухно В.М. Система ненотариального удостоверения завещаний. / В. М. Марухно. – Общество и право. – 2009. – № 4 (26). – С. 135-138.

7. Хайдукова Э.Ш. О нотариальных действиях, совершаемых не членами нотариального сообщества. / Э.Ш. Хайдукова. – Вестник Тюменской областной думы. – 2008. – № 6. – С. 30-36.

8. Долинська М. Особливості вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування. / М. Долинська. – Вісник Львівського університету (Серія юрид.). – 2011. – Вип. 53. – С. 197-203.

9. Оболенський О.Ю. Державна служба. / О.Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2003. – 344 с.

10. Комиссарова Е.Г. О дуализме российского нотариата и иных формах совершения нотариальных действий (к вопросу о стандартах нотариальной деятельности в России). / Е.Г. Комиссарова. – Вестник Тюменской областной думы. – 2008. – № 6. – С. 18-29.

11. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу: автореф. дис. …доктора юридичних наук:12.00.03. / С.Я. Фурса; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. – Київ, 2003. – 40 с.

Нагорна А.О.,
старший викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 09.12.2016

УДК 342.729

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Ульянов О. І.

У статті розглядаються питання організаційно-правового забезпечення проведення мирних зібрань відповідно до міжнародно-правових актів та законодавства зарубіжних країн. Здійснено аналіз нормативно-правової бази України щодо забезпечення прав громадян на мирні збори.

Ключові слова: *Конституція, закон, мирні зібрання, нормативно-правові акти, зарубіжне законодавство, права й свободи громадян, мітинги, демонстрації.*

В статье рассматриваются вопросы организационно-правового обеспечения мирных собраний в соответствии с международно-правовыми актами, а также законодательством зарубежных стран. Проанализирована нормативно-правовая база Украины в сфере обеспечения прав граждан на мирные собрания.

Ключевые слова: *Конституция, закон, мирные собрания, нормативно-правовые акты, зарубежное законодательство, права и свободы граждан, митинги, демонстрации.*

The article examines the organizational and legal

© О.І. Ульянов, 2016

support of peaceful assembly in accordance with international legal instruments and foreign law. The legal framework of Ukraine in the sphere of ensuring the rights of citizens to peaceful assembly analyzed

Keywords: *Constitution, law, peaceful collections, normatively-legal acts, foreign legislation, rights and freedom citizens, mass meeting, demonstrations.*

Конституція України, яка є основоположним політичним і правовим документом, надає широке коло прав і свобод громадянам, які реалізуються в різних сферах суспільного, політичного та економічного життя. Положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, вимагає від останньої забезпечити їх реалізації. Серед задекларованих прав суттєве місце посідає право громадян на свободу мирних зібрань. Згідно зі ст. 39 Конституції України громадяни мають право збиратись мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи, демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням та злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей".

Крім Конституції України, нормативно-правовими актами, що на національному рівні регламентують організацію та проведення мирних зібрань, а також встановлюють відповідальність за правопорушення у цій сфері, є Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, окремий розділ Кодексу адміністративного судочинства України, а також Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року №4-рп/2001 у справі №1-30/2001 за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання).

Разом з тим, у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини зазначено, що наразі не існує навіть зареєстрованого проекту базового закону, який би регламентував організацію та проведення мирних зібрань громадян. Відсутність такого закону призводить до заповнення правового вакууму підзаконними актами місцевих органів влади, до необґрунтованих заборон мирних зібрань адміністративними судами, притягнення до адміністративної відповідальності учасників зібрань, різноманітних порушень прав людини органами внутрішніх справ, встановлення різного роду обмежень на мирні зібрання з боку органів місцевої влади та неправомірного застосування положень Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 року №9306 "Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР". [1]

Про негативний вплив відсутності закону про проведення мирних зібрань зазначено і в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень, відповідно до якої відсутність базового закону в умовах нормативно-правової неврегульованості питання функціональних повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування та органів судової влади в цій сфері, на практиці призводить до звуження права громадян на мирні збори та порушення інших свобод. Серед найбільш поширених негативних практик: заборони, часто необґрунтовані, адміністративними судами; зловживання у притягненні до адміністративної відповідальності учасників мирних зборів; заборони на підставі актів місцевих органів влади; неправомірне застосування положень нормативно-правового акту, які відносяться до періоду незалежності України (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 р. № 9306 "Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних заходів і демонстрацій в СРСР". [2]

Дефіцит нормативно-правової бази щодо регулювання проведення мирних зібрань і діяльності поліції під час їх проведення, необхідність їх розробки, удосконалення і прийняття має як теоретичне, так і практичне значення, і обумовлює актуальність цього питання.

Метою статті є аналіз зарубіжного та національного законодавства з питань проведення мирних зібрань задля вироблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання відносин у сфері.

У вітчизняній науковій літературі аналізу питання реалізації громадянами права на проведення мирних зібрань останнім часом приділяється значна увага, оскільки його реалізація є важливою умовою існування громадянського суспільства та демократичних основ державного ладу.

У різні роки дослідженням цього проблемного питання займалися такі науковці, як: І. Валюшко, О. Васьковська, М. Денісова, Є. Захаров, О. Клименко, М. Колеснікова, Ю. Лемішко, Р. Мельник, В. Поліщук, А. Рибалко, Т. Фулей, В. Чемерис, С. Шепетько, В. Яворський та інші.

Разом з тим, у зв'язку зі змінами, які відбуваються в політичній, економічній, соціальній сферах, постають нові проблемні питання, що вимагають їх наукового дослідження з урахуванням міжнародної практики. За такої ситуації дослідження досвіду правового забезпечення проведення мирних зібрань у зарубіжних країнах є актуальним та надасть можливість виробити пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення проведення мирних зібрань в Україні.

Розглянемо найбільш суттєві міжнародні нормативно-правові акти щодо забезпечення прав на мирні зібрання.

Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод була прийнята в Римі 4 листопада 1950 року та вступила в силу 1953 року. Права й свободи, передбачені Конвенцією, відображають важливі сторони життя людини і мають громадянську, соціальну, політичну та економічну спрямованість. Головні з них – право на життя, свободу, особисту недоторканність особи, вільне пересування, свободу думки, совісті, релігії, виявлення поглядів, мирних зборів й асоціацій, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону. Свобода мирних зібрань передбачена ст.11 Конвенції, в якій зазначено, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони

здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави. [3]

Визнання міжнародного законодавства складовою національного законодавства покладає на державу певні зобов'язання, які потребують належного виконання. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Закону України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" наша країна взяла на себе зобов'язання адаптувати національне законодавство до законодавства Європейського Союзу.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Україна визнала право кожного громадянина, що перебуває на її території, звернутися з позовом до Європейського Суду з прав людини, коли вичерпано всі внутрішні можливості. Органи державної влади України мають забезпечити умови, за яких дотримувалися б права і свободи людини, проголошені Конвенцією, і в разі їх порушення гарантували ефективний захист цих прав.

Відповідно до ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, який було ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р., кожному гарантується право на свободу мирних зборів. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону, і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. [4]

Кожна держава, яка бере участь у Пакті, зобов'язується:

- забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої визнані цим Пактом, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні;

- забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалося компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами влади або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;

- забезпечити застосування компетентними органами влади засобів правового захисту, коли вони надаються.

У ст. 12 Хартії основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. зазначається, що кожна людина має право на свободу мирних зібрань та на свободу асоціації з іншими особами на всіх рівнях, зокрема, в політичній, профспілковій і суспільній сфері життя, що передбачає право кожної людини створювати спільно з іншими профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Політичні партії, що діють на рівні Європейського Союзу, сприяють вираженню політичної волі громадян Союзу.[5]

Слід зауважити, що на міжнародному рівні право на мирні зібрання надається також дітям. Так, у ст. 15 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., схваленої резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН та ратифікованої Постановою ВР №789XII від 27.02.1991 р., зазначається, що держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів. Щодо здійснення даного права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються відповідно до закону та необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку (order public), охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Періодично, один раз на чотири роки, Україна звітує перед Комітетом ООН з прав дитини про дотримання положень зазначеної Конвенції. Охорону дитинства в Україні визначено стратегічним загальнонаціональним пріоритетом.

Як бачимо на першому місці серед основних заходів державної політики у сфері дитинства стоїть зобов'язання України щодо удосконалення нормативно-правової бази охорони дитинства, в тому числі імплементацію норм міжнародного права до національного законодавства. Разом з тим, у Законі України "Про охорону дитинства" право дітей на зібрання не передбачено.

Слід зазначити, що більшість країн СНД та світу закріплюють питання проведення мирних зібрань як в конституціях, спеціальних законах, так і в інших нормативно-правових актах.

Так, правове регулювання свободи мирних зібрань у Республіці Білорусь передбачено у статті 35 Конституції, відповідно до якої свобода зібрань, мітингів, виличної ходи, демонстрацій і пікетувань, які не порушують правопорядок и права інших громадян Республіки Білорусь, гарантується державою.[6]

Порядок проведення зазначених заходів визначається Законом "Про масові заходи в Республіці Білорусь" від 30 грудня 1997 р. (в редакції Закону від 8 листопада 2011 р. № 308-З). [7]

У Республіці Казахстан правове регулювання свободи мирних зібрань здійснюється на підставі Конституції країни та Закону Республіки Казахстан від 17.03.1995 р. "Про порядок організації і проведення мирних зборів, мітингів, походів, пікетів і демонстрацій у Республіці Казахстан" зі змінами від 20.12.2004 р. У статті 32 Конституції зазначено, що громадяни Республіки Казахстан мають право мирно і без зброї збиратися, проводити збори, мітинги і демонстрації, ходи і пікетування. Користування цим правом може обмежуватися законом в інтересах державної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я, захисту прав і свобод інших осіб. [8]

У республіці Молдова правове регулювання свободи мирних зібрань здійснюється на підставі Конституції країни та Закону про організацію і проведення зібрань від 21.07.1995 р. У статті 40 Конституції зазначено, що мітинги, демонстрації, маніфестації, ходи або будь-які інші збори є вільними і можуть організовуватися і проводитися тільки мирно і без будь-якої зброї. Ст. 1 Закону про організацію і проведення зібрань визначає його мету, якою є гарантування будь-якій особі свободи зборів в порядку, передбаченому Конституцією Республіки Молдова і міжнародними договорами, однією із сторін яких є Республіка Молдова. [9]

У Латвійські республіці правове регулювання свободи мирних зібрань здійснюється на підставі Конституції країни та Закону "Про мітинги, демонстрації та пікети". У статті 103 Конституції зазначено, що держава захищає свободу заздалегідь заявлених миролюбних зборів, ходів, а також пікетів. [10]

У Великобританії до 1986 року основним актом, що регулює питання забезпечення громадського порядку при проведенні масових заходів (мітинги, демонстрації, процесії) залишався закон про охорону громадського

порядку (Public Order Act) 1936 року. У 1986 році закон був ухвалений в новій редакції, що детально регламентує проведення мітингів і демонстрацій, визначає можливі правопорушення і відповідальність за них. На підставі цього закону проведення вуличних демонстрацій і мітингів допускається тільки після отримання офіційного дозволу поліцейської влади.

У Швеції, відповідно до статті 14 Конституції, проведення зборів і демонстрацій відноситься до основних прав і свобод громадян країни. Ці права охороняються і гарантуються законом, згідно з яким свобода зборів і демонстрацій може обмежуватися лише в інтересах державної безпеки, порядку і безпеки на зборах і демонстраціях, а також в інтересах вуличного руху або протидії епідеміям.

Основними нормативними актами, що регулюють дії органів виконавчої влади, зокрема, поліції, по забезпеченню даних прав і свобод, а також контролю над їх забезпеченням, являються закон про поліцію 1984 роки № 387, закон про громадські збори 1956 року № 618, а також Статут громадського порядку № 617. Разом з цими законами, діє цілий ряд інших нормативних актів і службових інструкцій, що уточнюють і конкретизують названі закони. [11]

Згідно зі статтею 17 Конституції Італійської республіки громадяни мають право збиратися мирно і без зброї. Для зборів, включаючи збори на місцях, відкритих для публіки, попереднє повідомлення не потрібно. Про збори в громадському місці необхідно заздалегідь повідомити владу, яка може їх заборонити тільки з міркувань безпеки і громадського порядку. Тобто, якщо мова йде про збори в громадському місці, то порядок їх проведення регулює Закон про охорону громадського порядку від 1975 р. [12]

Американська конвенція про права людини (Пакт Сан-Хосе, Коста-Рика) 1969 р. у ст. 15 закріплює право на мирні зібрання, без зброї. Користування цим правом не може підлягати жодним обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку або охорони здоров'я і моральності населення або прав і свобод інших осіб. [13]

Проведений аналіз законодавства зарубіжних країн щодо регламентації проведення мирних зібрань дозволив зробити такі висновки.

По-перше, право на свободу мирних зборів без зброї, агресивних цілей і намірів закріплено практично в усіх міжнародно-правових документах, конституціях і законодавствах розвинутих демократичних країн.

По-друге, критерієм, за яким визначається допустимість тих чи інших масових заходів, є наявність або відсутність агресивних насильницьких форм висловлювання думок.

По-третє, відповідно до нормативно-правових актів переважно підставами для скасування або перенесення зборів є: захист національної безпеки, громадського порядку, громадського здоров'я, моралі, прав і свобод громадян, а також попередження злочинів.

Література

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. – К., 2015. – 552 с.

2. Щодо необхідності законодавчого врегулювання права громадян на мирні збори. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1875/

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043

5. Хартия основных прав Европейского Союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_524

6. Конституция Республики Беларусь от 1994 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://together.lviv.ua/index.php?id=918)

7. О массовых мероприятиях в Республике Беларусь: Закон Республике Беларусь от 30 декабря 1997 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.by/main.aspx?guid=1721

8. Конституция Республики Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution)

9. Конституция Республики Молдова от 29.07.1994 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2)

10. Конституция Латвии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pribalt.info/content/satversme)

11. Законы ряда стран о проведении митингов и массовых мероприятий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ria.ru/parties/20120521/654426496.html)

12. Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/italy.htm)

13.Американская конвенция о правах человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html

Ульянов О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблемних питань правоохоронної діяльності
ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.11.2016

УДК 343.2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ (МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД)

Форос Г. В.

У статті розглянуто особливості кримінально-правової охорони інформації з обмеженим доступом на підставі аналізу чинного законодавства окремих зарубіжних країн. Надано класифікацію окремих видів злочинів, пов'язаних з незаконним обігом інформації з обмеженим доступом, в залежності від власника цієї інформації, а також проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки цих злочинів.

Ключові слова: *кримінально-правова охорона, інформація з обмеженим доступом, державна таємниця.*

В статье рассмотрены особенности уголовно-правовой защиты информации с ограниченным доступом на основании анализа действующего законодательства отдельных зарубежных стран Приведено классификацию , а также установлены объективные и субъективные признаки отдельных видов преступлений в сфере незаконного оборота информации с ограниченным доступом, в зависимости от собственника информации, а атак же проанализированы объективные и субъективные признаки указанных преступлений.

Ключевые слова: *уголовно-правовая охрана, информация с ограниченным доступом, государственная тайна.*

The article deals with the peculiarities of criminal protection of information with restricted access based on the analysis of the current legislation of certain foreign countries. The classification of certain types of crimes related to illicit trafficking of information with restricted access is presented depending on the owner of the information, and objective and subjective features of these crimes are analyzed.

Keywords: *criminal legal protection, information with restricted access, a state secret.*

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес зумовив розвиток у галузі інформаційних технологій, зокрема, в сфері розробки та впровадження програмного забезпечення в діяльність державних органів, розповсюдженість використання інформаційних обліків, а також активність у формування баз персональних даних, що в свою чергу загострило проблему правового регулювання обігу інформації з обмеженим доступом. Для дослідження цих проблем, визначення шляхів їх вирішення у вітчизняному законодавстві, позитивним є аналіз міжнародного досвіду стосовно питань кримінально-правової охороні інформації з обмеженим доступом. До того ж, міжнародний характер посягань у цій сфері, обумовлює необхідність уніфікації відповідних кримінально-правових норм, які містяться в законодавстві різних держав. На думку Тихомирова Ю.А., одним з основних засобів забезпечення такої уніфікації, є здійснення порівняльно-правових досліджень [1, ст. 40].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження інформації з обмеженим доступом та особливості кримінально-правової охорони цієї інформації, а також особливості отримання права доступу до інформації певною мірою розглядалися філософами, теоретиками права, державознавцями, адміністративістами, фахівцями у сфері кримінального права, соціологами, кібернетиками. Особливо слід підкреслити внесок у розробку даної проблеми таких провідних вчених як Азаров Д.С., Арістова І.В., Бачило І.Л., Вертузаєв М.С., Глушков В.М., Калюжний Р.А., Кормич Б.А., Машликін В.Г., Музика А.А., Полєвой Н.С., Цвєтков В.В. та інших.

Назріла потреба у дослідженні аспектів кримінально-правової охорони інформації з обмеженим доступом, з врахуванням міжнародного досвіду.

Метою статті є комплексний аналіз особливостей особливості кримінально-правової охорони інформації з обмеженим доступом на підставі аналізу чинного законодавства окремих зарубіжних країн, а також проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки окремих видів злочинів, пов'язаних незаконним обігом інформації з обмеженим досвідом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право доступу до інформації, передбачене в Конституціях та законодавствах більшості країн, не є абсолютним. Так, в п.3 ст.19 Міжнародного пакту про громадські та політичні права визначено конкретні вимоги щодо встановлення обмежень свободи інформації. Користування правами, передбаченими в п.2 ст. 19, накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути пов'язане з певними обмеженнями, які мають встановлюватись законом і бути необхідними для поважання прав і репутації інших осіб, для охорони національної безпеки, і як однієї з її складових – інформаційної, громадського порядку. Детальні вимоги щодо обмеження прав на інформацію розроблені в рамках Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, до якої приєдналась Україна. Здійснення інформаційних свобод може бути предметом таких формальностей, умов, обмежень або покарань, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання правопорушенням або злочинам, для захисту здоров'я і моралі, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [2, ст. 19].

Суспільні відносини, що виникають у сфері обігу інформації з обмеженим доступом як в Україні, так і в зарубіжних країнах, охороняються окремими кримінально-правовими нормами. Аналіз законодавства зарубіжних країн, яке передбачає кримінальну відповідальність за вказані посягання дає підстави вважати, що злочини, предметом яких є інформація з обмеженим доступом, в залежності від власника інформації можна поділити на дві групи. До першої групи слід віднести злочини, предметом яких визнається інформація, що є власністю держави. Другу групу становитимуть злочини, предметом яких є інформація, що є власністю фізичних та недержавних юридичних осіб.

До першої групи злочинів можна віднести шпигунство, розголошення державної таємниці, розголошення

© Г.В. Форос, 2016

службової таємниці, що містяться в кримінальних кодексах переважної більшості країн. Особливістю шпигунства в законодавствах зарубіжних країн є те, що, по-перше, адресатом передачі інформації є іноземні держави, іноземні організації чи їх представники; по-друге, суб'єктом цього злочину визнається іноземний громадянин або особа без громадянства; по-третє, відомості можуть бути використанні для завдання шкоди суверенітету, територіальній цілісності або зовнішній безпеці країни. Предметом шпигунства законодавства вказаних країн визнають державну інформацію.

В законодавствах ряду країн (наприклад, Республіка Казахстан, Естонія, Франція тощо) предметом шпигунства визнають державну таємницю, а також інші відомості, розголошення яких може спричинити шкоду зовнішній безпеці чи суверенітету країни. Законодавці цих країн не наголошують на певному правовому режимі інформації (за винятком державної таємниці), за передачу чи збирання якої настає кримінальна відповідальність, а лише називають її "інші відомості". Тобто предметом цього злочину може бути не тільки інформація з обмеженим доступом, а й будь-які відомості, які цікавлять розвідувальні служби іноземних держав. секрети [4, с. 227].

В законодавствах таких країн як ФРН, Швейцарія, Болгарія, Голландія, Латвійська республіка, Республіка Узбекистан предметом шпигунства є тільки державна інформація з обмеженим доступом. Так, наприклад, в Швейцарії дипломатичним шпигунством є розголошення або надання доступу іноземній державі чи агентурі таємниці, зберігання якої необхідне для добробуту Конфедерації [5, с.248]. В ФРН шпигунською агентурною діяльністю є здійснення на користь іноземній державі дій, спрямованих на збирання або повідомлення державної таємниці, або надання згоди до ведення такої діяльності іноземній державі або її представникам [6, с. 73].

Наступним злочином, предметом якого є інформація з обмеженим доступом, що є власністю держави, є розголошення державної таємниці. Якщо мета збирання державної інформації не полягає в використанні відомостей на шкоду суверенітету, територіальній цілісності або зовнішній безпеці та адресатом передачі інформації не є іноземні держави, організації чи їх представники, кримінальна відповідальність наступає за такий злочин, як розголошення державної таємниці або іншої таємниці, що є власністю держави. Суб'єктом цих злочинів в законодавствах більшості зарубіжних країн є особа, якій відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службової або професійної діяльності.

Особливої уваги потребують злочини, предметом яких визнаються відомості, що є власністю держави, але не становлять державної таємниці. В законодавствах різних країн це поняття термінологічно має різні назви: "офіційні акції або відомості" (США), "відомості, що не підлягають оголошенню" (Латвія), "інформація для внутрішнього користування" (Естонія), "конфіденційна інформація" (Данія), "службова таємниця" (Республіка Білорусь, Республіка Болгарія, Республіка Польща, Швейцарська Конфедерація) та інші. В сучасному українському законодавстві під такою інформацією розуміється конфіденційна інформація, яка є власністю держави.

Слід наголосити, що інформація з обмеженим доступом, яка є власністю держави, але не становить державної таємниці, в одних країнах охороняється окремими кримінально-правовими засобами, а в інших – поруч із державною та іншими видами таємниць.

В законах про кримінальну відповідальність таких країн як КНР (ст. 111), Республіка Узбекистан (ст. 162), Голландія (ст. 98), Республіка Таджикистан (ст. 308), РФ (ст. 276), Азербайджанська республіка (ст. 276) кримінальна відповідальність за незаконні дії із інформацією з обмеженим доступом, яка є власністю держави, але не становить державної таємниці, передбачена за такі злочини як шпигунство та розголошення службових секретів.

Згідно зі ст. 162 КК Республіки Узбекистан розголошенням державних секретів є розголошення або передача державних секретів, тобто відомостей, що становлять державну, військову або службову таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі по роду службової або професійної діяльності, при відсутності ознак державної зради. Тобто предметом цього злочину є поруч із державною таємницею є службова та військова таємниці.

В Швейцарії інформація з обмеженим доступом, яка є власністю держави, але не становить державної таємниці, має назву "відомості, що містяться в службових актах, які не підлягають оголошенню" та "службова таємниця". Такі відомості є предметом злочинів, передбачених ст.ст. 293, 320, 321, 321bis КК Швейцарії. Об'єктивна сторона цих злочинів полягає в розголошенні вказаної інформації. Ознакою, завдяки якої можна відмежувати ці склади злочинів між собою, є суб'єкт злочину. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 293 КК Швейцарії, є особа, яка не має повноважень щодо інформації, яка відповідно до закону або рішення компетентного органу є таємницею. Суб'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 320, 321, 321bis КК Швейцарії, є члени виборних органів, чиновники або особи, які повинні зберігати службову таємницю в зв'язку зі своїм посадовим або службовим становищем (ст. 320); духівники, адвокати, захисники, нотаріуси, ревізори, що зобов'язані зберігати таємницю на підставі зобов'язального права, лікарі, зубні лікарі, аптекарі, акушери, медсестри, яким таємниця була довірена внаслідок їхньої професійної діяльності (ст. 321); особи, яким службова таємниця стала відома в результаті їх дослідницької діяльності в області медицини або охорони здоров'я (ст. 321bis) [5, с.277].

В Швеції кримінальна відповідальність за розголошення інформації з обмеженим доступом, яка є власністю держави, але не становить державної таємниці, передбачена в ст. 3 Розділу XX КК Швеції. Особи, що вчинили вказане діяння, підлягають відповідальності за порушення професійної конфіденційності. Предметом цього злочину є відомості, що визнаються таємницею згідно із законом, нормативним актом, наказом чи положенням. Суб'єктом злочину є особа, яка була зобов'язана зберігати в секреті таку таємницю.

В таких країнах як Республіка Казахстан, Республіка Білорусь, Республіка Болгарія, Республіка Польща державна інформація, що не становить державної таємниці, але до якої може бути обмежений доступ, має назву "службова таємниця". Наприклад, в Республіки Казахстан за розголошення службової таємниці кримінальна відповідальність передбачена ч. 3 ст. 172 КК Республіки Казахстан, а за втрату документів, що містять службову таємницю, а також предметів, відомості про які становлять службову таємницю – ч. 2 ст. 173 КК Республіка Казахстан [7, с.194-195]. Ці діяння вказані в статтях, що передбачають відповідальність за незаконне одержання, розголошення державних секретів та втрату

документів, предметів, що містять державні секрети, але відповідальність за діяння щодо службової таємниці передбачена окремими частинами цих статей.

В Республіці Болгарія, Швейцарії, Латвійській республіці, Швеції, Республіки Узбекистан, КНР, Республіки Білорусь, Республіки Польща, Данії суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони розголошення службової таємниці.

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується умислом. В Республіці Казахстан та Швеції окремо передбачена відповідальність за необережне вчинення цього злочину (ч. 2 ст. 173 КК Казахстану, ч.2 ст. 3 КК Швеції).

Законодавства зарубіжних країн, що розглянуті, пов'язують можливість притягнення до кримінальної відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, яка є власністю держави, але не становить державної таємниці, з наявністю у суб'єкта злочину спеціальних ознак. Наприклад, в Естонії, Болгарії, Швейцарії можливим є притягнення до відповідальності будь-якої особи, але кримінальна відповідальність таких осіб передбачена в окремих статтях (ст. 167-3 КК Естонії, ст. 293 КК Швейцарії) чи частинах статей (ч. 2 ст. 284 КК Болгарії).

Кримінально-правовій охороні підлягає не тільки інформація з обмеженим доступом, яка є власністю держави, а й інформація, що є власністю фізичних та недержавних юридичних осіб. Кримінальна відповідальність за незаконне поводження з такої інформацію передбачена, зокрема, ст. 226-13 (порушення професійної таємниці) КК Франції, ст. 250.12 (порушення прайвесі) Примірного КК США, § 353 d (незаконне розголошення відомостей про судові розгляди), § 355 (порушення податкової таємниці) КК ФРН, ст. 161-2 (використання конфіденційної інформації, що стосується угоди із цінними паперами емітента) КК Естонії, ст. 321 ten КК Швейцарії (порушення поштової й телекомунікаційної таємниці), ст. 157 (посягання на особисту або сімейну таємницю), ст. 158 (порушення таємниці приватних переговорів), ст. 159 (порушення таємниці приватного листування, телефонних переговорів або повідомлень, переданих іншим способом) КК Грузії, ст. 269 (незаконне одержання інформації, що становить комерційну або банківську таємницю), ст. 270 (розголошення комерційної чи банківської таємниці), ст. 151 (незаконне збирання й поширення інформації про приватне життя), ст. 152 (розголошення медичної таємниці), ст. 153 (порушення таємниці листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних або інших повідомлень) Модельного КК країн-учасниць СНД, ст. 267 КК Польщі (одержання інформації, не призначеної для нього), § 153 (незаконне розкривання, знищення або привласнення листа або посилки або надання допомоги будь-якій іншій особі в здійсненні подібних дій) КК Данії тощо.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що злочини, предметом яких є інформація з обмеженим доступом, в залежності від власника інформації поділені на дві групи. До першої групи віднесені злочини, предметом яких визнається інформація, що є власністю держави, – шпигунство, розголошення державної таємниці, розголошення відомостей, що є власністю держави, але не становлять державної таємниці. До другої групи віднесені злочини, предметом яких є інформація, що є власністю фізичних та недержавних юридичних осіб. В законодавствах різних країн поняття інформації, що є власністю держави, але не становить державної таємниці, термінологічно має різні назви. В законодавствах таких країн як США, ФРН, Естонія, Республіка Казахстан, Швейцарія, Республіка Болгарія, Швеція, Республіка Білорусь, Латвія, Республіка Польща, Данія вказана інформація охороняється окремими нормами кримінальних законів. Об'єктивна сторона цих злочинів, як правило, визначається як розголошення відомостей, що є власністю держави, але не становлять державної таємниці. Кваліфікуючою ознакою злочинів є суспільно небезпечні наслідки. Суб'єктивна сторона характеризується умислом. Суб'єктом злочину визнається особа, якій зазначені відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Література

1. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения [Текст]. – М.: изд-во НОРМА, 1996. – 432 с.

2. Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Перший протокол та протоколи № 1, 4, 6, 7, 9, 10 та 11 до Конвенції (Рим, 4.XI.1950) / "European Treaty Series" – № 5.

3. Інформаційне право та правова інформатика у сфері захисту персональних даних : монографія / [В. Брижко, М. Гуцалюк, В. Цимбалюка, М. Швець] ; за ред. М. Швеця. – К. : НДЦПІ АПрН України, 2005. – 334 с.

4. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): Монографія. – К.: Атіка, 2007. – 304 с.

5. Уголовный кодекс Швейцарии [Текст]: научное редактирование, предисловие и перевод с немецкого А.В. Серебренниковой. – С-Пб.: Изд-во "Юридический центр Пресс", 2002. – 350 с.

6. Уголовный кодекс ФРГ [Текст]: / Пер. с нем. – М.: Зерцало, 2000. – 208 с.

7. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 16 июня 1997 года № 167 // Ведомости Парламента РК, 1997 г., № 15-16, ст. 211. – С-Пб.: Изд-во "Юридический центр Пресс", 2001. – 466 с.

Форос Г. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
Надійшла до редакції: 04.12.2016

УДК 343.9

ПРИНЦИП СВОБОДУ ДОГОВОРУ В ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Дрішлюк В. І.

Наукова стаття присвячена дослідженню питань дії принципу свободи договору, як одного з найголовніших принципів договірного права України в сфері надання медичних послуг. В статті проаналізовані погляди сучасних науковців на поняття договору про надання медичних послуг, співвідношення понять медична послуга та медична допомога. На підставі аналізу норм чинного цивільного законодавства України, а також наукової літератури, сформульовані окремі висновки щодо обмеження дії свободи договору у відносинах щодо надання медичних послуг в Україні.

Ключові слова: *договір, надання послуг, медичні послуги, цивільне законодавство, господарське законодавство.*

Научная статья посвящена исследованию вопросов действия принципа свободы договора, как одного из главнейших принципов договорного права Украины в сфере предоставления медицинских услуг. В статье проанализированы взгляды современных ученых на понятие договора о предоставлении медицинских услуг, соотношение понятий медицинская услуга и медицинская помощь. На основании анализа норм действующего гражданского законодательства Украины, а также научной литературы, сформулированы отдельные выводы относительно ограничения действия свободы договора в отношениях по предоставлению медицинских услуг в Украине.

Ключевые слова: *договор, оказания услуг, медицинские услуги, гражданское законодательство, хозяйственное законодательство*

The issue deals with questions of the principle of freedom of contract, as one of the most important principles of contract law of Ukraine in the field of providing medical services. The issue analyzes the views of modern scholars on the concept of a contract for the provision of health services, relations between the concepts of health services and medical care. Based on the analysis of civil law of Ukraine, as well as scientific literature, formulated some conclusions about the limit of freedom of contract in relations to provide medical services in Ukraine.

Keywords: *contract services, medical services, civil law, commercial law.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Сфера медичних послуг в Україні є тією галуззю, яка відчуває постійну динаміку внаслідок втілення новітніх форм та методів лікування, та одночасно піддається державному регулюванню з метою дотримання певних стандартів та норм, які гарантують належний рівень медичної допомоги пацієнтам. З набуттям України незалежності медицина опинилася чи не єдиною галуззю, де дотримуються правил, що були запроваджені в період радянських часів і окремі нормативні акти Союзу РСР продовжують діяти й на сьогодні. В той же час реформування медичної сфери пов'язано не тільки із новими економічними умовами, в яких повинні функціонувати заклади здоров'я, але й запровадженням принципово нових форм лікування та медичних досліджень. Сучасні методи лікування безпліддя, наприклад, пов'язані із запровадженням процедур штучного запліднення, кріоконсервації ембріонів та багатьох інших процедур, які переважно надаються суб'єктами господарювання недержавного сектору. Одночасно надання таких послуг пов'язано із необхідністю оформлення договірних відносин між пацієнтом та суб'єктом, що надає медичні послуги. Оскільки надання медичних послуг пов'язано із втручанням у сферу здоров'я, життя людини, законодавець приділяє увагу питанням державного регулювання цих відносин. Стаття 49 Конституції України встановлює, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності [1].

Метою статті є аналіз окремих норм цивільного та господарського законодавства для відшукання відповіді на питання про межі дії принципу свободи договору в сфері надання медичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Питання сутності та дії принципу свободи договору були предметом вивчення таких відомих вчених цивілістів як А.П. Бєляєва, Т.В. Боднар, М.Л. Брагинський, В.В. Вітрянський, О.В. Дзера, В.О. Горєв, Ю.Л. Єршов, А.В. Луць, В.В. Луць, Р.А. Майданник, М.Ю. Щетинкина та ін. Не оминули своєю увагою принцип свободи договору й вчені-господарники О.А. Беляневич, В.К. Мамутов В.С. Щербина та інші відомі вчені.

Свобода договору заснована на свободі волевиявлення, а вона, у свою чергу, спирається на свободу волі, що реалізується за допомогою диспозитивності норм цивільного права. Свобода договору реалізується суб'єктами права в цивільному обороті за допомогою диспозитивних норм. Вона ґрунтується на можливості суб'єкта діяти в цивільному обороті за своїм розсудом, а диспозитивність надає суб'єкту цю можливість. У її основі лежить юридична свобода індивіда здійснювати суб'єктивні права за своїм розсудом. Ця свобода поширюється на всі цивільно-правові відношення, а не тільки на договірні. Водночас цивільне законодавство крім диспозитивних містить імперативні норми, що регулюють договірні відношення. На відміну від диспозитивних норм імперативні носять наказуючий або забороняючий характер. Самий спосіб викладу норм, і, зокрема, відсутність посилання на можливість передбачити в договорі інше, свідчить про її безумовну обов'язковість для контрагентів. Вона

© В.І. Дрішлюк, 2016

може виражатися в тому, що законодавець або покладає на сторони обов'язок укласти договір, або надає їм можливість вибрати тільки строго визначений договір, або формулює обов'язкову редакцію визначеної договірної умови, або забороняє включати в договір конкретні умови, або виключає можливість визначених категорій суб'єктів укладати договори тощо [2, с. 37].

У відповідності із ст. 627 ЦК України сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. У договорах за участю фізичної особи - споживача враховуються вимоги законодавства про захист прав споживачів.

Як вірно зазначає А.В. Луць свобода договору, окрім можливості вибору контрагента та визначення змісту договору, включає також: а) вільний вияв волі особи на вступ у договірні відносини; б) свободу вибору сторонами форми договору; в) право сторін укладати як договори, передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать; г) право сторін за своєю згодою змінювати, розривати або продовжувати дію укладеного ними договору; д) визначати способи забезпечення договірних зобов'язань; е) право встановлювати форми (міри) відповідальності за порушення договірних зобов'язань тощо. Зазначені аспекти договірної свободи закріплені іншими положеннями цивільного законодавства, але в узагальненому вигляді мають розкривати зміст поняття свободи договору. Свобода договору не є безмежною: вона існує в рамках чинних нормативних актів, звичаїв ділового обороту, а дії сторін договору мають ґрунтуватися на засадах розумності, добросовісності та справедливості [3, с. 5].

Відтак, не можна обійти питання про істотні умови договору, які можуть бути визначені як умови договору, визначення і дотримання яких є обов'язковим згідно із приписами законодавства, або за волею однієї із сторін договору. Відповідно до ст. 628 ЦК України зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

На думку А.В. Луць зміст договору складають умови (пункти), як ті, що погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові в силу чинного законодавства. Аналізуючи проект ЦК України вона зазначає, що сторони в договорі не можуть відступати від положень, які визначені в актах цивільного законодавства, якщо у них прямо зазначено про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами. Іншими словами, при погодженні умов договору сторони не можуть відступати від вимог імперативних норм, закріплених у законах та інших актах цивільного законодавства (указах Президента, постановах Кабінету Міністрів). Проте у нормотворчій діяльності державних органів непоодинокими є випадки, коли в підзаконних нормативних актах, які приймаються на рівні органів державної виконавчої влади (міністерств, відомств, районних та обласних державних адміністрацій тощо) і регулюють цивільні відносини, містяться імперативні норми, що обмежують свободу сторін в укладенні договору та визначенні його умов на свій розсуд. Така практика повинна визнаватись неприпустимою. У нормах чинного ЦК, що регулюють окремі види договірних зобов'язань, відсутні норми, які б конкретно визначали істотні умови того чи іншого договору. В них наголошується на найважливіших правах та обов'язках сторін, які випливають з умов конкретного договору. У деяких прийнятих за останні роки законах, присвячених окремим видам цивільно-правових договорів (лізинг, оренда землі, державного і комунального майна, застава, страхування тощо) дається перелік істотних умов цих договорів. Але виокремлення та нормативне закріплення істотних умов є можливим і доцільним й для інших видів договорів. Визначення в законі переліку умов, які є істотними або необхідними для договорів даного виду, відображає специфіку конкретного виду договору і сприяє відмежуванню його від інших близьких (споріднених) за юридичною природою видів договорів [3, с. 8].

Чинним цивільним законодавством не визначено поняття договору про надання медичних послуг, а відтак при укладенні, виконанні, зміні і розірванні відповідних договорів слід керуватися нормами законодавства про договори про надання послуг та загальними приписам щодо укладення, виконання та розірвання договорів. У відповідності із ст. 901 ЦК України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Положення цієї глави можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання.

В свою чергу співвідношення понять "медична допомога" та "медичні послуги" є предметом дослідження багатьох вчених. Зокрема, Гайдай Н. зауважує, що в пункті 2 Рішенні Конституційного Суду України від 25 листопада 1998 р. (справа про платні медичні послуги) зазначено, що зміст поняття "медична допомога" Конституція України не розкриває. Немає його визначення також в Основах законодавства України про охорону здоров'я та інших нормативних актах. Однак у медичній науці поняттям "медична допомога" переважно охоплюються лікування, профілактичні заходи, які проводяться під час захворювань, травм, пологів, а також медичний огляд та деякі інші види медичних робіт. Зміст же близького до "медичної допомоги" поняття "медична послуга" до цього часу залишається не визначеним не тільки в нормативних актах, а й у медичній літературі. Таким чином, Конституційний Суд України констатував факт відсутності визначень понять "медична допомога" та "медичні послуги". На жаль, стосовно визначення поняття "медичні послуги" ситуація з 1998 року не змінилася – визначень і досі не існує на нормативному рівні. Водночас відповідно до п. 1 ст. 1 Програми надання громадянам гарантованої державною безоплатної медичної допомоги, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 955, медична допомога – це вид діяльності, до якого належить комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення та лікування пацієнтів у стані, що на момент її надання загрожує життю, здоров'ю і працездатності та здійснюється професійно підготовленими працівниками, які мають на це право відповідно до законодавства. Проте це визначення не розкриває вичерпно зміст поняття "медична допомога", що дало б змогу остаточно відмежувати її від медичних послуг. І медична допомога, і медичні послуги є медичною діяльністю, під якою можна розуміти комплекс заходів, що здійснюються в межах єдиного процесу профілактики, діагностики, лікування, реабілітації пацієнта [4].

Як зазначає Р.А. Майданник за договором про надання медичних послуг одна сторона (медична організація, лікар) зобов'язується надати, а інша сторона (пацієнт) – прийняти та оплатити оплатні послуги, спрямовані на зміцнення здоров'я пацієнта, відповідно до умов договору. До джерел договірного регулювання правовідносин щодо оплатного надання медичних послуг належать ЦК України, Основи законодавства про охорону здоров'я, про захист прав споживачів, оскільки предметом його регулювання є відносини між послугодавцями та їх споживачами. Споживачем послуги у даному випадку виступає пацієнт клініки – фізична особа, а послугодавцем – медичний заклад, сам лікар виступає уповноваженою особою, яка безпосередньо надає послугу під час виконання своїх трудових обов'язків [5, с. 55].

Як далі зазначає Р.А. Майданник предметом цього договору є надання послуги (медичної послуги), яка споживається в процесі вчинення дій або провадження медичної діяльності. Специфіка предмета договору знайшла відображення в тому, що цей правочин має гарантувати безпеку медичної послуги для пацієнта. Нерідко медичні послуги пов'язані з можливістю (а інколи – й необхідністю) заподіяння шкоди здоров'ю пацієнту заради призупинення або запобігання патологічного впливу хвороби, спроможного спричинити ще більшу шкоду. Водночас медичне втручання допускає вірогідність проявів супутніх, побічних шкідливих властивостей такого медичного впливу.

Саме в зв'язку із специфікою предмету договору сфера надання медичних послуг піддана детальному нормативному регулюванню з боку держави в особі уповноважених органів, зокрема Міністерства охорони здоров'я. І тому імперативні приписи законодавства, що направлені на гарантування прав пацієнтів, безпеку медичних послуг, що надаються, вплітаються у диспозитивну форму відносин між медичною організацією та пацієнтом. Звідси й обмеження принципу свободи договору, що необхідно визнати цілком обґрунтованим.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

Принцип свободи договору, притаманний цивільному праву, не є абсолютним, що зокрема проявляється в існуванні таких законодавчих конструкцій як договір приєднання та публічний договір, певних обмежень законодавства про захист прав споживачів. Обмеження свободи договору цілком логічно існує в сфері надання медичних послуг, оскільки медичне втручання пов'язане із такими благами як життя та здоров'я людини. Враховуючи це, а також масовість надання медичних послуг, держава бере на себе обов'язок контролю за якістю надання медичних послуг шляхом нормативного регулювання такої діяльності. В зв'язку з чим відповідні правила повинні бути передбачені в якості умов договору про надання медичних послуг.

Усі інші проблеми пов'язані з дослідженням перспектив розвитку медичного законодавства, зокрема про надання медичних послуг, його співвідношення із законодавством про захист прав споживачів, виходить за межі цієї статті і становлять ***перспективні напрямки подальших наукових розвідок***.

Література

1. Конституція України [Текст]: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96 - ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 – Ст. 141.
2. Бєляєва А.Р. Принцип свободу договору в правому регулюванні зовнішньоекономічного контракту [Текст]: Дисс. канд. юрид. наук. 12.00.03. – Харків, 2005. – 194 с.
3. Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України. – [Текст]: Автореф. дисс. канд..юрид. наук. 12.00.03. – Київ, 2001. – 15 с.
4. Гайдей Н. Правове регулювання та особливості договорів про надання медичних послуг [Електронний документ] : [Режим доступу] http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3730
5. Майданник Р.А. Договір про надання медичних послуг [Текст] // Медичне право. – № 5. – 2010. – С. 52 – 66.

Дрішлюк В.І.,
кандидат юридичних наук, професор кафедри господарсько-правових дисциплін факультету №4 ОДУВС

Надійшла до редакції: 03.12.2016

УДК 343.2

ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НОТАРІУСА ЗА МОРАЛЬНУ ШКОДУ

Хімченко С. В.

Стан відшкодування моральної шкоди на сьогодні є таким, що потребує подальшого вдосконалення. Так, проводячи відповідний аналіз стану відшкодування моральної шкоди в судах України, спеціаліст Департаменту фінансового законодавства Міністерства юстиції України І.О. Бакірова констатує: "При порушенні будь-яких прав, закріплених законами України, громадяни рідко використовують своє право на відшкодування моральної шкоди" [1]. Таке становище чимось нагадує ситуацію початку XX ст., коли відомий дослідник інституту моральної шкоди С.А. Бєляцкін писав: "У судовій практиці панувало тверде переконання, що відшкодуванню підлягає виключно збиток, заподіяний у майновій сфері. Які б моральні страждання не були завдані потерпілому, останній був позбавлений можливості пред'являти за це вимогу, якщо не порушено його економічний добробут" [2].

Те, що фізичні особи, не завжди маючи на це підстави, звертаються до суду за відшкодуванням моральної шкоди, звичайно, суб'єктивні фактори, які впливають на відшкодування такої шкоди, утім, вони є дуже показовими. Адже в умовах, коли відшкодування моральної шкоди нотаріусом практично спеціально не закріплено у законі, ураховуючи наведений приклад, сподіватися на ефективність застосування цього інституту поки не доводиться. Причому, є й об'єктивні проблеми недосконалої урегульованості відшкодування моральної шкоди у законодавстві. В літературі відзначається: "З огляду на те, що в законодавстві України поступово вдосконалюється інститут відшкодування моральної шкоди, необхідно прийняти такі нормативно-правові акти, які будуть чітко та прозоро встановлювати зазначений спосіб захисту прав людини". Ось чому треба розвивати уявлення про

© С.В. Хімченко, 2016

відшкодування моральної шкоди в усіх сферах, зокрема, що стосується відшкодування такої шкоди нотаріусом, коли вона ним дійсно заподіяна.

Оскільки за загальним правилом розмір моральної шкоди, заподіяної особі, визначається незалежно від наявності майнової шкоди, ця проблема щодо відповідальності нотаріуса заслуговує окремого розгляду. Незважаючи на те, що моральна шкода розглядається останнім часом в різних аспектах, будь-яких окремих праць щодо моральної шкоди та її відшкодування нотаріусом не було. Втім специфіка у визначенні кола ситуацій, в яких нотаріусом може бути заподіяна моральна шкода особі, звісно існує. Виявлення цих особливостей є необхідним для більш чіткого уявлення про обставини заподіяння такої шкоди нотаріусом. Також є важливим виявити ці особливості для розуміння їх нотаріусом і недопущення в його діяльності. Адже розуміння можливості настання відповідальності нотаріуса за моральну шкоду спонукає до вжиття заходів щодо недопущення її заподіяння.

Виходячи із загального розуміння моральної шкоди як втрат немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, завданих фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб, можна виявити специфіку цієї шкоди у діях нотаріуса. Так неправомірні дії нотаріуса можуть у ряді випадків призвести до моральних страждань, породити почуття образи, безпорадності, розчарування та інші хвилювання з приводу несправедливості у ставленні до особи з боку нотаріуса.

Згідно з методичними рекомендаціями "Відшкодування моральної шкоди" вказано таке: "За змістом ч. 1 ст. 1167 ЦК України та інших норм законодавства, що регулюють ці правовідносини, моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини" [3]. Вина нотаріуса доказується за правилами, що були докладно розглянуті у відповідному підрозділі цього дослідження. Відповідальність без вини до нотаріуса не застосовується незважаючи на те, що у методичних рекомендаціях такі ситуації взагалі вказані. Так моральна шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала: якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки; якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт. Нотаріус природно у силу своїх функцій не наділений правами притягати до кримінальної відповідальності, накладати адміністративні стягнення, учиняти інші перелічені владні повноваження. Другий випадок безвинного відшкодування моральної шкоди – через дію джерела підвищеної небезпеки. Утім, нотаріус має розглядатися як "звичайна" фізична особа, не наділена спеціальними повноваженнями, коли він завдає такої шкоди.

Важливою для розв'язання щодо відшкодування моральної шкоди нотаріусом є проблема того, коли саме порушення прав особи, що звернулася за вчиненням нотаріальних дій, веде до виникнення страждань, які б можна було розцінювати як заподіяння моральної шкоди. Не будь-яке порушення прав клієнта і не всі страждання спричиняють моральну шкоду, що має компенсуватися нотаріусом. Згідно зі ст. 23 ЦК України особа має право на відшкодування моральної шкоди, заподіяної внаслідок порушення її прав. Отже, для відшкодування моральної шкоди права особи мають бути порушені при вчиненні нотаріальних дій. Тому невдоволеність особи як така, що їй необхідно тратити час на перебування у нотаріуса, сплачувати за посвідчення правочинів чи інші нотаріальні дії певні кошти, роздратування з цього приводу звісно не може вважатися моральною шкодою. Адже процес посвідчення правочину нотаріусом і необхідність надання окремим з них нотаріальної форми, що встановлена законом незважаючи на внутрішню незгоду окремих осіб, суб'єктивне негативне ставлення до самої процедури нотаріального посвідчення не можуть вважатися моральною шкодою.

Навіть у разі порушення закону щодо особи не завжди можна говорити про наявність моральної шкоди. Остання пов'язана як із суб'єктивним критерієм, оскільки різні особи по-різному сприймають протиправні дії щодо них – ступінь страждань може бути різною в різних осіб і залежить від психоемоційних особливостей людини. Об'єктивний критерій моральної шкоди полягає у тому, що будь-які страждання особи для того, щоб вважатися моральною шкодою мають бути пов'язані із порушенням нотаріусом щодо неї вимог чинного законодавства (критерій протиправності дій нотаріуса щодо особи). Отже, цілком вірним буде вказати, що одне й те ж порушення законодавства нотаріусом при вчиненні нотаріальних дій може в різних осіб спричинити різний ступінь страждань, отже, й обсяг цієї шкоди буде різним залежно від ситуації, конкретної особи та ступеню її моральних страждань.

Пункт 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.95 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" [4] чітко розкриває поняття такої шкоди. Там вказано, що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, завданих фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (також і інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків.

Важливе застереження міститься у п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди". Там вказано, що при вирішенні спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди з'ясуванню підлягають: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача, вини останнього в її заподіянні. Отже, склад цивільного правопорушення при визначенні моральної шкоди додержується у повному обсязі, зокрема, має встановлюватися наявність вини нотаріуса у заподіянні такої шкоди. Більш того, мають бути встановлені порушення законодавства, яких припустився нотаріус при заподіянні шкоди для того,

щоб з'ясувати протиправність у його діях. Суд, зокрема, повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони завдані, в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює завдану йому шкоду та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору. Тому душевні страждання особи у зв'язку із заподіянням їй через дії нотаріуса моральної шкоди мають бути не уявними, а підкріпленими свідченнями свідків, що можуть підтверджувати порушення звичайних життєвих зв'язків в особи, якій діями нотаріуса заподіяно моральну шкоду, довідками з лікарні про те, що особа скаржилася на стан здоров'я у зв'язку із заподіяною їй моральною шкодою і в неї лікарями виявлено відповідні симптоми душевного розладу, супутніх захворювань.

Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода може полягати у фізичному болю та стражданнях у зв'язку з каліцтвом та іншим ушкодженням здоров'я. Такий варіант відшкодування моральної шкоди нотаріусом є не дуже поширеним, майже неможливим. Від неправомірних дій нотаріуса настає здебільшого так би мовити інтелектуальна шкода, ніж фізична. Те ж стосується застосування до відшкодування моральної шкоди нотаріусом п. 3 ч. 2 ст. 23 ЦК України, де вказано, що моральна шкода може полягати у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна. Адже нотаріус не має безпосереднього контакту з майном фізичної особи, має лише відомості та правовстановлюючі та інші документи щодо цього майна. Втім, більш актуальним є вести мову про можливість відшкодування нотаріусом моральної шкоди, передбаченої у п.п. 2, 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України. А саме, нотаріусом особі, що звернулася за вчиненням нотаріальної дії, може бути заподіяна шкода, що полягає у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою нотаріуса щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів (останні дві категорії, наприклад, при порушенні щодо них таємниці вчинення нотаріальних дій, поширенні конфіденціальної інформації). Згідно зі ст. 4 "Про інформацію" [5] нотаріус підпадає під ознаки суб'єктів інформаційних відносин. Вважаємо, що інформацію, що одержує нотаріус у зв'язку з учиненням нотаріальних дій, слід віднести до інформації з обмеженим доступом. Адже згідно зі ст. 21 Закону України "Про інформацію" інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Саме такою є інформація про особу, правочини, що вона вчиняє та інша, що стає відомою нотаріусу під час вчинення нотаріальних дій. При чому розголошення цієї інформації є неможливим згідно зі спеціальним нормативним регулюванням конструкції таємниці вчинення нотаріальних дій.

Моральна шкода може заподіюватися нотаріусом особі через приниження честі, гідності, а також ділової репутації. У ряді випадків моральна шкода може виникнути через поширення недостовірної інформації про особу. Є специфіка у нотаріальних діях, яка пов'язана з унеможливленням поширення такої інформації. Так, згідно Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, нотаріус передає заяви фізичних осіб та юридичних осіб іншим фізичним особам та юридичним особам, якщо вони не суперечать закону і не містять відомостей, що порочать честь і гідність людини. Отже, можливість передачі через нотаріуса інформації, що порочить честь і гідність людини, обмежена і прямо суперечить змісту названого Порядку.

Отже, заяви фізичних осіб та юридичних осіб, що передаються через нотаріуса іншим фізичним особам, не повинні містити відомості, які порочать честь та гідність осіб. Якщо нотаріус припуститься порушення вимог Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України з цього приводу, є підстави говорити про цивільну відповідальність нотаріуса, якщо через передачу через нотаріуса відомостей, які порочать честь та гідність особи, їй буде заподіяно моральну шкоду, у неї виникнуть душевні страждання. Відповідальність нотаріуса в цьому випадку має бути субсидіарною з особою, яка безпосередньо є автором інформації, переданої іншій особі через нотаріуса (яка підписала заяву фізичної особи іншій фізичній особі).

Позиція щодо субсидіарної відповідальності нотаріуса при відшкодуванні моральної шкоди при переданні заяв фізичних осіб іншим особам, якщо вони містять відомості, що порочать честь і гідність людини, пов'язана з таким. Нотаріус має нести відповідальність за заподіяну особі моральну шкоду, оскільки передання ним заяв від інших осіб, що порочать честь і гідність особи прямо заборонено, отже є порушенням нотаріусом норм законодавства. Втім, нотаріус, приймаючи опосередковану участь у переданні інформації, наслідком чого є душевні страждання одержувача заяви, сам не є автором цієї інформації. Тому відповідальність за заподіяну моральну шкоду має первісно покладатися на заявника. Втім, якщо останній виявиться неплатоспроможним, буде визнаний безвісно відсутнім чи з інших причин не зможе компенсувати заподіяну постраждалому одержувачеві заяви шкоду, відповідальність має покладатися на нотаріуса. Це відповідатиме засаді справедливості, адже зрештою особа, якій через передання нотаріусом заяви, що містить відомості, які порочать честь і гідність людини, заподіяна шкода, отримує відповідну компенсацію.

Тому пропонуємо внести доповнення до ст. 84 Закону України "Про нотаріат", додавши до неї частину 3 такого змісту:

"Стаття 84 Передача заяв громадян, підприємств, установ та організацій. У разі заподіяння особі, якій передано заяву, моральної шкоди через наявність в її змісті відомостей, які порочать честь і гідність людини нотаріус несе субсидіарну відповідальність із заявником".

Очевидно, що в разі приниження честі, гідності, ділової репутації особи нотаріус крім відшкодування моральної шкоди в разі її доведеності особою, якої стосувалася вчинювана нотаріальна дія, має також спростувати недостовірну інформацію. Ця вимога міститься у п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р № 1 "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи". Зокрема, там вказано, що статтею 32 Конституції України передбачено судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї. Отже, якщо в судовому порядку доведено недостовірність інформації про особу, що була поширена нотаріусом через передання заяви, нотаріус має бути зобов'язаний спростувати цю інформацію. Як це зробити – ніде не роз'яснено. Таким чином порядок спростування недостовірної інформації, поширеної нотаріусом через передання заяв, не є на сьогодні визначеним попри важливість недопущення

поширення недостовірної інформації про особу як однієї з базових основ охорони немайнових прав фізичних осіб.

Тому необхідно приділити окрему увагу порядку спростування недостовірної інформації, поширеної нотаріусом через передання ним заяв фізичних та юридичних осіб. Тим більш, що згідно зі ст. ст. 94, 277 ЦК України фізична чи юридична особа, особисті немайнові права якої порушені внаслідок поширення про неї недостовірної інформації, має право на спростування цієї інформації. На жаль, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р №1 "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи" [6] не приділено увагу спростуванню недостовірної інформації, поширеної нотаріусом. П. 8 цієї Постанови приділяє увагу лише особливостям спростування такої інформації, поширеної засобами масової інформації. Це є недоліком, оскільки утруднює правозастосування, якщо недостовірна інформація про особу поширюється при вчиненні нотаріальних дій, зокрема, при переданні заяв фізичних та юридичних осіб іншим фізичним чи юридичним особам.

При цьому нотаріус при переданні заяви безперечно поширює недостовірну інформацію (якщо вона визнана такою у визначеному законом, зокрема – судовому порядку). Адже у п. 15 вказаної Постанови відзначено, що під поширенням інформації вважається доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб.

Отримання переданої нотаріусом заяви фізичною чи юридичною особою є її поширенням, що цілком підпадає під формулювання, зроблене зазначеною Постановою Пленуму Верховного Суду України. Важливою ознакою визнання недостовірності переданої через нотаріуса інформації є те, що інформація має стосуватися позивача за відповідною справою і факт поширення інформації, яка не відповідає дійсності. Ця інформація має завдавати шкоди немайновим правам особи.

Нотаріус має брати активну та безпосередню участь у спростуванні недостовірної інформації про особу, оскільки Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України покладає на нього обов'язок переконатися, що заяви фізичних осіб та юридичних осіб іншим фізичним особам та юридичним особам не суперечать закону і не містять відомостей, що порочать честь і гідність людини.

Нормативно обґрунтований шлях спростування недостовірної інформації про фізичну особу, яка стосується гідності, честі, ділової репутації особи закладений у загальних положеннях про нотаріальну процедуру. Адже передання заяв громадян та організацій іншим громадянам та організаціям через нотаріуса є нотаріальною дією.

Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачає можливість скасування нотаріальної дії. Так глава 15 Порядку містить положення, згідно з яким нотаріус, якщо він виявить, що ним допущено помилку при вчиненні нотаріальної дії або що вчинена нотаріальна дія не відповідає законодавству, нотаріус зобов'язаний повідомити про це сторони (осіб), стосовно яких вчинено нотаріальну дію, для вжиття заходів щодо скасування зазначеної нотаріальної дії відповідно до законодавства.

Таким чином є підстави вважати, що під скасуванням недостовірної інформації про особу, що порочить її честь, гідність, ділову репутацію, якщо така інформація міститься у текстах заяв, які передаються нотаріусом, слід вважати скасування цієї нотаріальної дії та доведення до відома одержувача заяви, що вказана нотаріальна дія була вчинена внаслідок допущеної нотаріусом помилки.

Отже, нотаріус у разі заподіяння особі моральної шкоди має компенсувати таку шкоду, заподіяну його діями чи бездіяльністю, якщо він свідомо чи необережно припустився при вчиненні нотаріальних дій порушення процедури вчинення нотаріальних дій, чим особі було заподіяно душевні страждання.

Отже, цивільна відповідальність нотаріуса є різновидом деліктної відповідальності. Отже, на цивільну відповідальність нотаріуса поширюються вимоги цивільного законодавства про повний обсяг відшкодування майнової та моральної шкоди особі, що постраждала від неправомірних дій нотаріуса і якій при цьому спричинені збитки.

Нотаріус не має відшкодовувати непряму шкоду, що заподіяна його неправомірними діями. При цьому під непрямою шкодою у контексті цивільної відповідальності нотаріуса пропонуємо розуміти такі несприятливі наслідки майнового характеру, які виникли не лише через неправомірні дії нотаріуса, але також через інші заздалегідь невідомі обставини, що у сукупності заподіяли таку шкоду.

При з'ясуванні причинно-наслідкового зв'язку має бути встановлена не лише безпосередня закономірність між дією нотаріуса та шкідливими наслідками, що настали. Також мають бути належно встановлені особи, яким заподіяна така шкода. Особами, яким діями нотаріуса заподіяна шкода, можуть бути як ті, що звернулися до нотаріуса для вчинення нотаріальних дій, так і ті особи, які безпосередньо постраждали від дій нотаріуса (малолітні особи, інтереси яких неналежно були представлені їхніми батьками та деякі інші).

Вина є невід'ємною умовою цивільної відповідальності нотаріуса. Шкода через самовпевненість не є характерною при вчиненні нотаріальних дій. Адже нотаріус є обізнаною у законі особою, отже, він здатний чітко передбачати ті несприятливі наслідки (настання шкоди), що можуть виникнути через неправомірні дії нотаріуса. Найбільш характерною формою вини нотаріуса при заподіянні ним шкоди є недбалість.

Заподіяння нотаріусом шкоди через умисел не є характерним, що забезпечуються системою навчання, стажування та відбору осіб, які виявили бажання займатися нотаріальною діяльністю. Для випадків заподіяння шкоди нотаріусом через умисел характерними є низовинні мотиви, що складають основу цих дій, зокрема, це може бути незаконна матеріальна зацікавленість нотаріуса при вчиненні нотаріальних дій з порушенням закону та деякі інші мотиви.

Порушення засади безпристрасності при вчиненні нотаріальних дій веде до негативної мотивації нотаріуса при вчиненні нотаріальних дій, має безпосередній зв'язок з його виною як умовою цивільної відповідальності, якщо такими діями особі заподіяна шкода.

Незважаючи на те, що правопорушення як умова цивільної відповідальності може стосуватися норм законодавства про нотаріальний процес, яким встановлюються обов'язки нотаріуса, для виникнення цивільної відповідальності важливим є, щоб страждали майнові чи особисті немайнові права та охоронювані інтереси постраждалої особи, що виражаються у наявності в неї цивільної шкоди від дій нотаріуса.

Цивільна відповідальність нотаріуса у матеріальному виразі зводиться до грошового вираження збитків, які він має компенсувати особі за заподіяну його діями матеріальну чи моральну шкоду.

Порушення таємниці нотаріальних дій може бути

пов'язано з порушенням немайнового права - таємниці особистого життя особи, що звернулася за вчиненням нотаріальних дій. Розголошення відомостей, що стали відомими нотаріусу у зв'язку з учинюваною нотаріальною дією, незаконне надання документів іншим особам є не лише порушенням таємниці вчинюваних нотаріальних дій, але й порушенням таємниці особистого життя особи, що звернулася за вчиненням нотаріальних дій. Це може спричинити моральну шкоду у вигляді душевних страждань, які особа зазнає у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї - порушенням ст. 8 Закону України "Про нотаріат". Отже, порушення таємниці вчинюваних нотаріальних дій незалежно від наявності матеріальної шкоди в особи, що звернулася за вчиненням нотаріальних дій може спричинити моральну шкоду. За наявності в такої особи душевних страждань, яких вона зазнала у зв'язку з порушенням таємниці нотаріальних дій, нотаріус може бути притягнутий до цивільної відповідальності і зобов'язаний буде відшкодувати моральну шкоду.

Для виникнення цивільної відповідальності ключовою ознакою є порушення майнових чи особистих немайнових прав осіб, що звернулися до нотаріуса у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків. Оскільки категорія "протиправність" стосується не лише правопорушень, якими особі завдано збитки, вона може виявлятися при накладенні дисциплінарних, адміністративних, кримінальних санкцій щодо нотаріуса. Тому підтверджена щодо інших видів відповідальності протиправність у діях нотаріуса може сприяти встановленню протиправності в діях нотаріуса як умови його цивільної відповідальності. Отже, накладення іншої, ніж цивільна відповідальності на нотаріуса може служити доказом протиправності у діях нотаріуса як умови цивільної відповідальності.

Пропонується викласти ст. 27 Закону України "Про нотаріат" у такій редакції:

"Шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується в повному обсязі. Приватний нотаріус відшкодовує шкоду, якщо вона не може бути відшкодована в іншому порядку чи іншою особою.

Нотаріус несе субсидіарну відповідальність за заподіяну в результаті вчинення нотаріальних дій шкоду, якщо:

1) шкода була заподіяна особі через дії інших посадових та службових осіб, які через недбалість чи умисел видали недостовірні юридичні документи, на підставі яких нотаріусом встановлюється особа чи юридичні факти;

2) шкода була заподіяна особі через недобросовісні дії іншої сторони правочину, що був нотаріально посвідчений".

Такий підхід дозволить розмежувати цивільну відповідальність нотаріуса з недобросовісними особами, оскільки нотаріус має обмежені повноваження щодо встановлення справжності документів, які йому подаються для вчинення нотаріальних дій. Він має встановлювати факти за документами, виданими іншими державними органами. Наявність помилок у цих документах, що призводить згодом до заподіяння шкоди іншим особам не є приводом для накладення відповідальності на нотаріуса – первісно її мають нести особи, недбалість яких призвела до помилок у документах. Втім, оскільки нотаріус відповідає за вірогідність вчиненої нотаріальної дії і має докласти усіх зусиль для її досягнення, навіть у таких спірних ситуаціях на нотаріуса має покладатися субсидіарна відповідальність.

Встановлення протиправності в діях нотаріуса не завжди здійснюється судами, що порушує при здійсненні правосуддя теоретичні основи цивільної відповідальності, згідно з якими протиправність у діях правопорушника є необхідною умовою цивільної відповідальності. Тому пропонується запровадити широке залучення до участі у справах про відшкодування шкоди нотаріусом фахівців для надання висновків по справі щодо протиправності дій нотаріуса. Такий підхід дозволить розв'язати проблему невизначеності під час встановлення істини по цивільній справі факту протиправності у діях нотаріуса при з'ясуванні його цивільної відповідальності.

Під непрямою шкодою у контексті цивільної відповідальності нотаріуса пропонуємо розуміти такі несприятливі наслідки майнового характеру, які виникли не лише через неправомірні дії нотаріуса, але й через інші заздалегідь невідомі обставини, що у сукупності спричинили таку шкоду. Така шкода нотаріусом не відшкодовується, оскільки доктрина цивільного права виходить з відшкодування шкоди в разі прямого причинно-наслідкового зв'язку між діянням особи та шкідливими наслідками.

Пропонується внести доповнення у статтю 84 Закону України "Про нотаріат", додавши у неї частину 3 такого змісту:

"Стаття 84. Передача заяв громадян, підприємств, установ та організацій. У разі заподіяння особі, якій передано заяву, моральної шкоди через наявність в її змісті відомостей, які порочать честь і гідність людини нотаріус несе субсидіарну відповідальність із заявником".

Моральна шкода, що спричиняється особі нотаріусом пов'язана як із суб'єктивним критерієм, так і з об'єктивним. Перший полягає у тому, що різні особи по різному сприймають протиправні дії щодо них – ступінь страждань може бути різним в різних осіб і залежить від психоемоціональних особливостей людини. Об'єктивний критерій моральної шкоди полягає у тому, що будь-які страждання особи, щоб вважатися моральною шкодою, мають бути пов'язані із порушенням нотаріусом щодо неї вимог чинного законодавства (критерій протиправності дій нотаріуса щодо особи).

Під скасуванням недостовірної інформації про особу, що порочить її честь, гідність, ділову репутацію, якщо така інформація міститься у тестах заяв, які передаються нотаріусом, слід вважати скасування цієї нотаріальної дії та доведення до відома одержувача заяви, що вказана нотаріальна дія була вчинена внаслідок допущеної нотаріусом помилки.

Інформацію, що одержує нотаріус у зв'язку з учиненням нотаріальних дій класифіковано як інформацію з обмеженим доступом. Адже згідно зі ст. 21 Закону України "Про інформацію" інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Саме такою є інформація про особу, правочини, що вона вчиняє та інша, що стає відомою нотаріусу під час вчинення нотаріальних дій.

Література

1. Бакірова І.О. Проблемні питання застосування законодавства України щодо відшкодування моральної шкоди в судах України - [Електронний ресурс] - режим доступу - http://www.minjust.gov.ua/0/7329

2. Беляцкин С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда: доклад, читанный в Спб. юридическом обществе 24 ноября 1910 г.(с незначительными изменениями). - [Електронний ресурс] - режим доступу -http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=86

3. Відшкодування моральної шкоди: Лист Міністерства юстиції України від 13.05.2004 №35-13/797 [Електронний ресурс] – режим доступу - http://zakon.rada.gov.ua

4. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.95 [Електронний ресурс] - http://zakon.rada.gov.ua.

5. Про інформацію: Закон України від 02жовтня1992 року [Електронний ресурс] - режим доступу - http://zakon.rada.gov.ua.

6. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р №1 [Електронний ресурс] - http://zakon.rada.gov.ua.

7. Самойленко В.М. Цивільне та сімейне право України. Частина перша. [текст] / Володимир Михайлович Самойленко. – Х.: Юрсвіт, 2007. – 460 с.

8. Сидоров І.Ф. Цивільно-правова відповідальність нотаріуса. Страхування професійних ризиків. Обсяг відповідальності нотаріуса. Відповідальність нотаріуса після припинення його діяльності [текст] / І. Ф. Сидоров // Нотаріат для вас. – 2009. – №6. – С. 31–32.

9. Цивільне і сімейне право України: Навчально-практичний посібник [текст]/ За ред. Є. О. Харитонова, А.І.Дрішлюка. – Х.: Одісей, 2003. – 640 с.

10. Цивільне право України : Підручник : У 2-х кн. [текст]/ [О. В. Дзера, Д. В. Боброва.А.С.Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери. Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2005. - Кн.2. – 640 с.

11. Цивільне право України. Загайна частина : Підручник [текст]/ За ред. І. А. Бірюкова. Ю. О. Заіки. – К. : КНТ, 2006. – 480 с.

12. Цивільне право України: Курс лекцій: У 6-ти томах. Т. V. Кн. 1. Загальні положення зобов'язального права [текст] / Р.Б. Шишка (кер.авт.кол.), О.Л. Зайцев, Є.О. Мічурін та ін. / За ред. Р.Б.Шишки. – Х.: Еспада, 2005. – 680 с.

Хімченко С.В.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
МАУП
Надійшла до редакції: 19.11.2016

УДК 349.412.22 (477)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОДАЖУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ІНОЗЕМНИМ ОСОБАМ

Будяченко О. М.

У даній статті проведено дослідження щодо особливостей правового регулювання процедури продажу земельних ділянок в Україні іноземним особам. Виявлено недоліки чинного законодавства, що регулює відносини в даній сфері та надано пропозиції щодо його удосконалення.

Ключові слова: *іноземні юридичні особи, іноземні громадяни, продаж, земельна ділянка, земельні торги.*

В данной статье проведено исследование особенностей правового регулирования процедуры продажи земельных участков в Украине иностранным лицам. Выявлены недостатки действующего законодательства, регулирующего отношения в данной сфере и даны предложения по его усовершенствованию.

Ключевые слова: *иностранные юридические лица, иностранные граждане, продажа, земельный участок, земельные торги.*

In this, article the study of legal regulation of the procedure of sale of land in Ukraine by foreign persons. Identified shortcomings of the current legislation regulating relations in this field and provides suggestions for its improvement.

Key words: *foreign legal entities, foreign citizens, selling, land, land auction.*

Актуальність. Питання продажі іноземним особам земель України вже тривалий час у доктрині земельного права вважається надзвичайно актуальним. Дослідженню цього питання присвятили свої праці такі науковці, як І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, А.Г. Мартин, В.В. Носік, А.Д. Юрченко та ін. вчені. Особливо же, актуальним і досить проблематичним на сьогодні, є питання продажі земель іноземним юридичним особами (далі – ю/о), оскільки в чинному законодавстві відсутні чіткі і прозорі процедури щодо набуття права власності на землю такими особами.

Мета статті. Дослідження особливостей правового регулювання процедури продажу земельних ділянок іноземним особам – іноземним громадянам та іноземним ю/о.

Основний зміст. Законодавство України про права іноземних суб'єктів на землю в Україні зазнало декілька етапів розвитку. Після прийняття ЗУ "Про форми власності на землю в Україні" від 30.01.1992р. [1] та Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) [2] в Україні було запроваджено приватну власність на земельні ділянки. Проте відразу були закріплені численні обмеження права приватної власності на землю, найістотніше з яких полягало у тому, що іноземним громадянам та іноземним ю/о земельні ділянки у власність не передавалися. Однак, законодавчі положення щодо невизнання іноземних громадян та ю/о суб'єктами права власності на землю в Україні суперечили законодавству України про власність та про приватизацію, яке визнавало іноземних осіб суб'єктами права власності на інші об'єкти [3; 4]. І тільки у 2001 році, з прийняттям Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. [5], іноземні суб'єкти отримали можливість на набуття права власності на українські землі, проте з істотними особливостями та чималими обмеженнями.

Зокрема, виходячи із змісту статей 80, 81 ЗКУ суб'єктами права приватної власності на землю визнаються іноземні громадяни та іноземні ю/о. За загальним правилом, іноземці що перебувають в Україні на законних підставах користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України за винятками, встановленими Конституцією України від 28.06.1996 р. [6], законами та міжнародними договорами України, ратифікованими Україною. Аналогічне правило встановлене і статтями 2 і 3 ЗУ "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" від 22.09.2011 р. [7]. Теж саме стосується й іноземних ю/о які в Україні мають такий самий статус, як і ю/о України, якщо законодавством або міжнародними договорами України не передбачено винятків з цього правила. Такий висновок прямо випливає із ч. 1 ст. 26 Конституції України. Відповідне правило закріплене й у ч. 2 ст. 129 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. (далі – ГКУ) [8]. Тож, норми ч. 3 і 4 ст. 374 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. (далі – ЦКУ) [9] якраз і передбачають виняток, за яким іноземні суб'єкти можуть набувати право власності на землю лише у випадках передбачених законом. Безпосередньо, виняток коли іноземні суб'єкти мають менший обсяг прав щодо набуття права власності на земельні ділянки ніж громадяни та ю/о України, встановлено у ч. 5 ст. 22, ч. 2 ст. 35, ч.ч.2, 3, 4 ст. 81 ЗКУ – щодо іноземних громадян; ч.ч. 2, 3, 4 ст. 82, ст.ст. 127 і 129 ЗКУ щодо іноземних ю/о. Неможливість передачі певних земельних ділянок у приватну власність іноземних суб'єктів випливає із положень ст.ст. ст. 22, 81, 82 ЗКУ. При цьому слід зазначити, що ЗКУ диференціює способи та можливості набуття права власності на землю іноземними суб'єктами залежно від: категорії земель, місця їх розташування та правового режиму; статусу іноземної особи-набувача (приватна вона чи ю/о) тощо.

Так, щодо земель сільськогосподарського (далі – с/г) призначення, то відповідно до ч. 4 ст. 22 ЗКУ такі землі взагалі не можуть передаватися у власність іноземним особам. Це пояснюється тим, що відповідно до ч. 1 ст. 1 ЗКУ, земля є основним національним багатством нашої країни, що перебуває під особливою охороною держави. Тому її використання іноземними суб'єктами на праві власності може заподіяти шкоду правам та інтересам вітчизняних громадян і суспільства в цілому. Адже, маючи фінансову перевагу, іноземні суб'єкти можуть скупити землі і зайняти монопольне становище щодо виробництва певних видів продукції, що негативно позначиться на цінах та становищі національних товаровиробників [10, с. 144]. Що правда, виняток становить набуття іноземними особами таких земельних ділянок у спадщину, але проте, протягом року відповідні особи зобов'язані їх відчужити (ч. 4 ст. 81, ст. 145 ЗКУ).

Щодо питання продажу земельних ділянок іноземцям – особам, які не перебувають у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав [7], то виходячи із змісту ст. 81 ЗКУ існують, принаймні,

© О.М. Будяченко, 2016

три істотні обмеження щодо набуття такими особами права приватної власності на земельні ділянки. Зокрема, об'єктний склад земель, що можуть належати іноземним громадянам на праві власності обмежений ч. 2 ст. 81 ЗКУ, згідно якої громадяни іноземних держав можуть набувати право власності лише: на земельні ділянки не с/г призначення в межах населених пунктів, і на відповідні земельні ділянки за межами населених пунктів на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать зазначеним особам на праві власності. Перелік земельних ділянок згаданих у зазначеній статті ЗКУ є вичерпним.

Вести мову про обмежені можливості щодо придбання іноземними громадянами права власності на відповідні земельні ділянки у порівнянні із громадянами України, дає змогу аналіз змісту ч. 3 ст. 81 ЗКУ згідно якої однією з підстав набуття іноземними громадянам права власності на земельну ділянку не с/г призначення є її продаж, що може здійснюватися шляхом: 1) укладення договору купівлі-продажу щодо земельних ділянок розташованих в межах населених пунктів; 2) викупу земельних ділянок, що розташовані за межами населених пунктів, на яких наявні об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Тобто, обов'язковою умовою для придбання у приватну власність іноземцем земельної ділянки, є наявність на ній нерухомого майна (будівлі, споруди), що належить такій особі на праві власності.

Згідно ч. 2 ст. 134 ЗКУ, викуп іноземцями земельних ділянок розташованих за межами населених пунктів, на яких є об'єкти нерухомого майна, що є власністю покупців цих ділянок, здійснюється за процедурою, передбаченою ст. 128 ЗКУ (крім ч. 1). Продаж іноземцям таких земельних ділянок здійснюється міською радою. При цьому, на відміну від іноземних ю/о, іноземні громадяни у разі придбання земельної ділянки на первинному ринку (з державної чи комунальної власності) уникають процедури погодження цього придбання з КМУ. Рішення міської ради про продаж земельної ділянки є підставою для укладання договору купівлі-продажу земельної ділянки на якій розташовано об'єкт нерухомого майна, що є власністю покупця цієї ділянки.

У випадку купівлі іноземним громадянином земельної ділянки у приватного власника, процедура набуття власності на неї є досить простою. Між сторонами укладається договір купівлі-продажу, який нотаріально посвідчується та реєструється.

Укладення договору купівлі-продажу здійснюється відповідно до ЦКУ з урахуванням вимог ЗКУ. Загальні вимоги щодо укладення договору купівлі-продажу земельної ділянки регламентовані ст. 132 ЗКУ. Керуючись п. 2 ст. 131 ЗКУ, сторони мають також право вносити до змісту угод додаткові умови, що є характерними для цивільно-правових угод про передачу права власності на земельні ділянки. При цьому, особливістю угод купівлі-продажу земельної ділянки стороною яких виступає іноземна особа,будь то громадянин або ю/о, є те, що договірна ціна земельної ділянки може вказуватися як у національній грошовій одиниці - гривні, так і в іноземній валюті.

Щодо продажу земельних ділянок іноземним ю/о, то це питання більш складне. Насамперед зауважимо, що під іноземними ю/о традиційно розуміються ю/о, засновані за законодавством іноземних держав. Іноземні ю/о – покупці земельних ділянок повинні відповідати вимогам ЗКУ, іншим законам України (зокрема, ГКУ, ЦКУ, ЗУ "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.04.1991 р. [11]), а також умовам міжнародних договорів України. Однак, запропоноване ЗКУ поняття іноземної ю/о значно відрізняється від загальноприйнятих дефініцій таких осіб у цивільному та господарському законодавстві, що створює додаткові труднощі у визначенні набувача землі. Виходячи з критерію визначення національності та класифікації ю/о наведеної у ст. 82 ЗКУ, яку слід розглядати як вичерпну, до останніх в розумінні ЗКУ слід віднести ю/о заснованих в Україні на основі виключно власності іноземців, осіб без громадянства або іноземних ю/о. Разом із тим, дане питання у доктрині земельного права є дискусійним [12; 13; 14]. Крім того, ч. 3 ст. 82 ЗКУ додатковим іноземним суб'єктом права власності на землю визначає "спільні підприємства", засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, що в цілому дозволяє віднести підприємства з іноземними інвестиціями, у т.ч. й 100% іноземними інвестиціями, до категорії спільних підприємств, однак цей висновок не є однозначним. Адже, відповідно до ч. 1 ст. 117 ГКУ від 16.01.2003 р.[8], іноземним підприємством є унітарне або корпоративне підприємство, створене за законодавством України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних ю/о, або діюче підприємство, придбане повністю у власність цих осіб. Такі положення ЗКУ та ГКУ призвели до дискусій: чи відносяться такі підприємства до іноземних в контексті ЗКУ та чи можуть вони набувати право власності на земельні ділянки не с/г призначення [12; 13; 14].

Крім визначення кола іноземних ю/о – покупців не с/г земель, ЗКУ встановлює об'єктний склад відповідних земель за територіальною ознакою та формами власності, а також особливий суб'єктний склад осіб, уповноважених приймати рішення про відчуження земельних ділянок державної та комунальної форм власності на користь іноземних ю/о. Однак, тут слід наголосити, що для іноземних ю/о, земельним законодавством передбачені більш істотні обмеження щодо набуття права власності на земельні ділянки, ніж до іноземних громадян.

Зокрема, об'єктний склад земель, що можуть належати іноземним ю/о на праві власності, встановлено ч. 2 ст. 82 ЗКУ, згідно якої зазначені особи можуть набувати право власності на земельні ділянки не с/г призначення: 1) у межах населених пунктів у разі: а) придбання об'єктів нерухомого майна або ж б) для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні; 2) за межами населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна [5]. Тобто, обов'язковою умовою продажі іноземній ю/о земельних ділянок є придбання нею об'єкту нерухомості (будівлі та споруди), розташованого на цій земельній ділянці. Водночас, у межах населених пунктів, продаж відповідних земельних ділянок зазначеним особам допускається й для спорудження об'єктів нерухомості. Це означає, що такі земельні ділянки мають бути вільними від капітальних будівель і споруд. Однак, тут слід звернути увагу на те, що можливість набуття права власності на земельні ділянки іноземними ю/о у межах населених пунктів для спорудження об'єктів нерухомості, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні (п/п "а" п. 2 ст. 82 ЗКУ) можна трактувати досить широко, оскільки здійснення такої діяльності може бути пов'язано, як із спорудженням об'єктів соціально-культурного чи спортивно-оздоровчого призначення, так і з безпосереднім спорудженням житлового будинку.

Щодо підстав набуття іноземними ю/о права власності

на земельні ділянки не с/г призначення, то ЗКУ не дає чіткої відповіді. З цього можна припустити, що вони є аналогічними тим підставам, які передбачені для іноземних громадян. Зокрема, шляхом продажу: 1) через укладення договору купівлі-продажу; 2) через викуп земельних ділянок.

Особливості продажу земельних ділянок державної і комунальної власності іноземним ю/о закріплені у ст. 129 ЗКУ, яка визначає додаткові вимоги до іноземних ю/о – покупців відповідних земельних ділянок та конкретно визначає їх цільове призначення для цих покупців, дещо інакше визначає продавців земельних ділянок, а також передбачає додаткові стадії у процесі продажу земельних ділянок. Слід наголосити, що процедура, передбачена ст. 129 ЗКУ, в силу вимог ч. 4 ст. 82 ЗКУ поширюється також і на спільні підприємства (ч. 4 ст. 82 ЗКУ). Водночас, ю/о-резиденти, засновані за участю іноземних ю/о не підпадають під дію ст. 82 ЗКУ і не можуть бути суб'єктами права власності на землю.

Особливий суб'єктний склад осіб, уповноважених приймати рішення про відчуження земельних ділянок державної або комунальної власності на користь іноземних ю/о визначено у ст. 129 ЗКУ, виходячи із змісту якої продавцями земельних ділянок із земель державної і комунальної власності є КМУ, обласні та Київська міські держадміністрації, сільські, селищні, міські ради. Районні ж держадміністрації не наділені повноваженнями щодо продажу земельних ділянок не с/г призначення іноземним ю/о.

Щодо відчуження земельних ділянок державної власності, то відповідно до ч. 1. ст. 129 ЗКУ продаж іноземним ю/о земельних ділянок які перебувають у власності держави, крім земельних ділянок на яких розташовані об'єкти які підлягають приватизації, здійснюється КМУ за погодженням із ВРУ [5]. Тобто, в даному випадку, таке рішення приймається КМУ за погодженням з ВРУ. Цим правове регулювання відповідних відносин вичерпується.

Виключення становлять земельні ділянки державної власності, на яких розташовані об'єкти що підлягають приватизації. Їх продаж іноземним ю/о здійснюється державними органами приватизації (якими є Фонд держмайна України та його територіальні органи) за погодженням з КМУ. Тут виникає ще одна проблема – порядок погодження з КМУ чітко не прописано в ЗКУ, не встановлено також й строків такого погодження.

Щодо продажу іноземним ю/о земельних ділянок комунальної власності, то їх відчуження здійснюється згідно ч. 2 ст. 129 ЗКУ місцевими держадміністраціями та місцевими радами, що мають право відповідно до ст. 83 ЗКУ розпоряджатись такими землями. В даному випадку орган, який має прийняти рішення про продаж земельної ділянки іноземній ю/о, повинен направити запит до КМУ оформлений рішенням [18]. Тобто, передумовою прийняття рішення про продаж відповідної земельної ділянки має бути отримання погодження КМУ у формі розпорядження (ч. 3 ст. 49 ЗУ "Про Кабінет Міністрів України" від 27.02.2014 р. [15]). Як приклад таких актів можна навести розпорядження КМУ "Про погодження продажу земельної ділянки" від 12.09.2002р. №531-р [16]; від 27.06.2006р. №433-р. [17]).

Отже, передумовою прийняття рішення про продаж земельної ділянки із земель державної і комунальної власності має бути отримання погодження КМУ, за виключенням земельних ділянок державної власності на яких не розташовані об'єкти, що підлягають приватизації, продаж яких потребує погодження з ВРУ.

При цьому слід мати на увазі, що згідно ч. 5 ст. 129 ЗКУ, земельні ділянки не с/г призначення державної або комунальної власності можуть бути продані лише тим іноземним ю/о, які мають зареєстровані у встановленому порядку постійні представництва з правом ведення господарської діяльності на території України.

Основними способами продажу земельних ділянок іноземним ю/о є конкурентний продаж та викуп земельної ділянки під об'єктами нерухомого майна, так званий договірний продаж. Особливостями конкурентного продажу є процедура з підготовки та проведення аукціону, специфіка якої визначається ст.ст. 135-139 ЗКУ. На даний час аукціон є єдиною формою земельних торгів, за результатами проведення якого укладається договір купівлі-продажу. Продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності іноземним ю/о здійснюється виключно на земельних торгах, за відсутності винятків передбачених ч.ч. 2 і 3 ст. 134 ЗКУ. Єдиний випадок, коли закон прямо вимагає не проводити торги, це викуп земельних ділянок під об'єктами нерухомості власниками цих об'єктів (ч. 2 ст. 127 і ст. 134 ЗКУ). Обов'язковість продажу земельних ділянок на земельних торгах означає, що зазначені земельні ділянки не можуть бути відчужені шляхом договірного продажу, зокрема придбані на основі договору купівлі-продажу.

Щодо земельних ділянок які перебувають у приватній власності, то їх продаж іноземним ю/о може здійснюватися, як шляхом укладення договору купівлі-продажу, так і на земельних торгах, але виключно з ініціативи власників земельної ділянки.

Процедура продажу земельних ділянок державної або комунальної власності за участю іноземних ю/о включає здійснення комплексу організаційно-правових заходів. Зокрема, іноземні ю/о зацікавлені у придбанні у власність відповідних земельних ділянок подають клопотання до відповідної місцевої держадміністрації або місцевої ради, якій належить право розпорядження даною земельною ділянкою і до Фонду держмайна України або його територіальних органів. До клопотання додаються:

• нотаріально посвідчена копія свідоцтва про право власності на нерухоме майно (договір купівлі-продажу, дарування тощо), що розташоване на цій земельній ділянці. При цьому, документ, що посвідчує право власності на нерухоме майно має додаватися лише у тих випадках, коли таке майно наявне. Якщо ж земельна ділянка набувається для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні, то такі документи можуть не подаватися;

• нотаріально посвідчена копія свідоцтва про реєстрацію іноземною ю/о постійного представництва з правом ведення господарської діяльності на території України. Тут слід звернути увагу на те, що покупцями земельних ділянок державної та комунальної власності можуть бути лише іноземні ю/о. Ті ж іноземні особи, які не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, не можуть брати участь у земельних торгах і набувати у власність відповідні земельні ділянки;

• погодження КМУ щодо продажу земельної ділянки. Без такого погодження іноземну ю/о не можна розглядати як таку, що має право бути покупцем відповідних земельних ділянок. Однак тут існує доволі значна проблема, адже по суті, розгляд клопотання і продаж земельних ділянок здійснюється відповідними радами

лише після отримання погодження КМУ (ч. 6 ст. 129 ЗКУ). І лише у разі отримання згоди КМУ, така земельна ділянка може бути продана тій іноземній ю/о, яка стала переможцем земельних торгів. Однак, наявною практикою, КМУ розглядає такі клопотання роками, адже чинним законодавством не встановлені строки протягом яких повинно бути прийнятим рішення про продаж земельної ділянки та відповідні погодження;

• письмова згода на укладання договору про оплату авансового внеску в рахунок оплати ціни земельної ділянки.

Відтак, не зважаючи на те, що у 2008 році були внесені суттєві зміни до земельного законодавства України щодо процедури проведення земельних торгів, вона все-таки залишається недостатньо врегульованою. Зокрема, встановлена законодавством вимога укладати після аукціону нотаріально посвідчений договір, перетворює договір укладений на аукціоні на попередній (ч. 25 ст.137 ЗКУ); величезна кількість документів, форма яких затверджується Мінагрополітики України [19]; невизначеність чіткого порядку проведення самої процедури та строків погодження тощо. Але проблеми правової регламентації продажу іноземним ю/о земельних ділянок за результатами земельних торгів на даних проблемах не вичерпується.

Щодо земельних ділянок із земель приватної власності, то ЗКУ не містить будь-яких спеціальних норм щодо порядку їх продажу іноземним ю/о. Тому, придбання іноземними ю/о земельних ділянок із земель приватної власності, має здійснюватися на загальних підставах, рівно як і громадянами іноземних держав. Адже, зміст ч. 3 ст. 82 ЗКУ не дає підстав для однозначного висновку щодо необхідності отримання іноземним ю/о погоджень при покупці земель приватної власності. З цього приводу зауважимо, що виходячи із положень ст. 41 Конституції України [6] та ч. 1 ст. 319 ЦКУ [9], власник не може бути обмежений у праві розпорядження своїм майном, а тому не повинен погоджувати свої дії з органами державної влади, застосовуючи при цьому порядок передбачений ст. 129 ЗКУ. Отже, з метою однозначного тлумачення норм ЗКУ, вважаємо за необхідне додатково передбачити в ЗКУ норму згідно з якою продаж іноземним ю/о земельних ділянок, що перебувають у приватній власності здійснюється без погодження з КМУ чи ВРУ.

Висновки. Аналіз вищезазначених положень земельного законодавства України свідчить, що процедура продажу іноземним суб'єктам національних земель є недостатньо врегульованою та досить суперечливою, що значно ускладнює можливості зазначених суб'єктів у придбанні земельних ділянок. Чи не найбільшою проблемою є придбання іноземними ю/о земельних ділянок державної та комунальної власності, що пояснюється недоліками процедури продажу та вадами законодавства що регулює відносини участі іноземних ю/о у земельних торгах. Порядок придбання земельних ділянок іноземними ю/о є достатньо складним і тривалим, що зумовлює необхідність пошуку інших способів покупки ними земель. Отже, для вдосконалення цього порядку, на нашу думку необхідно прийняти закон "Про земельні торги", в якому була би чітко пописана процедура проведення таких для іноземних ю/о, встановлено чіткі строки розгляду клопотань та надання погоджень органами уповноваженими здійснювати продаж земельних ділянок державної та комунальної власності, підстави для відмови в продажу земельної ділянки іноземним ю/о та ін.

Література:

1. Про форми власності на землю в Україні: ЗУ від 30.01.1992 р. (втратив чинність на підставі ЗУ від 11.12.2003 р. № 1377-IV)

2. Земельний кодекс України в редакції від 13.03.1992 р. (втратив чинність з 01.01.2002 р.). – К.: Атіка, 2001. – 96 с.

3. Про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва: Указ Президента України від 14.10.1993 р. (втратив чинність на підставі Указу Президента № 591/99 від 28.05.1999 р.) // [Електронний ресурс]: http://zakon5.rada.gov.ua/

4. Про приватизацію автозаправних станцій, що реалізують паливно-мастильні матеріали виключно населенню: Указ Президента України від 26.12.1993 р. № 612/93 [Електронний ресурс]: http://zakon3.rada.gov.ua

5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р.// ВВР України. – 2002. – № 3-4. – ст. 27

6. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – ст. 141

7. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: ЗУ від 22.09.2011р. // ВВР України. – 2012. – № 19-20. – ст. 179

8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – ст. 144

9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР України. – 2003. – №№ 40-44. – ст. 356

10. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання. Монографія / Кол. авторів. За ред. В.І. Семчика. – К.: "Юридична думка", 2008. – 252 с.

11. Про зовнішньоекономічну діяльність: ЗУ від 16.04.1991 р. // ВВР УРСР (ВВР). – 1991. – № 29. – ст. 377

12. Земельний кодекс України. НПК / За заг. ред. В.І. Семчика. – К.: Концерн Видавничий Дім "ІнЮре", – 2004. – 748 с.

13. НПК Земельного кодексу України (станом на 15.11.2016 р.) / За заг. ред. Курила В.І. – К.: "Центр учбової літератури", 2016. – 512с.

14. Мірошниченко А.М., Марусенко Р.І. НПК Земельного кодексу України / А.М. Мірошниченко, Р.І. Марусенко. – К.: Правова єдність, 2009. – 496 с.

15. Про Кабінет Міністрів України: ЗУ від 27.02.2014 р. // ВВР України. – 2014. – № 13. – ст. 222

16. Про погодження продажу земельної ділянки: розпорядження КМУ від 12.09.2002 р. №531-р // [Електронний ресурс]: http://zakon5.rada.gov.ua/

17. Про погодження продажу земельної ділянки: розпорядження КМУ від 27.06.2006р. №433-р. // [Електронний ресурс]: http://zakon3.rada.gov.ua/

18. Про питання погодження з Кабінетом Міністрів України продажу земельних ділянок: рішення Київської міської ради від 24.12.2009 р. №931/3000; від 31.03.2011 р. №106/5493 // [Електронний ресурс]: http://cons.parus.ua/map/doc/

19. Про затвердження форм документів, необхідних для проведення земельних торгів: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25.09.2012 р. № 580 // Офіційний вісник України. – 12.10.2012. – № 75. – с. 136. – ст. 3052

Будяченко О.М.,
Викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.11.2016

УДК 349./.7 “Чорнобиль” (477)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УСУНЕННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Середницька І. А.,
Руснак В. І.

У статті розглянуто причини та наслідки Чорнобильської катастрофи, визначені нормативно правові акти які регулюють даний вид суспільних відносин в державі. Здійснено детальний аналіз наслідків катастрофи, та визначено статистику захворювань в певних регіонах які постраждали від Чорнобильської катастрофи. Проаналізувавши вищеперераховані питання зроблено висновок, що на сьогоднішній день для врегулювання екологічно безпечної ситуації в зоні чорнобильської катастрофи необхідно оновити саркофаг, за вже пропонованими Європейськими технологіями. Доречно проводити постійний аналіз безпеки АЕС, виявляти дефіцити безпеки та усувати їх. До таких заходів слід віднести: інтенсивні наукові дослідження факторів, які впливають на безпеку АЕС, постійне удосконалення нормативної бази, створення особливого орієнтованого на безпеку психологічного клімату в колективах експлуатаційників, постійне підвищення кваліфікації персоналу і почуття відповідальності за безаварійну роботу ядерних енергоблоків. Аналіз того, що відбулось 26 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС - не самоціль і не повинен бути звернений у минуле. Головне – винесення уроків для ядерної безпеки сьогодні та у майбутньому, запобігання самій можливості повторення аварії з серйозними радіологічними наслідками. Усі, хто так чи інакше пов’язаний із забезпеченням ядерної безпеки, чиї рішення можуть прямо чи опосередковано вплинути на ядерну безпеку, повинні зрозуміти, чому було можливо експлуатувати те, що не відповідало вимогам безпеки, чому роками не ліквідовувались недоліки, які були відомі і призвели до аварії з катастрофічними наслідками. Це має бути усвідомлено, і мають бути зроблені правильні висновки.

Ключові слова: *екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи, саркофаг, головні причини Чорнобильської катастрофи.*

В статье рассмотрены причины и последствия Чернобыльской катастрофы, определены нормативно-правовые акты регулирующие данный вид общественных отношений в государстве. Осуществлен подробный анализ последствий катастрофы, и определена статистика заболеваний в определенных регионах пострадавших от Чернобыльской катастрофы. Проанализировав вышеперечисленные вопросы сделан вывод, что на сегодняшний день для урегулирования экологически безопасной ситуации в зоне чернобыльской катастрофы необходимо обновить саркофаг, по уже предлагаемыми Европейским технологиям. Уместно проводить постоянный анализ безопасности АЭС, выявлять дефициты безопасности и устранять их. К таким мерам следует отнести: интенсивные научные исследования факторов, влияющих на безопасность АЭС, постоянное совершенствование нормативной базы, создание особого ориентированного на безопасность психологического климата в коллективах эксплуатационников, постоянное повышение квалификации персонала и чувства ответственности за безаварийную работу ядерных энергоблоков. Анализ того, что состоялось 26 апреля 1986 года на Чернобыльской АЭС - не самоцель и не должен быть обращен в прошлое. Главное - извлечения уроков для ядерной безопасности сегодня и в будущем, предотвращения самой возможности повторения аварии с серьезными радиологическим последствиям. Все, кто так или иначе связан с обеспечением ядерной безопасности, чьи решения могут прямо или косвенно повлиять на ядерную безопасность, должны понять, почему было возможно эксплуатировать то, что не соответствовало требованиям безопасности, чем годами не ликвидировались недостатки, которые были известны и привели к аварии с катастрофическими последствиями. Это должно быть осознано, и должны быть сделаны правильные выводы.

Ключевые слова: *экологические последствия Чернобыльской катастрофы, саркофаг, основные причины Чернобыльской катастрофы.*

The causes and consequences of the Chernobyl disaster are considered in the article, normative legal acts governing this type of public relations in the country are identified. The detailed analysis of the consequences of the disaster is done and statistics diseases in certain regions affected by the Chernobyl disaster is identified. After analyzing the above-mentioned issue we conclude that today for settlement of environmentally safe situation in the Chernobyl disaster sarcophagus must be updated by already proposed European technology. It is appropriate to conduct regular security analysis of nuclear power plant (NPP), identify safety deficiencies and eliminate them. Such measures should include: intensive research factors affecting the NPP’s safety, continuous improvement of the regulatory basis, creation of a special safety-oriented psychological climate in the collectives of operatives, continuous staff development and a sense of responsibility for the trouble-free operation of nuclear power units. The analysis of what happened in April 26, 1986 at Chernobyl isn’t the end in itself and should not be addressed in the past. It is important to make lessons for nuclear safety today and in the future, to prevent the possibility of an iterance of accidents with serious radiological consequences. All who are somehow connected with providing of the Nuclear Safety, whose decisions may directly or indirectly affect nuclear safety, need to understand why it was possible to exploit that didn’t meet safety requirements, why shortcomings have not been eliminated by years which were known and led to the accident with catastrophic consequences. It must be realized and be made right conclusions.

Keywords: *ecological consequences of the Chernobyl disaster, sar*cophagus, the main causes of the Chernobyl disaster.

© І.А. Середницька, В.І. Руснак 2016

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у фахівців і науковців сфери екології є загальне уявлення про події які відбулися в ніч на 26 квітня 1986 року, а також про основні наслідки цієї катастрофи. Але для більшої частини населення планети ця аварія залишається загадкою, а саме явищем якого бояться[1]. Відомо, що катастрофа вважається найбільшою за всю історію ядерної енергетики, як за кількістю загиблих і потерпілих від її наслідків людей, так і за економічним збитком. Стаття 11 Закону України "Про охорону навколишнього середовища" гарантує захист прав громадян України у галузі охорони навколишнього природного середовища, таким чином Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством[2].

Виходячи з цього, **метою даної наукової статті** є висвітлення загальних відомостей про події які призвели до Чорнобильської катастрофи, а також показати статистично рівень забрудненості територій які найбільш постраждали від катастрофи. А також висвітлити засоби захисту від радіації які є наслідками катастрофи в Україні.

Актуальність даної теми полягає в тому, що чорнобильська катастрофа призвела до глобальних соціально-економічних та екологічних наслідків, які, не дивлячись на значний проміжок часу, що минув від дати трагедії, все ще потребують значних зусиль та ресурсів для їх мінімізації та подолання[3, С. 385].

Дослідженню даної теми приділяли увагу такі вчені, як: Б. Андрушків, Н.П. Барановська, С.І. Васюта, Б. Патон, В. Площенко, В. Удовиченко, В. Куценко, А. П. Коваленко, В.В. Долін, Г.В. Дзісь, В. Гигевич, О. Гречанюк, М. Проскура, Г.М. Плосконос, О.Д. Онопрієнко, В. Бакуменко, М. Загреб, М. Глушко, Н. Гунько, О. Гусєв, В.Д. Бакуменко та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність в Україні такої трагедії потребувала спеціального правового режиму, тому 27 лютого 1991 року було прийнято Закон України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" та Закон України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 28 лютого 1991 року[4, С. 12],[7],[8].

Негайно після аварії на ЧАЕС в Україні була сформована розвинута інфраструктура наукового супроводу робіт з моніторингу і сільськогосподарської реабілітації забруднених територій.

В стислі строки в Україні сформована наукова радіоекологічна школа, яка методично забезпечила моніторинг забруднених земель, своєчасну об'єктивну оцінку радіаційного стану, опрацювала та адаптувала до конкретних екологічних умов рекомендації по веденню сільського, лісового і водного господарства, обґрунтувала радіаційні нормативи та контрольні рівні забруднення ґрунту і води, а також сільськогосподарської та лісової продукції.

Міжнародні експерти зараз відзначають, що заходи, вжиті урядами постраждалих країн для подолання наслідків аварії, були в цілому своєчасними та адекватними[5].

Головними причинами катастрофи було:

Проведення недостатньо повно та правильно підготовленого електричного експерименту.

Низький рівень культури операторів, керівництва як станцій, так і міністерства електрифікації в цілому в галузі ядерної безпеки.

Недостатній рівень безпеки графіт-уранового реактора РБМК-1000.

Помилки персоналу[6].

Забрудненню піддалося понад 200 000 км^2, приблизно 70% — на території Білорусі, Росії і України. Радіоактивні речовини поширювалися у вигляді аерозолів, які поступово осідали на поверхню землі.

Інертні гази розсіялися в атмосфері і не вносили вкладу до забруднення прилеглих до станції регіонів. Забруднення було дуже нерівномірним, воно залежало від напряму вітру в перші дні після аварії. Найсильніше постраждали області, в яких в цей час пройшов дощ[1].

Важливу увагу слід приділити забрудненню лісів. Через те, що в лісовій екосистемі цезій постійно циркулює, а не виводиться з неї, рівні забруднення лісових продуктів, таких як гриби, ягоди і дичина, залишаються небезпечними. Рівень забруднення річок і більшості озер в наш час низький. Проте в деяких озерах, в яких немає стоку, концентрація цезію у воді і рибі ще протягом десятиліть може становити небезпеку.

У 1988 році на території, що піддалася забрудненню, був створений радіаційно-екологічний заповідник. Спостереження показали, що кількість мутацій в рослин і тварин хоча і зросла, але не набагато, і природа успішно справляється з їх наслідками. З іншого боку, зняття антропогенної дії позитивно позначилося на екосистемі заповідника і вплив цього чинника значно перевищив негативні наслідки радіації[7].

За статистичними даними Ґрінпіса і міжнародної організації "Лікарі проти ядерної війни" стверджують, що в результаті аварії лише серед ліквідаторів померли десятки тисяч чоловік, в Європі зафіксовано 10 000 випадків вроджених патологій в новонароджених, 10 000 випадків раку щитоподібної залози і очікується ще 50 тисяч. За даними організації Союз "Чорнобиль", з 600 000 ліквідаторів 10% померло і 165 000 стало інвалідами [8]. Вважається, що більша частина смертельних випадків, пов'язаних з дією радіації, була або буде викликана онкологічними захворюваннями[9].

Було зареєстровано 134 випадки гострої променевої хвороби серед людей, що виконували аварійні роботи на четвертому енергоблоці[10]. У багатьох випадках променева хвороба ускладнювалася променевими опіками шкіри, викликаними β-випромінюванням. Протягом 1986 року від променевої хвороби померло 28 чоловік[11].

За результатами деяких досліджень, ліквідатори і жителі забруднених районів схильні до підвищеного ризику різних захворювань, таких як катаракта, серцево-судинні захворювання, зниження імунітету, щитоподібна залоза, лейкемія[12].

Екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи визначаються двома головними факторами - опроміненням природних об'єктів та їх радіоактивним забрудненням. Слід виділити два головних джерела опромінення: зовнішнє та внутрішнє. Під час аварії зовнішнє опромінення сягало біологічно небезпечних рівнів практично тільки в межах 30-км зони, де спостерігався складний спектр біологічних ефектів різного рівня. Значна частина радіоактивного викиду із зруйнованого 4-го блоку осіла в ближній зоні. Сьогодні вона умовно визначена на місцевості межами зони відчуження (радіус 10 та 30-км). В гострий період аварії рівні опромінення в зоні відчуження досягали сотень рентгенів за годину тільки по гамма випромінюванню. Потужність дози бета випромінювання була в 10-100 разів більша, що призвело до прояву гострих ефектів, аж до загибелі, у деяких найбільш чутливих до радіації рослин та організмів.

За минулі після аварії 20 років повністю розпались не тільки короткоживучі, а й середньо живучі радіонукліди. Потужність дози зовнішнього опромінення значно, на декілька порядків величин, зменшилася.

В навколишньому середовищі залишилися практично тільки довго – та наддовгоживучі радіонукліди цезію, стронцію та трансуранових елементів[6].

Наприкінці 1986 року реактор накрили спеціальним "саркофагом", для запобігання поширенню радіоактивних частинок. Укриття було побудовано добровольцями і мобілізованими солдатами, яких пізніше назвуть ліквідаторами. За весь час будівництва "саркофага" їх налічувалося близько 600 тис. Людей з усього тодішнього СРСР.

Старий "саркофаг" робили з бетону, але без арматури, що викликає сумніви щодо безпеки з урахуванням сейсмічної активності, поміченою в цьому районі. Перед будівельниками не ставили за мету зробити все герметичним. Але це і зрозуміло, через значне рівня радіації люди не могли там перебувати довго. Будівництво відбувалося за допомогою кранів з радіо керуванням. Розвідку здійснювали за допомогою людини в свинцевою камері, яку на великій швидкості проносили над реактором (жоден розвідник до сьогодні не дожив) .

Створений в екстремальних після аварійних умовах об'єкт „Укриття" вже майже 20 років виконує свої захисні функції. Головною особливістю „Укриття" продовжує залишатися його потенційна небезпека, істотно більша, ніж це дозволяють норми та правила, що існують для об'єктів, які містять ядерно-небезпечні та радіоактивні матеріали.

В Україні і на міжнародному рівні було докладено безпрецедентних зусиль для вироблення комплексного підходу щодо вирішення проблеми реалізації Плану дій щодо об'єкта „Укриття" (Shelter Implementation Plan - SIP) з метою його перетворення на екологічно безпечну систему.

Вважається, що під укриттям і до сих пір знаходиться близько 95-97% радіоактивного матеріалу, який залишився після аварії. Небезпека полягає в тому, що радіоактивні речовин, в разі обвалу, можуть завдати значної шкоди як довкіллю, так і людству[6].

На будівництво другого "саркофага" країни-донори зібрали 750 млн. Євро (за іншими джерелами 980 млн.), Причому всі витрати знаходяться під контролем ЄБРР. Планується, що нова споруда зможе вирішити проблему, як мінімум, на сто років, хоча ліквідувати станцію планують ще в 2065.

"Саркофаг" будують за 180 м від 4 енергоблоку, що дозволить уберегти персонал (3 тис осіб) від опромінення. Коли арка буде готова, її насунений на об'єкт за допомогою спеціальних механізмів[13].

Наслідки чорнобильської катастрофи дуже трагічні, а тому потрібно поступово їх усувати, для цього в Україні повинен бути побудований відповідний саркофаг. У 2000 році ЄБРР оголосив тендер на будівництво нового "саркофагу" для ЧАЕС. Виграли його два французьких підприємства. Роботи розпочались в 2012 році. Укриття повинне було з'явитись вже в 2014, але через складнощі стосовно радіоактивного фону в даній зоні кінець роботи прогнозують на 2017 рік.

Література

1. Про охорону навколишнього середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12

2. Евген Романюк /Промислова екологія/ Наукова стаття [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eco.com.ua/content/chornobilska-katastrofa-shcho-midiisno-znaemo;

3. Збірник наукових праць / Держава і право вип. 52 Київ 2011 с. 696;

4. Юридичний вісник України № 17 (721);

5. Токаревський В. ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА: 20 РОКІВ ПОТОМУ / В. Токаревський // Internet-видання "Українське слово" [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrslovo.net;

6. До дня вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Чорнобильська катастрофа: довідка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oridu.odessa.ua/ogo/Chornobyl.pdf;

7. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 № 791а-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12

8. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 № 796-XII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/796-12

9. Офіційний портал. Гомельський Облвінком [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gomel-region.by/ru/society-ru/?ns_id=288;

10. Офіційний портал BBC /Greenpeace rejects Chernobyl toll/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4917526.stm;

11. Офіційний портал International Atomic Energy Agency / Chernobyl's Legacy: Summary Report / Висновки Чорнобильського Форуму [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.iaea.org/404?destination=Publications/Booklets/Chernobyl/chernobyl.pdf;

12. Чепа М.-Л. А. Моніторинг психічних порушень, спричинених радіацією. — К.: Інститут соціології НАН України, 1998. — 140 с. ISBN 966-02-0771-9.

13. Чернобыльская катастрофа: вчера, сегодня, завтра [Електронний ресурс] - http://www.mirprognozov.ru/prognosis/climate/chernobyilskaya-katastrofa-vchera-segodnya-zavtra/ru

Середницька І. А.,
кандидат юридичних наук., доцент,
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін ОДУВС
Руснак В. І.,
курсант 2-го курсу
факультету №2, ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.11.2016

УДК343.2

РОЛЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ В МЕХАНІЗМІ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Баранов С. О.

У статті аналізуються проблемні аспекти щодо протидії запобігання та профілактики нелегальної міграції в сучасних умовах. Висвітлюються причини та умови, що викликають або сприяють нелегальній міграції. Запропоновані конкретні заходи з профілактики та запобігання нелегальній міграції.

Ключові слова: *міграція, нелегальна міграція, протидія, запобігання, профілактика нелегальній міграції.*

В статье анализируются проблемные аспекты относительно предупреждения и профилактики нелегальной миграции в современных условиях. Раскрываются причины и условия которые вызывают рост либо содействуют развитию нелегальной миграции. Предложены конкретные мероприятия по профилактике и предотвращению нелегальной миграции.

Ключевые слова: *миграция, нелегальная миграция, противодействие, предотвращение, профилактика нелегальной миграции.*

The article analyzes the problematic aspects of preventing and preventing illegal migration in modern conditions. The reasons and conditions that cause growth or contribute to the development of illegal migration are revealed. Specific measures are proposed to prevent and prevent illegal migration.

Keywords: *migration, illegal migration, combating, prevention, prevention ofillegal migration.*

Вступ. Переміщення народів або окремих груп людей в історії людства існували з часів глибокої давнини. Саме завдяки постійній міграції людей у пошуках кращих умов для існування виникали цілі держави.

Міграція – явище природне та властиве всім живим істотам оскільки пошук кращих умов існування або в окремих випадках виживання спонукає до міграції будь яких природніх популяцій включаючи і людину. Нагадаємо, що термін “міграція” походить від латинського “migrate, migro”, тобто переміщення, переселення.

В свою чергу, нелегальна міграція є одним із проявів диференціації світу за умовами відтворення населення. Модернізація традиційних суспільств призводить до формування мобільного прошарку населення Землі (у якому домінує молодь). Практично повна відсутність можливостей для вертикальної мобільності у таких країнах за умов надзвичайної бідності змушує їх громадян до переселення. В той же час, низька ймовірність легального переселення до високо розвинутих країн породжує значні за обсягом потоки нелегальних мігрантів.

Тенденцією сучасних міграційних процесів є стрімке зростання темпів переміщень великих мас населення в масштабах планети. Міграція сьогодні досягла небувалих розмірів, за даними Міжнародної міжурядової організації з міграції кількість переселенців складає 1 млрд. осіб, тобто 1/7 з усього населення Землі [1].

На думку вчених, дане явище було викликано процесами загальної глобалізації світу, локальними збройними конфліктами, соціально-економічними негараздами, ускладненням екологічної ситуації в окремих регіонах планети.

© С.О. Баранов, 2016

Актуальність дослідження. Україна завдяки своєму геополітичному становищу сьогодні знаходиться на перехресті міжнародних масових міграційних шляхів і є одним з основних суб’єктів Євразійських міграційних процесів.

Аналіз сучасного стану нелегальної міграції в Україні, дозволяє зробити висновок про поступове зростання кількості нелегальних мігрантів, які прибувають в Україну для подальшого переміщення до країн Євросоюзу. Відповідно до даних Державної міграційної служби за 2015 рік в Україні було затримано більше 5 тис. нелегальних мігрантів (що майже на 70% більше, ніж у 2014 р.) [2].

Світова міграційна криза найбільш яскраво проявляється на теренах країн Євросоюзу, куди намагаються достатися на постійне місце проживання основна частина нелегальних мігрантів. Супутні цьому явищу процеси безсумнівно матимуть певні політичні, економічні та без пекові наслідки і для України, що вимагає проведення глибокого дослідження та аналізу наявних міграційних проблемі вироблення наукових рекомендацій з проведення ефективних заходів щодо запобігання та профілактики нелегальної міграції.

Мета даної роботи полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні напрямів та заходів з профілактики незаконної міграції в сучасних умовах та розробка ефективних механізмів її запобігання в Україні.

Ступінь дослідження проблеми. Аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених показує, що міграційні процеси та одна з їх складових - нелегальна міграція були предметом розгляду широкого спектра юридичних, економічних, психологічних, соціологічних, та політологічних наук, що в свою чергу визначає багатоаспектний, міждисциплінарний характер аналізу цього соціального феномену. Проблему нелегальної міграції досліджували як вітчизняні (І.Б. Березовський, В.В. Коваленко, Н.М. Коркунов, В.І. Кривенко, О. В. Кузьменко, О. А. Малиновська, О. В. Надьон, І.І. Сєрова, А. М. Черняк, С. Б. Чехович, В. І. Шакун, М. О. Шульга та ін.), так і зарубіжні вчені (М. Війєрс, Р. Вольвенд, О.О. Ейхельман,В. В. Лунєєв, М. Пуглі,Л. Л. Рибаковський,Дж. Солт, П. Холмс, А. Шлоенхард).

Постановка проблеми. Сьогодні, визначальним чинником, який в сучасних умовах впливатиме на вибір тактики і засобів протидії нелегальній міграції, на їх ефективність як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях, на думку автора, буде, з одного боку, необхідність концентрації зусиль на співпраці з іншими країнами на міжнародному рівні, ліквідації наслідків соціально-економічної кризи, зниженні рівня безробіття, забезпеченні мінімальних соціальних стандартів, з іншого – існуюча обмеженість у держави фінансових та економічних можливостей для реалізації ефективної профілактичної діяльності в умах не оголошеної війни з Росією.

Крім додаткових обмежень, у зв’язку з економічною кризою та війною, складність сучасної ситуації щодо реалізації заходів з запобігання та профілактики даного явища полягає ще й в тому, що в Україні так і не була створена модель ефективного державного та регіонального управління, система контролю за ефективністю виконання прийнятих рішень та відповідальності служ-

бовців за результати своєї діяльності в тому числі і в сфері міграційних процесів. Тому постає необхідність вироблення чіткого механізму ефективної протидії, запобігання та профілактики нелегальної міграції в сучасних умовах становлення України як європейської держави.

Виклад основного матеріалу. З'ясування сутності та місця нелегальної міграції в структурі міграційних процесів безпосередньо залежить від розуміння міграції як соціально-правового явища, її структуризації, а також визначення завдань правового регулювання у даній сфері.

Нелегальна міграція є складовою частиною міграційних процесів. Внаслідок цього їй притаманні два види властивостей. Перший – це загальні властивості. Вони характеризують будь-які види міграцій, наявні в її різновидах і структурних компонентах цих різновидів. Другий – це особливі властивості. Вони є похідними від загальних властивостей, однак, характеризують виключно нелегальну міграцію, зокрема, визначають її місце в структурі міграційних процесів.

Слід відзначити, що нелегальна міграція – це складне явище з міждержавними характеристиками. В її особливостях закладено чинники, зумовлені як країною, громадянами якої є мігранти, так і країнами, до яких і через які вони прямують. Виходячи з цього, причини нелегальної міграції можуть бути подані у вигляді двох блоків: а) зумовлені соціально-економічними та іншими особливостями країни громадянства; б) зумовлені соціально-економічними та іншими особливостями країни, до якої вони вибувають або через яку вони прямують транзитом.

В сучасних соціальних умовах міграція людей буває внутрішньою (в межах окремої країни) та зовнішньою (міждержавною), за способами реалізації такого переміщення вона буває легальною (законною - з дотриманням встановлених правовими нормами міграційних правил) або нелегальною (незаконною - з порушенням встановлених правових норм імміграційного та інших видів міграційного законодавства).

Можна погодитись із думкою Л. М. Захарченко про те, що зазвичай нелегальною (незаконною) міграцією є незаконне переміщення через державний кордон, тобто поза пунктами пропуску або з приховуванням від прикордонного та митного контролю, при використані підроблених документів,

візи (або без візи), самостійно чи за допомогою третіх осіб, а також проживання

на території країни без належного дозволу компетентних державних органів.

Нелегальна міграція є шкідливим, протизаконним явищем, яке реально загрожує економічним інтересам і громадській безпеці держави. Така міграція є

однією з причин зростання злочинності, поширення небезпечних захворювань, розвитку підпільного ринку праці, виникнення напруженості у відносинах між державами [3, с. 262-264].

У вітчизняній кримінології нелегальну міграцію розглядають, здебільшого, як фонове явище для злочинності. Ми підтримуємо таку точку зорує вважаємо, що протидія зовнішнім нелегальним міграційним процесам є вагомим заходом у забезпеченні кримінологічної (кримінальної) безпеки держави. Таким чином, запобігання нелегальній міграції в Україні повинне здійснюватися на загально соціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

До того ж, у літературі відзначається, що загальна (загально соціальна) протидія фоновим явищам злочинності охоплює сукупність заходів політичного, соціально-економічного, пропагандистського, організаційного, правового та іншого характеру, спрямованих на виявлення, запобігання і усунення об'єктивних факторів, що породжують, відтворюють і сприяють негативним соціальним явищам, а також мінімізацію наслідків їх існування [4, с. 340-341].

Як загальновідомо, одним з найбільш ефективних засобів протидії протиправним явищам є їх профілактика та запобігання. Розробка заходів протидії її проявам, а також вироблення механізмів з запобігання та профілактики - є складаним організаційно-правовим завданням для держави[5, с.57-59].

Під профілактикою та запобіганням, розуміють діяльність, по-перше, по виявленню і усуненню причин правопорушень, умов та обставин, що сприяють їхньому вчиненню; по-друге, по виявленню осіб, які можуть вчинити правопорушення і застосування до них відповідних заходів впливу. Саме на такому визначенні попереджувальної діяльності повинна ґрунтуватися теоретичне обґрунтування змісту понять заходів з протидії нелегальній міграції.

Профілактика нелегальної міграції - це стратегічний напрямок міграційної політики будь-якої держави. Будучи складовою частиною такої діяльності, профілактика нелегальної міграції одночасно є також складовою профілактики злочинності в цілому. Отже, вона базується на тих загальних принципах профілактики злочинності, які вироблені теорією і практикою профілактики злочинності.

Таким чином, профілактику нелегальної міграції можна визначити як особливий вид соціального управління, напрям міграційної діяльності, який полягає в усуненні, нейтралізації або обмеження дії факторів (детермінант) нелегальної міграції, цілеспрямованому впливі за допомогою комплексу спеціально розроблених законних засобів на систему суспільних відносин, які складаються в сфері міграційних відносин, що має на меті стимулювання фізичних осіб та інших суб'єктів міграційних відносин до правомірної поведінки, перешкоджання порушення ними міграційного законодавства.

Організаційно-правова діяльність щодо попередження нелегальної міграції в Україні складається з заходів загальної і індивідуальної профілактики. В структурі Міністерства внутрішніх справ України загальну профілактику в розглядуваній сфері здійснюють різні галузеві служби, а саме Державна міграційна служба(далі по тексту- ДМС України), Державна прикордонна служба (далі по тексту- ДПС України), Національна поліція (далі по тексту- НП України) та Служба дільничних офіцерів поліції у її складі.

Спеціалізована діяльність та координація їхніх зусиль покладається на підрозділи Державної міграційної служби. Основні загально профілактичні функції вони реалізують здебільшого при тісній взаємодії з дільничними офіцерами поліції та інспекторами Патрульної служби НП України.

Найважливішими профілактичними заходами, які застосовують у своїй профілактичній діяльності працівники ДМС України та НП України, є: обходи і перевірки місць можливої концентрації нелегальних мігрантів, місць компактного проживання національних громад ("земляцтв"), студентських гуртожитків, готелів, приватних квартир, ринків, а також приміщень фірм, які мають у своєму штаті іноземців, що виконують певні обов'язки

і отримують заробітну плату. Працівники ДМС України разом з дільничними офіцерами поліції проводять бесіди - навчання з відповідальними за роботу з іноземними громадянами в навчальних закладах, керівниками та персоналом підприємств і установ, які беруть на роботу іноземців.

Важливими елементами змісту загально профілактичної діяльності органів та служб Міністерства внутрішніх справ є реалізація в її процесі управлінських функцій: прогнозування, планування, координації, контролю.

Як відомо, при здійсненні загально профілактичної діяльності значну роль відіграє прогнозування, яке дозволяє виробити об'єктивний погляд на передбачувані зміни в динаміці правопорушень, ефективність вжитих заходів. Однак у більшості випадків ця функція залишається нереалізованою, що спричинено недостатнім інформаційним забезпеченням загально профілактичної діяльності служб і підрозділів МВС України. Сьогодні, нажаль, питання прогнозування правопорушень в структурних підрозділах МВС України залишаються недооціненими, їх відносять до числа другорядних, а збиранню інформації, що має прогностичне значення, як правило, не приділяється належної уваги. Проте, на наш погляд, ця функція профілактики нелегальної міграції є дуже важливою, оскільки її правильне застосування наддасть змогу підвищити ефективність заходів з запобігання нелегальної міграції в Україні.

На думку багатьох вчених та експертів, профілактика нелегальної міграції потребує відповідного інформаційного забезпечення. Вирішальна роль тут належить інформації про причини й умови, що сприяють її існуванню. Основними джерелами її надходжень є: заяви-пояснення нелегальних мігрантів; матеріали контрольних перевірок підприємств та організацій, які приймають або забезпечують обслуговування іноземних громадян; звіти про рейдові перевірки; результати наукових досліджень; аналіз відповідної діяльності структурних підрозділів МВС України. Важлива інформація про причини й умови, що сприяють нелегальній міграції також можуть бути отримані в результаті вивчення та різнопланового аналізу конкретних протиправних вчинків.

Ще одним з дієвих засобів профілактики правопорушень є комплексні відпрацювання по виявленню нелегальних мігрантів в обласних центрах, а також в великих промислових містах із складною оперативною обстановкою. Для проведення цих заходів залучаються працівники всіх служб та підрозділів МВС України, працівники ЖЕК, ЖК, ЖКО, місцевих рад, представники громадськості тощо. Такі відпрацювання в останні роки проводилися вДніпропетровську, Києві, Львові, Одесі, Харкові, Чернігові, Чернівцях, Ужгороді.

Значний запобіжний ефекту протидії нелегальній міграції має систематичне проведення таких цільових оперативно-профілактичних операцій: "Кордон", "Рубіж", "Невід", "Іноземець", "Мігрант", "Студент", "Турист" та ін.

Важливе місце серед засобів запобігання та профілактики займає належне правове регулювання міграційних процесів. Давному питанню багато уваги приділялося у працях С.С. Саїв. На його думку, основними проблемами у сфері реалізації правових заходів з протидії, запобігання та профілактики нелегальної міграції є:

- відсутність єдиної скоординованої міграційної політики;
- недостатність інституційної та законодавчої бази для протидії порушенням міграційних і реєстраційних правил;
- фактичне невиконання або лише часткове виконання рішень РНБО та положень раніше прийнятих нормативно-правових актів, положень державних та регіональних програм з питань протидії нелегальній міграції;
- вимушений відхід від реалізації заходів, передбачених стратегічним довгостроковим плануванням у сфері соціально-економічного розвитку, демографічної та міграційної політики на користь оперативного управління;
- недосконалий правовий механізм утримання, ідентифікації та добровільного повернення нелегальних мігрантів;
- відсутність дієвого правового та організаційного механізму реадмісії нелегальних мігрантів [6, с.91-93].

Одним з ефективних напрямів профілактики правопорушень у сфері нелегальної міграції є індивідуально-профілактична діяльність. Найбільш поширеними формами якої є контроль за поведінкою мігрантів і постановка на облік іноземців-правопорушників, проведення контрольних перевірок та бесіди з іноземними громадянами та їх родинами, які мають намір виїхати в країни Західної Європи в будь – який спосіб.

Для підняття рівня та якості загальної та індивідуальної профілактики нелегальної міграції, на наш погляд, необхідне проведення низки додаткових превентивних заходів. А саме: по-перше, у ході контролю щодо дотримання іноземцями та особами без громадянства встановлених правил в'їзду в Україну, виїзду, перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію, працівники ДПС та ДМС України, дільничні офіцери поліції та інші співробітники НП України, які здійснюють охорону громадського порядку, повинні проводити обов'язкові співбесіди з іноземцями та особами без громадянства з метою перевірки їх намірів та подальших планів на життя, особливо на час перебування в Україні, результати яких систематично аналізувати та використовувати у профілактичній діяльності.

Зазначений захід індивідуальної профілактики потребує уважного, зацікавленого і дуже ретельного підходу співробітників ДМС та НП України до осіб, з якими вони проводять бесіду. При опитуванні необхідна обізнаність щодо психології іноземних громадян, яка пов'язана з особливостями їхнього менталітету, віри сповідання, рівня виховання й освіти.

По-друге, проводити систематичне інформування іноземців, що перебувають в Україні через засоби телебачення, радіо, преси, мережі Інтернет про діючі в Україні міграційні правила, одночасно необхідно впровадити такі форми роботи, як підготовка і поширення серед іноземців буклетів, збірок з викладом витягів з норм чинного законодавства, що регулює основні права й обов'язки іноземних громадян в Україні, проводити індивідуальні бесіди з іноземцями про необхідність суворого дотримання законодавства.

По-третє, для ознайомлення з діючим законодавством України, вважаємо за доцільне, запровадити вивчення іноземними студентами на першому курсі навчання в ВНЗ комплексної навчальної дисципліни "Основи законодавства України". В межах якої б вивчалися найбільш важливі нормативно-правові акти з національного міграційного, митного, трудового, соціального, сімейного та іншого законодавства.

По-четверте, здійснення профілактично-виховних заходів повинно відбуватися на комплексній основі з

залученням керівного складу та працівників установ і організацій, що приймають іноземних громадян в Україні. До проведення таких заходів доцільно, на наш погляд, залучати також існуючі об'єднання іноземних громадян (національні асоціації, "земляцтва", релігійні громади).

По-п'яте для запобігання та профілактики нелегальній міграції необхідно створення єдиної міжвідомчої комп'ютерної бази даних, яка б охоплювала широке коло різноманітних інформаційних масивів, щодо перебування іноземців в Україні.

Висновки. Підсумовуючи своє дослідження, автор вважає, що реалізація запропонованих заходів наддасть можливість підняти ефективність заходів загальної та індивідуальної профілактики нелегальної міграції, зменшити її негативний вплив як фонового явища злочинності та адміністративних деліктів.

Література

1.Беженцы или мигранты: в чем разница? – [Електронний ресурс]. – Режимдоступу до ресурсу: http://www.bbc. com/russian/society– Заголовок зекрана.

2.Статистика з основної діяльності ДМС України. Статистичні дані за 2014 рік та Статистичні дані за 12 місяців 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режимдоступу: http://dmsu.gov.ua/statistichni-dani/2945-statystyka. – Заголовок зекрана.

3.Захарченко Л. М. Причини і сутність явища незаконної (нелегальної)міграції / Л. М. Захарченко // "Митна справа". – 2014. – С. 262–267.

4.Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам: монографія / Д. О. Назаренко. Х.: Діса плюс, 2013. – 524 с.

5. Калініна А. В. Міграційна політика держави як основа загально соціального запобігання нелегальної міграції в Україні/ А.В. Калініна. // Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 11–12 березня 2016 року). – Івано-Франківськ: РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Д. Галицького, 2016. – 238 с.

6. Саїв С.С. Правове регулювання міграції та реєстрації фізичних осіб в Україні (адміністративно-правовий аспект): Дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Саїв Сергій Степанович. - Київ, 2007. - 189 с.

Баранов С.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права та
адміністративного процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.11.2016

УДК342.9

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ КОНТРОЛЮ І НАГЛЯДУ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Денисова А. В.

Стаття присвячена розкриттю сутності співвідношення контролю і нагляду у сучасних наукових дослідженнях з адміністративного права. На основі проведеного аналітичного дослідження сформульовані положення про співвідношення контролю та нагляду. Доведено, що предмет контролю безпосередньо впливає на його характер і зміст. Нагляд має окреме значення і розглядається як: діяльність, що передує контролю або його супроводжує; окремий вид державно-владної діяльності; адміністративна діяльність особливого характеру, яка регламентована чинним законодавством. Судовий контроль є контролем особливого характеру, який поєднує у собі власне контроль і нагляд, що здійснюються судами під час розгляду справ у порядку адміністративного, цивільного, господарського, кримінального судочинства.

Ключові слова: адміністративне право, контроль, нагляд, судовий контроль, адміністративна діяльність.

Статья посвящена раскрытию содержания контроля и надзора в современных научных исследованиях в области административного права. На основании проведенного аналитического исследования сформулированы положения по соотношению контроля и надзора. Доказано, что предмет контроля непосредственно влияет на его содержание и характер. Надзор имеет отдельное значение и рассматривается как: деятельность, которая осуществляется перед контролем или сопровождает контроль; отдельный вид государственно-властной деятельности; административная деятельность особенного характера, регламентированная действующим законодательством. Судебный контроль является контролем особенного характера, соединяющим в себе контроль и надзор, осуществляемый судами во время рассмотрения дел в порядке административного, гражданского, хозяйственного, уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: административное право, контроль, надзор, судебный контроль, административная деятельность.

Постановка проблеми. Сучасні стрімкі зміни у суспільно-політичному житті, процеси глобалізації, активним учасником яких є Україна визначають необхідність оновлення наукових підходів щодо сутності і змісту нагляду як правового явища. У суспільній свідомості нагляд сприймається у негативному значенні як діяльність, безпосередньо пов'язана із обмеженням прав і свобод. Проте у чинному законодавстві сутність нагляду не завжди розкривається через певні право обмеження, а у дослідженнях вчених проблема адміністративного нагляду аналізується з позицій діяльності, що гарантує законність і правопорядок за умови недопущення порушень прав, свобод громадян. Разом з тим, соціальне значення контролю і нагляду визначає необхідність постійного оновлення сучасних наукових знань, формування свідомого сприйняття відповідної діяльності з позицій її впливу на забезпечення публічної безпеки. За таких умов існуючі наукові напрацювання виступають основою подальших теоретико-правових розробок проблеми сутності та співвідношення контролю і нагляду.

Огляд останніх публікацій. Сучасні теоретичні дослідження з адміністративного права, державного управління, економіки представлені значною кількістю наукових напрацювань, присвячених сутності і змісту контролю. Зокрема, С.С. Вітвіцький у своїй монографії [1] наводить близько 1000 наукових і нормативних джерел, в яких відображено проблемні питання контролю. Однак

© А.В. Денисова , 2016

наукові напрацювання, присвячені проблемі нагляду поодинокі (зокрема, роботи Х.П. Ярмакі [2]), що обумовлює необхідність її додаткового наукового аналізу.

Мета статті – виділити особливості розкриття сутності співвідношення контролю і нагляду у сучасних наукових дослідженнях з адміністративного права, на основі яких сформулювати положення про співвідношення контролю та нагляду.

Викладення основного матеріалу. В.М. Гаращук, розкриваючи зміст сучасної доктрини контролю та нагляду підкреслював наявність ряду однакових рис і єдиної мети – забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні. Головним, що відрізняє контроль від нагляду, вчений називає наявність права контролюючого органу втручатись в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта (суб'єкта) аж до підміни собою керівного органу, адміністративна правосуб'єктність контролюючого органу включає юрисдикційні повноваження щодо притягнення винних у порушенні загальнообов'язкових правил, дотримання яких є предметом контролю, до юридичної відповідальності [3, с.284-285].

Наведена наукова думка наразі не спростована, а тому її з упевненістю можна назвати домінуючою. Її зміст дозволяє зазначити про відносно умовну межу між контролем і наглядом, проте про доречність характеристики нагляду як правового явища, що має відносно самостійний характер. Ознака "відносний" свідчить про зв'язок нагляду і контролю як за метою, так і за засобами, які використовуються при їх здійсненні. Вказане означає теоретичну обґрунтованість розгляду питання про застосування заходів адміністративного примусу, за виключенням адміністративної відповідальності, під час здійснення нагляду. Поряд із цим серед заходів нагляду слід виділяти ті, які пов'язані із реалізацією його превентивної функції – спостереження, проведення камеральних перевірок (зокрема, відповідно у п.п. 75.1.1 ст. 75 Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI [4]) тощо.

Про активний характер контролю і пасивний – нагляду свідчить і сприйняття контролю як системи відносин між владними суб'єктами, пов'язана із скасуванням актів підконтрольного органу. Під час нагляду уповноважений орган має право вказати на допущені помилки або призупинити дію акта піднаглядного органу, однак не має права скасувати цей акт чи виправляти помилку. Такі дії повинен здійснювати піднаглядний орган [5, с. 59]. Саме у такому визначенні відображено особливості судового конституційного контролю, адже орган конституційної юрисдикції не наділений правом скасування акту, невідповідність Основному Закону якого виявлено, чи виправляти помилки у актах, конституційність яких є предметом розгляду. Разом з тим, підхід щодо активного характеру контролю і пасивного – нагляду має право на існування і подальше опрацювання.

А.І. Єлістратов характеризує адміністративний нагляд як засіб забезпечення законності управління. Формами нагляду вчений називає звітність, ревізії, постійний контроль [6, с.71]. А.І. Єлістратов фактично ототожнював постійний адміністративний контроль із діяльністю губернської прокуратури, а також зазначав про існування зовнішнього контролю у фінансовому управлінні та відносно діяльності органів місцевого самоврядування [6, с.72]. Тож, на думку А.І. Єлістратова, нагляд охоплює контроль, який є постійним. Звідси – можна зазначити, що вчений розглядав контроль як явище, вужче за змістом, ніж нагляд. Такий науковий погляд був прийнятним на початку XX сторіччя і відтворював особливості державного устрою.

Проте звернення до наукових робіт початку XXI сторіччя показує аналогічний підхід, проте дещо звужений встановленням об'єкту (предмету) нагляду. Так, наприклад, наглядом називають постійне відстеження за діяльністю піднаглядного органу. На відміну від нагляду, контроль здійснюється уповноваженим органом вибірково чи за власною ініціативою, або за наявності певних підстав [5, с. 59].

Характеризуючи сутність адміністративного нагляду, доречно звернутись до напрацювань у царині визначення певної адміністративної діяльності як позитивної. Науковці називають позитивними відносини, які виникають під час реалізації виконавчо-розпорядчих повноважень, проте не стосуються притягнення до адміністративної відповідальності, застосування заходів адміністративного примусу, здійснення правового захисту порушених або оспорюваних прав та законних інтересів. Зазначена діяльність названа юрисдикційною, а її результатом є прийняття рішення, що має юридично-владний характер і стосується застосування санкції, встановленої правовою нормою, відновлення порушеного права [7, с.503-506].

Виходячи з вищезазначеного, до ознак адміністративної юрисдикційної діяльності слід віднести такі як: є правозахисною, стосується застосування заходів примусового характеру, результатом є прийняття рішення щодо застосування санкцій, відновлення порушеного права.

Враховуючи, що нагляд віднесено до позитивної адміністративної діяльності, можна передбачити, що їй не притаманні жодні з перелічених ознак. Разом з тим, такий підхід є дещо штучним, особливо враховуючи визначення адміністративного нагляду Законом України "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі" [8], де встановлено право застосовувати до осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, заходів юридичної відповідальності за порушення відповідних правил, що прямо передбачено ст..11 Закону та ст..187 Кодексу України про адміністративні правопорушення [9].

Наведений вище приклад свідчить про те, що у чинному законодавстві поєднано нагляд і правові наслідки його здійснення. Так, нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, являє собою заходи та процедури, які стосуються визначення стану дотримання особою, яка піддана нагляду, встановлених правил. По суті, таку діяльність можна назвати за сутністю контрольною, а її наслідки пов'язані із застосуванням заходів примусового характеру аж до адміністративної відповідальності, що застосовується до порушників правил адміністративного нагляду.

Враховуючи зазначене, можна виділити декілька значень терміну "нагляд" - у загальнотеоретичному сенсі нагляд являє собою діяльність, спрямовану на встановлення відповідності стану піднаглядного об'єкта чинному законодавству без втручання в його діяльність. У такому значенні нагляд можна розглядати як зовнішнє спостереження за дотриманням загальнообов'язкових правил, що здійснюється на підставі і у порядку, встановленому чинним законодавством. У чинному законодавстві нагляд пов'язаний не тільки зі спостереженням, але й з наслідками негативного характеру, які застосовуються до порушників відповідних правил.

М.М. Заїка, досліджуючи питання співвідношення

контролю і нагляду, наводив наступні особливості, які відрізняють адміністративний нагляд від судового і прокурорського: належність до виконавчої влади суб'єкта адміністративного нагляду; метою є забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави, на відміну від судового і прокурорського нагляду, які здійснюються з метою забезпечення законності в країні; спеціалізований характер, що виявляється у чітко визначених чинним законодавством предметі та межах нагляду; серед ознак названо: систематичність, об'єктна визначеність, ініціативність з боку суб'єктів влади, не пов'язане із зверненнями громадян; здійснення суб'єктами влади із переважно надвідомчими повноваженнями; зв'язок із застосуванням заходів адміністративного примусу [10, с.275; 11,с.305]. Дослідник наводить наукові погляди М.В. Руденка, В.Є. Чіркіна, І.П. Ільїнського, Б.В. Щетиніна стосовно недоцільності розмежування контролю і нагляду, а також О.Ф. Андрійко, яка доводила, що нагляд слід розглядати як окремий вид (форму) контролю. На думку М.М. Заїки, нагляд, як і контроль здійснюється безперервно [10, с.277]. До вказаних вчених фактично приєднується М.Г. Ісаков, який називає нагляд різновидом контролю, що має певні особливості: здійснюється щодо організаційно не підпорядкованих об'єктів, правоохоронний та правозахисний характер, відсутність права втручатись в оперативну діяльність піднаглядних об'єктів, змінювати чи скасовувати їх акти управління [12]. По суті М.Г. Ісаков повторює існуючі наукові напрацювання В.М. Гаращука, інших дослідників, поверхово адаптуючи їх до предмету наукового аналізу.

Наведені вище наукові напрацювання, на які посилається М.М. Заїка, положення, а також його авторська позиція про безперервний характер контролю і нагляду дозволяють зазначити про доцільність подальшого наукового аналізу, актуальність якого визначена необхідністю розвитку доктрини адміністративного права у частині, що стосується сутності контролю і нагляду. Так, наведена наукова розвідка була здійснена у 2011 році і раніше, а твердження вчених сформовані із врахуванням тих соціально-політичних процесів, які відбувалися у той період. Слід зазначити, що сучасний стан правового регулювання відносин у сфері нагляду зазнав принципових змін у частинах, що стосуються компетенції прокуратури та поліції, хоча до Закону України "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі" від 01.12.1994 №264/94-ВР були внесені зміни переважно технічного характеру – слова "органи внутрішніх справ" були замінені на "органами Національної поліції" у відповідному відмінку.

З наведе вище наукових положень доцільно врахувати ті, які стосуються особливостей, що відрізняють адміністративний нагляд від судового і прокурорського, оскільки їх зміст дозволяє ідентифікувати зазначений вид нагляду. Разом з тим, вчені відносять нагляд до видів (форм) контролю (О.Ф. Андрійко) та доводять належність контролю до позитивної діяльності, а провадження з реалізації контрольно-наглядових повноважень - до неюрисдикційних [13, с.504], однак, поряд із цим, відзначають його зв'язок із адміністративним примусом [11, с.305]. Вказане свідчить про необхідність подальшої наукової розвідки проблеми співвідношення контролю і нагляду.

Для визначення належності відносин у сфері нагляду до позитивних (неюрисдикційних) чи негативних (юрисдикційних), доречно звернутись до напрацювань, присвячених визначенню ознак адміністративних неюридикційних (позитивних) відносин.

Так, досліджуючи сутність адміністративних неюрисдикційних проваджень, Я.Л. Іваненко виділяє риси адміністративної неюрисдикційної (позитивної) контрольно-наглядової діяльності, серед яких зазначено про те, адміністративна правосуб'єктність суб'єкта адміністративних неюрисдикційних відносин не стосується притягнення до адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, вирішення спору про право чи відновлення порушеного права [14, с.30]. По суті, Я.Л. Іваненко розглядає як тотожні поняття "управлінська діяльність", "позитивна адміністративна діяльність", "адміністративна неюрисдикційна діяльність". Звісно, глибокий теоретико-правовий аналіз доречності такого підходу потребує додаткового опрацювання, однак дослідниця при його застосуванні спирається на існуючий науковий доробок, критичний аналіз якого дозволив сформувати і застосувати саме такий підхід.

Тож, спираючись на доробок Я.Л. Іваненко, можна вказати про те, що контрольно-наглядова діяльність є позитивною адміністративною, яка не стосується розгляду спору про право, застосування заходів адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, відновлення порушеного права. Врахування підходу про зміст нагляду як спостереження за дотриманням загальнообов'язкових правил дозволяє доповнити вказані перелічені ознаки адміністративних неюрисдикційних відносин відповідним теоретичним положенням, сформувавши наступний перелік ознак нагляду:

- права та обов'язки сторін відносин у сфері нагляду реалізуються та виконуються у межах позитивної адміністративної діяльності, яка не пов'язана із вирішенням спору про право, застосуванням адміністративної або дисциплінарної відповідальності, відновленням порушеного права;
- обов'язковою стороною відносин виступає суб'єкт, адміністративна правосуб'єктність якого має позитивний характер;
- підстава виникнення відносин у сфері нагляду чітко визначена у законодавстві;
- стосуються зовнішнього опосередкованого впливу на піднаглядний суб'єкт (об'єкт), а тому такий вплив є пасивним;
- суперечки, які виникають під час здійснення нагляду, вирішуються у позасудовому чи судовому порядках.

На відміну від нагляду, контроль стосується безпосереднього впливу на об'єкт відповідної діяльності і має активний характер, завдяки чому дослідники називають контрольну функцію у діяльності певного органу ефективним засобом правового захисту, який здійснюється за належною правовою процедурою [15, с. 73-74]. Правозахисна сутність контролю проявляється і в тому, що на відміну від нагляду, суб'єкт контролю уповноважений скасовувати рішення (акти), прийняті органом (суб'єктом), діяльність якого піддана нагляду. Адміністративна правосуб'єктність суб'єкта наглядової діяльності (нагляду) передбачає компетенцію щодо винесення приписів, спрямованих на скасування актів, виданих органом (суб'єктом), діяльність якого піддана нагляду, або видання нових актів, а також здійснення конклюдентних дій.

У такому значенні судовий контроль за законністю адміністративної діяльності можна віднести до наглядової діяльності, зважаючи, що адміністративний суд не втручається у оперативну діяльність суб'єкта владних

повноважень, діяльність якого піддана контролю. Разом з тим, такий підхід є поверховим, оскільки адміністративний суд наділений правом застосовувати спеціальні засоби судового контролю: зобов'язання суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, надати звіт про виконання судового рішення; прийняти рішення щодо застосування штрафу за невиконання судового рішення; визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені суб'єктом владних повноважень - відповідачем на виконання такої постанови суду або на порушення прав позивача, підтверджених такою постановою суду. Крім спеціальних засобів, адміністративні суди мають право застосовувати і загальні засоби, а саме – розглядати скарги на рішення, дії чи бездіяльність державних виконавців у порядку, визначеному ст. 181 Кодексу адміністративного судочинства України [16]. Застосування адміністративним судом загальних і спеціальних засобів судового контролю передбачено статтею 267 Кодексу адміністративного судочинства України урегульовано. Судовий контроль здійснюється адміністративними судами з метою реалізації завдань адміністративного судочинства.

З іншого боку, визначення відповідної діяльності адміністративного суду як наглядової не протирічить правовій позиції Європейського суду з прав людини, який у рішенні від 6 вересня 1978 року у справі "Класс та інші проти Німеччини" зазначив, що "із принципу верховенства права випливає, зокрема, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада. Щонайменше це має бути судовий нагляд, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури" [17].

Наведений приклад визначення сутності судового контролю свідчить про те, що у окремих сферах суспільного життя межа між контролем і наглядом умовна. Враховуючи, що адміністративний суд не має права втручатись в оперативну підконтрольну діяльність суб'єкта владних повноважень, компетенцію адміністративного суду щодо прийняття рішення про застосування загальних і спеціальних засобів контролю можна віднести до такої, що пов'язана наглядом суду за законністю. Однак застосування вказаних засобів тягне за собою юридичні наслідки обтяжливого характеру, а сам порядок застосування передбачений правовою нормою статей 181, 267 Кодексу адміністративного судочинства України. Зважаючи на вказане, мова може йти суто про судовий контроль. Отже, відповідну діяльність адміністративного суду слід назвати контрольно-наглядовою, що доречно, зважаючи на правову позицію Європейського суду з прав людини.

Наведені вище теоретичні напрацювання дозволяють зазначити наступне:

А) контроль і нагляд є взаємопов'язаними явищами і тому слід вказувати на контрольно-наглядову діяльність, якій притаманний позитивний характер;

Б) межа між контролем і наглядом умовна, проте характерною рисою, що їх відрізняє, є характер діяльності активний і пасивний відповідно;

В) зважаючи на наявність характерної риси, що відмежовує контроль від нагляду, доречно розглядати нагляд як відокремлене правове явище від контролю, яке, хоча і пов'язане із ним (про що свідчать їх спільні риси), однак може бути визначене як правове явище, що має відносно самостійний характер;

Г) у чинному законодавстві поняття контролю і нагляду застосовуються із врахуванням специфіки відносин, які піддані правовому регулюванню, що не відповідає вимогам законодавчої техніки і призводить до термінологічної плутанини.

Розглядаючи сутність контролю та нагляду з позицій визначення їх співвідношення, доцільно звернутись до напрацювань вчених, присвячених проблемі судового контролю. Зокрема, Д.М. Вороненков підкреслював юрисдикційний характер судового контролю та підкреслював, що основою відповідної діяльності виступають процесуально-правові та моральні начала, а також те, що вона спрямована на вирішення юридичних конфліктів, які виникають між громадянами і органами державної влади, посадовими особами. Вчений формулював положення про сутність судового контролю як діяльності судів щодо перевірки відповідності діяльності суб'єктів правозастосування законодавству, здійснення аналізу результатів впливу суб'єктів управління на керовані об'єкти, відхилення від поставлених цілей та способів їх досягнення, виявлення тенденцій, причин, прийняття заходів щодо попередження порушень законності, шкідливих наслідків, нових правопорушень, прийняття заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні закону [18, с.22-24].

Б.Д. Гудз, аналізуючи проблему сутності судового контролю за законністю адміністративної діяльності органів виконавчої влади доводить наявність зв'язку правової природи адміністративної діяльності органів виконавчої влади та мети судового контролю за законністю. Дослідник зазначає, що у приватно-правовій сфері судовий контроль стосується відновлення законності у конкретному випадку її порушення, а у публічно-правовій сфері безпосередньо пов'язаний із захистом прав, свобод, законних інтересів фізичних і юридичних осіб у зазначеній сфері [19, с.8].

Наведені теоретичні положення, обґрунтовані дослідниками (Д.М. Вороненковим, Б.Д. Гудзом) доводять тезу про те, що судовий контроль посідає особливе місце серед видів контролю, оскільки його сутність юрисдикційна, на відміну від прийнятої та усталеної наукової думки про позитивний характер контролю. Разом з тим, діяльність судів, спрямовану на визначення наявності (чи відсутності) відхилень діяльності публічної адміністрації та інших учасників публічно-правових відносин, у межах яких виникає спір, від загальнообов'язкових правил можна визначати як контрольну, але контрольну особливого характеру і значення.

Висновки. Отже, предмет контролю безпосередньо впливає на його характер і зміст: у разі, коли контроль здійснюється у спірних правовідносинах, слід визначати його особливий характер та процесуальну основу, встановлену процесуальними кодексами, зокрема – Кодексом адміністративного судочинства України; якщо контроль здійснюється у сфері управлінської (адміністративної) діяльності, слід вказувати про його позитивний характер та виділяти окремо юридичні наслідки контролю, які є підставою прийняття рішення щодо застосування заходів юридичної відповідальності.

Окреме значення посідає нагляд, який можна розглядати як: а) діяльність, що передує контролю або його супроводжує; б) як окремий вид державно-владної діяльності (у разі здійснення нагляду прокуратурою); в) адміністративну діяльність особливого характеру,

яка регламентована чинним законодавством. Судовий контроль слід охарактеризувати як контроль особливого характеру, який поєднує у собі власне контроль і нагляд, що здійснюються судами під час розгляду справ у порядку адміністративного, цивільного, господарського, кримінального судочинства.

Література

1. Вітвіцький С.С. Контроль діяльності публічної адміністрації в Україні: теорія і практика: [монографія]/ С.С. Вітвіцький. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 362с.

2. Ярмакі Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2006. – 336 с.

3. Правова доктрина України: у 5 т.-Х.: Право, 2013.-Т.2: Публічно-правова доктрина України/ за заг.ред.Ю.П. Битяка.-864с.

4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI// Офіційний вісник України, 2010, N 92 (10.12.2010) (частина 1), ст. 3248

5. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Часть общая: конституционное (государственное) право и его основные институты : учебник для студ. юрид. вузов и фак-тов : в 4 т. / [рук. авт. кол. и отв. ред. Б. А. Страшун]. – [3-е изд., обновл. и дораб.]. – М. : Изд-во БЕК, 2000. – Тома 1–2. – 2000. – 784 с.

6. Єлістратов А.І. Адміністративне право. Лекції/ Ред. та упоряд. В.В. Галунько, С.В. Діденко. – Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2007. – 268с.

7. Адміністративне право України. Академічний курс [Текст]: підручник: У 2 т. Т.1: Загальна частина/ ред..кол. В.Б. Авер'янов (голова). – К.: Юрид.думка,2007. – 592с.

8. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 №264/94-ВР// Відомості Верховної Ради України, 1994, N 52 (27.12.94), ст. 455

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-X// Відомості Верховної Ради УРСР, 1984, додаток до N 51, ст. 1122

10. Заїка М.М. Щодо питання про співвідношення адміністративного нагляду і контролю/ М.М. Заїка// Збірник наукових праць "Адміністративне право України: стан і перспективи розвитку": VI Міжнародна науково-практична конференція(м.Київ, 23-2 вересня 2011р.)// Ред.кол. О.Ф. Андрійко (голова ред..кол.), В.П. Нагребельний, А.А. Пухтецька (відп.секр.), Л.Є. Кисіль та ін.. – К.: Інститут держави і права ім.. В.М. Корецького НАН України, 2011. – 600с.

11. Административное право Украины: Учебник/ Под общ.ред. С.В. Кивалова. – Х.: "Одиссей", 2004. – 880с.

12. Ісаков М.Г. Види державного контролю у сфері підприємницької діяльності/ М.Г. Ісаков [Електронний ресурс]// Форум права. – 2012-1. – с.387-395, с.393. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/Rar$DI03.078/FP_index.htm_2012_1_59.pdf

13. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. / [голов. редкол.: Авер'янов В. Б. [та ін.]. — К.: Юрид. думка, 2007. Т. 1. — 2007. — 592 с.

14. Іваненко Я.Л. Адміністративні неюрисдикційні провадження: дис.. к.ю.н. 12.00.07/Іваненко Яна Леонідівна/ Київський міжнародний університет. – К., 2011. – 213с.

15. Савчин М. В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Савчин Михайло Васильович. – К., 2004. – 218 с.

16. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV// Офіційний вісник України, 2005, N 32 (26.08.2005), ст. 1918

17. Справа "Класс та інші проти Німеччини": Рішення Європейського суду з прав людини від 06.09.1978// Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі, 2002, 00, № 4

18. Вороненков Д.Н. Теоретические и нормативные основы судебного контроля в механизме разделения властей: дис..д.ю.н.12.00.01 - теория и история права и государства, история учений о праве и государстве; 12.00.11 - судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура/ Вороненков Денис Николаевич/ Юридический інститут (Санкт-Петербург).-Санкт-Петербург,2009.-386с.

19. Гудз Б.Д. Судовий контроль за законністю адміністративної діяльності органів виконавчої влади: дис.. к.ю.н.12.00.07/ Гудз Богдан Данилович/Національний авіаційний університет. – К.,2013. – 219с.

Денисова А. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
ОДУВС
Надійшла до редакції: 28.11.2016

УДК343.2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

Курбанов Я. Л.

У статті розглянуто питання про співвідношення понять "громадська безпека" та "громадський порядок". Окреслено основні вимоги, які висуваються до системи гарантування безпеки. Визначено елементи громадської безпеки: зміст громадської безпеки; система суб'єктів її гарантування; їх завдання та принципи діяльності; перелік загроз, що створюють небезпеку для громадської безпеки; засоби її гарантування. Загрозами громадській безпеці є суспільно небезпечні діяння та надзвичайні ситуації соціального, природного, техногенного та біологічного характеру. Пропонується внести зміни до Закону України "Про національну поліцію".

Ключові слова: *національна поліція, громадська безпека, організаційно-правове забезпечення, надзвичайні ситуації техногенного характеру.*

В статье рассмотрен вопрос о соотношении понятий "общественная безопасность" и "общественный порядок". Определены основные требования, которые предъявляются к системе обеспечения безопасности. Определены элементы общественной безопасности: содержание общественной безопасности; система субъектов ее обеспечения; их задачи и принципы деятельности; перечень угроз, создающих опасность для общественной безопасности; средства ее обеспечения.

© Я.Л. Курбанов, 2016

Угрозами общественной безопасности являются общественно опасные деяния и чрезвычайные ситуации социального, природного, техногенного и биологического характера. Предлагается внести изменения в Закон Украины "О национальной полиции".

Ключевые слова: *национальная полиция, общественная безопасность, организационно-правовое обеспечение, чрезвычайные ситуации техногенного характера.*

The article deals with the question of the correlation between the concepts of "public security" and "public order". The main requirements that are imposed on the security system are determined. Elements of public security are defined: the content of public security; System of its subjects; Their tasks and principles of operation; List of threats posing a threat to public security; Means of its maintenance. Threats to public security are socially dangerous acts and emergency situations of social, natural, technogenic and biological nature. It is proposed to amend the Law of Ukraine "On the National Police".

Key words: *national police, public security, organizational and legal support, emergency situations of a technogenic nature.*

Розроблення понятійного апарату, включаючи наукове обґрунтування і формулювання поняття "громадська безпека", розмежування і встановлення певних зв'язків з іншими суміжними правовими явищами має велике значення як для науково-дослідної, так і для правозастосовної діяльності. Тому доцільно розглянути питання про співвідношення поняття "громадська безпека" із поняттям "громадський порядок".

Необхідно зауважити на певні складнощі у визначенні поняття "громадська безпека", яке з точки зору загальнометодологічного підходу має всі необхідні ознаки, які дозволяють віднести його до складних правових феноменів. Сьогодні трапляються випадки, коли науковці висловлюють критичні зауваження про те, що держава як провідний суб'єкт забезпечення громадської безпеки, захищає щось неконкретне. Це пояснюється недостатнім науковим розробленням цього поняття, адже наразі бракує комплексних наукових досліджень, що були б присвячені проблемам гарантування громадської безпеки і за звичайних умов, і за умов виникнення надзвичайних ситуацій різного характеру.

Важливе значення становить з'ясування наукової проблеми стосовно співвідношення понять "громадський порядок" і "громадська безпека". Громадський порядок докладно досліджено в правознавстві, що доводиться значною кількістю наукових розробок із даного питання. Починаючи докладний аналіз понять "громадський порядок", "публічний порядок", "громадська безпека", "публічна безпека", зауважимо, що указані поняття дуже тісно пов'язані між собою, у зв'язку із чим в юридичній науці немає єдиного погляду на вирішення проблематики співвідношення громадського порядку і громадської безпеки.

Учені вважають, що громадський порядок є складовою частиною громадської безпеки [5, с. 23]. Схиляючись до цієї думки, варто наголосити, що гарантування громадської безпеки є необхідною складовою підтримання громадського порядку, натомість важливе значення для гарантування громадської безпеки має зміцнення громадського порядку.

Не викликає заперечень думка про те, що громадський порядок і громадська безпека дуже тісно взаємопов'язані і ці поняття непросто розмежувати, адже порушення громадської безпеки в громадських місцях часто зумовлюють порушення громадського порядку. З огляду на вказане, законодавець невипадково в нормативно-правових актах передбачив відповідальність за порушення громадського порядку та громадської безпеки в одному розділі Кодексу України про адміністративні правопорушення. Громадський порядок і громадська безпека перебувають у взаємозв'язку і взаємовпливу. Вони настільки "близькі" по суті, що органічно поєднуються за метою функціонування. Громадський порядок представляє явище, що має у своїй основі широку сукупність суспільних відносин. Найбільш суттєві регулюються нормами права, які здебільшого впливають на відносини громадської безпеки. У зв'язку із цим, громадський порядок, залишаючись ідеальною сукупністю суспільних відносин, за своєю соціальною значимістю наближається до інституту громадської безпеки. І тут сутністю охорони громадського порядку є забезпечення громадської безпеки. Саме із цієї позиції доцільно оцінювати громадський порядок в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, як явище, що гарантує громадську безпеку в усіх її проявах. З урахуванням викладеного, можна зазначити, що якщо не порушується громадський порядок, то реально гарантується громадська безпека. Отже, громадський порядок встановлюється і існує для того, щоб була забезпечена громадська безпека.

Поняття безпеки широко застосовується в чинному законодавстві. Так ст. 3 Конституції України закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Стаття 17 проголошує, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу, а забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Тобто Конституція України виділяє безпеку на особистому і державному рівні.

Професор Користін О.Є. окреслив основні вимоги, які висуваються до системи гарантування безпеки: функціонування в межах, визначених законом; забезпечення надійного захисту національних інтересів; прогнозування і своєчасне відвернення загроз безпеці; ефективне функціонування як у звичайних, так і в надзвичайних умовах; наявність чіткої структури і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади; відкритість і гласність у необхідних межах щодо діяльності відповідних органів, що входять у зазначену систему [3, с. 90].

Слід зауважити, що в правничій літературі та в офіційних документах поняття "громадська безпека" застосовується з метою характеристики стану, при якому захищено інтереси держави різного характеру, зведено до мінімуму вірогідність виникнення небезпечних реальних і потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз, а також гарантується можливість для ефективного розвитку суспільства і особи. Таке загальнотеоретичне визначення відображає управлінські та правові (адміністративно-правові, інформаційно-правові) аспекти, а гарантування громадської безпеки пов'язане з розробленням, прийняттям

та реалізацією нормативно-правових актів як гарантій захищеності особистості суспільства взагалі і особи зокрема, гарантування їхньої безпечної життєдіяльності, прав і свобод.

Докладне тлумачення поняття "громадської безпеки" вперше було надано В.П. Тихим, який зауважив, що "громадська безпека у вузькому розумінні цього слова як об'єкт злочинів являє собою певну систему суспільних відносин, що забезпечують запобігання та усунення загальної небезпеки насильницького заподіяння шкоди правоохоронним інтересам в цілому, що гарантують тим самим їх стійкість і надійність" [10, С. 23-25]

Існує погляд на громадську безпеку як на одну з базових категорій у методології права, для якої характерні багатозначність, багатоаспектність, наявність при цьому суттєвого обсягу та певного змісту. Громадська безпека розглядається як стан, при якому нічого нікому не загрожує [6, с. 12].

Окрема група вчених у змісті поняття громадська безпека визначає всі об'єкти її захисту, а саме: громадська безпека – це сукупність органів та засобів, що здійснюють попередження та усунення загроз життю та здоров'ю людей, матеріальних цінностей та оточуючого середовища [11, с.21].

У юридичному словнику громадська безпека визначається як система суспільних відносин і юридичних норм, що регулюють ці відносини, з метою забезпечення громадського спокою, недоторканності життя і здоров'я населення, нормальної праці та відпочинку громадян, нормальної діяльності державних і громадських організацій, установ і підприємств [9].

Кондрашов Б.П. під громадською безпекою розуміє "систему суспільних відносин, урегульованих правовими нормами з метою гарантування безпеки особи, громадського спокою, сприятливих умов для праці та відпочинку громадян, нормальної діяльності державних органів, громадських об'єднань, підприємств, установ і організацій, від загрози, що виходить від злочинних та інших протиправних діянь, порушення порядку користування джерелами підвищеної небезпеки, предметами та речовинами, вилученими з цивільного обороту, явищ негативного техногенного та природного характеру, а також інших особливих обставин" [2, С. 8]. Слід наголосити, що вчений у цьому визначенні не просто перераховує джерела і види небезпек, але цілком обґрунтовано виділяє суспільно небезпечні діяння (не тільки злочини) та інші шкідливі природні й техногенні явища.

Термін "джерела підвищеної небезпеки" складає основу розуміння громадської безпеки у вузькому розумінні, тобто джерела підвищеної небезпеки є однією з суттєвих умов виникнення відносин, в яких проявляється громадська безпека. Однак дискусії, які тривають у кримінально-правовій, адміністративно-правовій та цивільно-правовій літературі, не дають вичерпних відповідей на запитання: що являє собою джерело підвищеної небезпеки, які властивості воно має, яке матеріальне вираження знаходить у суспільному житті. Цьому сприяє і те, що в нормативних актах якихось ознак, за допомогою яких той чи інший предмет або об'єкт можна було б віднести до числа указаних джерел, не міститься. На нашу думку, постійний розвиток науки і техніки не дає можливості окреслити їх перелік. Уявляється, що віднесення тих чи інших використовуваних у діяльності юридичних і фізичних осіб об'єктів і речовин до джерел підвищеної небезпеки залежить принаймні від двох ознак: від їхньої шкідливої властивості і від неможливості повного контролю за ними з боку людини.

Водночас поряд із тривалістю, що становить підвищену небезпеку для оточуючих, де виникають відносини громадської безпеки, існують і інші загрози громадській безпеці. Тому поняття громадської безпеки пов'язувати тільки із джерелом підвищеної небезпеки уявляється недостатнім.

Гарантування громадської безпеки як за звичайних умов життєдіяльності суспільства й держави, так і за умов виникнення надзвичайних ситуацій досягається шляхом проведення єдиної державної політики в царині гарантування внутрішньої безпеки держави, а отже й громадської безпеки, реалізацією заходів економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, що спрямовані насамперед на запобігання загрозам життєво важливим інтересам суспільства й держави. Із метою створення та підтримання необхідного рівня захищеності об'єктів громадської безпеки розробляється система правових норм, що регулюють суспільні відносини в даній сфері, визначаються основні напрями діяльності органів державної влади з питань гарантування громадської безпеки та запобігання фактам виникнення надзвичайних ситуацій різної ґенези, формуються спеціальні органи для реалізації напрямів діяльності держави у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям та гарантування громадської безпеки за цих умов, визначається механізм контролю та нагляду за їх діяльністю [8, с.27]. Зазначені елементи можна об'єднати в певну систему, що в науці отримала назву система громадської безпеки.

У доробку сучасних науковців висловлюється думка про те, що система громадської безпеки є сукупністю органів публічної адміністрації, органів та служб, а також державних і недержавних організацій, окремих громадян, які відповідно до своєї компетенції або з власної ініціативи виконують завдання з гарантування громадської безпеки [1, с.47].

На нашу думку, система громадської безпеки не може складатися з включення до неї тільки суб'єктів її гарантування. Слід звернути увагу на такі важливі проблеми, які стосуються виокремлення завдань суб'єктів гарантування громадської безпеки, принципів їх діяльності, класифікації загроз для громадської безпеки, засоби гарантування і т. ін. Зі сказаного випливає, що система громадської безпеки включає такі елементи: зміст громадської безпеки; систему суб'єктів її гарантування; їх завдання та принципи діяльності; перелік загроз, що створюють небезпеку для громадської безпеки; засоби її гарантування.

Також для з'ясування сутності громадської безпеки необхідно проаналізувати загрози громадській безпеці у техногенній сфері, які виникають у зв'язку з техногенними аваріями і катастрофами, низькою технологічною та виробничою експлуатацією зношеного і несправного обладнання, несвоєчасністю проведення ремонтних і регламентних робіт, порушеннями правил зберігання і транспортування небезпечних речовин, відхиленнями від проектної документації при виробництві та експлуатації обладнання, технічних засобів, при будівництві споруд і будівель.

Аналіз чинного законодавства засвідчує, що стан загрози громадській безпеці може виникнути, коли допускається порушення правил експлуатації засобів залізничного, морського, річкового та автомобільного транспорту; правил дорожнього руху; ведення будівельних та інших робіт; експлуатації пожежонебезпечних

об'єктів та пристроїв, а також у випадках порушення правил поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими матеріалами, сильнодіючими отрутами, радіоактивними ізотопами і іншими небезпечними предметами та речовинами. Суспільно небезпечні порушення зазначених правил кваліфікуються відповідно до кримінального законодавства як злочини проти громадської безпеки (Розділ IX КК України). Одночасно такі правопорушення посягають і на особисту безпеку громадян. Правопорушення, що посягають на громадську безпеку, описані також у ряді глав Кодексу України про адміністративні правопорушення (глави 8, 9).

Розвиток суспільства являє собою складний і суперечливий процес, а в певні періоди життєдіяльності суспільства відбувається різке загострення суперечностей між суспільством і природою. У свою чергу, це спричиняє виникнення екологічних катастроф, великомасштабних аварій, стихійних лих, тобто надзвичайних ситуацій, для яких характерне порушення звичних зв'язків і відносин в економічній, соціальній та інших сферах.

Отже, основними видами загроз громадській безпеці є: суспільно небезпечні діяння та надзвичайні ситуації соціального, природного, техногенного та біологічного характеру. Загрозу громадській безпеці можна визначити як сукупність умов і чинників, що створюють реальну і потенційну небезпеку об'єктів громадської безпеки. До об'єктів громадської безпеки належать: права і свободи, життя і здоров'я громадян, власність, навколишнє середовище, а також державні та суспільні інститути, функціонування яких забезпечує нормальні умови життєдіяльності громадян, суспільства і держави. Саме ці об'єкти громадської безпеки виступають життєво важливими інтересами особистості, суспільства і держави і по суті представляють вищий рівень інтересів. У свою чергу ці інтереси являють собою найбільш важливі категорії індивідуального та суспільного життя, відхилення параметрів яких від усталеного рівня негативно впливає на цілісність, системність і прогрес у розвитку особистості, суспільства і держави. Тому існує об'єктивна потреба в їх захисті державою і суспільством. Тобто життєво важливі інтереси являють собою сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливість прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави.

Життєво важливі інтереси особистості, суспільства і держави повинні бути надійно захищені. Під станом захищеності необхідно розуміти відсутність або адекватне парирування загроз об'єктам громадської безпеки. Звідси метою громадської безпеки є створення і підтримання необхідного рівня захищеності об'єктів громадської безпеки та адекватне парирування загроз цим об'єктам.

Досягнення стану громадської безпеки забезпечується проведенням єдиної державної політики в галузі гарантування громадської безпеки, реалізацією системи заходів економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, адекватних загрозам життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави. Із метою створення і підтримання необхідного рівня захищеності об'єктів громадської безпеки вдосконалюється система правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері громадської безпеки, визначаються основні напрями діяльності органів державної влади в цій сфері, формуються або перетворюються органи забезпечення громадської безпеки і механізм контролю та нагляду за їх діяльністю. Безпосереднє виконання функцій із гарантування громадської безпеки покладено на державні органи забезпечення громадської безпеки, які відповідно до закону утворюються в системі виконавчої влади.

Слід зауважити, що з прийняттям Закону України "Про Національну поліцію" на поліцейські органи покладено такі завдання, як охорона прав та свобод людини, інтересів суспільства та держави; забезпечення публічної безпеки і порядку; протидія злочинності; надання послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують допомоги.

Отже, Закон запроваджує нову категорію – "публічна безпека і порядок". Зокрема у ст. 1 зазначено, що Національна поліція – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Але визначення цього поняття на законодавчому рівні сьогодні відсутнє. Зважаючи на інші умови цей новотвір фактично утворює юридичну колізію, коли центральний орган виконавчої влади здійснює функцію і виконує завдання у сфері, яка законодавчо ніде не визначена. Тобто можна говорити про нелегітимність діяльності поліції у сфері громадської безпеки, а відтак це формує правові підстави для сумнівів у легітимності функціонування даного органу в цілому [4].

Розглянемо більш докладно ці поняття. У Словнику української мови слово "публічний" має декілька значень: 1) який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний; 2) призначений для широкого відвідування, користування; 3) стосується до публіки (із позначкою "рідко."). Слово "громадський" також є багатозначним: 1) прикметник до громада; 2) який виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, зв'язаний з ним; суспільний; 3) належний усій громаді, усьому суспільству; колективний; 4) який добровільно обслуговує різні сторони життя колективу. Ілюстрацією може служити одночасне правильне і неправильне вживання слова "публічний" у ст. 23 "Основні повноваження поліції": "Поліція відповідно до покладених на неї завдань… вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях". У першому випадку слово "публічний" вжито неправильно, оскільки йдеться про значення "який виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, зв'язаний з ним", тобто має бути застосоване слово "громадський". У другому випадку слово "публічний" ужито цілком адекватно, тому що подано перелік саме публічних місць, тобто місць, "призначених для широкого відвідування, користування".

Більше того, застосування в тексті Закону України "Про національну поліцію" стійкого словосполучення "публічна безпека і порядок" (статті 1, 2, 9, 16, 22, 23 та ін.) передбачає, що прикметник "публічний" стосується також і слова "порядок". Сьогодні термін "публічний порядок" у вітчизняному законодавстві не визначено. Проте у ст. 228 Цивільного кодексу України встановлено, що правочин уважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, АРК, територіальної громади, незаконне заволодіння ним. Тобто "публічний порядок" є категорією приватного права.

Не можна вважати прийнятними також і внесені

постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 825 зміни щодо паралельного застосування цих понять у Переліку центральних органів виконавчої влади, що створюють функціональні підсистеми ЄДСЦЗ (додаток 1 до Положення про єдину державну систему цивільного захисту [7]). Функціональну підсистему, що створюється центральним органом виконавчої влади (МВС), сформульовано так: підсистема забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху (через Національну поліцію і Національну гвардію). Тому доцільно внести зміни до Закону України "Про національну поліцію", замінивши словосполучення "публічна безпека" і "публічний порядок" на "громадська безпека" і "громадський порядок", узгодивши таким чином текст закону із Конституцією України, де йдеться про громадський порядок (статті 34-36, 39, 92, 116 та ін.) та про громадську безпеку (ст. 138 та ін.).

Література

1. Басов А. В. Щодо визначення системи забезпечення громадської безпеки / А. В. Басов // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 42–47.

2. Кондрашов Б. П. Общественная безопасность и административно-правовые средства ее обеспечения [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Кондрашов Борис Петрович. – М., 1998. – 303 с.

3. Користін О.Є. Методологічні та організаційні засади забезпечення економічної безпеки України / О. Є. Користін // Право і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 88–93.

4. Кузьменко О.В. Завдання Національної поліції України: проблеми правового регулювання // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. - № 2. – С. 196–197.

5. Ольховський Є.Б. Адміністративно-правові засоби забезпечення громадської безпеки: дис… канд. юр. наук, 12.00.07 / Ольховський Євген Борисович: – Х., 2003. – 191 с.

6. Панов М.І. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) [текст] / М.І. Панов, В.П. Тихий // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3 (22). – С. 10–16

7. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11.

8. Сапожников А. И. Административно-правовой режим общественной безопасности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Сапожников Александр Иванович. – М., 2005. – 198 с.

8. Словарь терминов по теории государства и права: Учебное пособие [текст] / Рук. авт. кол. Н.И. Панов. – Х.: Основа, 1997. – 180 с.

9. Тихий В.П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности [текст] / В. П. Тихий. – Харьков : Вища шк., 1981. – 172 с.

10. Туманов Г.А. Общественная безопасность и ее обеспечение в экстремальных условиях [текст] / Г.А. Туманов, В.И. Фризко // Сов. гос. и право. - 1989. – № 8. – С.20–23.

***Курбанов Я.Л.*,**
аспірант ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.11.2016

УДК 343.985.7

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПОБУДОВИ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНОГО АВТОБІЗНЕСУ

Болгар О. В.

У статті визначено значення криміналістичної характеристики у побудові методики виявлення та розслідування кримінального автобізнесу. Окреслено основні підходи, напрацьовані у криміналістичній науці щодо побудови характеристики окремих видів злочинів. Відзначено особливу цінність діяльнісного підходу до побудови такої характеристики, та визначено поняття "злочинна діяльність у сфері кримінального автобізнесу". Запропоновано структуру криміналістичної характеристики кримінального автобізнесу, яка містить такі елементи, як типова характеристика осіб й організованих злочинних угруповань, предмет злочинного посягання та обстановка вчинення злочинів, технологія злочинної діяльності.

Ключові слова: *кримінальний автобізнес, характеристика злочинів, характеристика кримінального автобізнесу.*

В статье определено значение криминалистической характеристики в построении методики выявления и расследования криминального автобизнеса. Определены основные подходы, наработанные в криминалистической науке по построению характеристики отдельных видов преступлений.

Отмечено особую ценность деятельностного подхода к построению такой характеристики, и определено понятие "преступная деятельность в сфере криминального автобизнеса". Предложена структура криминалистической характеристики криминального автобизнеса, которая содержит такие элементы, как типичная характеристика лиц и организованных преступных группировок, предмет преступного посягательства и обстановка совершения преступлений, технология преступной деятельности.

Ключевые слова: *криминальный автобизнес, характеристика преступлений, характеристика криминального автобизнеса.*

The article defines the significance of criminalistic characteristics of building methods of detection and investigation of criminal automobile business. The basic approaches are described which are elaborated in chriminalistic science concerning building specific types of characteristics of crimes. Particularly valuable activity approach to building such characteristics is outlined, and the concept of "criminal activity" in criminal automobile business is defined. The structure of criminal criminalistic characteristics of automobile business, which includes items such as a typical characteristic of individuals and organized crime groups, the subject of a criminal assault and conditions of criminal technology are proposed.

Keywords: *Criminal automobile business, description of crimes, criminal characteristics of automobile business.*

Постановка проблеми. На сьогодні загальновизнаною є та теза, що розроблення методики розслідування певного виду злочину може базуватися виключно на його характеристиці. Природа характеристики злочинів, її практичне та наукове значення для криміналістики визначається теорією даної галузі наукового знання, безпосереднім предметом її вивчення, виходячи із об'єкта пізнання та особливостей його відбиття. Об'єктом дослідження криміналістики прийнято вважати, по-перше, злочинну діяльність, результати вивчення якої повинні узагальнюватися у відповідних характеристиках, та, по-друге, практику розслідування й запобігання злочинам, результати вивчення якої узагальнюються, науково обробляються та пропонуються користувачам у вигляді відповідних методик і рекомендацій [1, с. 89-90].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі провідні вчені-криміналісти, як В. П. Бахін, Р. С. Бєлкін, П. Д. Біленчук, І. А. Возгрін, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, формулюють криміналістичну характеристику злочинів як систему або модель системи типових, узагальнених, зведених відомостей (інформації) про вид або групу злочинів [див.: 2-7], значення якої полягає в тому, що вона є структурним елементом окремої методики розслідування злочинів, яка відіграє роль матриці, що накладається на конкретний випадок і дозволяє побудувати його ймовірну модель [8, с. 688], а найістотнішими ознаками криміналістичних характеристик, на яких наголошують автори, є: а) сукупність узагальненої інформації про ознаки певного виду злочинів; б) установлення і врахування закономірностей між такими ознаками; в) призначення для використання в розслідуванні певних видів злочинів [9, с. 61].

Окреслення цілей роботи. Завданням статті є визначення поняття "злочинна діяльність у сфері кримінального автобізнесу" та структури криміналістичної характеристики останнього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Таким, що надав категорії "криміналістична характеристика злочину" власного, притаманного лише цій галузі наукового знання сенсу, став діяльнісний підхід до вивчення проблем злочинності. Він, з одного боку, актуалізувався ще на етапі становлення криміналістики в роботах Г. Ю. Манса, І. М. Якимова, С. О. Голунського, Г. К. Рогінського, які вказували на два полюси в об'єкті вивчення криміналістики – злочинну діяльність та діяльність із розслідування злочинів. З іншого боку, сучасне розуміння цього інституту криміналістики сформульовано А. В. Дуловим, Н. С. Карповим, В. І. Куліковим М. В. Салтевським, Л. Д. Самигіним, В. В. Тіщенком, М. П. Яблоковим [докладно див: 10; 11; 12; 13, с. 33; 14, с. 86-87; 15].

Зокрема Н. С. Карпов звернув увагу на тому, що злочинна діяльність як категорія є змістовно більш ширшою, ніж поняття "злочин", "злочинна поведінка", "механізм злочину" і включає їх як окремі складові. Злочин їм визначено як одиничне явище, злочинність – загальне, а злочинну діяльність – як прояв і відбиток соціальної сутності злочинів і злочинності, соціальний елемент життєдіяльності суспільства [10; 11, с. 10-11].

М. В. Салтевський, Л. Д. Самигін, М. П. Яблоков виділяють такі змістовні елементи злочинної діяльності як мета, об'єкт, суб'єкт, засоби та процес [6, с. 86-87; 16, с. 19-26]. Метою злочинної діяльності є забезпечення

© О.В. Болгар, 2016

умов існування осіб, які нею займаються, а її об'єктом – те, на що вона спрямована задля реалізації своїх цілей: предмети матеріального світу, люди та правові відносини. Суб'єкт злочинної діяльності має чітку антисуспільну спрямованість особистості, відповідні знання, уміння, навички, риси характеру. До засобів учинення злочинів у традиційному розумінні (матеріальні предмети, призначені для досягнення певного результату впливу на конкретний об'єкт та заходи психологічного й іншого характеру, покликані забезпечити досягнення мети без застосування безпосередніх знарядь праці) у злочинній діяльності додаються як способи вчинення злочинів, так і сама організація злочинних угруповань [докладно див.: 10]. Мета діяльності завжди співвідноситься із засобом її реалізації, а засіб слугує меті, виконує те призначення, ті функції, що обумовлені метою [17, с. 68]. Процес злочинної діяльності містить: 1) створення умов для здійснення злочинної діяльності; 2) підготовку та вчинення злочинів; 3) маскування злочинної поведінки та приховування слідів вчинених злочинів; 4) реалізацію (збут і використання) одержаного в результаті злочинної діяльності; 5) заходи із забезпечення життєздатності угруповання [18].

Професор В. В. Тіщенко суттєво доповнює знання про зміст злочинної діяльності шляхом віднесення до неї категорій "результат" та "наслідки" такої діяльності. Під результатом злочинної діяльності, оцінка якого надає можливості робити висновок про ступінь злочинної кваліфікації, професіоналізму, організованості, уміння протидіяти слідчим органам, про мотиви, завдання та цілі злочинців, їх домінуючий, проміжний та кінцевий характер, автор розуміє матеріальне втілення інтересів суб'єкта у вигляді незаконно придбаних благ в основному майнового характеру, що спонукали його до злочинної діяльності, її кінцевий продукт. Суб'єкт оцінює результат своєї діяльності як позитивний, якщо він цілком або хоча б частково збігається з поставленою метою, і як негативний, якщо він не призвів до досягнення такої мети. У свою чергу, під наслідками злочинної діяльності розуміються всі зміни, що відбулися в навколишньому середовищі, у фізичному, психічному й матеріальному стані осіб (злочинців, потерпілих, свідків), а також у їхній свідомості, що відбиває механізм кожного її епізоду [див.: 19, с. 32-34].

Саме такий підхід до розуміння поняття "злочинної діяльності" надає нам можливості сформулювати авторське визначення цього феномену у сфері кримінального автобізнесу. Така діяльність розуміється нами як активний протиправний вплив організованих злочинних угруповань на правовідносини, пов'язані з правом власності на автотранспорт, та на окремих осіб – суб'єктів цих правовідносин, здійснюваний за допомогою засобів такої діяльності (методів, прийомів, знарядь) шляхом протиправного, з метою матеріального збагачення, вилучення будь-яким способом автотранспортного засобу, його наступної легалізації та збуту, вчинення інших злочинів і правопорушень, спрямованих на досягнення інтересів у цій сфері, що в своїй сукупності передбачає отримання злочинцями її результатів та пов'язано з виникненням кримінально та криміналістично значимих наслідків.

Необхідно зазначити, що на думку багатьох дослідників серед засновників діяльнісного підходу до побудови криміналістичної характеристики саме організованої злочинності найкращий інструментарій відповідного аналізу запропоновано В. І. Куліковим. Цей інструментарій репрезентовано моделлю організованої злочинної діяльності, побудованою в трьох інформаційних блоках: технологічний, що містить відомості про предмет, механізм (спосіб) та обстановку організованої злочинної діяльності, тобто характеризує її із зовнішнього боку; структурно-організаційний, що містить відомості про особливості формування злочинного угруповання, його структуру, функціональний розподіл ролей між учасниками, методи управління, рівень кримінального розвитку, сферу кримінальної активності, особливості функціонування та організації захисту від викриття, тобто характеризує її з внутрішнього боку; особистісних елементів, що містить відомості про соціально-психологічну характеристику осіб, які входять до злочинного угруповання, а також характеристику психологічного стану самого угруповання як цілісного "кримінального організму" [12, с. 56].

Зазначені елементи пов'язані один з одним та між ними існують кореляційні зв'язки. Предмет злочинного посягання детермінує спосіб вчинення злочину, особу злочинця – члена ОЗУ, слідову картину злочину, характеризує особу потерпілого. Спосіб вчинення злочину відображає характерні властивості особистостей злочинців та прямо впливає на слідову картину злочину. Аналіз даних, що характеризують структуру ОЗУ, дає змогу з'ясувати функціональні ролі конкретних учасників злочину, встановити мотиви, цілі злочинної діяльності. Поведінка злочинців перебуває в тісному взаємозв'язку з поведінкою та способом життя потерпілого.

У якості *висновку* можна наголосити на тому, що аналіз "класичних" підходів до побудови криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, а також здобутки діяльнісного підходу щодо розкриття її сутності, дозволяють згрупувати елементи характеристики злочинної діяльності у сфері кримінального автобізнесу у такі три блоки відомостей:

1) типова характеристика осіб й організованих злочинних угруповань;

2) предмет злочинного посягання та обстановка вчинення злочинів у сфері кримінального автобізнесу;

3) технологія злочинної діяльності у сфері кримінального авто бізнесу, що передбачає висвітлення механізму незаконного заволодіння автотранспортом та способів легалізації й збуту викраденого автотранспорту.

Література

1. *Подобний О. О.* Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Подобний Олександр Олександрович. – Одеса., 2014. – 468 с.

2. *Белкин А. Р.* Теория доказывания: научно-методическое пособие / Белкин А. Р. – М.: Издательство НОРМА, 1999. – 429 с.

3. *Бахин В. П.* Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002) / Бахин В. П. – Киев: Охрана труда, 2002. – 268 с.

4. *Біленчук П.Д.* Криміналістика : підручник / Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. [за ред. П. Д. Біленчука]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Атіка, 2001. – 544 с.

5. *Коновалова В. Е.* Теоретические проблемы криминалистической характеристики: криминалистическая характеристика преступлений / В. Е. Коновалова,

А. Н. Колесниченко. – М.: ВНИИ ПП, 1984. – 268 с.

6. *Салтевский М. В.* Криминалистика в современном изложении юристов / Салтевский М. В. – Харьков: Рубикон, 1997. – 432 с.

7. *Тіщенко В. В.* Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія / В. В. Тіщенко, А. А. Барцицька. – Одеса : Фенікс, 2012. – 198 с.

8. Криминалистика : [учеб. для вузов. под ред. заслуженного деятеля науки Российской Федерации, проф. Р. С. Белкина] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2000. – 990 с.

9. *Лук'янчиков Є. Д.* Деякі питання побудови характеристик злочинів / Є. Д. Лук'янчиков // Часопис Донецького державного університету внутрішніх справ. – № 2. – 2002. – С. 60-64.

10. *Євдокіменко С. В.* Злочинна діяльність: сутність та криміналістичні аспекти боротьби з нею : дис… канд. юрид. наук : 12.00.09 / Євдокіменко Світлана Вікторівна. – К., 2002. – 16 с.

11. *Карпов Н. С.* Злочинна діяльність : монографія / Карпов Н. С. – К.: вид-во Семенко Сергія, 2004. – 310 с.; Криминалистика / [под ред. Н. П. Яблокова]. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – 708 с.

12. *Куликов В. И.* Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности / Куликов В. И. – Ульяновск: Филиал МГУ, 1994. – 256 с.

13. *Образцов В.А.* Криминалистическая классификация преступлений / В. А. Образцов. – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1988. – 175 с.

14. *Салтевский М. В.* Криминалистика в современном изложении юристов / Салтевский М. В. – Харьков: Рубикон, 1997. – 432 с.

15. *Тіщенко В. В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / Тіщенко В. В. – Одеса: Фенікс, 2007. – 260 с.

16. *Самыгин Л. Д.* Преступная и криминалистическая деятельность как объект криминалистического изучения / Л. Д. Самыгин, Н. П. Яблоков // Криминалистика : учебник / [под ред. Н. П. Яблокова]. – М. Изд-во БЕК, 1995. – 708 с.

17. *Кветной М. С.* Человеческая деятельность: сущность, структура, типы (социологический аспект) / Кветной М. С. – Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1974. – 224 с.

18. *Карагодин В. Н.* Преодоление противодействия предварительному расследованию / Карагодин В. Н. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1992. – 247 с.

19. *Тіщенко В. В.* Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Тіщенко Валерій Володимирович. – Х., 2003. – 445 с.

Болгар О. В.,
Аспірант
кафедри криміналістики
Національного університету
"Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції:23.12.2016

УДК343.98

УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ НА ЕТАПАХ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТА

Калаянова О. Д.

Предметом даного дослідження стали статусові позиції в експертології в ключі поглибленого комплексного аналізу продуктивної роботи експертів по реалізації завдань, а саме, експертної діяльності як системного процесу у режимі постійного контролю в частині відповідності до вимог наукових методик у цій сфері і статусної коректності суб'єкта дослідження до виконання процесуальних завдань щодо справедливості прийнятих рішень. Об'єктність дослідження представлена системою процесів об'єктивно-суб'єктивної характеристики у пізнавальній діяльності експерта, зумовленою завданнями слідчо-судових органів, на різних рівнях його людської природи. Звіт про досконале і повне дослідження у цій сфері професійної діяльності буде мати позитивний вплив у проекції на діяльність компетентних осіб юридичного провадження в аспекті формування умов прийняття законних рішень.

Ключові слова: *експерт, дослідницька діяльність експерта, етапи дослідження, контроль, види і форми контролю у дослідницькій діяльності, методи і прийоми здійснення контролю.*

Предметом данного исследования стали статусовые позиции в экспертологии в ключе углубленного комплексного анализа продуктивной работы экспертов по реализации заданий, а именно, экспертной деятельности как системного процесса в режиме постоянного контроля в части соответствия требованиям научных методик в этой сфере и статусной корректности субъекта исследования к исполнению процессуальных заданий в отношении справедливости принятых решений. Объектность исследования представлена системой процессов объективно-субъективной характеристики в познавательной деятельности эксперта, обусловленной заданиями следственно-судебных органов, на различных уровнях его человеческой природы. Отчет о полноте исследования в этой сфере профессиональной деятельности составит позитивное влияние в проекции деятельности компетентных лиц юридического производства в аспекте формирования условий по принятию законных решений.

Ключевые слова: *Эксперт, исследовательская деятельность эксперта, этапы исследования, контроль, виды и формы контроля в исследовательской деятельности, методы и приемы осуществления контроля.*

The subject of present research includes the theoretical aspect of expert study, which is the key in a system of proper research expert. However, it is less thoroughly studied by scientists. The reason is the weak integration of knowledge that are not forensic in its nature but they exhibit structural and functional connections in expert activities. The deficit of such knowledge of the human phenomenon as a complex tool in understanding of the internal and external world leaves a researcher the qualities to distinguish an information and to control

© О.Д. Калаянова, 2016

diverse processes. In particular, scientifically known the fact of unity of cells, organs, systems that determines the quality of life of the degree of purity of information and its processing in mental block of a researcher. State of contamination of the body affects the psychological reactions and, consequently, the final stage of thinking - decisions that can be implemented semi-consciously. Realizing that bodies and a body as a whole are a laboratory in which physiological processes occurring under various conditions, and mental and spiritual energies, we have questions about their complete control from the highly minded party.

In legal literature, in particular, the issue of control mostly is focused on the organization and activities of administrative bodies and officials. Another focus of attention of specialists –experts is purely psychological aspect. Given that a person - like an explorer of objects, phenomena, processes- is presented by the systems: physical, physiological, psychological, spiritual, the isolation and study of a purely psychological part of our subject is correctly based on academic requirements for completeness study. We have to investigate all aspects and all levels presented in a person as a natural phenomenon in all their interactions and impacts to present the entirety of intelligent system aimed at knowledge of functional objects with their quality characteristics of demonstrative and secrecy, causal-effect connections of physical and energy-informational nature. We also identify significant status of mental phenomena as attention and will in their functional tandem formula: researcher facilities - the operator of the research process - the object of study. We have a critical attitude to the question of methodological correctness scientific paradigm, as well materialist dialectics to study psychology, and more - spiritual elements referred us to set out a formula.

Only a comprehensive approach based on specialized knowledge synthesis on criminology, medicine, biology, physics, psychology, which in its present pronounced by metaphysics, closer to understand the nature of the research process and its mechanism. The importance of this aspect of knowledge should be the scientific method of control of its organization, progress and performance in making conscious decisions.

Key words: *Expert, expert research activities, stages of research, monitoring, control types and forms of research activities, methods and techniques of control.*

Процеуальне законодавство України передбачає настання ситуацій, коли характер застосовуваних знань для розв'язання проблемних питань виходить за межі компетенції посадових осіб, які ведуть провадження. Ці питання відносяться до категорії науково-практичного спрямування в частині реалізації спеціальних знань у межах спеціальних методичних досліджень. Таке методично і нормативно організоване дослідження являє собою процес пізнання реальності, складеної з елементів події, що підлягають обов'язковому доказуванню, і має назву судово-експертної діяльності.

Сутність процесуального статусу експерта визначається його винятковою діяльністю по застосуванню знань у визначенні причинно-наслідкових зв'язків тих процесів, явищ і матеріальних предметів, які мають відношення до предмету доказування в юридичних провадженнях. Експерт, досліджуючи, реалізує себе у безлічі аспектів своєї природи, спроектованих на якісних характеристиках об'єктів. Ці якісні характеристики є наслідками дії певних сил, які брали участь у становленні, розвитку і змінах характерних ознак предметів, представлених для дослідження.

Судово-експертна діяльність є об'єктом пізнання судової експертології, стосовно якої Р.С. Бєлкін, Т.В. Авер'янова, С.Ф. Бичкова, Ф.М. Джавадов ключовим у визначенні уважають судово-експертну практику з досліджень об'єктів, втягнутих у кримінальну подію; І.А. Алієв та М.Я. Сегай до зазначеного кола ознак додають організаційні і нормативно-процесуальні форми використання продукції судової експертизи. Змістовно судово-експертна діяльність визначається у Законі України "Про судову експертизу" як нормативно врегульовану організацію діяльності із забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [1]. Ця діяльність представлена суб'єктами: органами державної влади, юридичними і фізичними особами; останні в ряду конкретизують суб'єктність характеристиками носіїв специфічної групи знань, реалізація яких дає продукцію як правової, так і інтелектуальної природи.

Інтелектуальна продукція діяльності експерта становить результат організації сил різного виду і рівня, оскільки джерелами їх походження є фізичні, ментальні і інтуїтивні аспекти людської природи, які функціонують за впливом відповідних законів і виключає випадковість. Отже, умовою очікування якісної продукції є належна організація діяльності під впливом чинників: державно-правових, науково-технічних, соціально-освітніх, об'єктивно-матеріальних, суб'єктивно-психологічних та ін. Необхідність враховувати вплив чинників на належність умов і кінцевий результат експертної діяльності висуває вимоги до комплексного і детального їх дослідження: природи, форм, функцій, проявів (ознак). Наразі науково-літературні джерела не завантажені інформацією відповідного характеру у своїй завершеній формі, що складає актуалізовану проблему в питаннях щодо усунення перешкод і оптимізації форм експертної діяльності.

Класифікація чинників впливу надає можливість уявляти експертну діяльність як певну систему, яка має свої проекції в об'єктивно-суб'єктивну площину, яка також структурно організована. Саме, цю діяльність необхідно розглядати як специфічну форму пізнання реальності у сфері процесуального доказування [2, с. 129].

Таким чином маємо ускладнені варіанти систем, що проникають одна в одну, які діють і взаємно впливають в еволюції відносин. Маємо приклади наукових позицій щодо визначень структури судово-експертної діяльності з різних підстав: суб'єктно-об'єктна з елементами державно-владних і управлінських повноважень; організаційних і науково-методичних функцій; професійної компетенції та, нарешті, особистісно-якісної характеристики тощо. Кожний із зазначених елементів містить певну функцію контролю за належною діяльністю системи, однак конкретизується і розкривається її зміст у структурі експертної діяльності саме суб'єктів системи. Мається на увазі здійснення форм контролю у межах компетенції суб'єктів в судово-експертній діяльності, однак щодо повного розкриття механізму контролю слід звернутися до його етимологічного змісту (французькою - controle): перевіряти, спостерігати за правильністю чиїхось дій [3, с. 358]. Чітко визначаються дві функції: оперативна і наглядова. У випадку з експертним дослідженням ці функції поєднуються в діяльності однієї особистості,

функція уваги щодо раніше зазначених має бути паралельно і одночасно розподілена у бездоганній діяльності, що складає труднощі.

Науково визначені варіанти структури експертної діяльності містять наступні елементи: мотив діяльності, мету цієї діяльності, інформативні джерела діяльності, програмне забезпечення і комплекс професійних якостей, важливих для забезпечення належних умов цієї діяльності [4, с. 67-68]. Для предметно визначеної функції в експертній діяльності інтерес представляє такий елемент як програма діяльності судового експерта. Цей суб'єкт професійної діяльності безпосередньо реалізує завдання щодо формування блоку доказів у провадженнях і від його вправності залежать наповнення змістом експертну діяльність в аспектах мотивів, мети, поінформованості, організаційної послідовності на високому професійному рівні. У програмній частині діяльності судового експерта визначають: організаційну, конструктивну, комунікативну, пізнавальну, оціночну та посвідчувальну сторони. Кожна із сторін для реалізації потребує вирішення характерних до предмету завдань. Формування завдань є діяльністю, яка спрямована у двох напрямках, зокрема, убік оточуючого світу, а також реальності, яка характеризується ознаками анатомічної, фізіологічної, ментальної, емоційної і духовної природи. До кожного з аспектів, відповідно до їх природи, висувають вимоги в частині формування завдань експертної діяльності. Завдання займають певне місце у рівневій структурі організованої діяльності експерта. Нейрофізіологічні дослідження встановили кореляційну залежність між характером і ступенем складності завдань, які вирішує людина, та активізацією певних ділянок мозку, зон нервової системи, а також емоційними, фізіологічними станами і процесами.

Таким чином, слід визнати експертну діяльність щодо визначення завдань такою, що своїм предметним спрямуванням звернена до комплексного аспекту людини: фізичного, фізіологічного, психологічного, духовного тощо. водночас адаптуючи у процесі аспекти зовнішньої реальності, зокрема, соціальні, історичні, культурні, економічні та ін. Усі зазначені аспекти у первісному своєму акті мають єдине джерело, а саме, природу індивіда, а у своєму соціалізованому розвитку набувають рис системного синтезованого продукту відповідно до наведеної вище структури, яка має бути коректною до закономірностей розвитку об'єктивної реальності, а саме, відповідати системного принципу – від не матеріальної ідеї, через її реалізацію у планах, схемах, завданнях і, нарешті, у конкретних кроках по виконанню в ланцюгу вирішення задач. Таким чином об'єктивно утворено механізм, рушійною силою функціонування якого є декілька чинників суб'єктної, предметно-об'єктної, чисельної, функціональної спрямованості і рівневого характеру.

Зазначена коректність елементів різних систем для повного розуміння вимагає з'ясування не тільки їх природи і функцій, але й відповідності до конкретних планів природи суб'єкта пізнання, який діє у системі, яка постійно еволюціонує, змінюється і потребує оновлення і розширення знань щодо цієї системи. Наразі не достатньо лише системного визначення і характеристики конструкції. Потреба в розумінні цих систем для адаптації у практичну площину спрямовує увагу убік встановлення природного механізму з функціями формування завдань в експертній діяльності, а також факторів креативного і негативного впливу. Аналіз наукових публікацій з предмету дає підстави стверджувати на відсутності належних розробок в частині розуміння природи означеного предмета. Це пов'язано з причиною неповноти знань щодо природи суб'єкта дослідження, оскільки формування завдань є формою функції певного аспекту людини, яка реалізується як дослідник реальності. Через цю причину ототожнюється зміст термінів "завдання" і "задачі", що приводить до контекстуальної підміни і функціональної невідповідності [5, с. 162-163].

Саме, формування завдань, дослідження об'єктів, експертна практика як визначальні елементи предмету даного дослідження складають систему відповідну до феномену людини, який діє у багатовимірному просторі і включає реалії об'єктивного і суб'єктивного проявів. Діяльність експерта – це реалізація суб'єкта як особи, особистості, носія спеціальних знань з нормативно визначеним статусом у процесі пізнання реальності в частині юридичної події. Водночас цей процес передбачає реалізацію психо-фізіологічних, духовно-інтуїтивних аспектів експерта як природного продукту, у якому формування завдань являє складний комплекс процесів у відповідності до різних рівнів його природи, яка потенційно містить варіантні можливості усього світу. Ієрархія природніх аспектів складає можливості суб'єкта пізнавати евристично ідейний світ; внутрішнім зором окреслювати межі певної ідеї: схеми, знаки будуть проявленими результатами узгодження сприйнятої ідеї із підсвідомої пам'яті досвіду – ідентифікації; вольовим і емоційним аспектом формується мета; вища напівсфера ментального рівня формує об'ємний проект завдань з досягнення мети, окреслює напрямок зусиль і визначає саме види сил; нижній рівень менталу або практичний розум у звичному режимі лінійно-послідовного мислення складає задачі покрокової реалізації кожного із завдань.

Механізм формування завдань це сутність процесів, які відбуваються у внутрішній сфері суб'єкта пізнання на рівні розвинутої його ментальної складової з багажем ділової мови, професійної лексики, здібності до вольової концентрації уваги на диференційованих потребах. На цьому рівні внутрішнє бачення демонструє зв'язки між елементами структури: оператор процесу пізнання – об'єкт вольової уваги, який утримується силами гравітації певного формату думки-слова. Механізм формування мети у відповідності до задіяних сил аспектів суб'єкта пізнання дає можливості внутрішнім зором бачити причинно-наслідкові зв'язки у структурі: суб'єкт пізнання – оператор процесу пізнання – об'єкт пізнання, де перші два елементи структури виступають одним силовим блоком, однак їх функції різні, а саме, суб'єкт здійснює контроль за оператором в режимі безпристрасності, відсутності емоцій і чуттєвих показників. Свідомість і самосвідомість є якісними станами розумної діяльності в процесі пізнання. Оператор свідомо діє в частині вибору інструментарію (джерел інформації, методів, приборів, матеріальної обстановки та ін.), однак лінійно-послідовне мислення відволікає від здійснення контролю над проявами інших аспектів його природи – почуттями, емоціями, сторонніми від предмету дослідження думками – факторами, які впливають негативно на чистоту експерименту.

Розуміння важливості здійснення постійного контролю за функціональними проявами усіх людських аспектів в дослідницькій діяльності та відсутність наукових розробок і практики застосування відповідних методів і технологій по контролю за розумовою діяльністю в криміналістичній, медичній, психологічній галузях, статистика не підтверджених зібраною у провадженнях

доказовою базою висновків експертів, ставить предметне питання на рівні міжгалузевої проблеми теоретичного і практичного характеру.

Як було зазначено раніше за текстом слідує, що процес формування завдань з експертних досліджень розгорнутий водночас як убік дослідження зовнішнього матеріального оточення і визначення комплексу ознак, достатнього для прийняття рішення по предметному завданню, включаючи умови матеріальної обстановки, адміністративного вертикального волевиявлення збоку державних структур, нормативно-правового врегулювання, наукового і методичного за формою обмежень, а також вирішує питання щодо впливу сил внутрішніх процесів особистісного характеру функціональні аспекти у формуванні предметних завдань. Необхідність гармонізувати взаємовплив, виокремити і нейтралізувати дестабілізуючі фактори вимагає включення свідомого контролю за перебігом обох самостійних за формою і взаємопов'язаних за природою процесів. Ці процеси пронизують суб'єкта, складаючи аспекти його життєдіяльності. Саме суб'єкт експертної діяльності в частині безпосереднього дослідження є визначальним, ключовим елементом категорійного рівня в загальній теорії судової експертизи: "Основное внимание…общей теории...уделено…фигуре судебного эксперта, его профессиональным, психофизиологическим и нравственным качествам" [6, с. 439]. Саме, процес пізнання як функціональне завдання здійснює експерт, досліджуючи об'єкти як матеріальні носії інформації про фактичні дані юридичної події. В науковій літературі відзначається ускладнена структура природи об'єктів під кутом синтезу інформації, яку несли ці об'єкти до і після своєї взаємодії за обставин події та характеру механізму передачі від джерела інформації до носіїв. Слід зауважити, що до цієї схеми не увійшов елемент, який містить інформацію про функцію суб'єкта як оператора у процесі дослідження об'єктів, яка піддана контролю і оцінці збоку суб'єкта пізнання.

Необхідно підкреслити відмінні функціональні якості суб'єкта, який виступає як спеціаліст-оператор і реалізує експертні методики в дослідженні об'єктів, спрямованих на експертизу, і його особистісний аспект з вольовими і контрольними функціями за діяльністю оператора. Він приймає рішення щодо формування і виконання завдань; його увага спрямована на додержання режиму безпристрасності і неупередженості і цьому процесі. У спеціальній літературі, присвяченій експертній діяльності, акцентована увага на необхідності розгляду у цілому складної структури об'єкта дослідження у канві процесу пізнання для розкриття його сутності. Однак питання: хто саме є суб'єктом пізнання в процесі дослідження, яка його природа, який механізм в частині формування завдань; яка природа його аспекту, що займається реалізацією завдань дослідження і який механізм реалізації досі посідає місце в низці проблем загальнотеоретичної категорії.

Таким чином, доки не будуть вирішені означені питання щодо сутнісного складу механізму формування завдань суб'єктом експертної діяльності в частині дослідження об'єктів, реалізація принципів неупередженості і об'єктивності в проекції на цю діяльність має бути піддана сумнівам.

Література

1. Про судову експертизу: Закон України (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994,* N 28, ст.232). Із змінами, внесеними Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про судову експертизу"" від 24.12.2015, ВВР, 2016, N 5, ст.50.

2. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.

3. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція Української енциклопедії АН УРСР, 1975. – 775 с.

4. Н.І. Клименко. Судова експертологія: Курс лекцій: Навч. посіб. для студ.юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – 528 с.

5. Т.В. Аверьянова. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т.В. Аверьянова. – М.: Норма, 2007. – 480 с.

6. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. – 2-ое изд., перераб. и доп. – М.: 2006. – 992 с.

Калаянова О.Д.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС
Надійшла до редакції: 11.11.2016

УДК 343.6

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ГВАЛТІВНИКА

Ковальова О. М.

В даній науковій статті визначаються деякі особливості криміналістичної характеристики особи неповнолітнього гвалтівника, а також визначаються основні чинники, що впливають на вчинення зґвалтувань неповнолітньою особою, та соціально-психологічні аспекти формування особи неповнолітнього гвалтівника.

Ключові слова: *кримінальне провадження, особа неповнолітнього гвалтівника, криміналістична характеристика, злочин, особистісні особливості неповнолітнього, згвалтування, сексуальні посягання*

В данной научной статье определяются некоторые особенности криминалистической характеристики личности несовершеннолетнего насильника, а также определяются основные факторы, влияющие на совершение изнасилований несовершеннолетним лицом, и социально-психологические аспекты формирования личности несовершеннолетнего насильника.

Ключевые слова: *уголовное производство, лицо несовершеннолетнего насильника, криминалистическая характеристика, преступление, личностные особенности несовершеннолетнего, изнасилования, сексуальные посягательства*

One of activities of the state is reduction of impact by minors of the negative phenomena which arise during reforming of society. But, unfortunately, crime rate among

© О.М. Ковальова, 2016

minors remains very high, despite certain positive shifts in this direction. The special concern causes making by minors of violent crimes.

After receipt of primary information on crime execution, including a crime against sexual freedom and sexual integrity of the personality, employees of bodies of pre-judicial investigation start her analysis on the basis of all complex of the available theoretical and practical knowledge and an own experience of investigation of crimes. Tactics of investigative actions of employees of bodies of preliminary inquiry in case of investigation of the criminal proceedings made by minors consists of promotion of investigative versions and further planning of carrying out tactical actions. At the same time, precedes it provisions of the criminalistic characteristic of a perfect offense.

In this scientific article some features of the criminalistic characteristic of the identity of the minor tyrant are determined, and also the major factors influencing making of rapes by the minor, and social and psychological aspects of forming of the identity of the minor tyrant are determined. Thanks to awareness of the investigating officer on designated elements of structure of the criminalistic characteristic of the identity of the minor tyrant, namely typical properties of the identity of the criminal, methods of making of crimes, objects of criminal encroachment, pre-judicial investigation will receive more effective and high-quality nature.

Keywords: *criminal proceedings, the person of a minor rapist, criminological characteristics, offense, personal characteristics of the minor, rape, sexual assault*

Постановка проблеми. Одним з напрямів діяльності держави є зменшення впливу на неповнолітніх негативних явищ, які виникають під час реформування суспільства. Але, нажаль, рівень злочинності серед неповнолітніх залишається дуже високим, незважаючи на певні позитивні зрушення у цьому напрямі. Особливого занепокоєння викликає вчинення неповнолітніми особами насильницьких злочинів. Через те, що неповнолітні являють собою специфічну групу злочинців, внаслідок своїх інтелектуальних, розумових та фізичних можливостей, для даної категорії злочинців характерні певні, притаманні лише їм, предмети посягання, обстановка та способи вчинення злочину, в тому числі злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Вагомого значення у цьому контексті набуває науково-методичне забезпечення діяльності органів досудового розслідування щодо розкриття та розслідування зґвалтувань, вчинюваних неповнолітніми, шляхом визначення деяких особливостей криміналістичної характеристики особи неповнолітнього ґвалтівника.

Виходячи з цього, **метою даної статті** є надання криміналістичної характеристики особи неповнолітнього ґвалтівника, а також визначити особистісні особливості особи неповнолітнього ґвалтівника, на які слід звернути увагу слідчому під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти криміналістичної характеристики особи неповнолітнього ґвалтівника, а також з'ясування ролі та значення даної характеристики при розслідуванні кримінальних проваджень, вчинених неповнолітніми особами, досліджувалися у працях Ю.В. Александрова, О.С. Андреєва, Ю.М. Антоняна, Ю.П. Алєніна, С.А. Афанасьєва, О.О. Бухановського, Б.Л. Гульмана, І.З. Динкіної, Ю.П. Дубягіна, С.В. Кузьміна, В.В. Новіка, Е.П. Побєгайла, Д.П. Рассейкіна, Ю.М. Самойлова, Ю.С. Сапожнікова, А.А. Ткаченка, В.П. Ципковського, Б.В. Шостаковича та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після отримання первинної інформації про вчинення злочину, в тому числі злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, працівники органів досудового розслідування приступають до її аналізу на основі всього комплексу наявних теоретичних та практичних знань та власного досвіду розслідування злочинів. Тактика слідчих дій працівників органів досудового розслідування при розслідуванні кримінальних проваджень, вчинених неповнолітніми особами, складається з висування слідчих версій та подальшого планування проведення тактичних дій. Водночас, цьому передує надання криміналістичної характеристики скоєного правопорушення.

Надаючи характеристику неповнолітньої особи ґвалтівника як структурного елемента системи криміналістичної характеристики правопорушення, перш за все, варто зазначити, що немає єдиної думки серед вчених щодо підходів до вивчення такої особи. Так, у результаті дослідження питання вивчення особистості обвинуваченого на попередньому слідстві М.Г. Коршик та С.С. Степичєв дійшли висновку про те, що "вивчення особи проводиться для належного розслідування злочинів, виявлення обставин, що сприяли його вчиненню, вирішення питання про призначення покарання і, нарешті, для перевиховання засудженого, також вивчення проводиться для виявлення причин злочинності та розробки на цій основі методів, спрямованих на її попередження" [1, с. 7].

У дисертаційному дослідженні "Вивчення особистості злочинця під час розслідування" М.М. Демідов розуміє під особою неповнолітнього ґвалтівника, як елементом системи криміналістичної характеристики правопорушення, стійку криміналістично значиму сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також поведінки після вчинення злочину [2, с. 59].

З позиції М.О. Ларченка, який надає визначення поняттю "особа неповнолітнього ґвалтівника" у своїй науковій статті "Детермінанти вчинення статевого злочину", особистість неповнолітнього злочинця, винного у статевому злочині, необхідно визначати як сукупність соціально-обумовлених ознак, особливостей характеру, поведінки, специфічних аспектів мотивації та системи цінностей особи, що становлять єдину структурну сутність, обумовлюють злочинну сексуальну активність, безпосередньо сприяють вчиненню статевого злочину [3, с. 311].

Неоднозначність поглядів у наукових колах щодо визначення поняття особи неповнолітнього гвалтівника посприяла виробленню єдиного, на наш погляд, вірного поняття зазначеної категорії злочинців. Так, під особою неповнолітнього гвалтівника пропонується розуміти сукупність типових моральних та психологічних якостей неповнолітньої особи, а саме її емоційні й вольові установки та переконання, що формуються під час вчинення останньою злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Беручи за основу вище зазначене визначення особи неповнолітнього ґвалтівника, зазначимо, що особливості

характеру, поведінка, мотиваційні аспекти особи неповнолітньої – це психологічні категорії. Через що надання криміналістичної характеристики особи неповнолітнього ґвалтівника можливе лише, звернувшись до психологічних досліджень з цього питання. Так, у психологічній науці відповідно до особистісних особливостей неповнолітніх гвалтівників прийнято поділяти таких злочинців на дві групи. До першої з них відносяться неповнолітні з порушеннями психосексуального розвитку: "полюючий" тип ("мисливці"), "регресивний" тип та "тотально-самостверджуючийся" тип [4, с. 142]. Особливістю "полюючого" типу неповнолітніх ґвалтівників є вистежування та раптовий напад на жертву з елементами знущання, який сам по собі має на меті миттєве подолання можливого опору. Характеризуючи "регресивний" тип неповнолітніх ґвалтівників варто закцентувати увагу на сексуальних посяганнях у таких осіб, які спрямовані на дівчаток (7-14 років), що не досягли статевої зрілості і не здатні до усвідомленого активного опору. І нарешті, "тотально-самостверджуючийся" тип неповнолітнього ґвалтівника, який характеризується особливою жорстокістю, коли згвалтування жертви поєднується з фізичною розправою над супутником, який супроводжував її (чоловіком, коханцем, знайомим, випадковим подорожнім). Нерідко таке "глобальне" насильство починається з убивства чоловіка, а потім вбивається і згвалтовується жінка [4, с. 142]. Тому для злочинців даного типу характерні не тільки садистські риси, але і найбільш низький культурний та інтелектуальний рівні, а також в цілому не вдалий сексуальний досвід.

До другої групи неповнолітніх ґвалтівників відповідно до їх особистісних особливостей науковці відносять неповнолітніх з вираженими характерологічними або патопсихологічними особливостями: "конформний" тип, "афективний" тип, "знехтуваний" тип та "пасивно-ігровий" тип [5, с. 47]. Неповнолітні гвалтівники-конформісти характеризується особистісною невпевненістю, тому не наважуючись вчинити зґвалтування наодинці, охоче і бездумно учиняють його у групі під впливом постійного або тимчасового лідера (18–20 і більше років), а інколи навіть і просто стихійного пориву групи до зґвалтування. Варто підкреслити, що жертвами гвалтівників цієї групи виступають як неповнолітні, малолітні особи, так і дорослі жінки, у тому числі похилого віку. Зазвичай групові згвалтування за участю неповнолітніх осіб характеризуються жорстоким та цинічним ставленням до жертви, не виключенням є збочений спосіб задоволення статевої пристрасті. Через це групові злочини неповнолітніх найбільш небезпечні за своїми наслідками, оскільки у кожного з них виникає бажання проявити себе, довести самому собі і оточуючим свою силу. Важливою особливістю таких груп є також те, що до їх складу входять неповнолітні, які вступають у стадію бурхливого статевого визрівання (15–18 років).

До "афективного" типу неповнолітніх ґвалтівників характерними є зґвалтування малолітніх дівчаток (приблизно до 5 років) або літніх, навіть похилого віку, жінок. Слід підкреслити, що такому типу неповнолітніх злочинців притаманні ще з раннього віку бездоглядність та відсутність статевого виховання в сім'ї та школі.

"Знехтуваний" тип неповнолітніх гвалтівників складається із тих осіб, які, вже відчуваючи підвищену статеву потребу, фактично виявляються нездатними задовольнити свою пристрасть "за злагодою". Тому згвалтування здійснюється навально, прямолінійно, непродуманно. Практика показує, що до "знехтуваний" тип неповнолітніх ґвалтівників відносяться неповнолітні з психічними чи фізичними вадами [2, с. 68].

Неповнолітні ґвалтівники "пасивно-ігрового" типу найчастіше переконливо та категорично заперечують свою провину у згвалтуванні, доводячи добровільність статевого контакту. Адже для злочинців такого типу обвинувачення у згвалтуванні сприймається як наклеп, оговір, помста з боку жінок тощо. Тому вони позиціонують себе як потерпілі.

Найбільш небезпечними неповнолітніми ґвалтівниками є такі, що відносяться до "сценарійного типу". Дані позиції зумовлені старанною підготовкою неповнолітнього до зґвалтування, відмовою від спільників, ретельним вибором часу, місця створенням алібі, вживанням заходів по прихованню слідів злочину тощо.

Враховуючи теоретично обґрунтовані позиції вчених з приводу особистісних особливостей особи неповнолітнього гвалтівника, під час досудового розслідування слідчому необхідно звернути увагу на особливості формування такої особи. Перш за все, це стосується середовище, в якому неповнолітній гвалтівник перебуває. Для багатьох неповнолітніх, які стали на злочинний шлях, характерна деформація соціальних позицій, притаманна їх віку: відсутність або передчасна втрата офіційних позицій – тих, які забезпечують взаємопідкріплюючий цілеспрямований вплив державних і громадських інститутів; одночасне розширення офіційних позицій, пов'язаних з участю в негативних малих групах, і, основне, підвищення особистісної значимості останніх [5, с. 42, 43].

Не менш важливим кроком слідчого у напрямі криміналістичної характеристики неповнолітнього ґвалтівника є приділення уваги щодо його сім'ї, яка відіграє значну роль у процесі її формуванні. Для сімей, що мають неповнолітніх правопорушників, характерними рисами є не цінування або взагалі невизнання моральних цінностей, відсутність потреби у саморозвитку, конфліктний характер стосунків між членами сім'ї, грубощі, низький рівень освіти та культури.

На підставі вище викладеного необхідно зробити висновок про те, що дослідження особистості неповнолітнього злочинця, тим паче неповнолітнього гвалтівника, є важливим питанням багатьох наук, серед яких криміналістика, психологія, кримінологія тощо. Науковці слушно зазначають, що розуміння сутності злочинності неповнолітніх осіб, а також вироблення ефективної системи протидії ним, неможливе без наукового підходу до вивчення особистості зазначеної категорії злочинців. Під час дослідження криміналістичної характеристики особи неповнолітнього ґвалтівника було зроблено висновок про відсутність єдиної думки серед вчених щодо підходів до вивчення такої особи.

Неоднозначність поглядів у наукових колах щодо визначення поняття особи неповнолітнього гвалтівника посприяла виробленню єдиного, на наш погляд, вірного поняття зазначеної категорії злочинців. Так, під особою неповнолітнього гвалтівника у науковій статті пропонується розуміти сукупність типових моральних та психологічних якостей неповнолітньої особи, а саме її емоційні й вольові установки та переконання, що формуються під час вчинення останньою злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Через те, що емоційні й вольові установки, переконання, поведінка, особливості характеру є психологічними поняттями та категоріями, надання криміналістичної характеристики особи непо-

внолітнього ґвалтівника можливе лише, звернувшись до психологічних досліджень з цього питання.

На підставі наведених у науковій статті психологічних особливостей кожної з груп особи неповнолітнього, який вчинив статевий злочин, можна також зробити висновок про те, що теоретичні знання з цього питання можуть сприяти удосконаленню системи заходів запобігання злочинам, що порушують статеві відносини між людьми.

Також, варто зазначити, що дослідження деяких особливостей особи неповнолітнього ґвалтівника як елемента криміналістичної характеристики правопорушення, є складним завданням, але край необхідним у роботі слідчого під час досудового розслідування. Під час досудового розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, зокрема зґвалтувань, слідчий має керуватися знаннями про зазначені у науковій статті особистісні особливості неповнолітніх ґвалтівників, з метою правильного прийняття рішення у кримінальному провадженні. Адже завдяки обізнаності слідчого щодо окреслених елементів структури криміналістичної характеристики особи неповнолітнього гвалтівника, а саме **типових властивостей особистості злочинця, способів вчинення злочинів**, **предметів злочинного посягання**, досудове розслідування здобуде більш ефективний та якісний характер.

Література

1. Коршик М.Г. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии / М.Г. Коршик, С.С. Степичев. – М.: Юрид. лит-ра, 1969. – 20 с.

2. Демидов Н.Н. Изучение личности преступника в процессе расследования: дисс. к. ю. н. / Демидов Н.Н. – Волгоград, 2003. – 187 с.

3. Ларченко М.О. Детермінанти вчинення статевого злочину // Юридичний вісник Причорномор'я. – № 2 (2). – 2011. – С. 308-319.

4. Сіренко О.В. Криміналістична характеристика особи неповнолітнього злочинця // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. - Вип. № 1., 2014. – С. 140-145.

5. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / Долгова А.И. – М.: Изд-во „Юридическая литература", 1981. – 153 с.

Ковальова О. М.,
викладач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС
Надійшла до редакції: 03.11.2016

УДК 343.98.096

ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ

Трофименко А. С.

У статті в загальнотеоретичному аспекті розглядаються особливості побудови криміналістичних версій, як одного із основоположних елементів загальної теорії криміналістичної версії, а також важливого етапу, що забезпечує реалізацію первинних припущень, що в сукупному зв'язку із наявними фактичними даними в подальшому становитимуть криміналістичну версію. Автором наводяться основоположні наукові категорії, що розглядаються в контексті побудови криміналістичних версій, а саме визначення процесу побудови криміналістичних версій, його мета, завдання, принципи, функції, фактичні дані, об'єкти та основоположні етапи. Підкреслено, що процес побудови криміналістичних версій має повністю бути відокремлений від процесу перевірки криміналістичних версій, оскільки відповідні етапи повністю відрізняються один від одного, а тому повинні мати різні підходи щодо їх наукового дослідження.

Ключові слова: *криміналістична версія, побудова, мета, функції, принципи, джерела формування версії, завдання, об'єкти, етапи побудови криміналістичних версій.*

В статье в общетеоретическом аспекте рассматриваются особенности построения криминалистических версий, как одного из основоложных элементов общей теории криминалистической версии а также важного этапа, который обеспечивает реализацию первичных предположений, что в совокупности с имеющимися фактическими данными в дальнейшем составят криминалистическую версию. Автором предоставляются основоположные научные категории, которые рассматриваются в контексте построения криминалистических версий, а именно определение процесса построения криминалистических версий, его цель, задания, принципы, функции, фактические данные, объекты и основополагающие этапы. Подчёркнуто, что процесс построения криминалистических версий должен быть полностью отделен от процесса проверки криминалистических версий, поскольку соответствующие этапы полностью отличаются один от одного, а поэтому должны иметь различные подходы по поводу их научного исследования.

Ключевые слова: *криминалистическая версия, построение, цель, функции, принципы, источники формирования версий, задачи, объекты, этапы построения криминалистических версий.*

In this article the peculiarity of forensic version's construction was considered in the general-theoretic aspect, as one of the fundamental element of general forensic version theory and also as an important stage that provides the primary assumptions realization that in the set of actual data in further will compose the forensic version. The author provides the fundamental scientific categories that are considered in contest of the forensic version's construction namely the process of forensic version's construction definition it's goal, tasks, principles, functions, actual data, objects and fundamental stages. It was underlined that the process of forensic version's construction must be completely detached from the process of forensic version's verification, as proper stages are completely differentiate of each other, that's why they must have different ways of their scientific research.

It was underlined in this article that forensic version's raising includes comprehensive study of phenomenon that are observed, analysis and the facts selection that are in casual network with the circumstances. We suppose that the forensic version's construction is a mental process of the transmission from incomplete knowledge's to the

© А.С. Трофименко, 2016

complete ones or to the reliable ones, that are based on the actual data. The forensic version constructional process goal is to establish the features of committed crime by means of the outgoing information analyses and the promotion of establishing the objective truth in the criminal investigation. The chief task of forensic version constructional process is the model creation of the committed crime, the identification of the consequences that are proceed from each assumption, the determination of the subjective and objective causes reasons of the crime, retrospective and perspective analyses of data that were received and the further development prognosis of the crime that are investigated.

There were also established in this article that the forensic version constructional process's objects are crimes motive, crime's intentions and behavior, the way of crime committing the circumstances of the committed crime, tactical psychological methods, decisions, combinations, emotional statues and the reactions of the participants of certain criminal investigation. We also assert that the forensic version constructional processes principles are continuity, fecundity, flexibility, scientific character, accordance. The functions of forensic version constructional process are systematization, descriptive, illustrative, coordinating, planned and analytical. The forensic version constructional process's stages are the preparatory, general and final. We also got the conclusion that the forensic version constructional process must be based on the general theory fundaments that will provide the effective usage of the forensic versions in pretrial and trial investigation.

Key words: *forensic version, construction, goal, functions, principles, sources of the forensic version's construction, tasks, objects, stages, the forensic version construction.*

Постановка проблеми. Дослідивши значний масив криміналістичної літератури із приводу дослідження сутності криміналістичних версій, варто зазначити про наявність значних теоретичних колізій з приводу відповідного питання. Загальна теорія сутності криміналістичної версії потребує негайного переформатування та подальшого наукового удосконалення, надто коли відповідні теоретичні напрацювання необхідно впроваджувати в практичну під час проведення досудового та судового проваджень. Немаловажним є і виокремлення такої наукової категорії, як побудова криміналістичних версій, що має досліджуватися окремо від процесу перевірки криміналістичних версій, за для осягнення сутності та призначення криміналістичної версії. Побудова криміналістичних версій забезпечує повноту та всебічність розслідування злочинів. Процес розкриття та розслідування злочинів – є не лише пізнавальними (гносеологічним), а й ретроспективним та творчим (креативним).

Стан дослідження. Дослідженням процесу побудови криміналістичних версій займались такі вчені: П.Д. Біленчук, В.В. Мозяков, А.Ф. Рєховський, В.М. Стратонов О.М. Цільмак, В.Ю. Шепітько та інші.

Виклад основного матеріалу. Можна цілком погодитися із думкою Дуцяка І.З. [3] щодо того, що гносеологічний аналіз кожного із етапів процесу розслідування, а також формалізація цього процесу не мають на сьогоднішній день задовільного результату. Нажаль, не зовсім чітко встановлена логічна природа та структура криміналістичних версій, а отже дуже важко осягнути зміст процесу побудови та перевірки криміналістичних версій під час розслідування злочину.

Деякі із науковців в галузі криміналістики при дослідженні сутності побудови криміналістичних версій, як синонім терміну "побудова" використовують термін "висунення" криміналістичних версій. Ми вважаємо, що відповідну неточність варто усунути, адже на нашу думку побудова – це розумовий процес переходу від неповних ймовірних знань, до повних достовірних.

Висунення версії – включає всебічне вивчення явищ, які спостерігаються, аналіз та відбір фактів, що знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку із вказаними обставинами, аналіз окремих фактів та співвідношень між ними, тобто аналіз окремих фактів, їх синтез та узагальнення, формулювання пропозиції. Отже, висунення гіпотези не є узагальненим явищем і не може розглядатися, як синонім побудові, адже процес побудови складається безпосередньо із: вивчення обставин справи, висунення версії, виведення наслідків із припущення.

Крім того, варто звернути на поєднання в криміналістичній літературі, в якій досліджується сутність процесу побудови криміналістичних версій і таких термінів, як аналіз та розробка. На нашу думку, аналіз – це метод , який вивчає предмет, уявно чи реально розчленовуючи його на складові елементи, тобто частини об'єкта, його ознаки, властивості, відношення, відтак розглядає кожен з виділених елементів окремо в межах єдиного цілого, а розробка – створення відповідного об'єкта за допомогою різноманітних методів та засобів, тобто його побудова.

Тобто, з наведеного можна зробити висновок, що висунуте припущення будується за допомогою аналізу, але метод аналізу використовується безпосередньо під час побудови відповідного припущення, що в результаті стає істинним чи хибним. Крім того, відповідно до загальної наукової теорії побудови гіпотези, висунення версії не може передувати побудові, адже висунення версії – одна із стадій її побудови.

На нашу думку, побудова криміналістичних версій – це розумовий процес переходу від неповних ймовірних знань, до повних достовірних, котрі базуються на фактичних даних.

Загальновідомо, що у кожного процесу є відповідна мета, завдання, принципи, функції, суб'єкт та об'єкт. Тому, вважаємо за необхідне дослідити відповідні наукові категорії. Отже, на нашу думку, ***метою побудови криміналістичних версій*** є встановлення особливостей скоєного злочину, шляхом аналізу вихідної інформації та сприяння встановленню об'єктивної істини у розслідуваному кримінальному провадженні.

Наступною важливою науковою категорією є завдання, що мають бути досягнуті в процесі побудови криміналістичних версій. Тобто, наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи. Відповідний обсяг роботи має бути не лише ґрунтовно сформованим, а й ефективно здійснений, оскільки суб'єкт побудови криміналістичних версій має вирішити велику кількість питань, що потім стануть основною базою для висунення звинувачення чи доведення невинуватості.

Ми вважаємо, що **основними завданнями при побудові криміналістичних версій є:**

моделювання ситуації скоєного кримінального правопорушення та побудова криміналістичних версій, оскільки на початковому етапі розслідування практично завжди має місце інформаційна невизначеність, яка, створюючи логіко-пізнавальні бар'єри, ставить перед слідчим ряд проблем. В силу своїх особливостей уявне

моделювання виступає в якості необхідного пізнавального засобу, багато в чому допомагає процесу управління розслідуванням. При створенні інформаційної моделі суб'єкт побудови криміналістичних версій послідовно відтворює у своїй свідомості картину, яка мала місце під час скоєння кримінального правопорушення, розібратися в механізмі його скоєння та дослідити генезис. Відповідна модель виступає, як накопичувач інформації про кримінальне правопорушення і як засіб отримання нових знань про кримінальну ситуацію та про особу злочинця.

ідентифікація наслідків, що випливають із кожної гіпотези;

визначення об'єктивних та суб'єктивних обставин вчиненого злочину;

ретроспективний, перспективний, актуальний аналіз отриманих фактичних даних та прогноз щодо подальшого розвитку подій розслідуваного кримінального провадження.

Відповідно до норм КПК України [1] **суб'єктами побудови криміналістичних версій є**: слідчий, оперативний співробітник, адвокат, прокурор, суддя.

Щодо об'єктів побудови криміналістичних версій можна навести лише думку О.М. Цільмак [4]. Автор вважає, що об'єктами побудови криміналістичних версій є фактичні дані, що стосуються досліджуваної події, які можуть бути отримані з будь-яких джерел, як процесуальних, так і непроцесуальних. **Ми ж вважаємо що об'єктами побудови криміналістичних версій є:**

мотив вчинення злочину, злочинний намір, поведінка;

спосіб вчинення злочину, обставини вчиненого злочину;

тактико-психологічні методи, тактичні рішення, комбінації;

процеси збирання та дослідженні доказової інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій;

емоційні стани та реакції учасників відповідного кримінального провадження (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідків).

При побудові криміналістичних версій дуже важливим аспектом є акумулювання необхідної інформації, що дозволить повністю осягнути особливість скоєння конкретного кримінального правопорушення, саме тому ми вважаємо, що **джерелами формування версії є:**

фактичні дані, котрі отримуються під час проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, враховуючи показання із чужих слів, що передбачені ст. 97 КПК України, тобто висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи, якщо вони узгоджуються із іншими наявними доказами.

вилучені речові докази (документи, знаряддя вчинення злочину, викрадені речі);

інформація, отримана за допомогою засобів мобільного зв'язку (через мобільні станції, підсистеми базових станцій, що приймають та передають сигнали та обслуговують мережеві підсистеми, що включають підсистему комутації мобільного зв'язку, технічні пристрої мобільного зв'язку та їх складові – SIM-карта, зовнішня пам'ять на флеш-картці. Настановні данні абонента, IMEI -код, конфіденційні дані (білінг), протокол з'єднання абонентів оператора, через конкретну базову станцію;

інформація, що отримана з персональних операційних систем (персональних комп'ютерів).

результати численних експертиз, що проводяться щодо конкретного злочину;

узагальнення слідчої та судової практики, щодо аналогічних злочинів;

данні розшукових обліків МВС (щодо зниклих осіб, зброї, що знаходиться у розшуку, осіб котрі переховуються від органів влади, невпізнаних трупів, культурних цінностей, зниклих засобів мобільного зв'язку і т. д.);

статистичні дані Генеральної прокуратури України, щодо роботи органів досудового розслідування, про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх розслідування, про осіб, котрі вчинили кримінальні правопорушення та інші);

версії, котрі висуваються правоохоронними органами, ґрунтуються на даних, що отримані в результаті розвідувальної діяльності, опитуванні осіб, контрольованої закупки та контрольованої поставки, перевірок фінансово-господарської діяльності, зняття інформації з каналів зв'язку, отримання інформації від позаштатних працівників на підставі Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність".

В криміналістичній літературі значна увага приділяється також засновуванню аналогії під час побудови та перевірки криміналістичних версій. На нашу думку, відповідну практику варто застосовувати під час проведення розслідування кримінального провадження, адже по перше застосування аналогії дозволить швидше встановити об'єктивну істину у справі і не знадобиться чимало засобів та сил для пошуку все нових і нових фактичних даних, що потребуватимуть значної перевірки.

По-друге, суб'єкт побудови версій може почерпнути додатковий досвід щодо особливостей побудови конкретних типів версій, що також дозволить більш детальніше осягнути структуру та етапи побудови окремих криміналістичних версій. Але, варто зауважити, що аналогія має виступати не першочерговим засобом при незначній кількості інформаційної бази, а ледь не останнім щаблем у випадку виникнення ситуації, що не можливо вирішити іншим чином.

Крім того, при побудові криміналістичних версій варто значну частину уваги приділяти функціям, тому ми вважаємо що основними функціями під час побудови криміналістичних версій є:

систематизація – забезпечує логічну обробку отриманої первинної інформації, що здобута на певному етапі процесу розслідування злочину, її уточнення, та об'єднання в певну систему;

описова – забезпечує опис та систематизацію, нагромадження фактичного матеріалу та його фіксацію в належній формі;

пояснювальна – забезпечує пояснення сутнісних взаємозв'язків між фактичними даними та висунутими припущеннями причин виникнення та існування певних явищ, подій;

координаційна – забезпечує взаємодію між суб'єктами побудови криміналістичних версій процесом на конкретному етапі розслідування злочину;

інформаційно-аналітична - забезпечує збір, обробку, аналіз і оцінку інформації з метою підвищення ефективності діяльності, включає в себе всі дії з оперування інформацією;

планувальна – забезпечує визначення конкретних завдань для кожного із суб'єктів висунення криміналістичних версій та надання конкретного періоду щодо їх реалізації;

технологічна – забезпечує комплекс заходів щодо,

збирання і обробки інформації, її аналіз, підготовку і прийняття рішень, виконання рішень, контроль за виконаними рішеннями та їх облік;

аналітична – забезпечує зібрання первинної інформації, щодо особливостей вчиненого злочину, та створення підґрунтя для процесу подальшої побудови криміналістичних версій.

Крім функцій під час побудови криміналістичних версій варто зупинитися на такій науковій категорії, як принципи, адже вони також відіграють значну роль, котру неможливо не взяти до уваги. В криміналістичній літературі принципи побудови криміналістичних версій визначаються в різноманітний спосіб. На нашу думку, принципи під час побудови криміналістичних версій – це керівні засади якими повинен, на які має опиратися суб'єкт побудови криміналістичних версій, за для дотримання процесуальних та непроцесуальних аспектів під час розслідування кримінального провадження. Ми вважаємо, що принципами процесу побудови криміналістичних версій є:

безперервності – під час побудови криміналістичних версій не варто допускати значних перерв, адже по перше – значне затягування стоків кримінального провадження призведе до порушення кримінально-процесуального законодавства, а по друге – висунення версій не матиме ніякого сенсу, адже фактична база, на якій і ґрунтуються версії буде або зовсім втрачена або модифікована до стану, що унеможливить виокремлення навіть часткових вихідних даних, що сприятимуть побудові криміналістичних версій;

результативності – побудова криміналістичних версій здійснюється для встановлення об'єктивної істини у розслідуваному кримінальному провадження, саме тому варто будувати версії у відповідності до наявних фактичних даних, правил їх побудови та належні строки, тільки тоді процес побудови буде результативним та буде досягнута поставлена мета;

гнучкості – як відомо процес розслідування кримінального провадження є дуже динамічним, під час його здійснення деяка інформація може втрачати свою значимість, змінюватися та з'являтися нова. Враховуючи те, що суб'єкт побудови криміналістичних версій повинен мати чітку стратегію, щодо їх побудови, необхідно враховувати випадки, що висунуті версії можуть варіюватися в залежності від ситуації, котра склалася на певний момент розслідування кримінального провадження;

науковості – криміналістичні версії повинні будуватися на не лише на основі практичного досвіду суб'єкта, що їх будує, а й на загальних наукових правилах, що стосуються, як різноманітності версій, що можуть мати місце під час розслідування кримінального провадження, так і на наукових правилах, що безпосередньо стосуються процесу побудови версій;

відповідності – полягає у суворій регламентації побудованих версій наявній фактичній базі.

Як відомо, процес побудови та перевірки криміналістичних версій є стадійним, тобто реалізується за допомогою відповідних стадій, є поступовим та вимагає значної концентрації уваги та досвіду з боку суб'єкта, що будує відповідну версію.

Деякі із науковців у галузі криміналістики не виокремлюють етап перевірки криміналістичних версій, вказуючи при цьому лише те, що слідчий має застосовувати чимало засобів та методів для побудови криміналістичних версій та початковому етапі їх будування. Але відповідні засоби на нашу думку повинні мати місце протягом всього процесу розслідування злочинів, адже згідно із правилами побудови криміналістичних версій, суб'єкт, що будує відповідні версії не може нівелювати інформацією, котра надходить до нього протягом всього процесу розслідування. Навіть, якщо під час судового провадження, буде встановлена нова інформація, вона має бути прийнята до уваги та перевірена.

Враховуючи, вищевикладене, ми вважаємо що **етапами побудови криміналістичних версій**, є наступні:

Підготовчий – в рамках якого здійснюється дослідження базових юридико-практичних засобів, за допомогою яких суб'єкт побудови криміналістичних версій зможе в подальшому конструювати первинні припущення;

Основний – під час відповідного етапу відбувається безпосередня побудова криміналістичних версій з урахуванням наявної фактичної бази щодо скоєного кримінального правопорушення.

Заключний – суб'єкт побудови криміналістичних версій акумулює та синтезує отримані попередні данні, а також результати, що були ним отримані під час побудови криміналістичних версій.

Висновок. Таким чином, можна зробити висновок, що процес побудови криміналістичних версій має здійснюватися із урахуванням мети, завдань, наявних фактичних даних, принципів та функцій, що регламентовані загальною теорією криміналістичної версії. Процес побудови криміналістичних версій має бути стадійним, тобто здійснюватися в певній послідовності за для досягнення ефективності при розслідуванні кримінального правопорушення. Крім того, ми вважаємо, що процес побудови криміналістичних версій має бути повністю відокремлений від процесу перевірки, оскільки це є зовсім різні наукові категорії, що потребують різних підходів під час здійснення їх наукового дослідження.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 № 4651-VI//Голос України. - 2012. № 90-91.

2. "Про оперативно-розшукову діяльність": Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України.- 1992 № 22 ст. 303.

3. Дуцяк І.З. Логічний метод виявлення усіх можливих варіантів у процесі формування слідч. версій// Вісник Київського нац.університету ім. Т.Шевченка: Філософія. Політологія. – 2005. – Вип. 75 С. 80-84.

4. Цільмак О.М. Основні завдання органів досудового розслідування на етапах побудови та перевірки криміналістичних версій. [Текст] О. М. Цільмак // Криминалистика и судебная експертиза: міжвідомчий науково-методичний збірник (Присвячений 50-річчю з дня заснування) – 2015. – № 60 – С. 193-202.

Трофименко А. С.,
Надійшла до редакції: 03.12.2016

УДК343.2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТИЙ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Юхно М. О.

Статтю присвячено аналізу теоретичних і прикладних питань щодо гарантій забезпечення права на захист у кримінальному провадженні. Звернено увагу, що у чинному КПК України право на захист обмежено вузьким колом учасників, яким воно надано, а також не досить вдало розкрито сутність його змісту, оскільки законодавцем перераховані окремі права підозрюваного, обвинуваченого.

Ключові слова: *право на захист, правова допомога, підозрюваний, обвинувачений, гарантії забезпечення.*

Статья посвящена анализу теоретических и прикладных вопросов относительно гарантий обеспечения права на защиту в уголовном производстве. Обращено внимание, что в действующем УПК Украины права на защиту ограничено узким кругом участников, которым оно предоставлено, а также недостаточно удачно раскрыта сущность его содержания, поскольку законодателем перечислены отдельные права подозреваемого, обвиняемого.

Ключевые слова: *право на защиту, правовая помощь, подозреваемый, обвиняемый, гарантии обеспечения.*

This article analyzes the theoretical and practical issues concerning the guarantees of the right to defense in criminal proceedings. The attention that the current Criminal Procedure Code of Ukraine the right to the protection of the participants is limited to a narrow range, which is provided, as well as insufficient successfully, reveals the essence of its content, since the legislator lists the individual rights of the suspect or accused.

Key words: *right to protection, legal aid, the suspect, the accused, guarantee security.*

Актуальність статті полягає втому, що на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, який безпосередньо пов'язаний з процесами значних перетворень у всіх сферах соціальної практики, головним напрямом діяльності держави у галузі охорони прав, свобод та законних інтересів громадян стає їх гарантування, реалізація та забезпечення, а потім протидія кримінальним правопорушенням. У зв'язку з цим, гарантії забезпечення права на захист у кримінальному провадженні набувають особливої актуальності, оскільки окремі проблемні питання залишилися так і не вирішеними.

Постановка проблеми. Оптимізація та удосконалення системи заходів забезпечення належного рівня законності та правопорядку в державі, захисту прав і свобод людини та громадянина є невід'ємною умовою становлення України, як дійсно демократичної, соціальної, правової держави. Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Отже, на державні органи та посадових осіб покладено обов'язок визнання прав і свобод людини, створення умов для їх практичного дотримання та гарантування захисту, що досягається в результаті реалізації державою правоохоронної функції [1, с. 6], що обумовлює необхідність вироблення та законодавчого закріплення і удосконалення правових гарантій забезпечення права на захист у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різноманітних проблемних питань забезпечення права на захисту присвятили свої праці такі науковці, як: С.Є. Абламський, Ю. П. Аленін, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Т. В. Садова, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, Ю .А. Кухарук, Л.М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О.В. Мартовицька, В. Т. Нор, Л. Д. Удалова, О. Г. Яновська та інші. Проте, з часу прийняття КПК України 2012 р., до нього на сьогодні внесено понад 40 змін і доповнень, здійснено реформування міліції в поліцію, органів прокуратури і суду, однак підняті питання концептуально не досліджувались, зокрема щодо його новел і залишаються бути актуальними.

Виклад основного матеріалу. Початок XXI сторіччя увійшов в історію України із значними правовими перетвореннями, зокрема почали формуватися концептуально нові наукові та прикладні ідеї щодо удосконалення та реалізації захисту прав і свобод людини та громадянина, що пов'язано з розширенням цього напряму в усіх сферах суспільного життя. За визначенням В. В. Радзієвської права людини в своєму розвитку пройшли певні етапи становлення й розвитку, але цей процес є безперервний. Система прав людини яка склалася внаслідок історичного розвитку, становлення еталонів і стандартів є обов'язковим показником і нормою розвитку демократичного суспільства [2, с. 66], що ми підтримуємо. В підтвердження правильності обраного шляху до демократичних реформ і євроінтеграції, в Україні триває непростий, але поступовий шлях щодо удосконалення чинного законодавства, імплементація міжнародно-правових актів і використання правових стандартів та використання позитивного досвіду зарубіжних країн, зокрема і держав СНД. Не оминув такий процес реформування та удосконалення й сфери кримінального судочинства. Відтак, зміни у кримінально процесуальних відносинах спричинили необхідність переосмислення значення держави та її органів в уточнені та забезпеченні правових гарантій захисту учасників кримінального провадження. Досліджуючи цей напрям, Т. В. Садова зазначила, що права і свободи не є безмежними. Якщо людина в процесі реалізації своїх прав і свобод посягає на права і свободи інших, в такому випадку врегулювання конфлікту інтересів є обов'язком держави. У цьому разі ефективним інструментом щодо забезпечення охорони прав і свобод громадян виступає кримінальне судочинство [3, с. 18], що ми підтримуємо. Цьому в певній мірі сприяло прийняття у 2012 році чинного КПК України, в якому запроваджена значна кількість новел, окремі з яких запозичено із міжнародно-правових актів, позитивного досвіду окремих країн світу і практики діяльності Європейського суду з прав людини. Зазначене обумовлює необхідність запровадження в Україні ефективних законодавчих положень, які здатні реально забезпечувати надійний захист прав і свобод особи, а також виключити факти свавілля і беззаконня в діяльності працівників правоохоронних органів та суду з цього питання. Досліджуючи питання механізму та гарантій

© М.О. Юхно, 2016

забезпечення захисту прав і свобод особи, Л. Д. Воєводін зазначив про те, що охорона прав громадян полягає не стільки в охороні їх від порушень, скільки в забезпеченні умов та засобів для фактичного використання ними [4, с. 37], що ми підтримуємо. На користь вищезазначеного слід навести окремі статистичні данні, зокрема й після запровадження чинного КПК України. Так, у 2010 році судами було винесено 670 виправдовувальних вироків, а у 2013 відповідно 681 такий вирок. За даними Генеральної прокуратури України за 2014 рік у кожному другому зареєстрованому правопорушенні (53,5%) прийнято рішення про закриття за реабілітуючими підставами, тобто у 608 297 провадженнях, а за не реабілітуючими підставами закрито провадження у 6159 кримінальних правопорушеннях, що становить всього 1,2% від загальної кількості облікованих. Залишається невисоким відсоток розкриття кримінальних правопорушень минулих років, який зокрема складає лише 10,8%, тобто порушені права громадян таким чином залишаються не захищеними, а взагалі від злочинів за цей період потерпіло 393 тисячі 532 особи, у тому числі 7 тисяч 341 дитини, 12 тисяч 207 осіб загинуло [5]. В ході дослідження встановлені факти порушень прав підозрюваних, обвинувачених при обранні запобіжних заходів. Так, за аналізом Головного слідчого Управління МВС України в 2014 році прокурорами не погоджено 122 клопотання слідчих про тримання під вартою особами, що вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини, що складає 6,3% від загальної кількості звільнених затриманих осіб. В свою чергу слідчими суддями відмовлено в задоволенні 1,5 тис. клопотань про тримання під вартою, або 80% (2013 р. - 71,8%) від загальної кількості звільнених. Основними підставами відмов вказаними інстанціями стали: відсутність у клопотанні посилань на наявність ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України; не зазначення обставин, на підставі яких слідчий, прокурор дійшли висновку про наявність одного або декілька ризиків, зазначених у клопотанні з посиланням на матеріали, що підтверджують ці обставини; відсутність обґрунтувань неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких заходів; не приєднання до клопотання матеріалів, якими слідчий, прокурор, обґрунтовують доводи про обрання конкретного запобіжного заходу; не зазначення переліку свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час судового розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу; відсутність підтвердження, що підозрюваному, обвинуваченому надано копії клопотання та матеріали, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу [6]. Вказані лише окремі недоліки в діяльності органів досудового розслідування і прокурорів свідчать про актуальність розглянутого питання та наявність невирішених проблем як теоретичного, так і прикладного характеру.

Враховуючи вищевикладене, доцільно розглянути правові гарантії забезпечення захисту особи у кримінальному провадженні. За дослідженням, першоосновою забезпечення права на захист людини і громадянина є норми загальновизнаних міжнародно-правових актів, а саме: Загальної декларації прав людини [7], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [9] та ін. Саме в цих та інших міжнародних документах закріплено фундаментальну формулу, зміст якої полягає в тому, що кожен, чиї права та свободи було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. З приводу цього в ст. 2 Міжнародного пакту встановлено, що держава повинна гарантувати кожному, чиї права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, і таке право повинно встановлюватись судовим або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави. Також, стаття 6 вказаної Конвенції передбачає право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, обраного ним на власний розсуд. У свою чергу, більш поширено право на захист закріплено в міжнародних "Основних принципах, що стосуються ролі юристів", де в принципі першому передбачено, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства [10]. Значення і роль наведених міжнародно-правових документів для нашої країни підтверджується тим, що стаття 9 Конституції України визначає, що чинні міжнародно-правові договори, угоди, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, являється частиною національного законодавства України.

Встановлення гарантії на правову допомогу знайшло своє закріплення у ст. 59 Конституції України, в якій передбачено, що кожен має право на отримання правової допомоги. При цьому, у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Також, кожен є вільним у виборі конкретного захисника своїх прав. В нормах Конституції України, як зазначили Г. В. Гребеньков і Д. П. Фіолевський, підтверджено намір держави та суспільства йти шляхом гуманізації і демократизації правових інститутів до міжнародних правових стандартів. Однак, на їх думку, як би прекрасно не звучали всі декларації, їх недостатньо. Необхідно наступально їх закріплювати у робочих документах, створюючи реальні умови для впровадження законодавчих положень у практику та судовий контроль за діяльністю слідчих. Адже непоодинокими, на жаль, є тенденції слідчо-оперативних працівників до перевищення своїх повноважень [11, с. 87 - 88]. Між тим, ще за час дії КПК України 1960 р. стосовно вказаного конституційного положення на практиці неодноразово виникали протиріччя, що й стало підставою офіційного тлумачення Конституційним судом України ст. 59 Конституції України, ст. 44 КПК України 1960 р. "Захисник" та 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення [12]. З цих питань Ю .А. Кухарук зазначила, що участь захисника є важливою гарантією забезпечення права на захист у кримінальному судочинстві, оскільки його діяльність має соціальний характер і спрямована на спростування звинувачення, встановлення обставин, які пом'якшують відповідальність підзахисного, запобігання порушень його конституційних прав. При цьому його діяльність спрямована не лише на інтереси підозрюваного, обвинуваченого, а й на інтереси правосуддя [13,с. 59-63], що ми підтримуємо. Підтвердженням реалізації конституційних гарантій є закріплення завдань органів досудового розслідування у "Положенні про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України" згідно відомчого наказу МВС України від 09.08. 2012 року № 686, в п. 2.1 якого на першому плані закріплено, що на органи досудового розслідування покладаються такі завдання: захист

особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [14]. В проекті нового наказу Національної поліції України з цих питань також закріплені такі положення. У чинному КПК України гарантію забезпечення права на захист деталізовано у положеннях ст. 20, відповідно до частини першої якої, право на захист полягає у наданні можливості підозрюваному, обвинуваченому, виправданому засудженому надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України. Таким чином, аналіз змісту цього права надає можливість зазначити, що воно за своєю сутністю є досить таки широким, адже охоплює значну кількість можливостей. Забезпечення прав та законних інтересів у кримінальному процесі М. І. Капінус пропонує розглядати як діяльність слідчого, прокурора, судді та суду, захисника за участю інших учасників кримінального судочинства, що направлена на створення оптимальних умов для реалізації процесуальних прав та обов'язків та їх безпосереднє здійснення, що проводиться з метою охорони, захисту прав та законних інтересів особи, яка залучена до сфери кримінального судочинства та має у ньому власний правовий інтерес [15, с. 146], що ми підтримуємо та вважаємо за доцільне додати, що вказане слід розцінювати, як реалізацію конституційної гарантії щодо реалізації права особи на захист.

Дослідження положень ст. 20 КПК України свідчить, що законодавець приділив увагу саме праву на правову допомогу, зокрема кваліфіковану та безоплатну правову допомогу, яка у випадках, передбачених КПК України та/або законом, надається безоплатно за рахунок держави. Як зазначено в коментарі до Закону України "Про безоплатну правову допомогу", в коло осіб, на яких поширюється конституційна гарантія та норма закону щодо надання кожному правову допомогу, входять всі без винятку громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах. Ця норма випливає з положень статті 26 Конституції України, згідно з якою іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами та свободами, як і громадяни України [16, с. 13]. Відтак, наведене дає можливість констатувати, що здебільшого вони спрямовані на захист прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого. З однієї сторони, це не суперечить міжнародно-правовим актам, оскільки в них передбачено можливість суду чи компетентного органу встановлювати відповідні підстави та випадки правового захисту. З іншої, все ж таки, у нормах наведених документів зазначено право кожного. Мова йде про те, що норми цих документів мають загальний, абстрактний характер, у зв'язку з чим вони повинні бути деталізовані в національному законодавстві. Однак, як засвідчило дослідження, у чинному КПК України право на захист обмежено вузьким колом осіб. На нашу думку, не досить вдало розкрито й сутність змісту права на захист, оскільки законодавцем перераховані окремі права підозрюваного, обвинуваченого, що закріплені в положеннях ст. 42 КПК України. До вказаного додамо наукову позицію В. С. Шадріна, який зробив висновок, що забезпечення прав має комплексний характер, оскільки охоплює усі форми сприяння учасникам процесу у реалізації прав, зокрема: інформування особи про володіння правами та їх роз'яснення; створення необхідних умов щодо повноцінної реалізації прав; охорону прав від порушень; захист прав; поновлення порушених прав [17, с. 40], що ми підтримуємо та додаємо, що згідно положень КПК України роз'яснення здійснюється як усно, так і письмово, що надається у вигляді витягу із прав та процесуальних обов'язків. Водночас, С. І. Мінченко і О. Є. Омельченко констатували, що державне юридичне забезпечення і захист основних прав і свобод людини в Україні сьогодні ще не можна назвати задовільним, навіть прийняті закони з різних причин не завжди реалізуються повною мірою. Проте напрям, обраний Українською державою, дає підставу сподіватися на поліпшення ситуації [18, с. 75], що ми підтримуємо. У контексті дослідження зазначимо, що розкриття сутності права на захист ускладнюється неоднозначним його понятійним апаратом. Зокрема, трактування поняття "права на захист" не закріплено на законодавчому рівні, що в повній мірі не дозволяє визначити його повно та використовувати у правозастосовній діяльності. Слід зазначити ще про одну конституційну гарантію захисту прав особи щодо права на оскарження процесуальних рішень. Ще першого листопада 1996 року було прийнято Постанову Пленуму Верховного суду України № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" в якій зазначено, що Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод. А як доречно вказала О. Г. Яновська, право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді є однією із найважливіших гарантій захисту громадянами своїх прав і свобод від їх порушення як з боку органів, що здійснюють розслідування та судовий контроль у кримінальному провадженні, так і з боку інших осіб, що беруть участь у ньому [19, с. 12]. Відмітимо, що окреме положення з цього питання також закріплено у ч. 4 ст. 55 Конституції України, згідно якого особа має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Реалізація такої гарантії підтверджується даними щодо звернень громадян України до Європейського суду з прав людини, яка посідає четверте місце за кількістю звернень. Вказане підтверджує актуальність піднятих у статті проблем.

Висновок. Закріплення гарантій забезпечення і реалізації права особи на правову допомогу саме в Конституції України є результатом імплементації загальновизнаних норм і принципів міжнародних правових актів в національне законодавство України і запровадження у правозастосовну діяльність органів досудового розслідування та інших правоохоронних органів і суду, а також підтверджує наявність проблемних питань і доцільності їх подальшої теоретичної розробленості в цьому напрямі та подальшого удосконалення чинного КПК України. Втім, підняті питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Література

1. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія / О. І. Безпалова. – Харків : НікаНова, 2014. – 544 с.

2. Радзієвська В. В. Права людини нового покоління та

їх міжнародно-правове регулювання / В. В. Радзієвська // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - № 5 (72). – 2010. – С. 66.

3. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : автореф. дис. … кандит. юрид. наук 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність / Т. В. Садова; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Київ, 2009. – 20 с.

4. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 300 с.

5. Інформаційно-аналітичні матеріали про стан та структуру кримінальних правопорушень в Україні за 2014 рік / Генеральна прокуратуру України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html

6. Бубир Ю. В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні: навч. посіб. / Ю. В. Бубир, Г. І. Глобенко, О. О. Юхно. – Харків: НікаНова, 2015. – 192 с.

7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948// Голос України від 10.12.2008 – № 236.

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Голос України від 10.01.2001 — № 3.

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 // Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

10. Основні принципи, що стосуються ролі юристів від 07.09.1990 // Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_313.

11. Гребеньков Г. В. Юридична етика: навч. посіб. / Г. В. Гребеньков, Д. П. Фіолевський. – К.: Алерта, 2004. – С. 87-88.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) // Офіційний вісник України від 08.12.2000 — 2000 р., № 47, стор. 109, стаття 204.

13. Кухарук Ю. О. Відвід захисника від участі у кримінальній справі в кримінальному процесі України: монографія / Ю. О. Кухарук. – Київ : Центр учб. літ., 2013. – 148 с.

14. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 09.08.2012 № 686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12/page

15. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе : монография / Н. И. Капинус. - М. : Буковед, 2007. – 416 с.

15. Закон України “Про безоплатну правову допомогу”. Науково-практичний коментар / за заг. ред. М. В. Оніщука. - К. : КП-Сервіс, 2012. -100 с.

16. Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений / В. С. Шадрин. – Волгоград : Изд-во Волгогр. юрид. ин-та МВД России, 1999. – С. 40.

17. Мінченко С. І. Гарантії забезпечення прав людини і громадянина при проведенні окремих слідчих дій / С. І. Мінченко, О. Є. Омельченко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2010. - № 5 (72).- С. 75.

18. Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2(27). – С. 12-17.

Юхно М. О.,
здобувач ХНУВС
Надійшла до редакції: 01.12.2016

УДК 343.137.5

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Савкова А. С.

Стаття присвячена дослідженню питань, що стосуються генезису інституту застосування примусових заходів виховного характеру, у зв'язку з чим здійснено аналіз історичних пам'яток законодавства, що діяли на українських землях, кримінально-процесуального законодавства радянської доби та чинного законодавства України. Автором визначаються основні організаційно-правові етапи становлення та розвитку досліджуваної сфери кримінального судочинства.

Ключові слова: *неповнолітні, кримінальне судочинство, примусмові заходи виховного характеру, етапи розвитку, генезис.*

Статья посвящена исследованию вопросов, касающихся генезиса института применения принудительных мер воспитательного характера, в связи с чем осуществлен анализ исторических памятников законодательства, действовавших на украинских землях, уголовно-процессуального законодательства советской эпохи и действующим законодательством Украины. Автором определяются основные организационно-правовые этапы становления и развития исследуемой сферы уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: *несовершеннолетние, уголовное судопроизводство, принудительные меры воспитательного характера, этапы развития, генезис.*

The article investigates issues relating to the genesis of the institute coercive measures of educational nature, and therefore the analysis of historical monuments legislation in force at the Ukrainian lands, criminal-procedural legislation of the Soviet era and the laws of Ukraine. The author defines the basic organizational and legal stages of development and study criminal justice.

Keywords: *juvenile, criminal proceedings, compulsory educational measures, stages of development, genesis.*

Постановка проблеми. Сучасний стан кримінального процесуального законодавства України та наближення його до європейських стандартів окреслює нові підходи щодо захисту прав та законних інтересів неповнолітніх, які потрапили до сфери дії кримінального судочинства. Процедура кримінального провадження стосовно неповнолітніх базується на тих самих засадах, що і до дорослих. Разом з тим у деяких випадках окремі процедури, серед яких і застосування примусових заходів виховного характеру, адаптуються до потреб неповнолітніх. Удосконалення вищевказаного провадження вимагає цілісного осмислення законодавчих та практичних проблем з урахуванням еволюційного досвіду розвитку кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання, що стосуються кримінального провадження щодо неповнолітніх в різні часи у своїх роботах досліджували такі відомі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Ю. П Алєнін, Я. І. Баршев, В. М. Бурдін, О. Х. Галімов, Л. Л. Каневський, О. А. Квачевський, Н.М. Крестовська, О. С. Ландо, О. О. Левендаренко, В. В. Леоненко, І. С. Манова, Е. Б. Мельникова, Г. М. Міньковський, Г. М. Омельяненко, А. Б. Романюк, В. А. Рибальська, Н. Ш. Сафін, М. С. Таганцев, В. М. Трубніков, В. В. Шимановський, Н. В. Шость та інші. Однак, низка питань у цій сфері потребує подальшого дослідження та наукового вирішення.

Невирішені раніше проблеми. Належне функціонування та подальше удосконалення інституту застосування примусових заходів виховного характеру є неможливим без ґрунтовного історично-правового аналізу. У зв'язку з тим слід зауважити, що у ході висвітлення питань процесуальної діяльності вказаного інституту на українських землях, як правило, звертається увага лише на законодавство Російської імперії та КПК УРСР 1922 та 1927 р. р.

Метою статті є дослідження питань, що стосуються становлення та розвитку інституту застосування примусових заходів виховного характеру в кримінальному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Питання злочинності серед неповнолітніх завжди перебували в полі зору науковців, практиків та громадськості. Огляд досвіду, набутого протягом сторічь, дозволяє виявляти та оцінювати позитивні підходи і закономірності, які необхідно осмислити сьогодні, та врахувати як позитивні, так і негативні аспекти, що мали місце у досліджуваному інституті. У зв'язку з євроінтеграційними процесами та міжнародними зобов'язаннями, які взяла на себе Україна стосовно здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, питання застосування примусових заходів виховного характеру не втрачають актуальності та потребують подальшого розроблення та удосконалення.

Становлення та розвиток досліджуваного інституту має досить тривалий та непослідовний шлях. Так, досліджуючи питання генезису цього інституту Е. Б. Мельникова зауважує, що перші згадки про нього мають місце ще у Законі XXI таблиць (лат. duodecim tabularum), який діяв у Стародавньому Римі (451—449 р. р. до н. е.). Вказаний Закон передбачав норму, відповідно до якої неповнолітня особа звільнялась від відповідальності у разі, коли вона не розуміла характер вчиненого нею злочинного діяння. Окрім цього законодавчо визначався принцип "прощення покарання", що поширювався у праві тих країн які сприйняли та застосовували римське право [1, с. 30]. Звертає на увагу те, що вказаний нормативний акт не містить жодних вікових критеріїв таких неповнолітніх осіб.

Окремі положення даного провадження знайшли своє відображення у Дигестах імператора Юстиніана (VI ст.), де у четвертій книзі закріплювався титул VI "Про осіб, які не досягли 25 років" [2, с. 84]. Традиційно вважається, що саме з цього часу розпочинаються пошуки шляхів боротьби з дитячою злочинністю та захисту неповнолітніх правопорушників від несправедливого покарання.

У текстах перших пам'ятників права, а саме, Руська Правда, Судебник 1550 р. (Івана IV Грозного), Судебник царя Федора Івановича 1589 р. відсутні будь які норми, що чітко визначають вік притягнення до кримінальної відповідальності, поняття осудності, а тим більше осо-

© А.С. Савкова, 2016

бливості кримінальної провадження щодо неповнолітніх. Лише в нормах Соборного уложення 1649 р. (далі-Уложення) вперше була зроблена спроба визначення спеціальних заходів кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх. Так, згідно положень, передбачених ст. 6 Уложення діти повністю підпорядковувалися батьківській владі [3, с. 102].

Подальший розвиток законодавства Російської імперії до складу якої входила значна частина України, враховуючи накопичений століттями досвід, відбувався шляхом диференціації кримінальної відповідальності з урахуванням вікових особливостей особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, допускаючи застосування до неповнолітніх правопорушників кримінально-правових засобів, що є альтернативою покаранню. Так, в епоху царювання Петра І в тлумаченні артикулу 195 Військових артикулів від 25 січня 1715 р. сказано: "Покарання крадіжки звичайно зменшується або вельми відставляється, якщо ... злодій буде немовля, яких щоб заздалегідь від цього відучити, можуть від батьків своїх лозами покарані бути" [4, с. 354-355]. Разом з тим про вік дитини в законі нічого не говориться, тому важко визначити, з якого віку дитина звільнявся від кримінальної відповідальності за вчинене нею протиправне діяння.

На деяких територіях України першої половини XVIII ст. також застосувалися Магдебурзьке право, Саксонське зерцало, а також Литовські статути в різних редакціях [5, с. 7]. Так, зокрема, відповідно до положень Саксонського зерцала дитина до досягнення нею 12 років, не несла відповідальність за вчинене нею вбивство чи іншу шкоду в кримінальному порядку, а обов'язок відшкодування шкоди покладався на батьків у цивільному порядку [6, с. 29]. Згодом вищевказані джерела було перекладено на російську мову та укладено до єдиного нормативного акту – проекту Кодексу 1743 р.. Питанням неповнолітніх у вказаному Кодексі був присвячений артикул 10, в якому йшлося, що неповнолітні, а такими визнавались особи чоловічої статі не старше 16 років та жіночої не старше 13 років "коли будуть піймані на крадіжці, не віддавались кату", – до них суд на свій розсуд міг застосувати покарання різками. Крім того, батьки повинні були відшкодувати завдані збитки [5, с. 431]. З другої половини XVIII ст., у зв'язку з поступовим поширенням на територію Лівобережної України російських адміністративної, фінансової, політичної систем, здійснюються спроби кодифікувати малоросійське законодавство на основі подальшої переробки Литовського статуту, а також німецьких прав – Маґдебургського, Хелмінського та Саксонського зерцала. Наслідком чого став підготовчий матеріал для проекту під назвою "Зібрання малоросійських прав 1807 р.".., в змісті якого було передбачено, що неповнолітні віком до 16 років звільнялись від кримінальної відповідальності за вчинені ними суспільно небезпечні діяння, але батьки чи опікуни таких неповнолітніх повинні були відшкодувати заподіяні збитки [7, с. 128].

Суттєвим кроком у розвитку досліджуваного інституту стало прийняття 15 серпня 1845 р. "Уложения о наказаниях уголовных и исправлениях" (далі – Уложення). Так, згідно ст. 143 Уложення суд мав встановити, "з розумінням" чи "без розуміння" діяв малолітній у віці від 10 до 14 років. Якщо з'ясовувалося останнє, то покарання не визначалося, а особа передавалася під нагляд батьків, родичів для суворого за ними нагляду та виправлення. Крім цього, зміст ст. 148 Уложення передбачав можливість застосування щодо неповнолітніх від 14 років до 21 року, які вчинили злочин з необережності застосування "домашнього виправного покарання" під наглядом батьків або опікунів [8, с. 202]. Отже, вищевказані положення можна вважати прообразом сьогоднішніх примусових заходів виховного характеру.

Наступним етапом розвитку досліджуваного інституту є друга половина XIX ст., що пов'язується з прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 р. який закріпив норми, що регулюють права, обов'язки та процесуальний статус неповнолітніх злочинців. Суттєвого значення у даному контексті має і Закон від 2 червня 1897 року "Про малолітніх і неповнолітніх злочинців" [9], який передбачав цілий ряд особливих умов під час провадження кримінальної справи щодо неповнолітніх в суді. Надалі цей Закон слугував нормативною базою для діяльності спеціалізованих судів у справах про злочини, вчинені неповнолітніми. Ініціатива появи таких судів належала Петербурзькому товариству патронату і створеної ним особливої комісії за участю видатних юристів, завдяки яким у 1910 р. був відкритий перший суд у справах неповнолітніх у м. Санкт-Петербурзі. Далі подібні суди також були відкриті і в інших містах, зокрема, Москві, Харкові, Одесі, Саратові, Томську, Ризі [10, с. 13-14]. Слід зазначити, що вищевказані суди в одних містах мали назву – суди для малолітніх, в інших – дитячі суди, у третіх – суди для неповнолітніх.

З перемогою Жовтневої революції встановлюється нова влада, офіційно оголошена як диктатура пролетаріату. З цього часу розпочався новий етап розвитку як кримінально-процесуального законодавства взагалі, так і досліджуваного інституту. Так, з січня 1918 р. в Україні поширюються декрети всеросійських з'їздів Рад та РНК РРСФР. Особливістю цього періоду слід вважати створення Комісій у справах неповнолітніх. Згідно Декрету РНК РРСФР від 9 січня 1918 р. "Про комісії для неповнолітніх" внесено суттєві зміни до системи правосуддя щодо неповнолітніх, у зв'язку з чим суд і тюремне ув'язнення для неповнолітніх скасовувалося. Так, відповідно до положень ст. 2 вказаного нормативного акту справи щодо неповнолітніх до 17 років, помічених у суспільно-небезпечних діяннях, підлягали віданню комісій для неповнолітніх. За результатами розгляду таких справ, комісія звільняла неповнолітніх або в залежності від характеру вчиненого діяння направляла до одного зі сховищ Народного Комісаріату громадського притулку [11, с. 27].

Після утворення у 1922 р. СРСР в даному контексті важливим моментом було прийняття Основних начал кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1924 р., у положеннях якого термін "покарання" замінено на "заходи соціального захисту". Так, ст. 32 Основних начал передбачалося застосовувати більш м'які заходи соціального захисту до осіб, які не досягли неповноліття. Окрім цього, ст. 8 вказаного нормативного акту регламентувала, до речі як і положення КПК УРСР 1922 р. заходи медико-педагогічного характеру, що застосовувались до неповнолітніх [12].

Аналіз подальшого нормативного матеріалу 1930-1940 р. р. вказує на виразну тенденцію каральної переорієнтації правосуддя щодо неповнолітніх. Йдеться про постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 квітня 1935 "Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх" [13] та від 29 липня 1935 року "Про доповнення кримінальних і цивільних кодексів союзних республік" [14], які встановили відповідальність за умисні тяжкі злочини з 12

років. Крім того, відновлювався принцип застосування до неповнолітніх всіх видів покарань та скасовувалася ст. 8 Основних почав кримінального законодавства СРСР, в якій йшлося про обов'язкове застосування до неповнолітніх правопорушників заходів медико-педагогічного характеру. На жаль, вказані постанови на довгі роки визначили аж ніяк не демократичну судову практику щодо неповнолітніх. Так чином було заподіяно ще один удар гуманістичним традиціям ювенальної юстиції. У зв'язку з вищевикладеним С. Коган констатував, що після прийняття цих постанов були проведені спеціальні заходи з введення у великих містах посад спеціальних слідчих і спеціальних прокурорів для розгляду справ у суді про злочини неповнолітніх, участь яких у суді визнавалась обов'язковою [15, с. 15-16]. Отже, всі розглянуті вище законодавчі та правозастосовні акти виявили каральну орієнтацію держави щодо неповнолітніх на досить тривалий період.

На основі рішень XXI з'їзду КПРС розгорнулося широке залучення громадськості до боротьби зі злочинністю, тому у кримінально правовій політиці радянської держави тих років склались передумови для розширення практики заміни кримінальної відповідальності та покарання заходами громадського впливу. Ця практика не могла не позначитися на розвитку законодавства союзних республік. Пленум Верховного Суду СРСР в постановленні № 3 "Про практику застосування судами заходів кримінального покарання" від 19 червня 1959 р. пропонував судам при розгляді справ щодо неповнолітніх у кожному конкретному випадку особливо обговорювати питання щодо можливості виправлення винного без призначення кримінального покарання, застосовуючи примусові заходи виховного характеру [16, с. 136-138].

Наступним важливим кроком на шляху розвитку досліджуваного інституту стало 28 грудня 1960 року, коли Верховна Рада УРСР прийняла КПК УРСР, який було введено в дію 1 квітня 1961 року [17]. На передодні його прийняття у 1959 р. для всенародного обговорення був опублікований проект "Примірного положення про комісії у справах неповнолітніх", який передбачав умови та підстави розгляду вказаними комісіями закритих органами прокуратури та судом справ щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, що не представляють великої суспільної небезпеки [18]. Кримінальні та Кримінально-процесуальні кодекси всіх союзник республік, у тому числі і УРСР, прийняті у 1960 р. з врахуванням його положень, передбачали інститут звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності з передачею в комісію у справах неповнолітніх для розгляду питання про застосування примусових заходів виховного характеру. Суттєвим чинником у розвитку досліджуваного інституту було прийняття Закону України від 23 грудня 1993 року "Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР" [19], згідно якого вказаний нормативно-правовий акт було доповнено ст. 7-3 КПК України (Порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння, вчинені особою, яка не досягла віку, з якого можлива кримінальна відповідальність) та внесено відповідні зміни до ст. 9 КПК України (Порядок звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру). Таким чином, вперше на законодавчому рівні було виокремлено процедуру як кримінального провадження так і його закінчення щодо двох вікових категорій неповнолітніх. Враховуючи викладене слід погодитись з Г. І. Глобенко, який у зв'язку тим констатував наявність двох окремих форм закінчення досудового слідства, які необхідно було передбачити у діючій на той час ст. 212 КПК України [20, с. 9]. Звертає на увагу, що вищевказані пропозиції не в повній мірі враховані законодавцем також у положеннях КПК України 2012 р. [21]. Разом з тим, положення чинного законодавства започаткували на теренах нашої держави у досліджуваній сфері деякі новації. Так, зокрема, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має здійснюватися виключно слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування (ч. 2 ст. 484 КПК України), а судовий розгляд лише суддею, уповноваженим згідно із Законом України "Про судоустрій і статус суддів" [22] на здійснення таких проваджень (ч. 10 ст. 31 КПК України). Окрім цього, в положеннях ч. 3 ст. 18 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" передбачено, що у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Висновки. На підставі викладеного можна стверджувати, що інститут застосування примусових заходів виховного характеру має тривалий і досить не послідовний шлях свого становлення та розвитку. Результати здійсненого дослідження надають змогу виділити наступні його організаційно-правові етапи: а) перший – з 451 р. до н.е. до другої половини XIX ст.; б) другий – з другої половини XIX ст. до 1918 р.; в) третій – з 1918 р. до 1961 р.; г) четвертий – з 1961 р. до 2012 р.; д) п'ятий – з 2012 р. до цього часу. Таким чином, генезис досліджуваного інституту свідчить, що його етапи нерозривно пов'язані з рівнем розвитку суспільства та державності. Отже питання застосування примусових заходів виховного характеру потребують подальшого дослідження, а у зв'язку з тим і подальшого свого розвитку.

Література

1. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция : учеб. пособие [для студ. юрид. высших ораз. учрежден.] / Э. Б. Мельникова. - М. : Фонд ФАН, 2000. – 176 с.

2. Дигесты Юстиниана: избранные фрагменты / пер. и примеч. И. С. Перетерского. – М., 1984. – 201 с.

3. История государства и права СССР (сборник документов). Ч. 1. Москва. Юрид. лит, 1968. -508 с.

4. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. Т. 4. / Под ред. О. И. Чистякова - М.: Юрид. лит., 1986. - 512 с.

5. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року. Під ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: І-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1996. - 548 с.

6. Саксонское зерцало / Под. ред. В.М. Корецького. - М.: Наука, 1985. - 271 с.

7. Собрание малороссийских прав 1807 года. Под ред. Б.М. Бабий, А.Н. Мироненко. Киев: Наукова думка, 1993. - 368 с.

8. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. - М.: Юрид. лит., 1988. — 432 с.

9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. СПб., Т. 17. Ст. 14233.

10. Исакова, Т. В. Производство по уголовным делам в отношении несовершеннолетних :Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 - Уголов-

ный процесс, криминалистика и судебная экспертиза ; Оперативно-розыскная деятельность /Т. В. Исакова ; Иркутск. 2009. - 23 с.

11. Дети ГУЛАГА. 1918-1956. / Составители Виленский С.С., Кокурин А.И., Атмашкина Г.В., Новиченко И.Ю. – М. : МФД, 2002. – 632 с.

12. Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик: Собрание Законодательства СССР. – 1924. - № 24. – Ст. 205.

13. О мерах борьбы с преступностью несовершеннолетних: Собрание Законодательства СССР. – 1935. - № 19. – Ст. 155.

14. О дополнении уголовных и гражданских кодексов союзных республик: Собрание Законодательства СССР. – 1935. - № 41. – Ст. 344.

15. *Коган С.* Борьба с преступлениями несовершеннолетних в УССР / С. Коган // Социалистическая законность. – 1936. – № 2. – С. 12-18.

16. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924 – 1963. – М. – 384 с.

17. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року // ВВР Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

18. Проект Положения о комиссиях по делам несовершеннолетних, "Известия" от 24 октября 1959 г.

19. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального Кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР: Закон України від 23 грудня 1993 № 3727 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 48.

20. Глобенко Г.І. Закриття кримінальних справ з нереабілітуючих підстав : автореф. дис. …канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Г.І. Глобенко. – Х. 2007. – 19 с.

21. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних "Законодавство України"/Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 13.10.2016).

22. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII / Відомості Верховної Ради. - 2016, № 31, Ст.545.

Савкова А. С.,
аспірант ХНУВС
Надійшла до редакції: 12.12.2016

УДК343.127

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ОРГАНІВ НКВС ПО БОРОТЬБІ З БАНДИТИЗМОМ НА ТЕРИТОРІЇ УРСР У 1943 – 1945 РР.

Терещенко Ю. В.

Досліджено архівні матеріали НКВС СРСР, НКВС УРСР, управлінь НКВС областей, які зберігаються в архівних підрозділах системи МВС України і стосувалися організації роботи органів НКВС по боротьбі з бандитизмом на території УРСР у 1943 – 1945 рр. Зокрема досліджено організаційну структуру підрозділів НКВС по боротьбі зі бандитизмом та її зміни в зазначений період, найбільш характерні прояви бандитизму та заходи боротьби з ним як на щойно звільненій від ворога території, так і в тилу.

The archival records of NKVS (People's commissariat of internal affairs) of USSR, NKVS of Ukrainian SSR, NKVS administrations in regions which are stored in repositories of MIA of Ukraine and related to NKVS anti-banditry activity organization in Ukrainian SSR between 1943 and 1945 were researched. Specifically, the organizational structure of NKVS anti-banditry units and their modifications in that period were researched as well as the most essential manifestations of brigandage, anti-banditry measures on both liberated from the enemy territories and in the rear.

Під час Другої світової війни на території Української РСР активізувалася протиправна діяльність злочинного елементу, організованого в банди. Питання організації боротьби з проявами бандитизму органами НКВС у цей період частково висвітлено лише в роботах дослідників історії органів внутрішніх справ [1]. Слід зазначити, що більшість із названих публікацій детально розкривають карально-репресивну функцію НКВС стосовно представників національно-визвольного руху, у тому числі щодо придушення збройних виступів та боротьби з підпіллям. Завданням цього дослідження є опис основних здійснених органами НКВС організаційних і практичних заходів щодо боротьби з кримінальним бандитизмом на території УРСР у 1943–1945 рр. як із фактором, що впливав на повсякденне життя пересічних громадян.

До вересня 1941 р. при органах міліції існували відділення по боротьбі з бандитизмом, основним завданням яких була боротьба з кримінальним бандитизмом. Однак зміни, що відбулися в складі бандитських угруповань і їх спрямованості, вимагали перебудови організації роботи підрозділів по боротьбі з бандитизмом, адже за таких умов вони не могли забезпечити успішну боротьбу із цими проявами. З огляду на такі зміни наркомом внутрішніх справ СРСР 30 вересня 1941 р. було видано наказ про організацію в НКВС СРСР, НКВС республік, УНКВС країв і областей відділів (відділень) по боротьбі з бандитизмом (ББ).

Структура апарату по боротьбі з бандитизмом змінювалася відповідно до оперативної обстановки, яка складалася в тому чи іншому регіоні. Проте основні структурні зміни в апаратах ББ відбулися в 1943 р., після реорганізації Народного комісаріату внутрішніх справ і виділення з нього Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) відповідно до спільної директиви Наркома внутрішніх справ СРСР і Наркома державної безпеки СРСР від 11.05.1943 № 0232/3 "О выделении НКГБ, путем выделения из НКВД СССР оперативно-чекистских управлений и отделов" [7].

У структурі НКВС СРСР було створено Головне управління по боротьбі з бандитизмом (ГУББ), на яке було покладено керівництво і контроль за організацією оперативної і слідчої роботи по боротьбі з бандитизмом на всій території Радянського Союзу. Безпосередньо ГУББ займалося також знешкодженням найбільших бандитських формувань: розробляло їх, готувало плани їх ліквідації і керувало операціями з їх ліквідації. ГУББ мало у своєму складі відділи і самостійні відділення, побудовані за лінійно-територіальним принципом для виконання завдань із ліквідації певних видів банд на конкретній території та територіальним принципом

© Ю.В. Терещенко, 2016

(організовували і контролювали роботу по боротьбі з бандитизмом у групах областей або республік).

До складу ГУББ входив також відділ по керівництву винищувальними батальйонами (після ліквідації штабу винищувальних батальйонів), що було обумовлено зміною їх ролі після 1943 р., коли вони стали використовуватися виключно для боротьби з бандитизмом. Цей відділ займався організацією, навчанням і забезпеченням винищувальних батальйонів і контролював їх оперативно-бойове використання.

Окремо слід зупинитися на Відділенні по боротьбі з дезертирством. До виділення з НКВС органів держбезпеки ця робота покладалася на апарат секретно-політичного відділу і, частково, на органи міліції. У подальшому ж наказом НКВС боротьба з дезертирством і ухилянням від служби в Червоній армії була покладена на підрозділи ББ НКВС.

В апараті НКВС УРСР було створено Управління по боротьбі з бандитизмом, структура якого була аналогічною структурі ГУББ. До його складу входили відділи: по боротьбі з озброєними бандами, по боротьбі з дезертирством, слідчий, обліково-інформаційний, зв'язку і відділення розвідки. Ураховуючи важливість цього напряму роботи управління очолював заступник Народного комісара внутрішніх справ республіки.

В УНКВС областей функціонували відділи по боротьбі з бандитизмом. Їх структура була типовою: 1-ше відділення по боротьбі з бандитизмом, 2-ге відділення по боротьбі з дезертирством, 3-тє відділення слідче, 4-те відділення (група) інформації і відділення або група радіозв'язку. У міських і великих районних відділах НКВС формувалися відділення по боротьбі з бандитизмом, чисельність яких змінювалася залежно від обстановки, а в невеликих районах ця робота покладалася на старших оперуповноважених і уповноважених по боротьбі з бандитизмом.

Основними завданнями органів НКВС по боротьбі з бандитизмом у 1943-1945 роках були такі:

- ліквідація бандитизму. При цьому в нормативних документах того часу особливу увагу приділяли тому, що в усіх уражених бандитизмом районах робота з ліквідації бандитизму повинна починатися з виявлення і ліквідації антирадянського підпілля, яке займається організацією бандитизму;

- профілактика бандитизму – запобігання утворення бандитських, дезертирських та інших груп шляхом ведення оперативної роботи;

- виявлення і вилучення дезертирів і осіб, які ухиляються від служби в Червоній армії. Ураховуючи те, що на початку війни дезертирство і ухилення від служби в армії набували значного поширення, а також те, що ці явища слугували базою для розширення діючих бандитських формувань, викоріненню таких проявів приділялася особлива увага;

- очищення території від різного роду нелегалів, не залежно від причини переходу їх на нелегальне становище: утеча з місць позбавлення волі чи таборів військовополонених, переховування через учинення злочинів тощо;

- ліквідація авіадесантних, диверсійно-розвідувальних і інших груп та одинаків, закинутих у тил, оскільки значна частина ворожої агентури, яка перекидалася за лінію фронту, мала завдання щодо організації бандитизму та повстанського руху;

- вилучення зброї, боєприпасів та вибухових речовин, які нелегально зберігалися населенням, для позбавлення бандитів можливості озброюватися;

- проведення окремих спеціальних заходів за вказівкою керівництва НКВС.

Слід зазначити, що ще до початку звільнення території УРСР передбачалося до відновлення діяльності відповідних територіальних структур НКВС виконання завдань по боротьбі з бандитизмом покласти на відповідні оперативні групи НКВС та УНКВС. Так, згідно з Положенням про роботу оперативної групи НКВС УРСР, затвердженого 7 лютого 1942 р. Наркомом внутрішніх справ УРСР комісаром держбезпеки 3-го рангу Сергієнком, серед першочергових завдань, виконання яких покладалося на органи міліції, була боротьба з бандитизмом, кримінально-злочинними елементами, спекуляцією і товарообмінними операціями [2, с. 22 – 48].

В умовах діяльності в прифронтовій смузі оперативні групи зосереджували увагу на виявленні та знешкодженні осіб, які могли стати ядром банд: зрадників батьківщини, які сприяли німецьким окупантам, залишеної німцями агентури і шпигунських резидентур, дезертирів тощо. Разом з тим через незначну чисельність оперативні групи НКВС нерідко не могли самостійно реалізовувати отриману оперативну інформацію про наявні бандформування. Для реалізації оперінформації та ліквідації озброєних банд у прифронтових районах органами НКВС було організовано взаємодію з підрозділами військової контррозвідки "СМЕРШ". До зазначених заходів залучалися також військовослужбовці військ НКВС з охорони тилу.

У жовтні 1943 року співробітниками Ріпкинського РВ УНКВС в Чернігівській області отримано інформацію про те, що на території району діє банда чисельністю до 10 осіб, яку очолює Свиридов. Установлено, що бангдгрупа діяла за завданням німецької розвідки і вже вчинила ряд підпалів колгоспних будівель, хліба, будинків колгоспників. Усі учасники бандгрупи були власівцями, які залишилися на звільненій території. 10 жовтня опергрупою "СМЕРШ" Центрального фронту 7 учасників цієї банди, у тому числі Свиридова, було заарештовано. Розшуком незатриманих членів банди Закревського, Тетенського і Бєрєндєєва займалися оперпрацівники РВ УНКВС [3, с. 119 - 131].

У подальшому, по мірі просування фронту на захід, у звільнених районах у зв'язку з відновленням інститутів влади, установленням паспортного режиму і посиленням роботи з викриття та притягнення до відповідальності елементу, який слугував базою для створення банд (колишні поліцаї, посібники окупантів, дезертири, кримінальний елемент), спостерігався подальший перехід цих категорій осіб на нелегальне становище та їх структурування в банди. У зв'язку з цим у звільнених областях одночасно з відновленням діяльності органів НКВС активно йшло формування підрозділів по боротьбі з бандитизмом (ББ).

Наприклад, на Дніпропетровщині на 21 вересня 1943 року було звільнено від окупантів лише 6 районів, водночас обласним УНКВС для налагодження оперативного обслуговування звільненої території було сформовано 13 оперативних груп (для охоплення усієї лівобережної частини області), а також група ББ у кількості 23 працівників [5, с. 46 – 53].

У новостворюваних підрозділах ББ був відчутним дефіцит озброєння. Так, у листі від 31 серпня 1943 року № 563/сн на ім'я Заступника Народного комісара внутрішніх справ СРСР комісара держбезпеки 2-го рангу Круглова

Нарком внутрішніх справ УРСР Рясной повідомляв, що оперативний склад Відділу НКВС УРСР по боротьбі з бандитизмом і відділів ББ УНКВС, комплектування яких тривало, озброєний в основному табельною зброєю і невеликою кількістю вітчизняної і трофейної автоматичної зброї, підібраної у фронтових районах. Для доозброєння оперативного складу відділів ББ необхідно було 85 автоматів, 170 дисків та 17 750 патронів до них, а також 167 гранат РГД [4, с. 18 – 19].

Незважаючи на брак кадрів, незадовільне матеріально-технічне забезпечення, відсутність зв'язку, підрозділи НКВС не припиняли роботи із знешкодження банд на звільненій території.

Так у Ворошиловградській області органами НКВС розроблялася бандгрупа Швакіна (лідери Швакін та Олєйник). 8 березня 1943 року група вчинила пограбування мешканця м. Ворошиловграда Дьомочкіна. У березні-квітні того ж року цією бандою було пограбовано ще ряд жителів Ворошиловграда. Наприкінці квітня Швакіна і Олєйника було заарештовано, однак до жовтня 1943 року на свободі залишалися ще четверо учасників банди.

Миропільським РВ УНКВС Сумської області в червні 1943 року на підставі даних, отриманих від відділу контррозвідки "СМЕРШ" 232 стрілецької дивізії, заведено опероблік на групу озброєних дезертирів, які переховувалися в Мокрицьких лісах (Денисенко, Власенко, Лушн, Пальчук, Шаповал, Твердохліб і Панченко) і займалися грабежами мирного населення. 23 червня працівниками УНКВС Панченка і Власенка було затримано, а залишки групи повністю ліквідовано 16 жовтня 1943 року [3, с. 119 - 131].

Відділом боротьби з бандитизмом (ВББ) НКВС УРСР було взято на облік ще ряд бандгруп, які діяли на території Харківської, Ворошиловградської, Сумської, Дніпропетровської, Чернігівської та Сталінської областей. З метою активізації роботи з їх ліквідації на місця було направлено директиву Народного комісара внутрішніх справ УРСР Рясного від 23 жовтня 1943 року № 828/Сн, у якій вимагалося здійснити перевірку організації роботи відповідних підрозділів УНКВС з ліквідації взятих на облік бандформувань, розробити план заходів з ліквідації кожної банди, для чого на місця відряджалися працівники ВВБ НКВС [3, с. 119 - 131].

У жовтні 1943 року до відділу ББ УНКВС Харківської області надійшла інформація про те, що на території Чугуївського р-ну Харківської області діє озброєна бандгрупа в кількості 4 осіб, яка вчиняє грабежі населення, займається розкраданням колгоспного хліба і вбивствами сільського активу. Для її перевірки і з метою організації роботи з ліквідації банди в Чугуївський район було відряджено оперуповноваженого відділу ББ ст. лейтенанта міліції Дементьєва.

Шляхом проведення на місці заходів було встановлено, що на території Малиновської сільради орудувала банда, до якої входили Гончаров (нелегал, який у 1942 році, перебуваючи в лавах Червоної Армії, здався в полон німцям і в подальшому переховувався від призову), Бугайов, Ященко (ухилялися від призову в Червону Армію) та Нікітченко (без певних занять).

Уночі 2 жовтня 1943 року бандити під загрозою зброї забрали в колгоспниць Зайцевої і Гладкової домашні речі та до 30 кг хлібо-зерна. Увечері 17 жовтня бандити в полі обстріляли колгоспниць Натточієву, Несторенко, Ялецьку і забрали в них 20 кг зерна. У ніч на 20 жовтня бандити пострілом з автомата важко поранили колгоспника Коломійця, який охороняв на току колгоспний хліб, після чого забрали 110 кг зерна. 23 жовтня бандити Гончаров і Бугайов, озброївшись автоматом і обрізом, намагалися вбити бійця винищувального батальйону Турганова за те, що він напередодні під час обшуку вилучив у родичів бандитів награбоване майно. Крім цього встановлено, що під час окупації Гончаров і Бугайов у селі Вільшанка відкопували із землі і забирали собі речі колгоспників, заховані від німців.

Завдяки організованим оперативним заходам у ніч на 28 жовтня всіх бандитів було заарештовано. У них вилучено автомат ППШ, гвинтівку, два обрізи і велику кількість патронів. На допитах учасники банди зізналися в учинених ними бандпроявах і терорі населення [5, с. 214 - 216].

Роз'єднання НКВС і НКДБ та відсутність належним чином налагодженої взаємодії між підпорядкованими підрозділами призвело до випадків неузгоджених дій в оперативній роботі по боротьбі з бандитизмом. З метою усунення непорозумінь 16 липня 1943 року було видано спільну директиву наркомів внутрішніх справ і держбезпеки № 366/48 "Об улучшении согласования действий по борьбе с бандитизмом". У ній роз'яснялося, що агентурну роботу по боротьбі з бандитизмом, розроблення і реалізацію заходів з оперативної ліквідації бандформувань і бандитів-одинаків повинні були проводити органи НКВС. Водночас про матеріали, за якими проходять бандитські групи і особи, пов'язані зі шпигунською діяльністю, органи НКВС повинні були своєчасно інформувати відповідні органи НКДБ і при ліквідації банд, пов'язаних з антирадянським підпіллям або розвідорганами ворога, передавати зв'язківців до органів НКДБ.

При цьому місцеві органи НКВС і НКДБ оперативну роботу як по боротьбі з бандитизмом, так і з розшуку парашутистів та іншого злочинного елементу повинні були проводити в тісній взаємодії [7].

І хоча в 1944 році бойові дії було перенесено на правобережжя України, у тилових областях ситуація з бандитизмом залишалася напруженою.

Наприклад, у Сумській області впродовж 1944 року діяли 33 озброєних бандформування, які переважно складалися з колишніх поліцаїв, дезертирів Червоної Армії та іншого злочинного елементу. Завдяки вжитими УНКВС заходам 29 банд до складу яких входило 90 осіб, було ліквідовано, зокрема в Конотопі 5 бандгруп (чисельністю 15 учасників), по дві в Ромнах (9), Краснопіллі (5), Миропіллі (6), Глинську (5), по одній у Кролевці (2), Путивлі (2), Лебедині (5), Тростянці (2), Білопіллі (4), Груні (3), Липовій Долині (3), Великій Писарівці (5), Недригайлові (5), Ямполі (2), Охтирці (2), Талалаївці (4), Бурині (2), Синівці (2). Задокументовано, що ліквідованими бандами вчинено 180 озброєних грабежів та 7 убивств [9, с.1 – 14].

У подальшому, з ліквідацією бандитського підґрунтя, в оперативній обстановці сформувалася тенденція до стабілізації. Так, у першому півріччі 1945 року в Сумській області було зареєстровано 35 бандпроявів, з яких 34 розкрито. За вказаний період ліквідовано 10 бандугруповань чисельністю 72 особи та 5 бандитів-одинаків [9, с.18 – 23].

Незважаючи на те, що органами НКВС було виконано значний обсяг роботи з ліквідації бандитизму на звільненій території, населення було пригнічене його проявами, жило в страху перед злочинцями. Серед громадян ширилися чутки про існування невловимих банд та вчинення ними злочинів, які часто не підтверджувалися. Нерідко така інформація містилася в листах, які в умовах воєн-

ного часу перебували під контролем цензури.

Так, під час контролю за поштовою кореспонденцією військовою цензурою УНКДБ Чернігівської та Дніпропетровської областей лише за період з 10 травня до 10 липня 1944 року виявлено 51 лист, в якому йшлося про грабежі, крадіжки та інші прояви бандитизму (Чернігівська – 8, Дніпропетровська – 43). Зокрема в листі від 23 травня 1944 року мешканка ст. Єлизаветівка Солонянського району Дніпропетровської області Морозова писала: "…В наше село пришли 4 военных и начали говорить, что мы из НКВД. Председатель сельсовета и пред. колхоза проверили документы, подтвердили, что они действительно из НКВД, а оказалось, что они не из НКВД, а дезертиры, вся эта банда ходила и забирала хорошие вещи – одеяла, валенки, платки, набрали очень много. Пред. сельсовета вызвал районное НКВД и пока он вызывал они уже скрылись. В ночь они пришли обратно и обобрали Нюську, забрали вещи и 2300 рублей денег, оставили в одном платье…" [6, с. 39 – 44].

Військовою цензурою УНКДБ Київської області під час контролю за письмовою кореспонденцією, яка направлялася в частини діючої Червоної Армії з Київської, Чернігівської, Сумської і Житомирської областей за період з 1 до 20 липня виявлено 87 повідомлень про бандитизм та грабежі (усього за вказаний період цензурі було піддано 1 695 198 листів) [6, 32 – 34].

Інформація про прояви бандитизму, яка надходила від військової цензури, ставилася на облік у ВББ НКВС УРСР і за нею організовувалися перевірки УНКВС областей. Було встановлено жорсткий контроль за їх проведенням та надходженням до НКВС відомостей про підтвердження або спростування інформації.

Проте мали місце випадки, коли до перевірки таких даних підходили "з позиції класового підходу". Так, у вказівці начальника УНКВС Вінницької області полковника держбезпеки Громінського від 28 квітня 1945 року № 10 зазначалося, що в Жмеринському, Томашпільському, Шаргородському, Брацлавському та Тростянецькому районах області останнім часом значно активізувалася діяльність бандитсько-дезертирського та іншого кримінального елементу. На цьому фоні у м. Вінниці та районах області під час перевірки поштової кореспонденції виявлено значну кількість повідомлень про злочинні прояви, що може бути використано ворожим елементом для нагнітання страху і поширення паніки серед населення.

Указувалося, що значна частина інформації з листів, надісланих відділом "В" УНКДБ Вінницької області та військовими цензурами, де йдеться про вчинення грабежів і вбивств, є надуманою. На підтвердження цього наводилися приклади листів мешканок м. Вінниця Белінської від 23 жовтня 1944 року, у якому йшлося про вчинення бандами вбивств та грабежів, Дахновської від 7 лютого 1945 року про існування в місті банди "Чорна кішка", яка вчиняє вбивства, та Шаталюк про вчинення в місті великої кількості грабежів і вбивств.

Висновок про надуманість інформації щодо вчинення цих злочинів ґрунтувалася на тому, що перша з жінок не мала певного роду занять і під час окупації підтримувала зв'язки з німцями, про вчинення цих злочинів особисто нічого не знала, а листа написала на підставі чуток. Що ж до листа Дахновської, то, як зазначалося в орієнтуванні, у м. Вінниця зазначені факти не мали місця і будь-якої банди "Чорна кішка" не було. Крім того, указувалося, що Дахновська є донькою орендаря великих житлових будинків і під час окупації мала тісний зв'язок з німецьким офіцером.

Перевірка інформації, викладеної в третьому листі, обмежувалася наведенням інформації про те, що Шаталюк походить з розкуркуленої сім'ї, її дядько засуджений за те, що був агентом гестапо, вона особисто про факти грабежів і вбивств нічого не знає.

Далі в орієнтуванні був висновок, що поширення легенд про бандитські прояви, існування невловимої банди "Чорна кішка" є справою ворожого елементу, німецьких агентів і спрямоване на дестабілізацію нормального життя трудящих.

Водночас керівництвом УНКВС вимагалося провести ряд практичних заходів, спрямованих на найшвидше викриття і ліквідацію бандитсько-дезертирського кримінального підпілля та розкриття вчинених ними злочинів [8, с. 127 - 129].

Із закінченням зимової наступальної кампанії 1943 – 1944 рр., у ході якої були звільнені від ворога Київська, Житомирська, Рівненська і Кіровоградська області, а також окремі райони Вінницької і Волинської областей та визволенням у березні 1944 року Хмельницької області акценти в боротьбі з бандитизмом у цих та інших областях УРСР, територія яких звільнялася в подальшому, були зміщені на боротьбу з так званим "політичним бандитизмом", а саме на придушення збройних виступів національного-визвольного руху.

Зокрема в донесенні командування внутрішніх військ НКВС Українського округу начальнику військ НКВС СРСР про обстановку, яка склалася в районах і областях правобережної України, від 9 лютого 1944 року № 00601 зазначалося: "…В освобожденных районах и областях от войск противника имеются повстанческие формирования украинских националистов, бандитские группировки, активно развивающие свою антисоветскую деятельность. Столкновения наших войск с многочисленными, хорошо вооруженными бандгруппами неизбежны…" [10, с. 161 – 162]. Відповідним чином у подальшому будувалася й робота територіальних органів НКВС. Із зазначеного питання є багато матеріалів, тому ця тема має бути предметом окремого дослідження. Доцільно також дослідити участь винищувальних батальйонів, груп сприяння та інших формувань у боротьбі з бандитизмом на території УРСР у вказаний період.

З викладеного вище можна зробити наступні висновки.

По-перше, бандитизм у 1943 – 1945 рр. був суттєвим чинником, що впливав на формування криміногенної ситуації на всій території УРСР. Його прояви сіяли страх серед населення і перешкоджали нормальному відновленню життєдіяльності населення у звільнених областях.

По-друге, основний акцент в організації боротьби з бандитизмом в 1943 – 1945 рр. робився на антирадянську спрямованість цього явища, незалежно від того, чи мали учасники банд корисливі мотиви (здебільшого банди були кримінального характеру) або політичні (національно-визвольні формування), що свідчить про заполітизованість підходів до цієї роботи.

По-третє, на території лівобережжя та центральної частини України в 1943 – 1945 рр. основу бандугруповань здебільшого складали особи, які в різний спосіб активно співпрацювали з окупантами (колишні поліцаї, ворожі посібники і ставленики), дезертири та особи, які ухилялися від служби в Червоній Армії, та ін. На території західних областей бандгрупи, основу яких становили особи з числа зазначених категорій, зустрічалися дещо рідше.

По-четверте, об'єктами посягань бандгруп та бандитів-одинаків на території лівобережжя та центральної

частини України в 1943 – 1945 рр. переважно були прості громадяни, а більшість злочинів учинялася бандитами з корисливих мотивів.

По-п'яте, кількість бандпроявів у східних і центральних областях УРСР з часу звільнення і до 1945 року поступово зменшувалася, а контроль з боку органів НКВС за оперативною обстановкою посилювався. Разом з тим у західних областях оперативна обстановка залишалася напруженою і про встановлення надійного контролю над нею станом на 1945 рік було говорити передчасно.

Література

1. Див. Андрухів І.О., Француз А.Й. Правда Історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939 – 1959 роки, Історико-правовий аспект. Документи і матеріали. – Івано- Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 448 с.; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. – К., Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 1 – 432 с.; Кн. 2. – 688 с.; Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах і матеріалах: у 3 т – К,: Ґенеза, 1997. – т.2 : 1926 – 1945 – 1999.; Тимченко А.П. Организация и деятельность советской милиции в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Учебное пособие. К., 1989.- 45 с.; Шевченко А.Є. Організаційно-правові аспекти становлення та адміністративної діяльності спеціальних підрозділів НКВС України на транспорті у кінці 20-х - середині 40-х рр. ХХ ст.: Монографія. - К., 2005. - 472 с.

2. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа № 15 "С перепиской Заместителя Народного Комиссара Внутренних Дел УССР 1941-1942 г.г.".

3. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа № 18 "Докладные записки УНКВД областей".

4. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа № 20 "Информации в НКВД СССР".

5. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа № 21 "Докладные записки УНКВД областей".

6. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа № 37 "Разная переписка НКВД УССР за 1944 год".

7. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 45, опис 1, справа № 117 "Директивы НКВД СССР за 1943 год с № 1 по № 581", колекція документів.

8. Матеріали Архіву ГУМВС України у Вінницькій області, фонд 1, "Приказы УНКВД по Винницкой обасти 1945 год. По результатам проверок. Директивы и указания. С № 001 по № 27".

9. Матеріали Архіву ГУМВС України в Сумській області, фонд 5, опис 1, справа № 4 "Протоколы оперативных совещаний УМВД в Сумской области за 1945-1947 г.г.".

10. Органы государственной безопасности СРСР в Великой Отечественной войне. Вперед на запад (1 января – 30 июня 1944 г.). Том V. Книга 1./ [Председатель редакционной коллегии Н.П. Патрушев]. – Москва : "Кучково поле". – 2007. – 726 с.

11. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп.ред.) та ін.]. – К. : "Укр.енцикл.", 1998. – Т. 1 : А – Г. 672 с. : іл.

12. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4 : Н – П. – 2002. - 720 с. : іл.

Терещенко Ю. В.,

Надійшла до редакції: 01.11.2016

УДК 159.9:343.16

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДДІ

Лапшинська Н. Б.

Стаття присвячена розгляду теоретичних підходів до дослідження комунікації, спілкування та комунікативної компетентності судді. На підставі аналізу комунікативної складової професійної діяльності та професіограми судді, визначено особливості та сутність комунікативної компетентності судді, як умови забезпечення ефективного управління залою судового засідання, всебічного розгляду судових справ та в цілому ефективності суддівської діяльності з належного відправлення правосуддя.

Ключові слова: *комунікація, комунікативна компетентність, суддя, професіограма, правосуддя.*

Статья посвящена рассмотрению теоретических подходов к исследованию коммуникации, общения и коммуникативной компетентности судьи. На основании анализа коммуникативной составляющей профессиональной деятельности и профессиограммы судьи, определены особенности и сущность коммуникативной компетентности судьи, как условия обеспечения эффективного управления залом судебного заседания, всестороннего рассмотрения судебных дел и в целом эффективности судейской деятельности с надлежащего отправления правосудия.

Ключевые слова: *коммуникация, коммуникативная компетентность, судья, профессиограмма, правосудие.*

The article deals with the theoretical approaches to the study of communication, communication and communicative competence of judges. Communicative competence is formed in direct interaction, it is also the result of the experience of communion between people and depend on other psychological components of personality and his abilities.

Communicative competence of a judge has determined as an integral component of psychological and social personality. It includes individual-kind collection of interconnected communicational knowledge, skills, strategies, styles, tools, technology transfer and receipt of information. It also contains influence to the psychology of people in a system of social relations of administration of justice. These factors ensure the effective implementation of the professional judicial activities.

Communicative competence of judge has permeated with his professional activities and components of a professiogram and should provide management a hall of court session, a comprehensive review of court cases and the effectiveness of judicial activity of the proper administration of justice.

Key words: *communication, communicational competence, judge, professiogram, justice.*

Постановка проблеми. Суддя та залучені для здійснення правосуддя представники народу є носіями судової влади в Україні, які здійснюють правосуддя. Статус суддів, як сукупність прав і обов'язків, закріплених чинним законодавством України стосовно порядку обрання суддів, їх повноважень, гарантій їх діяльності та відповідальності закріплено та гарантовано Конституцією України, законами України "Про судоустрій і статус суддів", "Про Конституційний Суд України" іншими законодавчими актами. Професія судді є однією з найвідповідальніших, суспільно значущих та складних професій, що вимагає не тільки високу кваліфікацію й досвід у галузі права, загальнолюдських цінностей, а також розвинуті особисті моральні, гуманістичні якості, почуття справедливості й об'єктивності.

Серед низки психологічних навичок і компетентностей, беззаперечним є те, що суддя повинен впевнено володіти навичками спілкування та комунікативної взаємодії. Адже, окрім винесення юридично обґрунтованого рішення, суддя здійснює управління взаємодією представників сторін у ході судового розгляду, забезпечує належні права та можливості представникам сторін з метою змагального характеру судочинства, керує діалогом, вирішує конфлікти, розблоковує емоційно напружені ситуації в процесі судового розгляду. Тобто суддя, який веде судове засідання, уособлює в собі не тільки юриста, але й професійного комунікатора, функції якого полягають в управлінні процесом взаємодії. Тому, є необхідність аналізу концептуальних підходів до феномену комунікації та сутності комунікативної компетентності судді. При цьому будемо спиратися на те, що комунікативна компетентність суддів, як соціопсихічний феномен, функціонує у процесі безпосереднього спілкування з людьми – адвокатами, прокурорами, слідчими, експертами, різними громадянами, у тому числі обвинуваченими, свідками, потерпілими, а також колегами, підлеглими тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін "комунікація" увійшов у науковий обіг на початку XX ст. З тих часів здійснено чисельні дослідження та тлумачення феномену "комунікація". Взагалі, учіння про спілкування і його роль в житті людини беруть свій початок з давніх часів, з історико-філософського знання. Так, в межах "практичної філософії" важливе місце завжди займали питання міжособистісних відносин, моральних аспектів людської поведінки [1; 2]. У різні історичні епохи активно розглядалися питання, пов'язані з нормами і правилами поведінки людини в суспільстві, моральні, релігійні, правові проблеми спілкування й міжособистісних відносин [2; 3]. У цьому ряду виділяються вчення про інтерсуб'єктивність Е. Гуссерля, "феноменологію симпатії" М. Шелера, "діалогіку" М. Бубера, "екзистенціальну комунікацію" К. Ясперса, вчення про "зустрічі" О. Больнова тощо [3].

Сьогодні активізується увага до спілкування людини й спільнот, а також до комунікативних аспектів наукових і практичних галузей, у тому числі юридичної сфери. Однак, проблеми спілкування і комунікації народжуються та існують зазвичай на понятійному рівні, тому вимагають адекватного визначення.

Класичні визначення спілкування трактуються таким чином: складний процес встановлення та розвитку контактів між людьми, в основі якого лежить обмін думками, почуттями, волевиявленнями з метою інформування; цілеспрямований, соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої пізна-

© Н.Б. Лапшинська, 2016

вально-трудової та творчої діяльності, який реалізується переважно за допомоги вербальних засобів; процес взаємодії особистостей, породжуваний потребами у спільній діяльності [4]. Комунікація - це цілеспрямований інформаційний обмін в різноманітних процесах спілкування. Комунікація опосередковує майже всі види суспільної діяльності, а також акумулює соціальної досвід і передає його від покоління до покоління, є чинником етнічної ідентифікації, зберігає культуру. К. Черрі трактує комунікацію, як соціальне спілкування, головним засобом якого є мова [5].

Декі вчені акцентують увагу на те, що поняття "комунікація" та "спілкування" мають різну специфіку. Вона полягає в тому, що комунікація являє собою специфічний суб'єкт-об'єктний зв'язок, суб'єктом в якому виступає комунікант, який передає інформацію, а реципієнт є об'єктом, тому що лише пасивно приймає інформацію. У процесі спілкування інформація циркулює між суб'єктами й об'єктами, носить активний характер. [6]. Проте, у науково-практичному обігу використання термінів "комунікація" та "спілкування" часто ототожнюється і є синонімічним, що загалом визнається коректним і відповідає змістовим характеристикам цих понять. Тому ми також, використовуючи терміни "комунікація" та "спілкування" будемо вважати їх ідентичними.

Аналізуючи комунікативну компетентність суддів також розглянемо сутність поняття "компетентність" і похідних від нього "компетенція" та "компетентний" В перекладі з англійської мови компетентність (competent) означає спроможний, знаючий, вправний, умілий, досвідчений; повноправний, правомочний. Тобто це якість людини, фахівця, який володіє певними знаннями, уміннями, навичками та іншими властивостями, які забезпечують йому ефективну діяльність у тій сфері, в якій він компетентний, або делеговані йому повноваження і права (С. Добросмислова, Н. Драгомирецька, Г. Єрмакова, О. Пометун Л. Сохань, А. Стуф, та ін.) [7; 8].

Відносно юридичної галузі компетентність визначається фахівцями як властивість юридичної практичної діяльності, що є похідною від компетенції, під якою, як правило, розуміють визначену чи закріплену законом, іншим нормативним актом сукупність професійних функцій, завдань, повноважень посадової особи або іншого суб'єкта професійної діяльності. Відповідно, компетентність - це володіння суб'єктом спеціальними теоретичними та практичними знаннями, вміннями й навичками, що дають змогу повно, точно, ефективно реалізовувати компетенцію, якісно й кваліфіковано здійснювати професійну діяльність [9, с. 219].

Проблематику компетентного професійного спілкування висвітлювали також О. Вербицький, Ю. Ємельянов, М. Зажирко, В. Каплінський, М. Коць, Л. Петровська, С. Петрушин та ін. Аспекти комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів та її розвитку представлено у працях Л. Долинської, Ю. Ємельянова, В. Москаленка, Л. Рудєвої, Л. Терлецької, Л. Уманець, Т. Федотюк, Н. Чепелєвої, М. Шевченко та ін. [4; 6; 8].

Метою статті є аналіз теоретичних підходів до дослідження феноменів комунікації, спілкування та комунікативної компетентності особистості, визначення особливостей і сутності комунікативної компетентності судді та її значення для ефективності суддівської діяльності з належного відправлення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Проведений теоретичний аналіз засвідчив наскільки важливим для розвитку людства в цілому та кожної окремої людини є спілкування, наскільки технологічно складним й одночасно простим, різноманітним, багаторівневим, багатоцільовим, різнозабарвленим та загалом унікальним є феномен комунікативної діяльності та комунікативної компетентності людини. Проте, в кожній конкретній галузі діяльності, в конкретному професійному середовищі комунікативна компетентність, поряд із загальними ознаками, сутністю та різновидами, має свою неповторну специфіку й особливості. Такими особливостями наділена професійна діяльність судді, відповідно комунікативна діяльність і компетентність суддів також має свою специфіку.

Серед особливостей діяльності судді визначаються: винятково персональна відповідальність за свої дії та рішення; правова регламентація, жорсткий та чітко визначений процесуальний порядок професійних дій та поведінки судді; владний характер суддівських професійних повноважень; високе психологічне навантаження; прояв одночасно творчого характеру праці та організаторських здібностей у взаємовідносинах з навколишніми тощо. Аналізуючи функції судді, О. Бондаренко, зазначає, що особливий характер норм, які застосовує суддя найлегше усвідомити, враховуючи те, що суддя покликаний виправляти порушення порядку, який ніким не був створений й передумовою виникнення якого не були люди, котрим було сказано, що робити [10]. На наш погляд, поєднання психологічної спонтанності та нормативно-правової регламентованості в діяльності судді опирається саме на різноманітні види й особливості їх професійної комунікації, яку, виходячи з аналізу попередніх досліджень можна поділити на такі різновиди:

особистісно-орієнтована комунікація, що визначається як взаємодія з одним реципієнтом;

соціально-орієнтована комунікація, як взаємодія з групою;

кількісно-обумовлена комунікація, яка залежить від кількості суб'єктів комунікації;

вертикально-організаційна комунікація, яка відбувається на рівні керівник-підлеглі, та навпаки;

горизонтально-організаційні комунікації (між колегами, структурними підрозділами). Комунікації по горизонталі полягають у формуванні відносин співробітництва між працівниками і є важливою складовою задоволеності працівників організації.

неформальні комунікації, які забезпечують функціонування таких інформаційних каналів неформальних комунікацій, як поширення чуток, прояв думок, настроїв, поглядів людей.

Аналіз численних досліджень переконливо доводить, що комунікативна компетентність людини є, як самостійним психічним й соціально обумовленим утворенням, так і залежить від інших психологічних складових особистості, зокрема її властивостей, процесів, потреб, мотивації, ціннісних орієнтацій, установок, емоцій тощо. Основу комунікативної компетентності складають комунікативні задатки та здібності.

Проблема комунікативних здібностей фахівців юридичної праці, правоохоронців на сьогодні достатньо розглянута. Так, О. Федоренко відносить до розвинених комунікативних здібностей працівників правоохоронної системи такі: здатність до організації спілкування, що вимагає відповідних особливостей мислення, вільному володінні мовленням, емпатію, спонтанне сприйняття, певні соціальні установки (наприклад, інтерес до самого

процесу спілкування, а не лише до його результату), адекватне орієнтування в часі, у партнерах, у стосунках, у ситуації [11].

Також, буде не повним аналіз генези, змісту та складових комунікативної компетентності без впливу на її прояв та формування емоційної сфери. При взаємодії, спілку**ванні людей відбувається не лише передача та отримання інформації, а зазвичай між людьми виникає психічний контакт. Це означає, що під час спілкування відбувається певний емоційний заклик, обмін емоціями, співпереживання та прояв різноманітного ставлення до партнера спілкування. Тому людське спілкування - це зв'язок між людьми, який призводить до виникнення взаємного психічного контакту емоційного ставлення, зараження, впливу-відповіді, які передаються вербальними і невербальними засобами і мають на меті встановлення взаєморозуміння і взаємопереживання.**

Слід зауважити, що під час судового розгляду суддя **часто стикається з проявом негативних емоцій. Зазвичай, у цих випадках у суб'єктів комунікації виникає емоційне напруження, що призводить до зміни змісту комунікативної взаємодії, підсилює стереотипність поведінкових проявів суб'єкта комунікації, спонукаючи як загальні, так і індивідуально-особистісні стереотипні форми поведінки. Зазначене, є важливим з точку аналізу комунікативної діяльності суддів. В силу свого ідеомоторного характеру, емоції сприяють тому, що поведінкові прояви під час судового розгляду носять імпульсивний характер, що досить часто створює ситуацію, коли судді змушені спостерігати, або бути включеними саме у конфронтаційні діалоги, з їх роздратованістю, агресивністю, відчаєм, різними проявами емоційної незадоволеності, що зазвичай впливає на виникнення егоцентричної спрямованості у комунікантів.**

Не випадково О. Бандурка зазначає, що для належного виконання своїх професійних функцій суддя повинен володіти такими якостями, як "самоконтроль, емоційна стриманість, вміння зберігати спокій в емоційно напружених ситуаціях, вимогливість до форми поведінки та висловлювань сторін процесу, і в той же час виявляти терпимість, тактовність, здатність до релаксації, зниження надмірного емоційного збудження окремих учасників судового засідання" [12].

За визначенням О. Бондаренка, судді впливають на ряд аспектів суспільної думки, зокрема формують у громадян правосвідомість; кримінальні процеси створюють соціально-психологічну атмосферу невідворотності покарання; при високій культурі судового процесу судді створюють навколо злочинця атмосферу морального осуду; судовий процес стимулює прагнення суспільної думки до виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину [10].

Щоб відповідати високим вимогам своєї професії, за думкою О. **Черновського**, суддя має бути наділений низкою високоморальних та професійних якостей, таких як чесність, громадянська мужність, сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, стійкість до стресів, працездатність у критичних ситуаціях, розвинутий інтелект, ерудиція, гнучкість мислення, вміння відділяти головне від другорядного, розвинута уява, інтуїція, здатність до абстрагування, проникливість, розуміння внутрішнього світу співрозмовника та його психологічних особливостей, вміння змінювати залежно від обставин стиль спілкування, організаторські навички тощо [13]. Ці особистісно-професійні вимоги по суті є складовими професіограми судді.

Одним з основних аспектів професіограми судді є комунікативний. За думкою О. Бондаренка комунікативний аспект виявляється в спілкуванні з людьми в ході судового процесу. Це спілкування проходить в межах процесуального регулювання, і суддя є головним організатором спілкування. При цьому реалізуються такі якості судді, як чуйність, емоційна стабільність, уміння слухати і розмовляти та ін. Важливим є також позитивний емоційний настрій, що створюється в залі судового засідання зусиллями головуючого і сприяє справедливому розгляду справи [10].

Поряд із комунікативною складовою професіограми судді до нею включають також соціальний, реконструктивний, організаційний аспекти. Проте, слід зазначити, що комунікативний аспект, на наше переконання, є все ж таки визначальним, адже пронизує й "обслуговує" реалізацію всіх вище наведених аспектів професіограми судді. Так, під час виконання соціального аспекту професіограми, суддя стурбований не тільки тим, щоб належним чином, відповідно до закону, розглянути і вирішувати кримінальну справу, але і тим, щоб максимально використовувати судові процеси, судову практику і матеріали для попередження злочинних проявів й інших порушень законності. Задля цього проводяться публічні процеси за місцем роботи чи проживання потенційних правопорушників, здійснюються заходи з пропаганди законів серед населення, інша профілактична робота, що переважно відбувається комунікативним шляхом.

Також комунікативними засобами, втілюючи в життя ідеї, закладені в законі, суддя постійно знаходиться в центрі уваги всіх учасників судового процесу, при цьому одночасно виховує значну кількість людей, уособлює собою зразок прагнення до панування справедливості, до встановлення істини. Усі його словесні зауваження і навіть жести, погляд, міміка тощо піддаються постійному контролю й оцінці присутніх, тому досвідченого суддю відрізняє вербальна й невербальна неупередженість і витримка.

У реконструктивній діяльності судді реалізуються загальний і спеціальний інтелект, пам'ять, уява, аналітичне і синтетичне мислення, інтуїція, а також здатність комунікативним шляхом викласти, довести розумово-реконструктивні аргументи та факти, переконати інших у своїх аналітичних доводах і висновках. Таким чином, використовуючи комунікативний арсенал суддя спроможний здійснити та процесуально оформити поточний і завершальний аналіз усієї зібраної в справі інформації, остаточною метою якого є винесення, відповідно до чинного законодавства, справедливого, рішення або вироку.

Комунікативний аспект є складовою й організаційної діяльності судді, який як головуючий керує ходом судового розгляду в межах процесуального закону. Поряд із проявом таких якостей судді, як воля, зібраність, цілеспрямованість, наполегливість в організаційній діяльності судді присутні вміння переконувати, здійснювати правомірний вплив на інших, віддавати чіткі розпорядження та настанови, слідкувати за порядком та дотриманням процесуальної процедури під час судового засідання та у разі необхідності робити зауваження.

Взагалі управління залою судового засідання є однією із найважливіших суддівських навичок, необхідних для належного відправлення правосуддя. Саме комуніка-

тивним шляхом здійснюється процес судочинства у залі суду. Суддя управляє процесом спілкування зі сторонами, координує їх дії, поступово веде розгляд судової справи. При цьому знову підкреслюємо, що всі складові комунікативної компетентності судді повинні демонструвати його об'єктивність, відсутність пристрасності і "обвинувального нахилу". Отже, здійснюючи керівництво підготовкою та проведенням судового засідання, суддя в межах процесуального регулювання, що, як правило, має публічний характер, використовує весь спектр комунікативних форм, стилів, прийомів і засобів.

Окрім важливості професіографічних характеристик судді Г. Шиханцев, звертає увагу на зовнішній фактор, зокрема він стверджує, що "поведінка та зовнішній вигляд судді повинні викликати повагу у всіх присутніх і переконання в правоті судді, його здатності та вмінні вирішувати складні справи, долі людей" [14, с. 177]. Суддю також вирізняє висока культура мови. За допомогою мови суддя здійснює комунікативну функцію, регулює спілкування різних осіб, здійснює у допустимих формах психологічний вплив. Мова судді повинна вирізнятися лаконічністю, чіткістю формулювань, юридичною грамотністю. У діяльності судді важливе значення має письмова мова, вміння складати процесуальні документи.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі. Підсумовуючи аналіз теоретичних підходів до дослідження комунікації, спілкування та комунікативної компетентності слід зазначити, що науковцями виявляються різні особливості, визначення й складові цих феноменів. Одні вчені трактують, комунікативну компетентність як властивість та здібність, інші як стан, процес, результат тощо. Все це дозволяє стверджувати, що комунікативна компетентність є системним та складним утворенням, рисою притаманною, перш за все окремій людини, а також можна говорити, про прояв певних рис, особливостей та рівнів комунікативної компетентності у різних малих і великих соціальних групах і спільнотах. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, є результатом досвіду спілкування між людьми та **залежить від інших психологічних складових особистості, її здібностей, потреб, мотивації, емоцій, інших психологічних властивостей і процесів тощо**.

Суддя має бути наділений низкою високоморальних та професійних якостей, таких як чесність, громадянська мужність, сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, стресостійкість, розвинуті уява, інтуїція, інтелект та операції мислення, розуміння внутрішнього світу співрозмовника та його психологічних особливостей, високий рівень комунікативної компетенції.

Комунікативну компетентність судді ми визначаємо як інтегральну психологічну й соціономічну складову його особистості, що включає індивідуально-своєрідну сукупність взаємопов'язаних комунікативних знань, умінь, навичок, спілкувальних стратегем, стилів, засобів, технологій передачі й отримання інформації, взаємодії та здійснення психологічного впливу на людей в системі соціальних відносин здійснення судочинства, що забезпечують ефективне виконання професійної судової діяльності.

Комунікативна компетентність судді пронизує всі складові його професіограми і має забезпечувати належну ефективність судового процесу, основними завданнями якого є: правильне застосування закону; правильний та своєчасний розгляд і вирішення кримінальних адміністративних, цивільних справ; зміцнення законності і правопорядку, попередження злочинів і правопорушень; правове і моральне виховання громадян, формування шанобливого ставлення до права і суду.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є розробка структурно-логічної моделі комунікативної компетентності судді за результатами аналізу нормативно-правових актів, емпіричне дослідження зв'язків складових комунікативної компетентності та провідних професійно важливих якостей суддів тощо.

Література

1. Иконникова Г. И. Философия права / Г.И. Иконникова, В.П. Ляшенко В. П.. — М.: Гардарика, 2007. – 330 с.

2. Гусейнов А.А. Античная этика / А.А. Гусейнов. - М.: Гардарики, 2003. -270 с.

3. Сафьянов В.И. Этика общения: проблема разрешения конфликтов / В.И. Сафьянов. - М., 1997. - С. 17 – 20.

4. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник/ За ред. Н.Д. Бабич. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 496 с.

5. Черри К. Человек и информация [Текст]: пер. с англ. / К. Черри - М. : Связь, 1972. - 368с.

6. Каган М.С. Мир общения / М.С. Каган. – М.: МГУ, 1998. – 216 с.

7. Добросмыслова С.Н. Основные научные подходы к определению понятия компетентности / С.Н. Добросмыслова. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: www.bestreferat.ru/referat-136494.html

8. Драгомирецька Н.М. Комунікативна діяльність в контексті професійної діяльності державного службовця / Н. М. Драгомирецька // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Одесса: Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2003. – Вип. 4 (16). – С. 4–15.

9. Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навчальний посібник / С.Д. Гусарєв, О.Д. Тихомиров. - К.: Знання, 2005.- 655 с.

10. Бондаренко О.Ф. Специфіка психологічного знання та його місце в діяльності судді / О. Ф. Бондаренко. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/seminar5-1.htm.

11. Федоренко О.І. Види комунікативних вмінь та їх роль у професійній діяльності працівників правоохоронних органів / О. І. Федоренко. // [Електронний ресурс] Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2012. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2012_1_21.pdf.

12. Бандурка А.М. Юридическая психология : Учебник / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянська. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 596 с.

13. Черновський О. К. Психологічна компетентність судді у практичній діяльності / О.К. Черновський // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2(6). – С. 14–18.

14. Шиханцев Г.Г. Юридическая психология / Г.Г. Шиханцев. – М.: Зеркало-М, 2006. – 272 с.

Лапшинська Н. Б.,
аспірант заочної форми навчання
аспірантури та ад'юнктури ОДУВС.
Науковий керівник:
Пасько О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри психології та
педагогіки ОДУВС
Надійшла до редакції: 06.11.2016

УДК 343.2

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ: ОКРЕМІ СОЦІАЛЬНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Меркулова В. О.

Стаття присвячена проблемам психологічного насильства щодо дітей. Автором визначено проблему відсутності законодавчого визначення поняття «психологічного насильства над особистістю». Також, проведено аналіз стану дослідження даної тематики серед науковців. У статті здійснено ґрунтовний аналіз характерних особливостей прояву психічного насильства та визначено класифікацію форм (видів) психологічного насильства щодо дітей в умовах сьогодення. Окремої уваги надано проблемі негативного впливу глобальної Інтернет мережі та засобів масової інформації на дитину в сучасних умовах. Підведено підсумки щодо подальших напрямків удосконалення як загальних соціальних, так і спеціальних (суто теоретичних) заходів попередження та запобігання психологічного насильства дитини.

Ключові слова: *психологічне насильство, сімейне насильство, дитина, батьки, тиск, вплив, контроль, віктимність, конфлікт, поведінка, свідомість, виховання, емоційний стан, психічне здоров'я, Інтернет-мережа.*

Статья посвящена проблемам психологического насилия в отношении детей. Автором определены проблему отсутствия законодательного определения понятия «психологического насилия над личностью». Также, проведен анализ состояния исследования данной тематики среди ученых. В статье осуществлен подробный анализ характерных особенностей проявления психического насилия и определена классификация форм (видов) психологического насилия в отношении детей в сегодняшних условиях. Отдельного внимания уделено проблеме негативного влияния глобального Интернет сети и средств массовой информации на ребенка в современных условиях. Подведены итоги дальнейших направлений совершенствования как общих социальных, так и специальных (чисто теоретических) мер предупреждения и предотвращения психологического насилия над ребенком.

Ключевые слова: *психологическое насилие, семейное насилие, ребенок, родители, давление, влияние, контроль, виктимность, конфликт, поведение, сознание, воспитание, эмоциональное состояние, психическое здоровье, Интернет-сеть.*

The article deals with the problems of psychological violence against children. The author defines the problem of the absence of a legislative definition of «psychological violence against the person.» In addition, research conducted analysis of this topic among scientists. This article provides a detailed analysis of the characteristics of the manifestations of psychological violence and defined classification forms (species) of psychological violence against children in the present. Special attention is given to the problem of the negative impact of the global Internet network and media for the child in the modern world. The results for further improvement areas as general social and special (purely theoretical) measures for prevention and psychological abuse of the child.

© В.О. Меркулова, 2016

In Ukraine, the problem of psychological violence is transformed into the most current issue of our time. Its value increases rapidly in recent years and is interconnected with the impact on the livelihoods of society socio-economic and political reforms, state of hostilities in eastern Ukraine and others. However, the victim of violence in recent years have increasingly are children. It is generally that children are the most vulnerable population of Ukraine, and therefore respect for their rights and interests in quite difficult conditions of reforming Ukraine is one of the priorities of the state.

Violence was, is and will be one way to solve the problems of conflict, to achieve a certain goal. The external physical force action on the person, group of people is often coercive, and therefore is illegal. Difficult to determine the degree of danger, illegality and consequently, this kind of violence as «psychological violence», which is a feature that is the target of emotional state, his mental health. It therefore increases the urgency to solve problems like social, so on a purely theoretical level.

Key words: *psychological abuse, family violence, child, parent, pressure, influence, control, viktymnist, conflict behavior, consciousness, education, emotional state, mental health, the Internet network.*

Актуальність: В Україні проблема психологічного насильства перетворюється на найактуальнішу проблему сучасності. Її значення інтенсивно посилюється останнім часом і взаємопов'язане із характером впливу на життєдіяльність суспільства соціально-економічних та політичних перетворень, стану військових дій на Сході України тощо. Маємо погодитися із тим, що чим більше людина почувається невпевненою в завтрашньому дні, незахищеною від всіляких негараздів, - тим більш вона схильна стати як суб'єктом, так і жертвою насильницьких дій, в тому числі і психологічного характеру. (11)

Проте жертвою насильницьких дій останнім часом все частіше становляться діти. Загальновизнаним є те, що діти є найбільш уразливою категорією населення України, а отже дотримання їхніх прав та законних інтересів в досить складних умовах реформування України є одним із пріоритетів держави. Відповідно до міжнародних стандартів держава має першочергово приділяти увагу тому, чи забезпечуються належним чином інтереси дитини у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. Тим більш, прискіпливої уваги з боку держави потребує досить специфічна соціальна сфера – сфера сімейних відносин, оскільки саме в сім'ї відбувається становлення особистості, створюються умови для її розвитку та удосконалення. Проте останнім часом ефективність та дієвість виховного впливу у сім'ї взаємопов'язані із значною кількістю інших зовнішніх чинників, які можуть не лише звести нанівець цей процес, але й створити (або посилити) стан небезпеки дітей та підлітків, завдати шкоди їхньому здоров'ю.

Стан дослідження: існують проблеми, які характеризуються тим, що до сьогодні немає єдиного концептуального підходу до проблеми від, не існує єдності поглядів серед науковців і щодо визначення понятійного

апарату. В психології словосполучення «психологічне насильство» використовується як тотожнє таким поняттям як «моральне насильство», «емоційне насильство». Найчастіше використовується термін «психологічне та емоційне насильство». Не міститься визначення цього поняття і в чинному кримінальному законодавстві.

Досить широким та різнобічним є предмет дослідження, особливістю якого є те, що більшість питань є комплексного характеру, а отже відтворюють не лише проблеми суто психічного та психологічного характеру, а й соціально-економічного, теоретичного та правового, зокрема кримінально-правового напряму. Так предметом окремих сучасних наукових досліджень є особа насильницького злочинця, особливості характеристики того середовища, яке сприяло формуванню даного виду злочинця (С.А. Шалгунова) (18); природа, форми прояву та основні ознаки кримінальної насильницької поведінки особи (О.М. Гумін) (4); відмінності психологічного та психічного насильства від психічного примусу (Г.М. Собко) (14) Проте в цих роботах проблема психологічного насильства щодо дітей розглядається поверхово як складова насильницької поведінки.

Більшість робіт по темі психологічного насильства поділяються за характером соціального середовища, у якому відбувається психологічне насильство. Переважають саме роботи, присвячені аналізу особливостей сімейного насильства – насильства у сфері відносин дітей та батьків, між подружжям. Зокрема, серед таких робіт на увагу заслуговує наукове дослідження А. Б. Благи, безпосередньо присвячене кримінологічним аспектам запобігання насильству в сім'ї (1) та спеціальне дослідження М.В. Герасименко безпосередньо з проблем психологічного насильства над дитиною (2).

Особливістю сьогодення є те, що інтенсивність змін, яких зазнає життя сучасного громадянина України (а відповідно і правова сфера), глобалізація більшості процесів в країні посилюють значення засобів масової інформації як таких, що доволі швидко реагують на будь-які негативні аспекти суспільного життя, обирають предметом публічного обговорення найактуальніші проблеми, серед яких і проблема психологічного насильства щодо дітей. Цінність окремих статей, підготовлених психологами, кримінологами, представниками спеціальних державних установ, громадських формувань, волонтерами тощо, в тому, що ці матеріали найчастіше є реакцією на останні соціально-економічні, політичні, військові події, містять аналіз психологічного сприйняття цих подій громадськістю, взагалі, впливу на свідомість та поведінку дитини, зокрема. А отже можуть розглядатися як джерело наукового дослідження.

Визначення проблеми. Вважаємо за доцільне на підставі аналізу окремих сучасних публікацій та інших наукових джерел дійти узагальнення щодо характерних особливостей прояву психічного насильства щодо дітей в умовах сьогодення, а отже дійти певних висновків щодо подальших напрямків удосконалення як загальних соціальних, так і спеціальних (суто теоретичних) заходів попередження та запобігання психологічного насильства дитини.

Основний зміст Класифікація форм (видів) психологічного насильства здійснюється за багаточисельними критеріями: залежно від рівня узагальнення; сфери життєдіяльності особи, а отже характеру суспільних відносин; залежно від об'єкта фізичного та психологічного тиску; відповідно до сфери прояву особистісних властивостей та інтересів особи тощо.

Як вже йшлося, більшість досліджень має своїм предметом особливості сімейного насильства – щодо дітей, одного із подружжя, а отже відтворення у психологічному насильстві специфічності характеру соціального середовища та характеру суспільних відносин між близькими людьми. Саме стосовно цієї сфери найбільш чисельними є пропозиції щодо подальшої класифікації та виокремлення форм (видів) психологічного насильства. Так щодо останнього зазначеного критерію слід підкреслити, що найтиповішим проявом психічного насильства у сім'ї є посилений контроль (тотальний контроль) за близькою людиною у його повсякденному житті. Пропонується виокремлювати чотири рівня тиску на емоційний стан людини під час прояву особистісних властивостей та інтересів: контроль поведінки (коло спілкування, час і місце перебування); контроль мислення (заборона власної думки, нав'язування певних установок); контроль емоцій (психологічне маніпулювання, образи, знущання); інформаційний контроль (того що читає, які фільми дивиться, на яких заходах буває). (13)

Такий підхід може бути застосовано і щодо дітей. Проте у класифікації форм психологічного насильства щодо дитини має відтворюватися найголовніша складова – превалююче значення батьків у вихованні дитини, створення ними умов для її фізичного, інтелектуального розвитку та самоудосконалення. Форми прояву психічного насильства щодо дитини є досить різними. Так М.В. Герасименко у спеціальному дослідженні піддає аналізу різні точки зору з цього приводу, виокремлюючи три підходи. Відповідно до першого виокремлюються наступні форми психологічного насильства: відторгнення, ізоляція, тероризування, ігнорування, розбещеність. Відповідно до другого: відкидання, відмова у емоційному відгуку, приниження, залякування, ізоляція, експлуатація. Відповідно до третього, розробленого Державним інститутом проблем сім'ї та молоді: погроза (кинути, самогубством, заподіяння фізичної шкоди), використання привілеїв дорослих (поводження з дітьми як із рабами, підлеглими), ізоляція (заборона виходу із дому, контроль за поведінкою та спілкуванням), залякування (навіювання страху), здійснення знущань над іншою особою на очах дитини, інші види емоційного насильства (приниження, образи, брутальність, створення стресових ситуацій, непослідовність, брехня, використання в конфліктах тощо). (2)

Будь-яке насильство (як фізичне, так і психічне) зазвичай є видом примусового впливу на людину, суттєво впливає на її соціальний, правовий, моральний (духовний), а отже життєвий статус, у своїх крайніх формах може заподіювати їй фізичні та душевні страждання, - а отже є неправомірним і потребує зовнішнього належного реагування з боку відповідних державних органів. Безумовно найнебезпечнішими серед зазначених форм прояву психічного насильства щодо дитини є її ізоляція, тероризування, розбещеність, залякування, експлуатація, які становлять суттєву небезпеку для фізичного та психічного стану дитини, а отже справедливо розглядаються законодавцем України як такі дії, що вимагають криміналізації за певними своїми наслідками, зазвичай розглядаються як кваліфікуючі ознаки певного виду суспільно небезпечного діяння.

Але небезпечними є і інші форми емоційного тиску на дитину. На жаль у правозастосовній практиці, у кримінальному правосудді, зокрема, досить часто недооцінюється ступінь суспільної небезпечності застосування психологічного насильства до дитини, його впливу на її

життя, формування емоційної сфери, почуття власної гідності. Це соціально-психологічне явище досить важко виявляється, не завжди наочно засвідчує настання фізичної шкоди (настання певного ступеня тілесних ушкоджень, іншого негативного впливу на здоров'я дитини). А отже досить рідко розцінюється як привід для зовнішнього втручання, тим більш кримінально-правового характеру.

Тим не менш, ступінь суспільної небезпеки застосування психологічного насильства щодо дитини має оцінюватися із врахуванням як безпосереднього негативного впливу на фізичний та психологічний стан дитини, так і опосередкованого як такого, що з часом позначиться на її здоров'ї. По-перше, небезпечність психологічного насильства маємо пов'язувати із тим, що воно зазвичай є підґрунтям для фізичного насильства, досить часто породжує його. По-друге, маємо погодитися із думкою психологів щодо небезпечності будь-якого психологічного та емоційного тиску на дитину. Отримана дитиною психологічна травма, відсутність у неї впевненості у собі, довіри до найближчого оточення, здорового бачення ситуації, а отже можливості адекватного реагування на неї, - у підсумку призведуть до певного її морального та фізичного спотворення, гальмування розвитку особистості, придбання нею низки патологічних властивостей характеру. Отже суспільство отримує неповноцінну особу. А дитина не має можливості відчути повноцінне суспільне життя, оскільки не готова до його сприйняття, має викривлене уявлення про нього. Маємо звертати увагу на те, що за даними психологів майже 100% психологічних насильників самі колись постраждали від емоційних ударів інших, що дитячі образи та підліткові комплекси можуть призвести до помсти, насильства. (2, 9, 10, 11, 13)

Якщо виходити із позиції щодо небезпечності будь-якого психологічного та емоційного тиску на дитину, маємо більш прискіпливо оцінити ті негативні тенденції, які у сучасний період розвитку нашої держави все більше виявляються у сфері створення належних умов для виховання та становлення дитини як психічно здорової та впевненої у собі особистості. Проблема психологічного насильства щодо дітей та підлітків є складовою більш широкої проблеми соціального характеру. Так серед найактуальніших питань в Україні, які обговорюються громадськістю, особливе місце посідає проблема створення (та забезпечення) в сім'ї та школі умов для повноцінного фізичного та інтелектуального розвитку дитини, його убезпечення від сучасних загроз (в тому числі технологічного характеру). Проблема створення в кожній українській сім'ї належних умов для повноцінного фізичного та інтелектуального розвитку дитини з кожним роком все більше загострюється. Байдужість батьків до виховання своїх дітей, на жаль, стає типовим явищем в Україні, що має наслідком погрожуючу тенденцію до зростання кількості випадків насильства у сім'ї, безпритульних дітей, підліткової злочинності та надто високий рівень, порівняно із західними країнами, дитячої смертності (в тому числі дитячого самогубства). Найчастіше ці проблеми виникають у тих сім'ях, де батьки приділяють дитині дуже мало часу, зайняті власними справами, ведуть аморальний спосіб життя, виявляють агресію по відношенню до дитини.

Маємо погодитися із тим, що умовно всі сім'ї в Україні, відповідно до того як батьки ставляться до дітей, можна умовно поділити на декілька груп. (6) Перша, коли батьки відповідально ставляться до своїх обов'язків, проте виявляють авторитаризм, неспроможність пояснити дітям доцільність помірного обмеження та контролю, надати своєчасно допомогу та пояснення у складних ситуаціях. Не рідкою є ситуація, коли батьки, з одного боку, все більше відчувають необхідність у налагодженні стосунків та діалогу із дітьми, поновлення довіри. Проте, з іншого, здебільшого відсутність знань щодо дитячого виховання обумовлюють непорозуміння між ними та дітьми. Досить часто виявом такого непорозуміння є негативна реакція підлітка на безапеляційні суворі обмеження батьків, які застосовуються без будь-яких пояснень. Це може стосуватися і заборони користуватися Інтернетом. У відповідь вияв злісної та агресивної поведінки. Друга – коли діти кинуті напризволяще, оскільки батьки, або ж лише мати, чи батько в неповній сім'ї, зайняті заробітком коштів на матеріальне забезпечення своєї сім'ї. Третя – конфліктні сім'ї, де дитина може стати не лише об'єктом маніпулювання, але й насильства. В цих сім'ях батьки грубо порушують свої батьківські обов'язки, застосовують як опосередковано, так і безпосередньо психологічне та фізичне насильство до дітей.

У підсумку, незалежно від наданої класифікації, негативним соціальним наслідком є те, що діти потерпають від недостатньої уваги та захисту з боку батьків, тим більш становляться об'єктами їхнього посягання на психічний та фізичний стан. У сучасних публікаціях психологів щодо випадків та причин не виконання сім'єю тих функцій, заради яких вона створюється, наголошується на особливій небезпеці такого стану для дітей та підлітків. Так, на думку О. Хоріної, у не функціональних сім'ях, де відсутня будь-яка системність та організація життя, права та обов'язки членів сім'ї, перелік покарань та заохочень, тощо, - відсутній і належний простір для кожного члена сім сім'ї, сім'я перетворюється на емоційну в'язницю, що небезпечно для психічного та фізичного здоров'я дітей, у яких немає можливості вийти на волю. (15)

Досить насторожують результати опитування дітей в одній із львівських шкіл щодо того, - як часто у них виникає бажання піти з дому? Позитивно відповіли майже усі учні, яких опитували. (16) Приголомшують і дані щодо складу дітей, які перебувають в інтернатах України, в яких, за окремими даними, перебуває 100 тис. дітей. Проте діти-сироти та діти, які позбавлені батьківської опіки, складають лише 9 %. Інші діти перебувають в інтернатах за заявою батьків з причин злиденності, складних життєвих обставин (що найчастіше було пов'язано із неналежним виконанням батьками своїх обов'язків), неможливості забезпечувати за місцем проживання надання освіти, медичних та реабілітаційних послуг. До того ж, 47 тис. дітей направлені в інтернати за висновками психолого -педагогічних комісій як такі, що мають порушення психо-фізичного характеру. Увагу привертає той факт, що ні одна сім'я, із якої дитина потрапила в інтернат з причин складних життєвих обставин, не перебувала під соціальним контролем та супроводженням. (8)

Не в останню чергу зазначений стан відтворюється у тому, що діти намагаються вирватися в інше життя, в тому числі, у віртуальний світ, якій може бути для них небезпечним і становити загрозу для здоров'я та життя, честі, гідності тощо. Тому небезпідставно у сучасний період комп'ютерних технологій на порядок денний постала нова проблема оцінки наслідків впливу на свідомість та поведінку підлітків Інтернету. Об'єктивно всіх хвилює

одне питання: «Чи існує суттєва небезпека впливу Інтернету на свідомість та поведінку підлітка?» Це питання набуває сьогодні особливої актуальності та є предметом досить широкої дискусії серед громадськості, враховуючи багаточисельні приклади негативних наслідків такого впливу. Наведені нижче приклади надають нам підстави із впевненістю зауважити, що досить суттєво недооцінюється можливість згубного небезпечного впливу новітніх технологій на несформовану психіку підлітка.

З одного боку суспільство вже не уявляє собі життя без новітніх технологій, використання комп'ютерів, смартфонів, за допомогою яких ми досить швидко отримуємо необхідну нам інформацію, накопичуємо знання, розважаємось. Слід визнати те, що в багатьох випадках підлітки засвоюють нові технології швидше і ефективніше за батьків, що позбавляє останніх можливості контролювати належним чином межі та наслідки перебування дитини у віртуальному світі, коло осіб, з якими вона підтримує стосунки, сутність та зміст тих програм, якими дитина захоплюється тощо. Отже користування Інтернетом значно посилює соціальні можливості підлітка, який відчуває себе у віртуальному світі більш дорослішим.

З іншого боку, підлітки є не зовсім готовими до сприйняття не лише позитивних, але й негативних наслідків його впливу на свідомість та поведінку. Так мережеві маніпулятори (шахраї) активізували свою діяльність в тому числі через вплив на підлітків та отримання через них необхідної їм інформації. Адже загальновідомим є те, що кіберзлочинність існує і збільшується, і її мета отримати прибутки у різний спосіб, в тому числі і через отримання інформації у дітей та підлітків. Небезпечність впливу Інтернету на свідомість дітей може виявлятися у різний спосіб: через контакти с незнайомими особами, серед яких можуть бути фінансові шахраї; отримання необхідної інформації як засобу шантажу батьків дитини; втягнення у виготовлення парногрофічної продукції, вживання наркотичних засобів та азартні ігри тощо. (3) До досить розповсюджених та ризикованих дій підлітків в сучасних умовах слід віднести, наприклад, здійснення досить небезпечних селфі. Небезпечні селфі (на залізничних коліях, стріхах електропоїзду та високих поверхових будинках, мостах, над прірвою тощо) - як епідемія захопила не лише дорослих, але й дітей. Не поодинокі випадки, коли діти, здійснюючи досить небезпечні знімки з метою подальшого їх викладення в Інтернеті, безглуздо гинуть.

Проте найбільша хвиля публічного обговорення негативного впливу Інтернету на свідомість та поведінку дітей та підлітків пов'язана із обговоренням ступеня небезпеки участі дітей у так званій смертельно-небезпечній грі підлітків «Синій кит». (3-8, 15-17) Ця назва мала б відтворити символ відчуженості та самотність молодої людини. За даними, які розміщені у засобах масової інформації, діти протягом п'ятидесяти днів під керівництвом куратора мали виконувати певні конкретні завдання, які пов'язані із нанесенням собі фізичної шкоди (порізати лезом собі руки), зняття на відео того, як дитина перебігає дорогу перед автомобілем тощо. Виконуючи останнє завдання кураторів дитина мала б покінчити життя самогубством. Факт психологічного примусу ніби то підтверджується тим, що вийти з гри не можна, інакше постраждають батьки дитини. Коментується факт затримання у Києві двох молодих людей – студентів медичного університету, які були адміністраторами певних груп у соціальних мережах під відповідною назвою, та пояснювали свою діяльність лише особистою зацікавленістю тим, як спрацьовує психіка підлітків під час маніпулювання ними та впливу певної інформації на їх свідомість. Значна кількість батьківських зборів у школах України, поліцейських брифінгів, сторінок ЗМІ та інформації на телебаченні були присвячені саме обговоренню цієї теми, аналізу причин та пошуку засобів попередження настання небезпечних наслідків участі дітей у цій грі. (6, 7, 17)

З цього приводу висловлюються доволі протилежні думки та точки зору. З одного боку доводиться необхідність звернення прискіпливої уваги на той факт, що підлітки багато часу витрачають на Інтернет, а отже існує ризик того, що діти та молодь можуть стати жертвою посягання на їхнє життя та здоров'я за допомогою впливу на їхню свідомість. Не виключаються можливі випадки їхнього схиляння до суїцидних проявів. (6) З іншого боку, існує протилежна точка зору, відповідно до якої всі ці дані вважаються недоведеними, як такими, що не базуються на конкретних статистичних підтвердженнях, є результатом непрофесійного розслідування; що ніяка участь дітей у мережевих групах не може стати приводом для самогубства; що таке захоплення грою може нагадувати певне захоплення підлітків свого часу культурою «готів»; що сама гра є вигадкою і використовується як засіб для застосування більш жорсткого регулювання та обмеження інтернет-простору. (7, 17)

У будь-якому випадку проблема віктимності дітей та підлітків не лише існує, а й посилюється. Певні особистісні соціально-психологічні та психофізичні якості значно підвищують їхню спроможність стати при певних обставинах об'єктом злочину, оскільки накладаються на досить значний рівень їхньої відчуженості та намагання відійти від реального світу та його проблем, які для них є не зовсім зрозумілими. Відповідно система загальних та спеціальних заходів, які становлять зміст віктимологічної профілактики, та спрямовані на зниження індивідуальної та масової віктимності дітей та підлітків в сучасному глобалізованому світі потребує суттєвого реформування. У громадськості існують достатні підстави вважати, що по новому має бути оцінена роль сім'ї та школи у процесі посилення захисних можливостей дітей та підлітків - як потенційних жертв правопорушень (а отже і злочинів).

Підсумовуючи зазначене,маємо наголосити на наступних висновках. Загальновизнаним є те, що насильство було, є і буде одним із способів вирішення проблеми, конфлікту, досягнення певної мети. Зовнішній фізичний силовий вплив на людину, групу людей найчастіше носить примусовий характер, а отже є протиправним. Проте дещо складніше визначитися із ступенем небезпеки, а отже протиправністю, такого різновиду насильства як «психологічне насильство», особливістю якого є те, що об'єктом впливу є емоційний стан людини, його психічне здоров'я. Саме тому посилюється актуальність вирішення проблем як на соціальному, так на суто теоретичному рівнях.

Так слід звернути увагу на наступні соціальні аспекти, визначеної проблеми. Загальновизнаним є те, що на психологічний стан дитини впливає досить значна кількість чинників, серед яких соціально-економічні умови життя, рівень освіти, рівень виховання, окремі біологічні фактори. В сучасний досить складний час загострення економічної, політичної та військової ситуації в Україні діти вже не спроможні віднайти відповіді на велику кількість питань, і за великого навантаження життєвих проблем на їхніх батьків, відчувають себе

дедалі все частіше самотніми та беззахісними. Саме у такому стані вони можуть бути схильними до депресії, агресії і навіть суїциду.

Такі властивості як адекватне сприйняття реальної дійсності, вміння співіснувати із соціальним оточенням, будувати близькі стосунки із рідними, критично оцінювати різні життєві обставини, вміння протистояти негараздам, розуміти наслідки своєї поведінки тощо, - мають стати невід'ємною складовою психічного здоров'я дитини, убезпечити її від шкідливих наслідків. І такі властивості дитина має набувати, формувати та закріплювати щоденно під керівництвом найближчого оточення, насамперед батьків та вчителів. Тож школа та сім'я саме те середовище, де дитина має повсякденно не лише перебувати під пильним наглядом та контролем, але й розраховувати на вчасну допомогу та пораду.

Тож проблема створення в сім'ї та школі умов для повноцінного фізичного та інтелектуального розвитку дитини, його убезпечення від сучасних загроз (в тому числі технологічного характеру), від застосування психологічного насильства є досить важливою складовою більш широкої проблеми соціально-економічного характеру – забезпечення належного рівня життя громадян країни. А тому має посісти місце серед найактуальніших питань в Україні, які обговорюються громадськістю. Вихідною позицією під час вирішення цієї проблеми має стати теза щодо визнання небезпечності будь-якого психологічного та емоційного тиску на дитину.

Наступний висновок стосується безпосередньо проблем теоретичного характеру: упорядкування понятійного апарату, визначення специфічного поняття «психологічне насильство щодо дітей».

До сьогодні точаться дискусії щодо критеріїв психічної норми у неповнолітніх осіб, що є складовою визначення критеріїв вікової осудності (неосудності). На тлі подовження досліджень в напрямку визначення поняття «вікової осудності (неосудності)», не менш важливим є визначення поняття та ознак «психологічного насильства щодо дітей». Проблема особливого підходу до оцінки змісту та сутності «психологічного насильства» посилилася з часів початку військових дій на Сході України, коли на порядок денний, у якості складової посиленого соціального захисту дітей, постало питання мінімізації негативного впливу на психічний стан підлітків певної відповідної ситуації. (5) Вже тоді постало питання значно поширити межі змісту та сутності цієї соціально-правової категорії, не обмежувати її лише змістом насильства щодо дитини у сім'ї (у такій інтерпретації це поняття використовується у більшості випадків і у чинному кримінальному законодавстві).

Проте наведені приклади активного втягнення дітей та підлітків у глобальну мережу, впливу та маніпуляції їх свідомістю та поведінкою за допомогою новітніх технологій значно посилюють значення специфічних ознак такої соціально-правової категорії (поняття) як «психічне насильство». Ця соціально-правова категорія з урахуванням швидкоплинних змін у життєдіяльності суспільства України взагалі потребує нових оцінок та уточнень. Тим більш актуальним є дослідження та визначення поняття «психологічне насильство» та його специфічних ознак саме по відношенню до дітей та підлітків як найбільш вразливих суб'єктів зовнішнього впливу. Не менш важливим є і те, чи має охоплюватися цим поняттям, його ознаками негативний впливу на свідомість та поведінку дітей комп'ютерних технологій? З одного боку, діти є більш успішнішими у їх засвоєнні. Проте, з іншого, вони більш беззахисні та безпорадні щодо результатів негативного психологічного впливу.

На сьогодні формалізація поняття насильства, визначення його ознак здійснюється на різних рівнях узагальнення. Важкість вирішення цієї суто теоретичної проблеми обумовлюється, знову ж таки, наявністю досить різних підходів та рівнів вивчення проблеми насильства, взагалі, психологічного насильства, зокрема, невід'ємною складовою якого є психологічне насильство щодо дитини. В доктрині пропонуються досить різні бачення щодо вирішення цієї проблеми, різні пропозиції щодо надання поняття «психологічне насильство». Проте це поняття є узагальненим як щодо дорослих, так і щодо дітей, і стосується переважно відносин між членами сім'ї.

Такий же підхід спостерігається і у правових актах. Практично тотожнє формулювання поняття психологічного насильства (а отже його змісту та ознак) надається у декількох офіційних нормативно-правових документах законодавчого та відомчого характеру, зокрема: в Законі від 15.11. 2001 р. № 2789 «Про попередження насильства у сім'ї»; у Наказі від 07.09. 2009 р. № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї , молоді та спорту, служб у справах дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї». Йдеться про те, що психологічне насильство в сім'ї пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом застосування словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими і спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю. (12)

Вважаємо, що на порядку денному постає питання визначення спеціального поняття, яке б відтворювало б специфічні ознаки цього соціально-правового явища по відношенню до дитини з урахуванням сучасних змін та тенденцій. Має сприйматися як об'єктивна реальність той факт, що саме ці зміни впливатимуть на специфічність характерних ознак сучасного поняття «психологічного насильства» щодо дитини. Це має обумовити такій же підхід, як той, що пов'язує особливість характеристики проявів насильства у сім'ї із культурними особливостями вираження емоцій, прийнятих форм спілкування у сім'ї, відношенням до дітей. (2) В специфічних же ознаках психологічного насильства щодо дитини має відтворюватися більш широка сфера впливу на її свідомість та поведінку (окрім впливу батьків, вплив інтернет - мережі, зовнішніх обставин та подій тощо).

Удосконалення змісту, сутності та ознак такої соціально-правової категорії як «психічне насильство» щодо дитини має вплинути на процес визначення додаткових об'єктів кримінально-правового захисту, позначитися на змісті елементів складів злочину, вже передбачених чинним кримінальним законодавством.

Література

1. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія / А.Б. Блага. – Х.: ФО-П Макаренкоґ, 2014. – 360 с.

2. Герасименко М.В. Психологічне насильство над дитиною. – [Електронний ресурс]: intkonf.org /gerasimenko-mv-psihologichne-nasilstvo-nad-ditinoyu-formi-naslidki.

3. Гольцберг Е. Не отбирайте у детей компьютер // Зеркало недели. - № 8 (304) от 4 марта 2017 г. – С. 13.

4. Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія / О.М. Гумін. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 360 с.

5. Котляр А. Дети в войне: пострадавших нет? // Зеркало недели. - № 3 (299) от 28 января 2017 г. – С. 13.

6. Котляр А. Дети думают дождь // Зеркало недели. - № 8 (304) от 4 марта 2017 г. – С. 12.

7. Покальчук О. Белое братство синего кита // Зеркало недели. - № 8 (304) от 4 марта 2017 г. – С. 12.

8. Постолюк Г. Иллюзия защиты // Зеркало недели. - № 40 (286) от 29 октября 2016 г. – С. 12.

9. Психологічне насильство. - [Електронний ресурс]:poradumo.pp.ua/lubov-i-vidnosunu/48803-psihologichne-nasilstvo.html.

10. Психологічне насильство. – [Електронний ресурс]:ukrrada.ru/ psihologia/8927- psihologichne-nasilstvo.html.

11. Психологічне насильство в міжособистісних та групових взаємовідносинах. - [Електронний ресурс]: psihologicheskoe-nasilie-v-mezhlichnostnom-i-gruppovom-vzaimodeiystiiy-kak-istochnik.

12. Психологічне насильство в сім'ї. - [Електронний ресурс]: www. marazm.org.u a/document/termin/index.php?fille.

13. Психологічне насильство в сім'ї. - Електронний ресурс]: ladyvlife.xyz/vidnosini/7148- psihologichne-nasilstvo-v-sim-i/html.

14. Собко Г.М. Відмінність поняття психологічного та психічного насильства від психічного примусу // Південноукраїнський правничий часопис. - № 4, 2014 р. – С. 80-82.

15. Хоріна О. Коментар психолога // Зеркало тижня. - № 35 (181) від 4 жовтня 2014 р.. – С. 14.

16. Худицкий В. От тебя всегда одни лишь хлопоты, или почему дети убегают из дома? // Зеркало недели. - № 15 (211) от 25 апреля 2015 г. – С. 17.

17. Что убивает наших детей // Одесская жизнь. - № 9 (544) от 1 марта 2017 г. – С. 1, 26.

18. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: вітчизняний та зарубіжний досвід вивчення: монографія / Шалгунова Светлана Аполлінаріївна. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр.. справ; Ліра ЛТД, 2011. – 472 с.

Меркулова В.О.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2016

УДК343.2

THE PROBLEMS OF SHAPING THE CONCEPT OF LEGAL REGIME IN LAW THEORY

Kuznichenko S. O.,
Shapovalova I. O.

The challenge of building a unified holistic concept of legal regimes exists today both in theory and in the sectoral legal literature. However, the problem is still not significantly developed in our opinion. At the same time, the authors in one or another way address legal regimes. Most often legal regimes are addressed if a detailed description of legal regulations regarding the object of special significance is necessary.

The legal regime was first mentioned is found in the sectoral science, which deals with the legal regime in its purest form. In many cases, scientists use the term "legal regime" as such that has long been known to science having universally recognized scientific concept. But legal regimes are scarcely explored in the national legal doctrine.

Ukrainian legislation has sufficient thousands of regulations that employ the term of legal regime. The term "legal regime" is also widely used at the executive level. However, today we can mention the fact that the very legal regimes are scarcely explored in the national legal science [1; 25]. For example, today legal science has no unified generally accepted concept of this phenomenon. In addition, the polysemy (multiplicity of concepts) is very common regarding the legislation on regimes, as well as wide synonymy (embodying the same concept into various terms). The above phenomena impede the law enforcement practice, reducing the effectiveness of the relevant rule of law.

There are many discussions arise in science as for the concept, structure and content of the legal regime. Researchers are conducted both at general theoretical level and at the level of sectoral scientific studies.

The concepts of "regime" and "rule" are very close. Even some scientific works refer to regime as state regulative rule. Order (Polish «reglament»; French «reglement», wherein «regle» is a rule): 1) rules that regulate the organization of an activity, for example rules of meetings; 2) name of some international congresses acts [9, p. 432].

In fact etymologically these two terms are similar, but the jurisprudence has filled them with different legal content. Legal rules are mainly used for detailed descriptions of the activity of public bodies that cannot be fixed through administrative procedures (e.g., the Verkhovna Rada of Ukraine, the Constitutional Council Regulations, Regulations of the Constitutional Court, etc.).

Petrov S. in his works expressed an opinion on a comprehensive regime system of state government (which provides opportunities to represent governance as a comprehensive set of relevant modes) [18, p. 27].

Legal regime is definitely an external legal form. Differences between the external and internal legal forms are that internal form is a relationship between the elements of law and external one is a relationship between the law and non-legal facts that require legal regulation. The basis of the legal regime is appropriate social regime actually existing in society.

Note that either explicitly or implicitly the problem of legal form, the form of law, internal and external legal forms was risen in general theoretical and sectoral literature both in pre-revolutionary and Soviet periods; just like it is present now.

Stable and objectively embodied connection between the components of the fact is main and essential for the legal form.

The internal legal forms include, above all, rule of law, legal procedure, legal relations, legal fact, as well

© S.O. Kuznichenko, I.O. Shapovalova 2016

as the large blocks of system of law such as private and public law, material and procedural law, domestic and international law.

Legal regime is a multisided legal notion that covers various legal levels, which significantly complicate the analysis of that notion.

In addition, there are also outlined other legal forms that mediate the transformation of different legal facts. They are always compound, that is why the later ones transform into particular legal facts and belong to legal forms.

This is especially true in the various structures of the legal system, which reflect the content of the legal form as the organization of something and then move from one to another by means of legal form through the procedure, action or so-called "transformation."

Some scholars when researching legal regime address it as a law (i.e. legal) form [5, p. 7]. We can agree with the idea that the legal regime is first of all a legal form, but a very peculiar one, because every phenomenon the surrounding world has its form and content.

The form and content as key interrelated philosophical categories almost always explicitly or implicitly are involved into the cognition process. And it is already a traditional understanding that the forms of law are sources of law. In our opinion, using the term "form of law" under such circumstances is not entirely correct.

A brief review of understanding of the legal form by the scholars specializing in specific areas of law and specialists in the theory of law has shown that there is no general understanding of a unified legal form concept among them [6, p. 10 - 81].

In the case with legal regime we can see the movement or transformation of the internal legal form into the external legal form, which in turn leads to understanding the lack of a clear distinction between internal and external legal forms, since there is no law as a "thing in itself", for the law is always associated with something non-legal.

Blyahman B. believes that the legal regime as a form of systematization of law is "... a legislation system that is made of not only areas and institutes, but also a set of legal regimes ..." [8, p. 6].

Professor Alekseev S. was one of the first among Soviet scientists who began to study the phenomenon of legal regime in details, drawing attention to the deep legal nature of this phenomenon. In general, under the legal regime he understood the order of regulation expressed in a complex of legal means characterized by a peculiar form of grouping, and also interacting permitions, prohibitions and positive obligations including those that create specific direction line of regulation [2, p. 185]. Matuzov N. and Malko A. consider legal regime as a special order of legal regulation, which is expressed through a combination of legal means creating a desirable social status and specific degree of favourability or unfavourability to meet the interests of the subject of law. So, the regime is a system of conditions and methods of execution of legal regulation, so-called "order" of the law functioning, i.e. its functional characteristic [17].

In his turn Bachrach D. defines legal regime as a system of rules of law that govern human activity and human relations regarding certain objects [7, p. 13].

Rozanov I. links the concept of "legal regime" with settling the problems related to the area of international and domestic security. In this respect under legal regime he understands the set of legal acts and administrative and technical measures that form within the appropriate sphere of security a kind of comprehensive legal and administrative institute [19].

Isakov V., exploring the essence of the concept of "legal regime", said that its main basis is a social regime that is enshrined in the rules of law and provided by a set of legal means. In particular Isakov V. understands the social regime as a relatively stable connection of social object (phenomenon, process, institution) with other social objects, and that connection provides achievement of certain goals. It analyzes the correlation of legal and social regimes and states that the legal form of the latter is only one of the means of securing and ensuring social regime [11, p. 258-259]. Considering the structure of the legal regime Isakov V. outlines such elements as legal personality, which is the legal status of the object as mode holder; legal liability and legal guarantees that protect and maintain this regime; benefits and privileges that regime holder has in relations with other participants of social relations [11,p. 261].

Today there is no single universally accepted and monographically grounded, concept of this legal phenomenon that makes scientists of various areas of law seek reasonable concept, and without single unified theoretical framework it all leads to even more confusion as for this matter. The legislator also ambiguously uses the term in various legal acts.

Getting back to the research by Alexeyev S. we can remember his view that the legal regime is a separate aspect of legal impact on social relations, which separates it from the mechanism, methods, techniques and types of legal regulation [2, p. 184-206].

Along with this, a number of prominent scientists in the field of theory of law identify the types of legal regulation and legal regimes as the same. This is also a point of view of a Professor, Doctor of Law Skakun A. [23, p. 538-539].

But we shall support the viewpoint of the scientists support that distinguish legal regimes and types of legal regulation as separate phenomena of law environment. So, according to S. Alekseev, types of legal regulations reflect general principles (general permission or the general prohibition) on which legal regulation is built, and they are embodied in legal regulations, they live therein and perform regulatory impact with their help. On the other hand, legal regimes can combine different types of legal regulation and provide a comprehensive impact on public relations [2, p. 104-105, 189].

Shamsumova E. stresses that social value of types of legal regulation is transformation thereof into legal regimes. Types of regulation are an inevitable part of legal regimes, and due to these regimes precisely because they (types) exercise regulatory impact on social relations; this is the perspective where their essence is revealed, which characterizes their actual social significance [21, p. 88].

Let's emphasize that the types of legal regulation were the prototype of legal regimes and they were the soil on which the primary regimes of public and private law were built, from which regimes of the areas and subareas of law were organized. If you look deeper, we can see that the foundation of the types of legal regulation were general authorizations and prohibitions [2].

Therefore, the legal regime is the based for division of the law into public and private law, moreover authorizing and prohibiting legal regimes are primary ones in relation to other legal regimes.

Each area of law has its peculiar regime (as a set of regulatory forms). It is legal regime and not the subject or

method that indicates the fact that specific relationships are regulated by the rules of law according to their particular area. Even if there are common ones within the area that require a special approach upon their regulation, we can address to the regimes of the subareas or legal institutes.

And finally, when the scope of legal regulation includes the objects requiring specific careful approach upon the regulation process or when we need to highlight features of the regulatory process as for this subject, we should consider special legal regimes of separate objects and activities types. Thus, the object has a special social significance such as the danger of social and specific social interest.

This is the status of the subject, as a new legal phenomenon, though we can describe the contents, rights and duties (material and procedural) without involving thereof, as well as legal liability in connection with specific subjects. The same is applied to the object. All legal phenomena we can associate with a particular object and thus we obtain the regime: authorizing (private law) and prohibiting (public law); sectoral regime is a sectoral object (regime of constitutional, criminal, civil law); regime of the institutes – is a generic object (spouses' property, customs regimes); regime of separate objects is a species object (regime of drugs, weapons), etc.

Thus, the term "legal regime" is a more meaningful legal category than the "type of legal regulation." And due to the regimes, types of legal regulation regimes prove themselves as the source of its principles [18, p .87-88]. Meanwhile, there are also many researchers who put the equal sign between the regime and regulation mechanism [19, p. 540], but it would be fair to deem this position as incorrect.

The mechanism of legal regulation is a unified system of legal means, methods and forms by which normative character of law is translated into standardizing of social relations meeting interests of the subjects of law and establishing and providing the law and order ("the relevant in the law becomes existent") [23, p. 540].

The relevant legal acts, that are translated in time to the subjects of each particular regime usually include the following information: the type of resolution and the agency that issues this resolution for the implementation of a particular type of regime; actions to be registered; actions that are prohibited without special permission; types of responsibilities and specific sanctions that may follow for infringements of the regime, as well as the procedure of appeals and claims for the actions of the state bodies and officials that have exceeded their authority in the field of administrative and legal regime.

Spassky A. rightly considers the legal regime as the legal form of the dynamics of relationships. However, in our opinion, we should focus on understanding the object of the legal regime through public relations and it is a social situation that creates or alters social relations, and it is the main element that creates the legal regime. The situational approach in law is typical for understanding managerial aspect of law and for the regime regulation as well.

Indeed legal regime combines two closely related elements: social meaning and legal form.

"Social regime can be defined as a relatively stable connection of social object (phenomenon, process, institution) with other social objects, which provides achievement of certain goals» [11, p.259].

«Further improvement of the legal regimes can proceed in two ways: first, by optimizing the social regime content and clarifying its economic, environmental, psychological and other factors; Second, due to more accurate and grounded choice of legal means that are used to ensure it» [11, p. 262].

Isakov V. distinguishes within the structure of social regime the object-carrier of the regime under which he understands various social units like subjects of law, social institutes, social processes, objects of the environment, territory and legislature [11, p. 259].

The second element of social regime to his opinion is the environment where the object-carrier of the regime lives, meaning the object of establishment of the regime. The third element of social regime determines its contents that include two groups of parameters: first one includes the conditions that make up the environment of the object-carrier of the regime; second one includes the requirements towards the carrier of the regime, limits of its activity and level of responsibility for the performance of its functions, etc. [11, p. 260].

"... The task of social regime and meaning of its existence is to provide the optimal performance of object-carrier of the regime within the system of social relations" [11, p. 261].

Considering the "legal shell" of the regime Isakov V. Emphasizes the fact that if we come to a detailed analysis of legal regulation means that make up the mechanism of legal regulation consisting of the rules of law, legal facts, acts of realization and obligations [11, p. 261].

The legal regime is a model of specific forms of social relations regulation, as well as a settled state of such relations. It is possible to also understand the mode as a type of mass-involving, i.e. something that has happened and has long existed in reality. There are areas of intense and non-intense legal regulation [25, p. 69], wherein the legal regime in addition to the complex (determined array) of regulatory means indicates the intensity of legal regulation [26, p. 68].

The views of the professor of administrative law, Doctor of Law Bahrah D. had a significant influence on the theory of legal regime. In his works he focuses on the fact that legal regime is a system of rules of law governing the activities and relationships between people on certain objects. Bachrach D. considers legal regime as a set of specific type of public relations that is fixed by legal regulations and provided by a set of legal and institutional means [5, p. 201].

Thus, the relevant legal regime concepts like instrumental and managerial ones significantly influenced the legislator and adopted in Ukraine regulations include understanding of the regime in one or another aspect.

Most scientists who have studied theoretical principles of the legal regime phenomenon emphasize the parity of the categories of "legal status" and "legal regime" [26; 27; 28] and other.

In first case all legal facts of reality are associated with the subject, and in the second case are associated with the object of regulation. If a status is a comprehensive statistic legal phenomenon, the regime is a dynamic one associated with the constant changes in the object.

We should emphasize that legal science recognizes the object of law, object of legal regulation and object of legal relation. An issue about objects in the law is one of those that still cause the polemics. It is the object of legal regulation that is the basis of division of the regimes into the levels. The first level (global) includes regimes of public and private law (prohibiting and authorizing). The second level includes regimes of the institutes, sub-institutes and separate objects.

The basis for legal regime is a social regime.

The object of legal regime is localized in space and

time fragment of public relations concerning the particular subject of the surrounding world, this fragment is characterized by high-quality content and stable organization of the subjects.

According to the philosophical understanding of the object it is the focus of the subject's activity or in our case it is legal effect. Behaviour (activity) of the subjects is determined by the object of legal relationship in administrative law, while the weal and goods (things, values) towards which the relations appear, are determined by the subject of legal relations [7, p. 47;14, p. 55; 26, p. 408].

Blyahman B. stipulates that the object of legal regime as a system of regulative legal means is different variations of objects and subjects of law and their common legal status [8, p. 21].

It seems that the object of the legal regime as a system of regulatory legal means is not legal relations but objects of the material world towards which such relationships emerge. But this is not true. The object of legal regulation is not the subjects the material world but human activity (subjects of law). The legal regime as a legal phenomenon is a certain organized procedure (regulation order) of regulation, that can have and its object only what may be subjected to legal impact, and not physical like in case with things. These are certain types of legal relations and not things of the material world towards which these relationships emerge.

Spaskiy A. In his thesis paper fairly outlines two main approaches as for understanding the legal regime: contextual and managerial. The former is typical for the scientists in the field of theory of state and law and it is based on the views of the professor Alekseev S., the later is typical for scientists in the field of administrative law and is based on the views of the professor Bakhrakh D. as a representative of the science of theory of state and law Spaskiy A. also stands upon the grounds of the contextual approach determining the legal regime as a legal form of legal relations [25].

We agree that the legal regime is a legal form and moreover, it is a form of legal relations, since its object plays a leading position in the content of the legal regime. The object of the legal regime, based on the nature of this legal phenomenon, is relations or law mediated activity of the subjects concerning the specific things [25, p. 87-89].

This way we can represent the legal regime of any object (legal relations) but not always such relations, especially in private law, require strict legal regulation and mandatory regulation of public relations. The legislator by introducing legal regimes reflects its own attitude putting emphasis on the specific legal relations.

Legal relations is a legal form, while at the same time the regime is also a legal form, but the form of the forms is a metaforma.

Each legal regime has a distinct structure with several levels.

The first level is legal abstraction, which includes the so-called atypical legal resolutions (axioms, presumption, functions, rules-principles).

The second level includes material legal means: rules of law, legal relations, and legal facts.

The third level is based on a procedural legal means like acts of realization and implementing acts.

The fourth level includes ethic and psychological legal means like legal awareness, legal culture, legal creeds [8, p. 21].

Therefore, it is reasonable to outline actual and legal content of legal regime.

The actual content is a set of legal facts (conditions) under which the regime becomes effective, legal content is material and procedural rules of law, atypical legal orders, etc.

We should make a special emphasis on the aspect that legal regulation is a regulation of social relations, wherein the result of legal regulation should be law and order, which can also be considered as a regime. Etymologically the regime - is the order [4, p. 220].

Most scientists emphasize that regime is not just an order of legal regulation, but a comprehensive formation that includes all means and methods of legal regulation in a particular ratio [25, p. 149-179;7; 8; 10; 11; 12; 13; 15; 16; 20; 21; 22; 24; 27; 28], with the changes in surrounding conditions the ratio changes as well, permissions substitute prohibitions, etc.

«Means answer the question what regulates the human behaviour, while method answer s question how this directed impact is exercised» [4, p. 220].

Means are considered at several levels: the first level is legal abstraction, which includes the so-called atypical legal orders (axioms, definitions, presumptions, fictions, principles, etc.); second level includes material legal means (rules of law, legal relations, legal facts, etc.); third level includes organizational procedural legal means (acts of realization, acts of implementation, etc.); fourth level includes moral and psychological legal means (legal awareness, legal culture, legal prescriptions, etc.) [8, p. 20-21].

Under the method of regulation we understand permission, positive obligation (passive liabilities) and prohibition [23, p. 537]. Due to the methods and means the normative character of law is transferred into the regulation of social relations. Means and methods are tightly connected. Each method corresponds to specific means.

The structure of legal regime all items are strictly adapted one to another and included depending on the dynamics of social situation. The choice of legal regime depends on many factors: peculiarities of negative factor influence on the society, the genesis of this factor, temporal characteristics of influence and social aim of settlement. «Every particular case will not just have a chaotic set of legal means and methods, but relevant structured system of "enlarged bloc" among the overall arsenal of legal tools; that system integrates a defined set of legal means into a single structure» [3, p. 171].

Summarising it should be noted that legal science lacks a unified generally accepted concept of legal regime. The phenomenon of legal regime is associated with the systematization of law, distribution system of law into the areas and subareas of law, institutes and sub-institutes. Each level of division has its relevant regimes. Thus, upon the division of law into public and private law we use relevant the following regimes: generally permissive and generally prohibitive.

Legal regime is a multisided legal phenomenon that covers different legal segments, which significantly burden the analysis of the phenomenon. In addition the legislator (lawmaker) uses the polysemy (various meanings of the concept) and wide synonymy (referring to a concept using different terms) referring to the concept of regimes. The legal regime is directly related to the legal regulation; it shows a high level of settlement of legal relations and their detailed regulation.

Used Sources

1. Administrative and legal regimes in theory of administrative law and practice of the government regulation of law enforcement / Mailyan S.S. - M.: Unita Dana, 2002. – 214 p.

2. Alekseev S.S. General permissions and genera prohibitions in Soviet Law / S.S. Alekseev. - M.: Yurid.lit, 1989. - 288 p.
3. Alekseev S.S. Theory of Law / S.S. Alekseev. – Kh.: BEK., 1994. – 224 p.
4. Alekseev S.S. Theory of State and Law: Textbook / Ed. Alekseev S.S. – M.: Statut, 1998. – 457 p.
5. Bachrach D.N. Administrative Law of Russia: Textbook for Universities / D.N. Bachrach. - M.: Norma, 2002. - 640 p.
6. Baturina Y.B. Legal form and legal means in the system of concepts of the theory of law. Thesis. ... Candidate of Legal Sciences: 12.00.01. - M.: AUMVD RF. - 2001. - 149 p.
7. Bachrach D.M. Administrative Law: Textbook for universities. - M.: BECK, 1999.- 368 p.
8. Blyakhman B.Y. Legal regime in the system of regulation of social relations / B.Y. Blyakhman. - Kemerovo: Kuzbassvuzizdat, 1999. -172 p.
9. Dictionary of foreign words. - 18 th ed. - M.: rus.yaz 1989. - 624 pp. p.433
10. Dolgopalov A.A. Theoretical basis of administrative legal regimes of weapons and explosives trafficking in the RF / A.A. Dolgopalov. - M.: VNIIMVD of RF, 2006. - 64 p.
11. Isakov V.B. Mechanism of legal regulation and legal regime // Problems of Theory of State and Law. – Textbook // Edited by Alekseev S.S. – M.: Jurid. list., 1987. – 448 p.
12. Khazanov S.D. Institute of administrative and legal regimes in the system of administrative law // Institutes of Administrative Law of Russia / S.D. Hazanov. - M., YHPRAN, 1999. - 264 p. - pp. 80-84.
13. Kivalov S.V. Special administrative regimes: the nature and legal regulation // Scientific works ONYUA. - Vol.1. - Odessa: "Legal Literature", 2002. - 328 p., p. 159-170
14. Korenev A.P. Administrative law of Russia. Textbook / Korenev A.P. - Part 1. M.: MUN MVD RF. "Publishing House - M" - 1999 - 280 p.
15. Maklyan S.S. Administrative and legal regimes in the theory of administrative law and practice of government regulation of law enforcement / S.S. Maklyan. - M.: Unita-Dana, 2002. - 214 p.
16. Matuzov N.I., Malko A.V. Theory of State and Law: Lectures / Ed. N.I. Matuzov, A.V. Malko. - 2nd ed. and ext. - Moscow: Jurist, 2001. - 776 p.
17. Matuzov N.I., Malko A.V. Legal regimes: Theory and Practice // Jurisprudence. - 1996. - №1. pp. 17 - 26.
18. Petrov S.M. Legal regulation of public administration: problems and prospects // Law and Life, 1999. - № 23. - Art. 27-34.
19. Rozanov I.S. Administrative and legal regimes in the legislation of Russian Federation, their purpose and structure // State and Law. - 1996. - №9. - pp. 84 - 91.
20. Rushailo V.B. Administrative and legal regimes: - M: Shchit-M, 2000. - 264 p.
21. Shamsumova E.F. Legal regimes (theoretical aspect): thesis. ... Candidate of Legal Sciences: 12.00.01 / Ukrainian Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Russia. - Ekaterinburg, 2001. - 213 p.
22. Shcherba S.P. Extraordinary legal regime in Russia and abroad / Ed. S.P. Shcherba. - M.: "Yurlitinform", 2006. - 192 p.
23. Skakun O.F. Theory of State and Law: Textbook / O.F. Skakun. - H .: Konsum, 2000. - 704 p.
24. Soviet correctional labor law / N.A. Belyaev, Boitsov A.N., Vodyanikov D.P. and ohers.; Ed .. N.A. Belyaev, V.S. Prokhorov. - L.: Publishing House of Leningrad University, 1989. - 296 p.
25. Spassky A.S. Relationships involving law enforcement agencies in emergency situations: theoretical and legal aspects. Thesis. ... Candidate of Legal Sciences: 12.00.01. - Kh.: HNUVS 2007 - 287 p.
26. Starilov Y.N. Course of general administrative law. V.1. - M.: Norma, 2002. - 728 p.
27. Yangol N.G. Emergency legislation and exclusive legal regimes: Lectures / GUAP. St. Petersburg, 2006. -. 208 p.
28. Zhilinkova I.V. The legal property regime of the family members / I.V. Zhilinkova. - H.: "Xylon", 2000. - 398 p.

***Kuznichenko S.O.*,**
Doctor of Law, professor
Professor of the department of the Chair of State-Legal Disciplines of the Odessa State Universite of Internal Affairs.

***Shapovalova I.O.*,**
Ph.D, Senior Scientific Researcher
Associate Professor of the Chair of State-Legal Disciplines of the Odessa State University of Internal Affairs.
Надійшла до редакції: 19.12.2016

УДК 343.346

ПРО МОЖЛИВОСТІ ПОСИЛЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

***Сингаївська І. В.*,**
Гнєтнєв М. К.

У статті сформульовано пропозиції за результатами розробки нормативних інструментів для посилення кримінальної відповідальності за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Ключові слова: *злочини у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, порушення правил дорожнього руху, обставини, які обтяжують покарання, стан сп'яніння, стан, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, довічне позбавлення волі, позбавлення певного права.*

В статье сформулированы предложения по результатам разработки нормативных инструментов с целью усиления уголовной ответственности за нарушение правил дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, которые управляют транспортными средствами в состоянии алкогольного опьянения или в состоянии, обусловленном употреблением наркотических или других одурманивающих средств.

Ключевые слова: *преступления в сфере безопасности движения и эксплуатации транспорта, нарушение правил дорожного движения, обстоятельства, отягчающие наказание, состояние опьянения, состояние, вызванное употреблением наркотических или*

© І.В. Сигнаївська, М.К. Гнєтнєв 2016

иных одурманивающих средств, пожизненное лишение свободы, лишение определённого права.

In the article some points on crimes against the safety of traffic and transport operation are subjected to the complex analysis. The authors made proposals to strengthen the responsibility for a crime under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine. Revision of the legal norm for the relevant draft law of Ukraine is proposed. Authors made an invitation to the discussion for other scientists.

Key words: *crimes against the safety of traffic and transport operation, traffic infraction, circumstances aggravating punishment, alcohol intoxication, drug intoxication, life imprisonment, deprivation of certain rights.*

Не викликає жодних сумнівів, що транспорт – це беззаперечне джерело підвищеної небезпеки. Дана обставина протягом багатьох років знаходить відповідну оцінку з боку нормотворців. У випадку, коли порушення правил дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами, завдає шкоди здоров'ю або життю потерпілого, можлива навіть кримінальна відповідальність правопорушника, передбачена статтею 286 Кримінального кодексу України. Так, лише в чинному VIII скликанні станом на 1 серпня 2016 року у Верховній Раді України зареєстровано вісім законопроектів, присвячених удосконаленню механізму забезпечення безпеки дорожнього руху. Виділяються серед них і такі, що стосуються відповідальності за порушення Правил дорожнього руху [1, 2, 3, 4].

Не позбавлена дана проблематика також і уваги з боку науковців. Так, дослідженню питань відповідальності за порушення правил, які забезпечують безпеку руху взагалі, а також за порушення правил дорожнього руху та експлуатації транспорту зокрема, присвятили свої дисертаційні роботи С.В. Гізімчук, Я.В. Матвійчук, В.А. Мисливий, а також ряд інших учених, котрі здійснювали аналіз окремих питань відповідальності за вищезгадані діяння, досліджуючи пов'язані проблеми в царині теорії права, адміністративного права, криміналістики та кримінального процесу.

Разом із тим, зважаючи на доволі резонансні випадки скоєння діянь, що мають ознаки вказаного злочину, можна констатувати, що приписи згаданої кримінально-правової норми не повною мірою забезпечують очікувані від них результати виконання превентивної функції. Обурення громадськості в результаті зухвалого порушення правил дорожнього руху, коли це завдає смертельних наслідків кільком потерпілим, особливо, коли серед них є діти, а правопорушник перебував у стані сп'яніння, створює значне суспільне напруження та невдоволеність призначеним у таких випадках, навіть максимально можливим покаранням. Серед іншого це дозволяє вести мову про назрілу соціальну обумовленість посилення відповідальності за такі злочини.

Отже, метою даної статті визначаємо формулювання пропозицій щодо можливого посилення кримінальної відповідальності за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Одразу зазначаємо: ми повністю розуміємо, що такі пропозиції протирічать тенденціям гуманізації та лібералізації кримінального законодавства, і цілком свідомо формулюватимемо свої висновки, зважаючи на соціальний запит у цьому питанні.

Для кримінальної відповідальності взагалі й, зокрема, для розміру покарання, визначальними є кримінoутворюючі наслідки порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Кримінальна відповідальність за вказані діяння, так би мовити, стартує з наслідків у вигляді середньої тяжкості тілесного ушкодження (частина перша статті 286 КК України). Покарання за цей злочин може бути призначене у вигляді штрафу від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, із позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого.

У разі спричинення в результаті вищевказаних порушень легких тілесних ушкоджень, склад злочину, передбачений статтею 286 КК України, відсутній.

Кваліфікований склад указаного злочину (частина друга статті 286) утворюють порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, якщо вони спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження. Такі злочини караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого.

Особливо кваліфікований склад злочину, який аналізується (частина третя статті 286 КК України), утворюють порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, якщо вони спричинили загибель кількох осіб. За цей злочин передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років.

Як бачимо з вищенаведеного, законодавець надав суду можливість диференціації покарання як за видом, так і за розміром, беручи до уваги різні обставини вчинених діянь і завданих у результаті цього суспільно небезпечних наслідків.

Разом із тим, як ми вказували вище, традиційно резонансними стають вчинення порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, перебуваючи в стані сп'яніння. Особливого розголосу, підкріпленого обуренням громадськості, такі діяння набувають у разі загибелі потерпілої особи або кількох потерпілих.

Через це цілком обґрунтованим є запит суспільства на посилення покарання за вказані злочини, включно до довічного позбавлення волі або «прирівнювання вчинення ДТП зі смертельними наслідками до умисного вбивства». Далі наводимо ключові моменти щодо реалізації цих сподівань громадськості й застереження до окремих пропозицій.

Відразу зазначимо, що прирівняти порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту, навіть учинене особою в стані сп'яніння, ні до умисного вбивства, ні до будь-якого іншого умисного злочину не вийде виключно з доктринальних позицій. Також реалізовувати це через законодавчу конструкцію з подвійної формою вини (як, наприклад, це зроблено в частині другій статті 121 КК України щодо тяжких тілесних ушкоджень, які спричинили смерть потерпілого: коли маємо умисел на спричинення тілесних ушкоджень і необережну форму вини щодо наслідків у вигляді смерті) процедурно складно, потребуватиме значного часу та взагалі недоцільно.

Окремі правозастосовувачі й за наявного формулю-

вання диспозиції вбачають у статті 286 КК України злочини з подвійною формою вини. Утім, це не так. Специфіка злочинів із подвійною формою вини полягає в тому, що кожне з діянь, яке їх утворює, саме по собі також є злочинним. Так, у згаданій для прикладу частині другій статті 121 КК України умисне тяжке тілесне ушкодження є злочином, передбаченим статтею 121, а відповідальність за спричинення смерті за необережності передбачена статтею 119. У випадку ж зі статтею 286 КК України саме по собі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту не є злочинним. Дану характеристику воно набуває виключно у разі настання таких наслідків: 1) середньої тяжкості тілесні ушкодження; 2) тяжкі тілесні ушкодження; 3) смерть одного або кількох потерпілих. І внутрішнє ставлення порушника до цих наслідків виражається в необережній формі вини. Само по собі необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження криміналізоване в статті 128 КК України, а вбивство через необережність – у статті 119 КК України, про ще вже вказувалося вище.

Отже, форма вини злочину, передбаченого статтею 286 КК України визначається за тими характеристиками, які утворюють самостійні злочини, і тут можлива виключно необережна форма вини.

Щодо покарання. Візьмемо для порівняння особливо кваліфікований склад порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту (частина третя статті 286 КК України), злочинним наслідком якого є загибель кількох осіб, і порівняємо з кваліфікованим складом вбивства через необережність (частина друга статті 119 КК України), злочинним наслідком якого також є смерть двох або більше осіб.

У санкції до частини третьої статті 286 основне покарання встановлено у вигляді позбавлення волі строком від п'яти до десяти років, а у санкції до частини другої статті 119 – на рівні позбавлення волі від п'яти до восьми років. Це засвідчує, що законодавець вважає вищим ступінь суспільної небезпечності необережного спричинення смерті в результаті саме порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту.

Суддя в цьому випадку має більше можливостей для врахування фактичних обставин вчиненого для призначення співмірного (пропорційного) покарання, у тому числі, враховуючи таку обтяжуючу обставину як вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів (передбачена пунктом 13 частини першої статті 67 КК України).

Утім, наявного кримінально-правового інструментарію явно недостатньо для адекватної реакції з боку держави на прояви злочинів, передбачених статтею 286 КК України, вчинених у стані сп'яніння. Даний висновок повністю підтверджується стабільним суспільним резонансом від указаних кримінальних правопорушень.

Одна із проблем, яка є причиною цього, криється у приписах частини другої статті 67 КК України: «суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вироку». Як пам'ятаємо, стан сп'яніння передбачений у пункті 13, тобто суд цілком у рамках закону має можливість не визнавати його обтяжуючою обставиною. Не секрет, що цю можливість він нерідко й використовує.

Разом із тим, навіть, якщо суд враховує стан сп'яніння як обтяжуючу обставину та призначає правопорушникові максимальне покарання за частиною третьою статті 286 КК України у вигляді позбавлення волі строком на десять років, такий засуджений, відповідно до приписів пункту 1 частини третьої статті 81 КК України, через п'ять років (відбувши не менше половини терміну) може бути умовно-достроково звільнений від відбування покарання.

У випадку ж, коли під час досудового розслідування та судового розгляду до особи як запобіжний захід застосовувалося попереднє ув'язнення, то воно зараховується відповідно до приписів частини п'ятої статті 72 КК України в розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі. Візьмемо для розрахунку середні строки досудового розслідування в розмірі двох місяців і середні строки судового розгляду також в розмірі двох місяців і в результаті констатуємо можливість злочинця вийти на свободу через чотири роки та чотири місяці після набрання вироком законної сили. Реально цей строк може бути ще менший через затягування процесу як під час досудового розслідування, так і в суді. До речі, така практика останнім часом усе більше розповсюджується з метою більше часу провести у стінах СІЗО для подальшого «пільгового» зарахування строків позбавлення волі.

Для подолання ситуації, яка має місце в чинному Кримінальному кодексі України, пропонуємо ввести до числа юридичних інструментів статті 286 КК України особливо кваліфікуючу ознаку: «вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів». Основне покарання пропонуємо передбачити аналогічне, як для умисного вбивства за наявності обтяжуючих обставин (частина друга статті 115 КК України): у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або у вигляді довічного позбавлення волі. Додаткове покарання пропонуємо передбачити у вигляді позбавлення права керувати транспортними засобами на максимальний термін – три роки.

Для реалізації викладеної пропозиції необхідно буде доповнити статтю 286 КК України частиною четвертою такого змісту:

«4. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, та які заподіяли потерпілому середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, або спричинили смерть потерпілого, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права керувати транспортними засобами строком на три роки».

У результаті стаття 286 КК України матиме такий вигляд:

«Стаття 286. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

1. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, –

карається штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох

років, з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого.

3. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони спричинили загибель кількох осіб, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років.

4. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, та які заподіяли потерпілому середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, або спричинили смерть потерпілого, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права керувати транспортними засобами строком на три роки.

Примітка. Під транспортними засобами в цій статті та статтях 287, 289 і 290 слід розуміти всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби».

Слід зазначити, що висловлені пропозиції – це авторське бачення розв'язання існуючої проблеми, які є своєрідним запрошенням до фахової дискусії, результатом якої став би відповідний проект Закону України.

Література

1. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення механізму притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху (реєстр. № 2413 від 18.03.2015 р.) // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу до документу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54457.

2. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та відповідальності за порушення Правил дорожнього руху, що зафіксовані в автоматичному режимі (реєстр. № 2562-1 від 21.04.2015 р.) // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу до документу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54849.

3. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо уточнення порядку притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) (реєстр. № 3130 від 17.09.2015 р.) // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу до документу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56522.

4. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо порушення правил безпеки дорожнього руху (реєстр. № 3347 від 20.10.2015 р.) // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу до документу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56856.

Надійшла до редакції: 30.08.2016

УДК 159.9

«НОРМИ «JUS COGENS»

Афанасенко С. І.

Стаття розглядає основоположні норми міжнародного права, що складають скелет міжнародних відносин, визначає їх юридичну природу, та процес становлення. Надається роз'яснення імперативних норм «jus cogens», їх міжнародне нормативно-правове закріплення, та застосування в реаліях життя.

В статті наводиться питання, щодо розуміння міжнародно-правових норм: від їх загального прийняття та ефективності, до безумовного визнання, як основи міжнародного правопорядку. Підвищення їх ролі на міжнародній арені, необхідності доповнення, диспозитивних за своєю структурою норм, юридичним механізмом їх дотримання, апарату примусу та застосування санкцій, аби уникнути лише формального їх закріплення.

Основоположні принципи і норми містяться в міжнародних договорах, статутах міжнародних організацій, рішеннях міжнародних судів, і в міжнародних звичаях. Метою статті є надання характеристики нормам права, що закріплені Віденською конвенцією про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року, Статутом ООН від 26 червня 1945 року, Декларацією про принципи міжнародного права від 24 жовтня 1970 року, і Гельсинським Заключним актом Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 вересня 1975 року, а також виділення наявних помилок при їх застосуванні як в теорії так і практиці міжнародного права.

Надається відповідь, щодо тлумачення принципів, неможливість їх поодинокого використання, і застосування лише в сукупності один з одним. Ставиться питання про доповнення загального переліку принципів, такими, що є нагальними для вирішення сьогоденних питань (таких як питання екології, використання ядерної енергетики).

Ключові слова: норма, принципи, міжнародне право, імперативні норми, норми «jus cogens», принципи міжнародного права.

Статья рассматривает основополагающие нормы международного права, составляющих скелет международных отношений, определяет их юридическую природу, и процесс становления. Предоставляется разъяснение

© С.І. Афанасенко, 2016

императивных норм «jus cogens», их международное нормативно-правовое закрепление, и применения в реалиях жизни.

В статье приводятся вопросы, касающиеся понимания международно-правовых норм: от их общего принятия и эффективности, к безусловному признанию, как основы международного правопорядка. Повышение их роли на международной арене, необходимости дополнения, диспозитивных по своей структуре норм, юридическим механизмом их соблюдения, аппарата принуждения и применения санкций, чтобы избежать лишь формального их закрепления.

Основополагающие принципы и нормы содержатся в международных договорах, уставах международных организаций, решениях международных судов, и в международных обычаях. Целью статьи является предоставление характеристики нормам права, которые закреплены Венской конвенцией о праве международных договоров от 23 мая 1969 года, Уставом ООН от 26 июня 1945 года, Декларацией о принципах международного права от 24 октября 1970 года, и Хельсинкским Заключительным актом Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 1 сентября 1975 года, а также выделение имеющихся ошибок, при их применении, как в теории так и практике международного права.

Предоставляется ответ в отношении толкования принципов, невозможности их поодиночного использования и применение только в совокупности друг с другом. Ставится вопрос о дополнении общего перечня принципов – неотложными, которые нужны для решения вопросов на данный момент (таких как вопросы экологии, использования ядерной энергетики).

Ключевые слова: норма, принципы, международное право, императивные нормы, нормы «jus cogens», принципы международного права.

The article deals with the basic norms of international law, forming the skeleton of international relations, defines their legal nature, and the process of becoming. Provided an explanation of the peremptory norms of «jus cogens», their international legal consolidation, and application in the realities of life.

The article presents issues relating to the understanding of international legal norms, froming their general acceptance and efficiency, to the unconditional recognition as the basis of international law and order. Also, increasing their role in the international arena, that need to supplement dispositive on the structure of norms, legal system for their enforcement, the structure of coercion and sanctions, to avoid just their formal consolidation.

Fundamental principles and standards contained in international treaties, charters of international organizations, decisions of international courts and international customs. The aim of the article is to provide the characteristics of the rule of law, as enshrined by the Vienna Convention on the Law of Treaties of 23 May 1969, the United Nations Charter of 26 June 1945, the Declaration on Principles of International Law of 24 October 1970, and the Helsinki Final Act on Security and Cooperation in Europe dated September 1, 1975, as well as the allocation of existing errors in their use, both, in theory and practice of international law.

The article provides an answer as to the interpretation of the principles, they can not be singly use and application only in conjunction with each other. As well as the question of a common set of principles supplement - urgent measures are needed to address the issues at the moment (such as environmental issues, use nuclear power industry).

Keywords: norms, principles, international law, peremptory norms, standards «jus cogens», principles of international law.

Норма - це відправна точка будь-якої системи права, термін якої латинського походження і означає «узаконене встановлення» чи «обов'язково прийнятий порядок», «чітко визначена міра».

Норма міжнародного права - це чітке, загальновизнане правило поведінки, що створюється державами, організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права шляхом консенсусу їх положень і визнається ними як юридично обов'язкове.

Норми міжнародного права не є єдиним регулятором міжнародних відносин, до них можуть також відноситись: норми міжнародної моралі, норми міжнародної ввічливості, міжнародні традиції та звичаї. Основна відмінність між останніми та нормами міжнародного права в тому, що вони не мають фактичного закріплення, та юридично обов'язкового характеру. Наслідком чого є істотна відмінність і в інституті відповідальності, і наслідками при порушенні норм міжнародно не закріплених норм моралі, традицій, ввічливості.

Специфічним також є побудова міжнародно-правових норм, що є відмінною від класичної концепції і виражається в відсутності диспозиції та санкції більшості міжнародно-правових норм. Санкції, якщо вони вже і присутні, закріплені в окремих угодах, чи безпосередньо системою міжнародного права в цілому.

Jus cogens – імперативна норма права, вираження, якої відображено в чітко визначеній, конкретній і категоричній формі, і яка не відлягає змін за ініціативи її сторін.

Найчастіше цей термін застосовують як спеціальне поняття саме міжнародного права, відображення якої має чітко визначену незмінну форму, що позначає імперативну норму міжнародного права, диспозиція якої виражена в категоричній формі.

Прародичем імперативних положень міжнародного права виникають ще в Римській імперії (приблизно V-III тисячолітті до н. е.). [1]

Норми jus cogens виникали на початку в первісному суспільстві, на основі міжплемінних та міжродових формувань. Основною передумовою їх виникнення була наявність відмінностей в вірі, звичаях, наявності чи відсутності певних видів товарів, встановлених правилах поведінки в цілому.

Необхідність даних норм, виникає разом з поняттям у суб'єкта відносин поняття цілісності системи даних відносин, усвідомлення наявності цілого кола та роду контрагентів, суб'єктів між якими необхідно створювати певні економічні та політичні зв'язки.

Саме з такою метою створювалися і виникали норми jus cogens. Саме вони втілюють загальні поняття суб'єктів міжнародного права про співіснування.

Одною із основних вимог до даного роду норм є втілення спільних уявлення народів про міжнародне співжиття; міститись у прийнятній та зрозумілій для усіх формі та, що є головним - бути загальновизнаними і мати реальний механізм дотримання. [2]

Метою статті є надання характеристики імперативним нормам міжнародного права, виділення наявних помилок при їх застосуванні як в теорії так і практиці

міжнародного права.

Міжнародне відображення імперативних норм знайшло своє втілення у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., де було встановлено наступне: «Норма jus cogens є імперативною нормою загального міжнародного права, яка приймається і визнається міжнародною спільнотою держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яка може бути змінена лише наступною нормою загального міжнародного права, що носила б такий самий характер». [3]

Неможливість зміни чи скасування імперативних норм, а також загальнообов'язкове їх дотримання та побудова, формує особливий їх статус. Більшість імперативних норм міжнародного права є «Erga Omnes» тобто установлюють зобов'язання щодо усієї спільноти держав.

Також, в ст. 64 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, обумовлено наслідки виникнення нової імперативної норми міжнародного права, а саме у разі виникнення такої норми, будь-який існуючий договір, який виявляється в суперечності з цією нормою, стає недійсним і припиняється.

Згідно зі звітом Робочої групи з питань «Фрагментації міжнародного права» комісії з міжнародного права ООН концепція jus cogens є передусім інструментом розв'язання конфліктів між різними нормами міжнародного права. У документі зазначається, що імперативні норми обумовлюють таке:

якщо угода цілком або її окреме положення суперечить імперативній нормі міжнародного права, то угода або положення, якщо воно може бути виокремлено з тексту угоди, мають вважатись недійсними;

якщо норма міжнародного звичаєвого права або резолюція міжнародної організації суперечить правилу jus cogens, то така норма або резолюція мають вважатись недійсними;

якщо імперативній нормі міжнародного права суперечить будь - яка спеціальна норма міжнародного права, перша має пріоритетний характер.[4]

У звіті встановлено, що уряду або державі може бути відмовлено у легітимному визнанні, якщо було порушено норму jus cogens, наприклад, якщо держава застосувала силу до іншої держави всупереч положень Статуту ООН.[5]

На відміну від інших міжнародно – правових норм, норми jus cogens мають більшу юридичну силу, довший процес створення і всі знову прийняті міжнародні норми повинні їм відповідати. Порівняно з більшістю міжнародно – правових норм, які мають зазвичай два етапи створення, імперативні норми створюються в три етапи:

узгодження волі суб'єктів міжнародного права відносно правил поведінки;

узгодження волі суб'єктів щодо надання даному правилу поведінки вищої юридичної сили в даній правовій системі;

надання суб'єктами міжнародного права згоди на юридичну обов'язковість узгодженого правила поведінки.

Основні правила та принципи міжнародного права закріплені також і в Статуті ООН, що розпочинається такими словами :

«Мы, народы Объединенных Наций, Преисполненные Решимости избавить грядущие поколения от бедствий войны, дважды в нашей жизни принесшей человечеству невыразимое горе, …и в Этих Целях проявлять терпимость и жить вместе, в мире друг с другом, как добрые соседи, и объединить наши силы для поддержания международного мира и безопасности, и обеспечить принятием принципов и установлением методов, чтобы вооруженные силы применялись не иначе, как в общих интересах, и использовать международный аппарат для содействия экономическому и социальному прогрессу всех народов, Решили Объединить Наши Усилия Для Достижения Этих Целей.» [6]

Даний Статут є наслідком того, що суб'єкти міжнародного права рахуються з імперативними нормами права, та бажають встановити чітку форму відносин як між країнами що входять до Організації Об'єднаних націй, так і тими, що не є її учасниками.

Стаття 2 даного Статуту має сім основних принципів, які тлумачаться в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, відповідно до Статуту ООН, прийнятій на 25-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 р.

У Гельсінському Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаному керівниками 33 європейських і двох північноамериканських держав 1 серпня 1975 р., є Декларація принципів, якими держави-учасниці керуватимуться у взаємних відносинах. На даний момент кількість принципів зростає, разом з еволціонуванням міжнародно-правових відносин. На сьогоднішній день це такі принципи як:

принцип суверенної рівності держав - повагу їх суверенітету і юридичної рівноправності в міжнародних відносинах. З цього випливає обов'язок кожної держави поважати право іншої держави здійснювати законодавчу, виконавчу та судову владу в межах своєї території без втручання з боку інших держав.

принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань – що полягає в тому, що держави повинні сумлінно виконувати свої зобов'язання взяті на себе за Статутом ООН;

принцип мирного розв'язання спорів – означає першочергове вирішення спорів демократичним, дипломатичним шляхом;

принцип незастосування сили або погрози силою - тобто утримуватись від будь-яких насильницьких дій, та примушування за допомогою сили ;

принцип надання допомоги ООН у її діях – утримуються від надання допомоги будь-якій державі, проти якої Організація Об'єднаних Націй застосовує дії превентивного або примусового характеру;

принцип співробітництва держав здійснювати міжнародну співпрацю в розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру;

принцип самовизначення народів - всі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток;

принцип невтручання у внутрішні справи держав – має поряме посилання до принципу суверенної рівності держав;

принцип непорушності державних кордонів;

принцип територіальної цілісності;

принцип поваги прав людини і основних свобод. [7]

Перелік даних принципів і на сьогоднішній день є відкритим, потребує подальшого доповнення та вдосконалення і що найголовніше поглибленого тлумачення. Перелік принципів має постійно доповнюватись у зв'язку з нагальними на цей час проблемами (наприклад прин-

ципом екологічної безпеки, безпечності використання ядерної енергетики).

Основними проблемами даних принципів є їх тлумачення та поєднання, адже єдність деяких із них є неможливою (самовизначення народів і принципу територіальної цілісності держав) вони мають тлумачитись в кожних окремих випадках по різному. [8]

У Декларації 1970 року говориться про неможливість виокремлення принципів міжнародного права, і застосування їх поодиноко, а саме, їх необхідно розглядати в сукупності та враховувати їх взаємопов'язаний характер.

Як висновок, слід зазначити, що основоположні принципи міжнародного права не є доскональними елементами. Прикладом може стати ситуація, щодо вирішення питання анексії Криму та ведення бойових дій на території Донецької та Луганських областей Російською Федерацією, яка порушила основні норми та принципи міжнародного права (недоторканості кордонів, суверенітету, самовизначеності народів, невтручання у внутрішні справи країни, Росією порушено норми Меморандуму про гарантії безпеки, Росією порушено норми угоди про статус і умови перебування Чорноморського флоту на території нашої країни, порушення принципу незастосування сили і погрози силою і тд.). Анексією Криму та агресією на Донбасі Росія зруйнувала систему світової глобальної безпеки. І хоч реакція міжнародного співтовариства на ці дії є негативною, та через відсутність реального механізму примусу, реалізації та дотримання даних норм вирішення долі питання закриття даного конфлікту залишається досить далеким та відкритим.

А зважаючи на те що подібні конфлікти трапляються і на даний момент а також існують на більшості континентах світу, говорити про досконалість норм міжнародного права важко.

Звідси і випливають недоліки міжнародного права, так як вони будучи чітко визначеними мають лише формальний зміст, адже механізм їх реального дотримання є важким і якщо держава вже зраджує основоположним принципам то змусити її зупинити дані неправомірні дії можна лише силою, і аж ніяк не дипломатичною. Знову ж приклад недотримання Росією «Мінських домовленостей», навіщо країні агресору йти на домовленості, якщо вона вже ними знехтувала? І знову ж таки постає питання поєднання таких принципів, як мирного вирішення конфліктів і недоторканості кордонів, суверенітету, самовизначення народів.

Література

1. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії, [Електронний ресурс]:. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Jus_cogens

2. Співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права, [Електронний ресурс]: . – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1072042349459/pravo

3. «Віденська конвенція про право міжнародних договорів» Конвенція ООН; Міжнародний документ, Заява від 23.05.1969, Приєднання від 14.04.1986.

4. «Fragmentation of International Law: Difficulties Arising From the Diversification and Expansion of International Law», Report of the Study Group of the International Law Commission, Chaired by Martti Koskenniemi, Report of the International Law Commission on the work of its 58th session, 1 May — 9 June and 3 July — 11 August 2006. The report consists of two parts. The bulk of the report is contained in docu ment. — A/CN.4/L.682, A/CN.4/L.702.

5. Boleslaw Adam Boczek. International Law: a Dictionary. — Scarecrow Press, 2005. — P. 19.

6. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН; Статут, Міжнародний документ від 26.06.1945

7. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі, ООН; Акт, Міжнародний документ від 01.08.1975, Прийняття Україною від 01.08.1975

8. Загальновизнані принципи міжнародного права, [Електронний ресурс]: . – Режим доступу: http://stud.com.ua/30877/pravo/zagalnoviznani_printsipi_mizhnarodnogo_prava

Афанасенко С. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
державно - правових дисциплін ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.12.2016

УДК 342.92:341

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Ульянов О. І.

Стаття присвячена дослідженню нормативно-правового забезпечення діяльності національної поліції за законодавством України та зарубіжних країн. Розкрито поняття та задачі поліції, визначено сутність категорії «публічний порядок» та «публічна безпека».

Ключові слова: *національна поліція, правове забезпечення, публічний порядок, публічна безпека.*

Статья посвящена исследованию нормативно-правового обеспечения деятельности национальной полиции по законодательству Украины и зарубежных стран. Раскрыто понятие и задачи полиции, определена сущность категории «публичный порядок» и «общественная безопасность».

Ключевые слова: *национальная полиция, правовое обеспечение, публичный порядок, общественная безопасность.*

The article studies the legal regulation of the activity of the national police in accordance with the legislation of Ukraine and foreign countries. The concept and tasks of the police are disclosed, the essence of the category "public order" and "public security" is defined.

Key words: *national police, legal support, public order, public safety.*

Європейська інтеграція України передбачає забезпечення ефективного функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини і громадянина, їх ефективний захист.

© О.І., Ульянов, 2016

Важливим кроком в цьому напрямі є реформування органів внутрішніх справ відповідно Стратегії розвитку органів внутрішніх справ [1] та створення Національної поліції України. Разом з тим для того, щоб національна поліція дійсно стала цивільним органом європейського зразка з переходом до виконання соціально-сервісних завдань потрібні вагомі інституційні та функціональні перетворення, які передбачають належне правове забезпечення, якісну підготовку фахівців за новими програмами, тісна співпраця з іноземними країнами з метою вивчення врахування у національній практиці зарубіжного досвіду.

Визнання міжнародного законодавства складовою національного законодавства покладає на державу певні зобов'язання, які потребують належного виконання. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» наша країна взяла на себе зобов'язання адаптувати національне законодавство до законодавства Європейського Союзу.

Державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроектування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроектування, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України [2].

У Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України затвердженої розпорядженням кабінету міністрів України від 22 жовтня 2014 року зазначено, що МВС має регулярно проводити ревізію та оновлення нормативної бази з урахуванням нових міжнародних документів, імплементованих Україною, рішень Європейського суду з прав людини, рекомендаційних документів міжнародних інституцій, а також реалізовувати законодавчі ініціативи, спрямовані на встановлення чіткої узгодженості всіх правових норм у галузі кримінального, адміністративного, трудового, цивільного та інших галузей права, що регламентують діяльність працівників органів внутрішніх справ. У нормативній базі МВС має бути закріплено максимально деталізований перелік завдань, функцій та повноважень, що зменшить ризик довільних дій правоохоронців та мінімізує ризик порушення закону з боку працівників органів внутрішніх справ. Крім того, буде максимально регламентовано дії посадових осіб шляхом розроблення деталізованих нормативно-правових актів, настанов, рекомендацій, інструкцій, що передбачають усі можливі варіанти поведінки персоналу в стандартних та нештатних ситуаціях. Для спрощення застосування такі нормативні акти буде зведено в один комплексний документ (за прикладом європейських кодексів поведінки поліції Police Code of Conduct) [3].

Ефективність функціонування національної поліції та якісне виконання поліцейськими повноважень в першу чергу залежить від повноти правового забезпечення їх діяльності. Закон України «Про Національну поліцію» визначив основні засади діяльності поліції. Разом з тим окремі положення потребують конкретизації та уточнення з метою уникнення спірних моментів під час їх реалізації на практиці.

Дослідження зазначених питань окреслює актуальність зазначеної тематики та ставить за мету здійснення порівняльного аналізу нормативно-правового забезпечення діяльності поліції зарубіжних країн та України.

Слід зазначити, що питанню становлення органів поліції зарубіжних країн, процесам їх реформування та правового забезпечення їх діяльності були присвячені праці С. В. Асямова, С. Г. Брателя, Н.Г. Діденка,О.Є. Користіна, С. В. Лошицького, , О.Мартиненко, Р.С., Мельника Д.В. Швеця, та ін.

Як слушно зазначає О.Мартиненко для встановлення національних правових вимог до дій правоохоронців провідну роль відіграють міжнародні документі, імплементовані державою у встановленому порядку, а також рішення міжнародних організацій, до виконання яких приєдналася держава (ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Європейський Суд з прав людини тощо). При виконанні своїх обов'язків посадові особи правоохоронних органів зобов'язані дотримуватися міжнародних норм у галузі прав людини, поважати і захищати людську гідність, про що в національних законодавствах повинні бути відповідні положення. До таких міжнародних документів відносяться, перш за усе, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.); Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку (прийняті резолюцією VIII Конгресу ООН по попередженню злочинності та поводженню з правопорушниками від 7 вересня 1990 р.); Декларація про поліцію (прийнята Радою Європи у травні 1979 р.); Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН); Звід принципів захисту усіх осіб, яких піддано затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (прийнятий резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 р.); Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення (прийнята резолюцією 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р.) [4].

Саме зазначені документи визначають поліцію як державну службу, яка створюється у відповідності до закону, з метою підтримки та охорони правопорядку, захисту суспільства від насильницьких, грабіжницьких та протиправних дій, надання послуг і допомоги тим громадянам, які в силу різних обставин потребують негайної допомоги.

Слід зазначити що в більшості зарубіжних країн діяльність поліції регулюється на законодавчому рівні. Так, закон Республіки Польща про поліцію від 6 квітня 1990 року зазначає що поліція є екіпірованим і озброєним формуванням, яке служить суспільству і призначене для охорони безпеки людей, а також для підтримання безпеки та публічного порядку.

Одним із основних завдань поліції відповідно до закону є: охорона життя та здоров'я людей, а також майна від протиправних посягань, що загрожують цим благам та охорона безпеки та публічного порядку, у тому числі забезпечення спокою у публічних місцях, а також у засобах публічного транспорту та публічного сполучення, у дорожньому русі та на водоймах, призначених для загального користування [5].

Крім зазначеного закону Правову основу діяльності польської поліції складає низка підзаконних нормативно-правових актів, а саме: розпорядження Ради

Міністрів «Про способи провадження при виконанні деяких повноважень поліцейських» від 26.07.2005 р., розпорядження Ради Міністрів «Про визначення випадків, а також умов і способів застосування поліцейськими засобів безпосереднього примусу» від 17.09.1990 р., розпорядження Міністра внутрішніх справ і адміністрації «Про озброєння поліції» від 15.11.2000 р., розпорядження Ради Міністрів «Про особливі умови та способи провадження при застосуванні поліцейськими вогнепальної зброї та засади застосування вогнепальної зброї відділами та підвідділами поліції» від 19.07.2005 р., розпорядження Міністра внутрішніх справ і адміністрації «Про обмундирування поліцейських» від 20.05.2009 р., директива Головного коменданта поліції «Про дії поліцейських щодо учасників дорожнього руху, які користуються дипломатичними або консульськими імунітетами та привілеями, а також користуються внутрішньодержавними імунітетами» від 03.01.2006 р., «Засади професійної етики поліцейського» (затверджено розпорядження головного коменданта поліції від 31.12.2003 р. № 805) тощо [6].

Відповідно до Закону Чеської Республіки про поліцію Чеської Республіки від 17 липня 2008 року поліція Чеської Республіки є цілісним озброєним формуванням охорони правопорядку, служить суспільству. Її метою є охорона безпеки осіб, майна та публічного порядку, здійснення карного провадження, здійснення завдань згідно з карним провадженням та завдань у сфері внутрішнього порядку та безпеки, довірених їй законами, приписами Європейського Союзу, що мають безпосереднє застосування, або міжнародними договорами, які є частиною законодавства [7].

Відповідно до поліцейського закону Королівства Нідерланди від 1993 року завдання поліції полягає у забезпеченні за умови підпорядкованості компетентними органами влади та відповідності чинному законодавству – надання фактичної підтримки правопорядку та надання допомоги тим, хто її потребує [8].

Відповідно до закону Королівства Бельгії про діяльність поліції від 5 серпня 1992 року органи поліції виконують свої завдання під керівництвом і під відповідальність органів влади, спеціально визначених законом або відповідно до законів. При виконанні завдань адміністративної або судової поліції, служби поліції забезпечують дотримання і сприяють захисту індивідуальних свобод і прав, а також демократичному розвитку суспільства.[9]

Закон Королівства Бельгії про організацію інтегрованої поліцейської служби, структурованої на два рівні від 7 грудня 1998 року. Відповідно до зазначеного закону Служби поліції організовані і структуровані на два рівні: федеральний рівень та місцевий рівень, які разом забезпечують функціонування інтегрованої поліції. Ці рівні є автономними та залежать від різних органів влади. Інтегрована поліцейська служба гарантує владі та громадянам необхідний рівень поліцейського захисту однаковий на всій території Королівства [10].

Органічний закон Королівства Іспанії 2/1986 від 13 березня про сили і корпуси безпеки, до сил та корпусів безпеки відносить державні сили та корпуси безпеки, підпорядковані національному Уряду; поліцейські корпуси, підпорядковані Автономним спільнотам; поліцейські корпуси, підпорядковані місцевим органам влади. Підтримка публічної безпеки здійснюється різними органами публічної адміністрації за допомогою сил та корпусів безпеки [11].

Відповідно до закону Португальської Республіки про організацію поліції публічної безпеки № 53/20071- поліція публічної безпеки, є організацією безпеки, яка носить форму та зброю, є державною службою і має адміністративну автономію. Місія поліції публічної безпеки полягає у забезпеченні демократичної законності, внутрішньої безпеки та прав громадян у відповідності до Конституції і законів. За наявності нормальної обстановки завдання поліції публічної безпеки випливають із законів про внутрішню безпеку, а за виняткових обставин її завдання випливають із законів про національну оборону, а також про стан облоги та надзвичайний стан. Серед основних завдань поліції публічної безпеки є: гарантування умов безпеки, які дають можливість для реалізації прав і свобод, поваги до гарантій для громадян, а також можливість повноцінного функціонування демократичних інститутів у відповідності до засад легальності та діяльності правової держави; гарантування публічного спокою та порядку, безпеку та захист осіб і майна; забезпечення загального запобігання злочинності у взаємодії з іншими силами і службами безпеки; забезпечення безпеки на масових заходах, включаючи спортивні, а також на інших заходах, пов'язаних з відпочинком і розвагами громадян [12].

Проведений аналіз нормативно-правового регулювання діяльності поліції деяких зарубіжних країн засвідчило, що поліція є державним озброєним формуванням серед основних завдань якої є забезпечення публічної безпеки та порядку.

Основні правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України визначено у Законі України «Про Національну поліцію». В цілому відзначаючи прогресивний характер зазначеного закону слід зауважити, що окремі положення потребують конкретизації та уточнення.

В першу чергу слід звернути увагу на визначення завдань поліції, серед яких забезпечення публічної безпеки і порядку. Категорія «публічна безпека і порядок» вживається у Законі про поліцію разом із категорією «громадська безпека і порядок», при цьому не наведено ні їх визначення, ні співвідношення. На відміну від категорії «публічна безпека і порядок», категорія «громадський порядок» є широко дослідженою у наукових розвідках, використовується у законодавстві, яке визначає повноваження окремих структурних підрозділів органів внутрішніх справ, кримінальному законодавстві тощо. Як зауважує Фатхутдінов В.Г.: «активне застосування в тексті Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року термінів «публічний порядок»,«публічна безпека» (ст. ст. 1, 2, 9, 15, 16, 18, 22, 23, 26, 30, 36, 40, 41, 45, 86) суттєво дисонує із практикою вживання усталених термінів в існуючому масиві чинних законодавчих і підзаконних актів, починаючи з Конституції і кодексів України аж до ряду інших законів, що містять згадку про «громадський порядок» і «громадську безпеку» [13].

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 року № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» публічний порядок визначено як правопорядок держави, визначальні принципи і засади, які становлять основу ладу в ній (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних

конституційних прав, свобод, гарантій тощо) [14].

«Публічний порядок» як категорія міжнародного приватного прав, передбачена, зокрема у ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право», в якій зазначено, що норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку України. У таких випадках застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами, а якщо таке право визначити або застосувати неможливо, застосовується право України [15]. Разом з тим законодавство про міжнародне приватне право має спеціальну сферу правового регулювання та не може бути використана при визначенні задач та сфери діяльності національної поліції. У зв'язку з цим у наукових дослідженнях пропонується декілька шляхів вирішення зазначеної проблеми, зокрема, виключити категорію «публічний порядок те безпека» та використовувати усталені категорії «громадський порядок» «громадська безпека» або закріпити у законі чіткі дефініції.

Не отримали також в законі чіткої регламентації положення щодо повноважень та задач різних підрозділів поліції. Відповідно до ч.3 ст.13 Закону передбачено функціонування кримінальної, патрульної, спеціальної поліції, органів досудового розслідування; поліції охорони; поліції особливого призначення, при цьому не визначено основні напрямі діяльності щодо забезпечення публічного порядку та безпеки, громадського порядку у різних сферах суспільного життя. Враховуючи базовий характер Закону «Про Національну поліцію» вбачається необхідним визначити основні сфери діяльності кожного з підрозділів поліції. Детальна регламентація їх діяльності має відбуватись на рівні підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих у відповідності до положень Конституції України, Закону «Про Національну поліцію», процесуального законодавства. Наразі продовжують діяти підзаконні акти, які визначають повноваження окремих підрозділів органів внутрішніх справ, прийняті відповідно до Закону України «Про міліцію», які не приведені у відповідність до Закону «Про Національну поліцію», що також потребує відповідного урегулювання.

Законодавчі прогалини та колізії у сфері забезпечення діяльності поліції потребують як найшвидшого усунення. Адже від повноти та чіткості визначення повноважень, механізмів їх реалізації залежить ефективність діяльності національної поліції, забезпечення прав та інтересів громадян, охорона громадського порядку.

Література

1. Щодо питання реформування органів внутрішніх справ України // Розпорядження КМУ від 22.10.2014 № 1118-р [Електронний ресурс] http://police-reform.org/library/rozporyadzhennya-kmu-v-d-22.10.2014-1118-r-schodo-pitannya-reform

2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу// Закон України [Електронний ресурс]http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T041629.html

3. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України//Розпорядження Кабінету Міністрів України22 жовтня 2014 року N 1118-р [Електронний ресурс] http://document.ua/pitannja-reformuvannja-organiv-vnutrishnih-sprav-ukrayini-doc210056.html

4. Мартиненко О. Основні принципи реформування органів внутрішніх [Електронний ресурс] http://ua.convdocs.org/docs/index-132231.html

5. Закон республіки Польща про поліцію// Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. редакцією О.А. Банчука. – К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.

6. Проневич О.С. Роль і місце поліції в системі органів публічної адміністрації Польщі Форум права. - 2010. - № 4. - С. 741-747 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http:/www.nbuv.gov.ua/e-jornals/FP/2010-4/10pocpap.pdf.

7. Закон Чеської Республіки про поліцію Чеської Республіки// Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. редакцією О.А. Банчука. – К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.

8. Закон Королівства Нідерланди про поліцію/ За заг. редакцією О.А. Банчука. – К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.

9. Закон Королівства Бельгії про діяльність поліції/ За заг. редакцією О.А. Банчука. – К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.

10. Закон Королівства Бельгії про організацію інтегрованої поліцейської служби, структурованої на два рівні від 7 грудня 1998 року. / За заг. редакцією О.А. Банчука. – К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.

11. Органічний закон Королівства Іспанії/ За заг. редакцією О.А. Банчука. – К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.

12. Закон Португальської Республіки про організацію поліції публічної безпеки/ За заг. редакцією О.А. Банчука. – К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.

13. Фатхутдінов В.Г. Громадський vs публічний у дзеркалі правничої герменевтики / Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. - Вип.4. – Т.1. – С.45-50.

14. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 року № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» [Електронний ресурс].– Режим доступу:http://search.ligazakon. ua/l_doc2.nsf/link1/VS99010.html.

15. Про міжнародне приватне право// Закону України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/pro_mizhnarodne_privatne_pravo/statja-12.htm.

Ульянов О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.12.2016

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

Калаянова Л. В.

В статті звернено увагу на необхідність визначення природи знань та механізму їх реалізації через фахівців-спеціалістів у форматі криміналістичної діяльності в тематичному аспекті "спеціальних знань". На підставі аналізу наукових точок зору в історичному плані розвинуто позицію щодо еволюціонування означеної теми до поточного моменту з критичною оцінкою щодо впливу не вирішених проблем на реалізацію потенційних сил криміналістичного інструментарію в слідчій та судовій практиці.

Запропоновано рівневий підхід у вивченні багатоаспектної природи тематичного проблемного питання в частині визначення феномену спеціальних знань.

Ключові слова: *природа знань, спеціальні знання, процесуальний і криміналістичний аспект спеціальних знань.*

В статье обращено внимание на необходимости определения природы знаний и механизма их реализации через специалистов в формате криминалистической деятельности в тематическом аспекте "специальніх знаний". На основании анализа научніх точек зрения в историческом плане раскрыта позиция в отношении эволюционирования означенной темы до настоящего момента с критической оценкой влияния не разрешенных проблем на реализацию потенциальных сил криминалистического инструментария в следственной и судебной практике.

Предложен подход многоаспектности и уровней в решении тематического проблемного вопроса в части определения феномена специальных знаний.

Ключевые слова: *природа знаний, специальные знания, процессуальный и криминалистический аспект специальных знаний.*

The article draws attention to the need to determine the nature of knowledge and the mechanism for their implementation through specialists in the format of criminalistic activity in the thematic aspect of «special knowledge». Based on the analysis of scientific points of view, the position regarding the evolution of the above-mentioned topic is disclosed to the present day with a critical assessment of the influence of unresolved problems on the implementation of potential forces of criminalistic tools in investigative and judicial practice. The approach of multidimensionality and levels in the solution of the thematic problematic issue regarding the definition of the phenomenon of special knowledge is offered..

Keywords*: Nature of knowledge, special knowledge, procedural and forensic aspects of special knowledge.*

Сучасний тип розвитку людської цивілізації за перевагою рис можна характеризувати технократичним з ознаками інформаційної глобалізації, однією з позитивних властивостей яких є об'єднання суспільства навколо загальної ідеї задля захисту, виживання, процвітання тощо. Спрямування зусиль має широкі параметри і їх сповнення зумовлено темою і метою інформаційного впливу.

В юриспруденції функції обумовлені дією законів природи щодо упорядкування системних зв'язків, зокрема в розмаїтті видів і типів відносин між суб'єктами. Однією з генеральних функцій юриспруденції є збереження встановлених державною владою правил взаємного обміну певними благами цивілізації. Передбачуваність юридичного впливу на можливі ситуації в суспільстві обумовлена, насамперед, тим, що правова система враховує знання, які отримані з практичного досвіду. В умовах глобалізації юридичні знання набувають рис загальнолюдських, транснаціональних тощо. Спостерігається інтенсивний обмін інформацією на міжнародному рівні в різних сферах життя. Зокрема, ситуація позначається на стані коректності до міжнародних стандартів національних правових систем і практики правозастосування, у зв'язку із чим посилюються вимоги до використання знань високого рівня у відповідних сферах діяльності. Таким чином спостерігаємо гостру потребу в знаннях високого ґатунку для виконання специфічних завдань у сферах техніки, технологій, вирішенні кадрових, правових, політичних та інших питань.

Через наявність категоричних вимог у практичній сфері щодо високої якості надання різного виду послуг, в юридичній науці загострилась проблема визначення поняття спеціальних знань, їх природи, змісту, значення в системі державного захисту режиму упорядкованих суспільних зв'язків та захисту прав на безперешкодне еволюціонування людини і суспільства загалом. Зокрема, означене питання торкається такого інституту криміналістики як спеціальні знання, які проектуються у сферу процесуального права в частині доказування.

Питання щодо поняття «спеціальні знання» зазвичай порушується в процесуальній доктрині у зв'язку з розглядом інституту судової експертизи в аспекті процесуальних підстав для її призначення. У доктрині процесуального права усвідомлена важливість цього інституту у зв'язку з виконанням вимог галузевих принципів провадження, водночас ігнорується необхідність розкриття змісту термінів та їх природи, що є не тільки важливим, але й надскладним [1, с.192].

Необхідно зауважити, що з'ясування змісту поняття «спеціальні знання» актуально не тільки стосовно експертизи [2, с.5]. В умовах міжнародної інтеграції знань в усіх сферах діяльності означене питання набуває ознак постійної актуальності та безумовної значущості у науково-практичній площині.

Визначальну вагу в доказовому процесі набуває той факт, що відсутність визначення в кримінально-правовому полі характеристики означеного виду знань робить саму процедуру визначення необхідності застосування цих знань за певним конкретним фактом пріоритетом особи, яка веде провадження. У даній ситуації спеціальні знання слід розглядати саме як засіб для формулювання і постановки питань спеціалістам для більш глибокого і повного з'ясування обставин юридичної ситуації посадовою особою, яка веде провадження. Не володіючи спеціальними науковими методиками в дослідженні інформації та її носіїв по справі, означені посадові особи не спроможні виявити тематично акцентовані деталі події правопорушення, через що виникає загроза порушення принципу повноти розслідування.

Таким чином, у процесі розслідування та розгляду справи постійно постає питання щодо правильного встановлення таких фактів, дані про які потребують реалізації спеціального виду знань, а приводи для призначення

© Л.Б., Калаянова, 2016

експертизи, які окреслені у кримінально-процесуальному законодавстві, суттєво обмежують процесуальні ситуації в темі застосування спеціальних знань [3, ст. 242]. Більш того, законодавець в тенденції до спрощення підходів у процесуальному регулюванні нівелював конкретизацію видів галузевих знань у сфері інтересів кримінальних проваджень. Об'єктами професійної уваги і застосування спеціальних знань можуть бути речі матеріального світу, доступні для сприйняття органами почуттів, сліди взаємодії цих об'єктів; технологічні і природні процеси та явища, включаючи психічні. Певний аспект даної категорії слідів віднесено до класу ідеальних.

Із позицій доказового права спеціальні знання є категорію процесуальною, однак в експертології спеціальні знання набувають інших рис, ознак, властивостей, якостей і значення. Тобто вони являють інший аспект своєї природи – криміналістичний. У криміналістичній характеристиці злочину, де відповідна інформація подається в системі криміналістичних знань і слугує підставою для формування версій та їх перевірки, організації та проведення в певному логічному порядку низки розшукових і слідчих дій в умовах поточної ситуації тощо, спостерігається порядок, зумовлений алгоритмом спеціальних знань, зрозумілий для фахівців у галузі розслідування різних видів і типів злочинів і проявлений в методичній діяльності. Саме спеціальні знання роблять цю діяльність прогнозованою, спрямованою до мети провадження.

Тема визначення спеціальних знань є актуальною в усі часи, тому в історичному плані до наукової роботи були звернені зусилля когорти плідних вчених-криміналістів: О. Шляхова, Р. Бєлкіна, А. Вінберга, Н. Малаховської, О. Ейсмана, Ю. Корухова, В. Лисиченка, Г. Надгорного А. Іщенка, І. Алієва, Т. Авер'янової, О. Россинської, М. Сегая, Н. Клименко, В. Гончаренка, В. Мітричева, В. Арсеньєва, В. Шепітька, М. Щербаковського та ін.

Однак довготривале дослідження цієї теми і численні обговорення в наукових колах не зняло проблемної напруги щодо низки питань, які пов'язані з визначенням природи самих знань, їх співвідношенням до відповідних природних аспектів самої людини та, нарешті, стосовно самого механізму реалізації знань у пізнавальній діяльності.

Домінуюча наукова парадигма сформувала уявлення про знання, асоціюючи їх із поняттями поінформованості з різними термінологічними формами в залежності від різних обставин. У зв'язку із ситуацією виникає необхідність дослідити більшість наукових позицій щодо визначення поняття терміна «спеціальні знання», які розрізняються між собою змістовно або за обсягом інформації, а продукцію порівняльного аспекту дослідження в синтезованій формі піддати наступному аналізу та прокоментувати наші погляди на предметне питання з метою внесення доцільних коректив в означене поняття.

Найпростіша формула визначення спеціальних знань містить ознаки їх адаптації в нечисленному колі спеціалістів, які мають відповідну професійну підготовку [4, с. 56]. Таким чином маємо ключі для визначення знань: ознаки професійних спеціалістів. Подальшим кроком в розвиток формули були додані елементи «досвід» і «навички» з визначенням тієї ж суб'єктності – спеціалістів, суттєвим додатком є те, що весь багаж пов'язаний із системою теоретичних знань у певній сфері діяльності [5, с. 398]. Більш ускладнених рис набирає формула визначення від спроби конкретизувати поняття спеціальних знань через оцінку віднесення підстав щодо цього певних рівнів закономірностей, які піддаються дослідженню через реалізацію таких знань [6, с. 68]. О.Р. Россинська, розвиваючи думку про спеціальні знання як про систему теоретичних знань і практичних навичок у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва або ремесла, отриманих через спеціальну підготовку або набутих із професійного досвіду, конкретизує сферу їх використання саме у судочинстві для вирішення питань з предмету доказування [7, с. 33]. П. Пошюнас окреслює межі спеціальних знань категорійними та галузевими ознаками: у сфері природничих, технічних, економічних та ін. наук, та додає суттєве якісне зауваження: «… якими не володіють особи з професійною юридичною підготовкою» [8, с. 10]. Є.В. Додін слушно зауважує, що діє низка факторів у сучасному історичному просторі щодо створення ситуацій із вирішенням питань, які потребують спеціальних знань і досвіду, але які виходять за межі професійних вимог у сфері юридичних обставин [9, с. 288]; В.Я. Марчак аналогічну думку наводить як аргумент на користь зарахування окремої групи юридичних знань до виду юридичних знань, які використовують для вирішення правових питань [10, с. 79]. Таким чином юридичні знання не правового характеру мають право претендувати на визначення їх як спеціальні за всіма ознаками, наведеними раніше.

Однак у наведених прикладах визначення терміну «спеціальні знання» слово «спеціальні» виражено через інший термін – «спеціальна діяльність», не даючи при цьому його змістовного пояснення. До того автори не досліджують природний феномен знань в їх рівневій структурі організації розумного життя всього сущого. Дані вади суттєво впливають на розуміння їх похідного аспекту – спеціальних знань з їх виокремленими завданнями в юридичній сфері.

Однак слід пам'ятати, що наведені характеристики в комплексі рис, ознак, властивостей та якостей являють інтерес у сфері процесуальної діяльності. Що стосується елементів характеристики в частині криміналістичних інтересів, вони змінюють акценти. Насамперед вони торкаються визначальних рис характеристики: це вид наукових знань, об'єктно звернених із дослідницькою метою до речей з матеріальної сфери як продуктів людської діяльності, так і природи, процесів технологічних, природних, а також явищ, які у своїй сукупності є об'єктами пізнання природничих і гуманітарних наук у частині виявлення причинно-наслідкових інформаційних зв'язків між їх системними елементами і оформленими в наукові методики щодо їх реалізації з питань структури і функціонування системних механізмів. Зокрема, у криміналістиці – щодо формування інформаційної системи – криміналістичної характеристики злочину; вирішення експертних завдань по формуванню доказової бази (пошуку, виявлення, фіксації, збереження, аналізу доказової інформації, формування синтезованих (на рівень вищий за вихідну інформацію) висновків тощо. Характеристика спеціальних знань представлена у законі України «Про судову експертизу» [11, ст. 7] і деталізована у відповідних до галузі знань посадових експертних інструкціях про призначення і проведення спеціальних досліджень у формі конкретних експертних методик. Саме експертна діяльність, яка входить до предмету експертології і яка приналежна до криміналістики є виключною ознакою у визначенні спеціальних знань в їх криміналістичному аспекті. Має риси термінологічної універсальності і ознаки методичної організації знань.

Література

1. Треушников М.К. Судебные доказательства. - М.: ОАО «Издательский дом “Городец”». – 2004. – 272 с.
2. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. – М.: ОАО «Издательский дом “Городец”». – 2000. – 368 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04. 2012 р. № 4651-VI: за станом на 22.03.2015 р. – К.: Алерта, 2015. – 304 с.
4. Эйсман А.А. Криминалистика / Отв. ред. С.П. Митричев и др. – 2-ое изд. – М., 1973. – 536 с.
5. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов / Под. ред. Р.С. Белкина. – 2-ое изд. – М.: Норма, 2006. – 992 с.
6. Соколовский З.М. Проблемы использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний при установлении причинной связи явлений: автореф. дис. д.ю.н. / З.М. Соколовский . – Харьков, 1968. – 36 с.
7. Россинская Е.Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве // Е.Р. Россинская // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 32-44.
8. Пошюнас П. Применение бухгалтерских познаний при расследовании и предупреждении преступлений / П. Пошюнас. – Вильнюс, 1997. – 197 с.
9. Сб. науч. тр., т. III / Додин Евгений Васильевич/. – Одесса, нац. юрид., академия. – Львов: Сполох, 2009. – 380 с.
10. Марчак В.Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: монографія / В.Я. Марчак. – Чернівці, 2005. – 152 с.
11. Про судову експертизу: Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 28, ст.232). Із змінами від 01.01.2017. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

Калаянова Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2016

РЕЦЕНЗІЯ
на посібник з елементами тренінгу «Основи кримінального аналізу», що підготовлений колективом авторів у складі д.ю.н, професора Користіна О.Є., к.ю.н., доцента Албула С.В., к.ю.н., доцента Холостенко А.В., к.ю.н., доцента Зайця О.М., к.ю.н. Ісмайлова К.Ю., к.ю.н. Тетерятник Г.К., к.ю.н., доцента, с.н.с. Горбаньова І.М.

На сучасному етапі зростання рівня кримінальної активності та якісних змін характеристик злочинності у бік підвищення рівня організованості, структурованості, озброєності та політизації існує нагальна необхідність інтенсифікації наступальної діяльності правоохоронних органів з метою виявлення та нейтралізації злочинної діяльності на етапі її ґенези та розвитку. У зв'язку з цим, принципово нового якісного наповнення потребує реалізація принципу наступальності, який є серцевиною оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності. Водночас, зміни до законодавства та перегляд підходів щодо ролі оперативно-розшукової діяльності, зокрема не системне розуміння її ролі у протидії кримінальним правопорушенням призвело до суттєвої втрати наступальності з боку працівників оперативних підрозділів Національної поліції України. Крім того, сьогодення вимагає від науковців та практиків перегляду ключових підходів до організації протидії злочинам, особливо в контексті визначення місця оперативно-розшукової діяльності в системі такої протидії, коли формується її нова парадигма, яка на сьогодні вже стає реальною вимогою часу та яка повинна поєднувати в собі оперативно-розшукову та кримінально-процесуальну функції. Таким чином, вважаємо, що саме кримінальний аналіз має стати ключовим складником в системі протидії організованій злочинності.

Здійснення кримінального аналізу повинно бути реалізовано в формах впроваджень і глибокого аналітичного дослідження отриманої інформації з відкритих джерел в сукупності з даними оперативних підрозділів. Суб'єкти кримінального аналізу зможуть більш якісно досліджувати нові механізми економічній злочинності, корупції. Саме такими методами користуються антикорупційні підрозділи країн Євросоюзу і США.

Враховуючи це, кримінальний аналіз можна розглядати як різновид розвідувальної діяльності. Для своєчасного запобігання, виявлення й усунення реальних та потенційних загроз особі, суспільству та державі від злочинності, поширення корупції в органах державної влади шляхом використання системи розвідувальних заходів Україні вельми необхідні висококваліфіковані спеціалісти з відповідними знаннями та навичками. Враховуючи це, посібник з елементами тренінгу «Основи кримінального аналізу», що підготовлений колективом авторів, є актуальним та своєчасним.

Посібник з елементами тренінгу «Основи кримінального аналізу» є завершеною кваліфікованою навчально-методичною працею, де докладно розглядаються: складові процесу (збір, оцінка, впорядковування даних, логічне обґрунтовування); аналіз зв'язків: побудова асоціативних матриць і варіативних схем; формування і оцінка висновків: логічна, дедуктивна та індуктивна матриці; практичний підхід до формування висновків; усні брифінги і письмові звіти; алгоритм складання схем подій, дій і аналіз телефонних номерів. Усі теми подаються з лекційним матеріалом, актуальними практичними вправами, а також питаннями для обговорення. Автори грамотно і гармонійно виклали навчальний матеріал, завдяки чому посібник має стрункий та закінчений вигляд.

З урахуванням викладеного, можна стверджувати, що посібник з елементами тренінгу «Основи кримінального аналізу», що підготовлений Користіним О.Є., Албулом С.В., Холостенком А.В., Зайцем О.М., Ісмайловим К.Ю., Тетерятник Г.К. та Горбаньовим І.М. є кваліфікованою навчально-методичною працею, яка виключно позитивно вплине на вдосконалення практики протидії злочинності. За оформленням, структурою і змістом вона повністю відповідає всім вимогам, що ставляться до подібного роду робіт. Її публікація, поза сумнівом, сприятиме популяризації таких потрібних науці і практиці знань.

Д.Й. Никифорчук
Завідувач кафедри
оперативно-розшукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
член Асоціації науковців та фахівців
у сфері оперативно-розшукової діяльності

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
Магновський І.Й.
УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ 3
Кубаєнко А.В.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДОВІРИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 7
Средницька І.Ю.
СУЧАСНІ МОДЕЛІ НАРОДНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ 10

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
Борець Т.О.
ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ..... 14
Загороднюк С. О., Допілка В.О.
ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ЯК ЗЛОЧИН ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАННОСТІ 16
Конєв О.Ю.
ДЕЯКІ ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ МІЖНАРОДНОМУ ТЕРОРИЗМУ ЯК ГОЛОВНІЙ ПРОБЛЕМІ ЛЮДСТВА.... 19
Любчик В.Б., Семелюк Д.М.
ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТАКТИКИ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ..... 22
Плужнік О.І., Корнієнко М.В.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЩОДО ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ЧИ ІНШУ АНТИГРОМАДСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ 25
Хаматов Д.О.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 28
Чекмарьова І.М.
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИНИ У ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ 31
Шеремет О.С.
СУЧАСНА РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ..... 35
Геращенко О.С.
КІБЕРТЕРОРИЗМ ЯК ФАКТОР ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ..... 39
Конопельський В.Я., Сягровець В.А.
ВИСВІТЛЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКЦІЙ У ЗАСОБАХ ІНФОРМАЦІЇ: МОЖЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ 42

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
Воронцов А.В.
НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ 48
Кузнєцов В.В.
СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 52
Маковій В.П.
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЧАСУ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ..... 54
Нагорна А.О.
ЗДІЙСНЕННЯ ОХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ПОСАДОВОЮ ОСОБОЮ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПРИ ПОСВІДЧЕННІ ЗАПОВІТУ..... 57
Ульянов О.І.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ 60
Форос Г.В.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ (МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД).. 64

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА
Дрішлюк В.І.
ПРИНЦИП СВОБОДУ ДОГОВОРУ В ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ .. 67
Хімченко С.В.
ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НОТАРІУСА ЗА МОРАЛЬНУ ШКОДУ 69

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
Будяченко О.М.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОДАЖУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ІНОЗЕМНИМ ОСОБАМ 75
Руснак В.І., Середницька І.А.
ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА, ЇЇ ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА СПОСОБИ ЇХ УСУНЕННЯ 79

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ
Баранов С.О.
РОЛЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ В МЕХАНІЗМІ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ 82
Денисова А.В.
СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ КОНТРОЛЮ І НАГЛЯДУ:
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА 85
Курбанов Я.Л.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ..... 89

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА
Болгар О.В.
КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ПОБУДОВИ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНОГО АВТОБІЗНЕСУ 94
Калаянова О.Д.
УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ НА ЕТАПАХ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТА 96
Ковальова О.М.
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ҐВАЛТІВНИКА ... 99
Трофименко А.С.
ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ..... 102
Юхно М.О.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТИЙ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... 106

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ
Савкова А.С.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ
ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ..... 110
Терещенко Ю.В.
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ОРГАНІВ НКВС ПО БОРОТЬБІ З БАНДИТИЗМОМ НА ТЕРИТОРІЇ УРСР У 1943 – 1945 РР.. . 113

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
Лапшинська Н.Б.
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДДІ 118
Меркулова В.О.
ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ: ОКРЕМІ СОЦІАЛЬНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ..... 122
Kuznichenko S.O.,Shapovalova I.O.
THE PROBLEMS OF SHAPING THE CONCEPT OF LEGAL REGIME IN LAW THEORY 127
Сингаївська І. В., Гнєтнєв М.К.
ПРО МОЖЛИВОСТІ ПОСИЛЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ
ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ..... 131
Афанасенко С.І.
«НОРМИ «JUS COGENS». 134
Ульянов О.І.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: ДОСВІД
УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН. 137
Калаянова Л.В.
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ.. 141

РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ. ІНФОРМАЦІЯ
РЕЦЕНЗІЯ: на посібник з елементами тренінгу “Основи кримінального аналізу”,
що підготовлений колективом авторів у складі д.ю.н, професора Користіна О.Є., к.ю.н., доцента Албула С.В., к.ю.н., доцента Холостенко А.В., к.ю.н., доцента Зайця О.М., к.ю.н. Ісмайлова К.Ю., к.ю.н. Тетерятник Г.К., к.ю.н., доцента, с.н.с. Горбаньова І.М. 122

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
3-4’2016

Науковий журнал

Технічний редактор Букаєв В. В.
Комп’ютерне верстання та дизайн Романов О. Д.

Підписано до друку 27.12.2016.Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Trebuchet MS» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 18,81.
Наклад 100 прим.
Видавництво ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487024884; 0949547884 email - ndrvv1@gmail.com